

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ СЕМЕНА КУЗНЕЦЯ**

С. В. Юшко

БЮДЖЕТНА СИСТЕМА

Підручник

**Харків
ХНЕУ ім. С. Кузнеця
2018**

УДК 336.14(075.034)

Ю96

Рецензенти: професор кафедри фінансів ім. С. І. Юрія Тернопільського національного економічного університету, д-р екон. наук *О. І. Тулай*; завідувач кафедри фінансів і кредиту Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, д-р екон. наук, професор *П. О. Нікіфоров*; доцент кафедри фінансів і кредиту Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, канд. екон. наук *Н. А. Бак*; заступник начальника управління – начальник відділу видатків Управління Державної казначейської служби України у м. Харкові Харківської області *Л. Ю. Марченко*.

Рекомендовано до видання рішенням ученої ради Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця.

Протокол № 8 від 03.05.2018 р.

Самостійне електронне текстове мережеве видання

Юшко С. В.

Ю96 Бюджетна система [Електронний ресурс] : підручник / С. В. Юшко. – Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2018. – 383 с.

ISBN 978-966-676-768-7

Розглянуто сутність і призначення бюджету, основи бюджетного устрою, змістовність і складові бюджетної системи. Визначено склад доходів і видатків бюджетів усіх рівнів, засади побудови міжбюджетних відносин і здійснення бюджетного вирівнювання. Детально розглянуто видатки на економічну діяльність держави та науку, на соціальний захист і соціальну сферу, оборону та управління. Розкрито сутність і порядок обслуговування державного та гарантованого державою боргу.

Рекомендовано для студентів економічних спеціальностей.

УДК 336.14 (075.034)

© Юшко С. В., 2018

© Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, 2018

ISBN 978-966-676-768-7

Вступ

В умовах фінансової нестабільності, характерної для більшості країн сучасного світу, зростає значення бюджету як одного з основних інструментів регулювання соціально-економічних процесів у державі. Ефективна організація та використання бюджетних ресурсів забезпечуються шляхом реалізації вираженої бюджетної політики. Її основною метою є оптимальний розподіл валового внутрішнього продукту між галузями економіки, соціальними групами населення, територіями, яке в кінцевому рахунку має забезпечити стале зростання економіки, підвищення добробуту народу та забезпечення необхідного рівня соціальних гарантій. Це досягається шляхом стабілізації фінансового становища в країні, прийняття бездефіцитного бюджету, скорочення державного боргу тощо. Вивчення та розв'язання цих та пов'язаних з ними проблем здійснюється у рамках навчальної дисципліни "Бюджетна система".

Метою вивчення навчальної дисципліни "Бюджетна система" є формування у майбутніх фахівців теоретичних знань щодо сутності функціонування бюджетної системи України, вивчення бюджетних відносин, характеру їх впливу на суспільство та опанування практичними розрахунковими методами бюджетного планування.

Предметом дисципліни є відносини з приводу формування і використання коштів бюджету.

Завдання навчальної дисципліни – вивчити:

- основи формування бюджетної системи, її принципи;
- методи формування і використання коштів Державного та місцевих бюджетів України;
- основні напрями бюджетної політики держави;
- методи і джерела формування доходів бюджету, напрями їх використання;
- методику визначення обсягів бюджетних видатків, які забезпечують реалізацію функцій держави;
- методи і джерела формування доходів місцевих бюджетів та їх видатків.

Результатом опанування матеріалу підручника є формування предметних, професійних, когнітивних та особистих компетентностей, зокрема, вміння працювати з нормативно-правовою базою з питань бюджету

та бюджетних правовідносин, визначати та характеризувати показники доходів, видатків, кредитування та фінансування бюджету, розраховувати обсяги міжбюджетних трансфертів, здійснювати розмежування доходів та видатків між бюджетами, встановлювати обсяги потенційної державної підтримки галузей економіки, державної соціальної допомоги групам населення та окремим громадянам, визначати та аналізувати показники боргового навантаження; використовувати методи управління державним боргом, здатність вивчати та узагальнювати сучасний український та зарубіжний досвід у питаннях побудови ефективної бюджетної системи, аналізувати розробки провідних фахівців у галузі бюджету, уміння презентувати результати проведених досліджень, здатність встановлювати комунікативні контакти з розпорядниками бюджетних коштів, управліннями державної казначейської служби, фінансовими управліннями у процесі формування та виконання бюджету тощо.

Зміст підручника відповідає робочій програмі навчальної дисципліни. З метою кращого розуміння матеріалу підручника основний текст кожної теми доповнюється численними прикладами, аналізом відповідних показників, посиланням на нормативні джерела інформації. Наприкінці кожної з тем наводяться необхідні засоби діагностики: контрольні запитання, тестові та практичні завдання, передбачене також виконання двох індивідуально-дослідних завдань.

Перелік наведених практичних запитань призначений додатково посилити увагу студента до найактуальніших проблем, окреслених за відповідною темою, та за потреби, ще раз повернутися до їх з'ясування. Тестові завдання, даючи можливість покращити сприйняття та запам'ятовування матеріалу, дозволяють також здійснити самоперевірку отриманих знань: при цьому потрібно мати на увазі, що з чотирьох запропонованих варіантів відповіді за кожним з тестів, лише один є правильним. Розв'язання практичних завдань за темами передбачає знайомство та безпосередню роботу з нормативними документами, зокрема, Бюджетним кодексом, додатками до Закону України про Державний бюджет, бюджетною класифікацією та має на меті поглиблення набутих теоретичних знань у напрямі наближення їх до реальної практики. Індивідуально-дослідні завдання дозволяють поглибити та закріпити набуті студентами знання.

Розділ 1. Сутність і призначення бюджету. Основи бюджетного устрою

1. Сутність, призначення і роль бюджету держави

Мета – формування системи теоретичних знань щодо сутності, призначення і ролі бюджету держави, вивчення бюджетних відносин і характеру їх впливу на суспільство.

Компетентності, що формуються за темою:

знання: сутності та призначення бюджету, функцій бюджету, змістовності та складових бюджетної політики та бюджетного механізму;

уміння: аналізувати методи формування доходів бюджетів, визначати пріоритетні напрями видатків бюджету, визначати джерела фінансування бюджетного дефіциту;

комунікації: володіння навичками презентування результатів дослідження досягнень вітчизняного та зарубіжного досвіду в питаннях становлення і розвитку бюджету;

автономність і відповідальність: здатність самостійно визначати вплив чинників на показники бюджету; відповідальність за якість здійснюваного аналізу.

Основні питання

1.1. Сутність бюджету та його функції.

1.2. Призначення та роль бюджету.

1.3. Бюджетна політика: сутність та основні завдання.

1.4. Бюджетний механізм та його складові.

Ключові слова: бюджет, бюджетна політика, бюджетна стратегія, бюджетна тактика, функції бюджету, бюджетний механізм.

1.1. Сутність бюджету та його функції

Економіка не може існувати та розвиватися без втручання держави в процеси розподілу та перерозподілу новоствореної вартості у суспільстві. Інструментом такого розподілу та перерозподілу є фінанси, а конкретною формою реалізації функцій держави виступає бюджет.

Бюджет становить фонд фінансових ресурсів, який перебуває у розпорядженні органів виконавчої влади певного рівня і використовується для виконання покладених на них функцій (управлінської, оборонної, економічної, соціальної тощо).

Сучасний термін "бюджет" походить від старонормандського слова "*bougette*" (шкіряний мішок), з якого надалі утворилося англійське "*budget*" (шкіряний мішок, торба, гаманець). Походження цього терміна можна послідувати і за своєрідною історичною процедурою: коли в Англії палата громад у XVI – XVII ст. затверджувала субсидії королю, перед закінченням засідання канцлер казначейства відкривав портфель, у якому знаходилися папери з відповідним законопроектом. Це називалось "відкриттям бюджету", пізніше назву портфеля було перенесено на законопроект. З кінця XVII ст. в Англії законопроект, який включав план доходів і видатків і мав затверджуватися парламентом, дістав назву "бюджет" [7].

Бюджет держави прийнято розглядати:

- як економічну категорію;
- як правову категорію;
- за матеріальним змістом;
- за організаційною структурою;
- за формою.

Як економічна категорія бюджет становить сукупність економічних відносин між державою, з одного боку, та фізичними і юридичними особами, з іншого, з приводу розподілу та перерозподілу валового внутрішнього продукту, а за певних умов – і національного багатства з метою формування і використання централізованого фонду грошових коштів, призначеного для забезпечення виконання державою її функцій.

Для нормальної фінансової ситуації основним об'єктом фінансових відносин є валовий внутрішній продукт. Національне ж багатство – вартість нагромаджених у країні матеріальних цінностей та природних ресурсів: основних засобів, матеріальних ресурсів, страхових запасів, золотого запасу, валютного запасу, природних ресурсів – може бути об'єктом розподілу лише за наявності зайвих невикористовуваних і значних запасів природних ресурсів, які перевищують потреби певної країни. За інших обставин, коли створеного валового внутрішнього продукту не вистачає для формування доходів і фінансових ресурсів, об'єктом

розподілу виступає національне багатство (стан, характерний для кризової фінансової ситуації).

Економічні відносини держави з фізичними та юридичними особами, що виникають у результаті розподілу та перерозподілу ВВП і національного багатства, мають двосторонній характер: суб'єкти господарювання та громадяни як постачають грошові ресурси державі (зокрема, через сплату ними податків та обов'язкових платежів), так і отримують їх від неї (фінансування різноманітних програм, робіт, надання окремих видів допомоги певним категоріям населення тощо).

Як правова категорія бюджет виступає нормативним документом, в якому подається розпис доходів і видатків. Так, Державний бюджет України затверджується щорічно у формі закону, а місцеві бюджети – у формі рішення відповідного органу влади.

За матеріальним змістом бюджет становить централізований грошовий фонд держави. Обсяг бюджету характеризує річну суму коштів, що проходять через цей фонд.

За організаційною структурою бюджет виступає провідною ланкою сфери державних фінансів і важливою складовою фінансової системи в цілому.

За формою бюджет є основним фінансовим документом, в якому розписані доходи та видатки головного централізованого фонду грошових коштів держави.

Сутність бюджету реалізується через його **функції**. Класичними функціями бюджету є розподільча та контрольна.

Через розподільчу функцію держава зосереджує значні суми коштів з подальшим їх перерозподілом між галузями економіки, адміністративно-територіальними утвореннями, сферами суспільної діяльності, верствами населення. Розподільчу функцію виконують фінанси в цілому, але жодна з інших ланок фінансової системи не здійснює такого багатопрофільного та масштабного перерозподілу фінансових ресурсів, як бюджет. Пропорції бюджетного розподілу визначаються завданнями, які постають перед суспільством на конкретному етапі його розвитку та в значній мірі залежать від бачення цих проблем особами, які перебувають у владі.

Контрольна функція бюджету, яка здійснюється одночасно з розподільною, призначена забезпечити систематичний контроль з боку уповноважених органів за повнотою надходження доходів та ефективним використанням бюджетних коштів.

1.2. Призначення та роль бюджету

Призначення бюджету полягає в тому, щоб забезпечити органи влади відповідного рівня обсягом грошових коштів, необхідних для виконання останніми своїх функцій. Насамперед це управління, захист правопорядку, оборона. Необхідність державного втручання у розвиток економіки тривалий час заперечувалася: фундатори класичної політичної економії У. Петті, А. Сміт, Ж.-Б. Сей, Д. Рикардо та їхні послідовники проголошували принцип самодостатності ринку, який, проте, виявився хибним. Світова економічна криза 1929 – 1933 рр. примусила переглянути норми, які здавалися бездоганними. Уперше в західній економічній літературі неможливість досягнення економічної рівноваги за допомогою ринкових важелів без втручання держави усвідомив англійський економіст Дж. Кейнс. Він вважав, що розширення функцій уряду – це єдиний практичний засіб уникнути повного руйнування існуючих економічних форм, а також спонукання до інвестування і координації схильності до споживання. З розвитком інституту держави кількість функцій, які вона брала на себе, тільки зростала. Так, держава стала відповідальною за створення передумов для гідного життєвого рівня своїх громадян, їх соціальний захист та охорону здоров'я, духовний та фізичний розвиток, охорону навколишнього природного середовища тощо.

Перелік таких функцій, а отже, і роль бюджету в різних державах може істотно відрізнятись. Для з'ясування ролі бюджету в тій чи іншій країні доцільно брати до уваги такі чинники:

- рівень перерозподілу ВВП через бюджет;
- абсолютну величину ВВП;
- структуру видатків бюджету за функціями держави;
- співвідношення між поточним видатками бюджету та видатками розвитку тощо.

За рівнем централізації валового внутрішнього продукту в бюджеті прийнято виділяти такі моделі фінансових відносин у суспільстві: американську, скандинавську та західноєвропейську.

Американська модель передбачає максимальний рівень самозабезпечення і самофінансування. Основна частина коштів використовується на цілі управління і оборони країни. Кошти на економічну та соціальну функції теж централізуються, але за принципом мінімальності. Розглядувана модель, будучи жорсткою за своєю сутністю, водночас є справедливою:

не даючи можливості "вмерти з голоду", вона і не гарантує гідного рівня життя. Щоб мати відповідний добробут, потрібно належним чином працювати. Рівень централізації ВВП у бюджеті за цією моделлю складає 25 – 30 %.

Скандинавська модель є протилежністю американській моделі. Вона забезпечує належний рівень державних соціальних послуг для всього населення, характеризується високим рівнем доходів і високим рівнем оподаткування. Така модель можлива лише за умов належної культури та свідомості народу, відповідного ставлення до праці, поваги до державного сектора. Рівень централізації ВВП у бюджеті за цією моделлю – до 60 %.

Західноєвропейська модель – характеризується поміркованим рівнем централізації ВВП у бюджеті (35 – 45 %). Такою ж поміркованою вона є у сферах оподаткування та надання державних соціальних послуг [7].

Цілком зрозуміло, що, чим більше коштів буде зосереджено у бюджеті, тим більше можливостей отримає держава для того, щоб впливати на соціальні й економічні процеси у країні. Рівень централізації ВВП у Зведеному бюджеті України за період 2001 – 2016 рр. перебував у середньому на рівні 29 % з мінімальним значенням 25 % у 2001 р. і максимальним 32,9 % у 2016 р.

Для порівняння розглянемо, яка частка ВВП централізується у бюджетах європейських країн [12] (табл. 1.1)

Таблиця 1.1

Частка ВВП, що централізується у бюджетах* окремих країн Європи (фактичні показники 2016 р.), %

Частки ВВП у доходах бюджету	Середнє значення частки ВВП у доходах бюджету	Країни, що потрапили до групи
До 25 %	24,1	Болгарія, Румунія, Литва, Польща, Люксембург, Іспанія
Від 25,01 до 30 %	26,5	Швейцарія**, Словенія, Німеччина, Словаччина, Нідерланди, Ірландія, Франція, Італія, Латвія, Хорватія, Бельгія, Португалія
Від 30,01 до 35 %	32,0	Греція, Кіпр, Угорщина, Австрія, Фінляндія, Чехія
Понад 35,01 %	42,2	Мальта, Велика Британія, Естонія, Швеція, Ісландія, Данія, Норвегія

* Без урахування доходів фондів соціального страхування.

**Показник 2015 р.

Як видно з табл. 1.1, у бюджетах європейських країн централізується від мінімальних 20,8 % ВВП, що характерно для Болгарії, до 54,0 % ВВП, що характерно для Норвегії. Усереднене значення цього показника, розраховане для ЄС-28 та ЄС-15, складає 29,6 і 29,9 %, відповідно; для України – 32,9 % [20].

Для визначення належності країни до відповідної моделі фінансових відносин у суспільстві до уваги слід брати також надходження до фондів соціального страхування; останні або включені до складу бюджетів, або зараховуються до окремих цільових позабюджетних фондів. В Україні, зокрема, Пенсійний фонд, Фонд соціального страхування та Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття мають власні відособлені бюджети. Надходження до цих фондів (за винятком переміщення коштів між фондами та бюджетом) слід враховувати в обчисленні сумарної величини коштів, які централізуються державою.

У табл. 1.2 поданий рівень централізації ВВП окремих європейських країн у доходах бюджетів розширеного уряду (з урахуванням доходів фондів соціального страхування).

Таблиця 1.2

**Доходи бюджетів* розширеного уряду окремих країн Європи,
% до ВВП**

Країни	2001 р.	2004 р.	2007 р.	2010 р.	2013 р.	2016 р.
1	2	3	4	5	6	7
Ірландія	33,5	34,5	36,2	33,0	34,1	26,4
Румунія	32,6	32,2	35,4	33,0	33,3	31,0
Литва	33,6	32,6	34,4	35,4	32,9	34,5
Швейцарія	33,5	33,1	32,3	33,3	33,8	34,7
Болгарія	41,8	39,9	38,8	33,1	37,2	34,9
Латвія	32,8	33,8	33,5	36,8	36,8	37,4
Іспанія	37,9	38,7	41,0	36,2	38,6	37,7
Велика Британія	36,9	37,0	38,4	38,4	38,8	38,6
Польща	40,3	38,5	41,4	38,5	38,5	38,7
Кіпр	33,0	34,6	40,6	37,0	36,4	38,8
Мальта	35,6	37,9	39,0	38,7	39,5	39,2
Словаччина	38,0	35,5	34,4	34,7	38,7	39,3

Закінчення табл. 1.2

1	2	3	4	5	6	7
Чехія	37,7	40,2	39,7	39,3	41,4	40,1
Естонія	35,2	36,7	36,8	40,7	38,3	40,3
Португалія	39,3	39,9	41,5	40,6	45,1	43,0
Словенія	43,1	43,4	42,1	43,6	44,8	43,3
Люксембург	44,1	42,5	42,0	43,5	44,3	43,8
Нідерланди	42,8	41,9	42,7	43,2	43,9	43,8
Угорщина	43,1	42,1	44,8	44,8	46,6	44,8
Німеччина	43,8	42,6	43,0	43,0	44,5	45,0
Хорватія	43,3	41,9	42,5	40,8	42,4	46,3
Італія	44,1	43,3	45,3	45,6	48,1	46,9
Австрія	50,7	48,9	47,9	48,4	49,7	49,1
Греція	40,5	38,8	40,4	41,3	49,0	50,2
Бельгія	49,4	48,8	48,3	49,3	52,7	50,7
Швеція	54,2	52,8	52,7	50,8	50,6	50,7
Франція	49,8	49,0	49,7	49,6	52,9	53,0
Данія	54,0	55,1	54,6	54,0	54,6	53,2
Фінляндія	52,3	51,5	51,9	52,1	54,9	54,0
Норвегія	57,0	55,9	58,5	55,9	54,7	54,8
Ісландія	40,8	42,7	45,9	39,6	42,1	58,4
ЄС-28	43,5	42,9	43,7	43,4	45,3	44,7

* З урахуванням доходів фондів соціального страхування.

Дані табл. 1.2 свідчать, що найнижчий рівень централізації ВВП у бюджетах і цільових фондах у країнах Європи характерний для Ірландії, Румунії, Литви, Швейцарії, найвищий – для Данії, Фінляндії, Норвегії, Ісландії. Середнє значення показника для країн групи ЄС-28 становить 44,7 % – це рівень Люксембургу, Нідерландів, Угорщини. Значення аналогічного показника для України становить, за підсумками 2016 р., 38,7 % [20].

Роль бюджету в регулюванні соціально-економічних процесів визначається, безумовно, також самою величиною створюваного в країні об'єкта розподілу – ВВП. Слід порівняти обсяги цього показника в європейських країнах. Для того щоб зробити порівняння логічнішим, наводяться дані про ВВП з розрахунку на душу населення [21; 25] (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

Рейтинг окремих європейських країн за ВВП на душу населення, євро

Країни	ВВП на душу населення	Країна	ВВП на душу населення	Країна	ВВП на душу населення
Люксембург	90 846	Велика Британія	36 483	Словаччина	14 943
Швейцарія	72 196	Франція	33 320	Литва	13 482
Норвегія	64 075	ЄС-28	29 166	Латвія	12 721
Ірландія	58 017	Італія	27 719	Угорщина	11 589
Ісландія	54 647	Іспанія	24 062	Польща	11 219
Данія	48 444	Мальта	22 694	Хорватія	11 116
Швеція	46 879	Кіпр	21 282	Туреччина	9 842
Нідерланди	41 258	Словенія	19 573	Румунія	8 608
Австрія	40 462	Португалія	17 934	Болгарія	6 752
Фінляндія	39 236	Чехія	16 710	Сербія	4 904
Німеччина	38 115	Греція	16 174	Україна	1 982
Бельгія	37 311	Естонія	16 035		

Як видно, рівень ВВП України перебуває на наднизькому рівні, що істотно обмежує реальні можливості впливу держави на соціально-економічний розвиток країни.

Наступним чинником, який дозволяє характеризувати роль бюджету, є структура здійснених видатків за функціональною ознакою. Потрібно розглянути її за даними табл. 1.4 [20].

Таблиця 1.4

**Структура фактичних видатків Зведеного бюджету України
протягом 2007 – 2016 рр., %**

Напрями видатків	Міні-мальне значення за період	Рік, у якому зафіксоване мінімальне значення	Макси-мальне значення за період	Рік, у якому зафіксоване максимальне значення	У середньому за період*
1	2	3	4	5	6
Загальнодержавні функції	10,0	2008	17,3	2015	12,7
Оборона	2,9	2012	7,7	2015	4,3

Закінчення табл. 1.4

1	2	3	4	5	6
Громадський порядок, безпека та судова влада	7,4	2012	8,8	2008	8,1
Економічна діяльність	7,9	2016	17,9	2007	12,0
Охорона навколишнього природного середовища	0,7	2016	1,1	2013	0,9
Житлово-комунальне господарство	1,4	2010	4,1	2012	2,5
Охорона здоров'я	9,0	2016	12,2	2013	11,3
Духовний та фізичний розвиток	2,0	2016	3,1	2010	2,6
Освіта	15,5	2016	21,7	2009	19,6
Соціальний захист та соціальне забезпечення	21,5	2007	30,9	2016	26,1

* Розраховано з урахуванням індекса-дефлятора ВВП.

Як бачимо, переважна частка видатків Зведеного бюджету (59,6 % у середньому за 2007 – 2016 рр.) направляється на соціальний захист і соціальну сферу, що дозволяє зробити висновок про соціальну спрямованість бюджету країни. Разом з тим участь держави й органів місцевої влади у фінансуванні освіти, охорони, здоров'я, духовного та фізичного розвитку має сталу тенденцію до скорочення. Ураховуючи відносно невеликі обсяги коштів, які зосереджені у бюджетній системі України (порівняно з розвинутими країнами), вести мову про достатній рівень здійснюваних видатків не доводиться. Видатки на економічну діяльність також щороку зменшуються: за досліджуваний період їх частка у загальній сумі видатків скорочена у 2,3 рази. Одночасно відбувається суттєве нарощування видатків на реалізацію загальнодержавних функцій (у т. ч. обслуговування державного боргу) й оборону.

Істотним імпульсом розвитку економіки країни, пожвавлення інвестиційних та інноваційних процесів є співвідношення між поточними видатками

бюджету та видатками розвитку. Із зростанням частки видатків розвитку (вкладень у розвиток пріоритетних галузей та виробництв) створюються передумови для майбутнього економічного зростання країни.

В Україні, однак, частка поточних видатків у загальній сумі видатків бюджету є переважаючою: за фактичними даними про виконання Зведеного бюджету в 2007 – 2016 рр. вона становить у середньому 91,1 %, коливаючись від мінімальних 82,9 % у 2007 р. до 96,1 % у 2014 р. Як результат, на видатки розвитку припадають у середньому незначні 8,9 % [20].

1.3. Бюджетна політика: сутність та основні завдання

Бюджетна політика – сукупність заходів держави з організації та використання бюджетних ресурсів для забезпечення її економічного та соціального розвитку, а саме:

- визначення форм, методів і джерел формування доходів Державного та місцевого бюджетів;
- визначення пріоритетних напрямів видатків бюджету;
- визначення допустимих меж розбалансованості бюджету;
- визначення джерел фінансування бюджетного дефіциту;
- визначення принципів взаємовідносин між окремими ланками бюджетної системи.

Основною метою бюджетної політики є оптимальний розподіл ВВП між галузями економіки, соціальними групами населення, територіями. У кінцевому рахунку вона має уможливити стале зростання економіки, підвищення добробуту народу та забезпечення необхідного рівня соціальних гарантій. Це досягається шляхом стабілізації фінансового становища в країні, прийняття бездефіцитного бюджету, скорочення державного боргу тощо. У кожному конкретному випадку та на кожному історичному етапі розвитку країни мета та завдання бюджетної політики можуть коригуватися.

Залежно від тривалості періоду та характеру вирішуваних завдань бюджетна політика розподіляється на бюджетну стратегію і бюджетну тактику. **Бюджетна стратегія** – довготривалий курс бюджетної політики, розрахований на перспективу, що передбачає розв'язання глобальних завдань, визначених економічною стратегією. **Бюджетна тактика** спрямована на вирішення завдань конкретного етапу розвитку суспільства шляхом своєчасної зміни способів організації бюджетних взаємовідносин, переорієнтації бюджетного механізму, перерозподілу фінансових ресурсів. Бюджетна стратегія

повинна бути відносно стабільною, тоді як бюджетна тактика – гнучкою, що визначається зміною повсякденних економічних і соціальних умов.

Основні завдання бюджетної політики України на середньострокову перспективу до 2017 р. фрагментарно відображаються в окремих документах чинної влади, зокрема: програмах економічних реформ, державних програмах економічного та соціального розвитку України, Щорічному посланні Президента до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України тощо.

У Проекті Основних напрямів бюджетної політики на 2017 рік, окрім завдань на плановий (2017 р.) знаходять відображення деякі прогностичні показники та завдання Державного бюджету на 2018 – 2019 рр. Окремий, спеціально розроблений документ, який визначає напрями бюджетної політики на середньострокову перспективу вперше з'являється в Україні у 2017 р. у рамках переходу до середньострокового бюджетного планування відповідно до Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017 – 2020 рр. [146]. В Основних напрямках бюджетної політики на 2018 – 2020 рр. окреслено поточні (на плановий 2018 р.) і перспективні (на 2019 – 2020 рр.) засади бюджетної політики.

Основними завданнями бюджетної політики на середньострокову перспективу для України є:

- сприяння процесу реформування базових галузей економіки країни, житлово-комунального господарства, завершення адміністративно-територіальної та земельної реформ;
- підвищення результативності використання бюджетних коштів за рахунок посилення зв'язку бюджетних призначень із стратегічними пріоритетами держави та здійснення оцінювання ефективності та доцільності видатків;
- підвищення ефективності та продуктивності державних інвестицій; створення сприятливого бізнес-середовища для збільшення інвестицій в інновації, агробізнес та інші сектори, які продукують додану вартість в Україні та зростання малого та середнього бізнесу;
- забезпечення гідної оплати праці як для працівників бюджетної сфери, так і приватного сектора шляхом її поступового підвищення та вжиття заходів щодо детінізації заробітних плат;
- створення справедливої системи соціального захисту через проведення пенсійної реформи, осучаснення пенсій, збільшення відповідальності та підзвітності в системі пільг з метою забезпечення максимальної адресності, прозорості та наближеності надання відповідної соціальної послуги тим, хто її потребує;

- оптимізація рівня дефіциту та темпів зростання державного боргу, підвищення ефективності боргової політики держави;

- посилення самостійності місцевих органів влади та зменшення залежності від Державного бюджету шляхом розширення фінансової бази їх розвитку;

- підвищення прозорості, відкритості та чесності бюджетного процесу;

- оптимізація оподаткування, забезпечення стабільності податкової системи, формування податкової політики у напрямі активізації інвестиційно-інноваційних процесів, підвищення ефективності та полегшення податкового адміністрування з мінімізацією можливостей для зловживання;

- продовження створення професійної і сучасно оснащеної та укомплектованої армії, що стоїть на захисті миру в Україні та Європі;

- проведення кардинальної реформи охорони здоров'я, яка ґрунтується на принципі фінансування послуги, а не ліжка-місць, і надасть кожному українцю доступ до якісного медичного обслуговування;

- поглиблення реформи освіти та забезпечення кращих можливостей для дітей, що є передумовою для розвитку дитини та її успішної реалізації в суспільстві;

- подальша інтеграція економік України та ЄС шляхом імплементації торговельних та економічних положень Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, зокрема положень щодо зони вільної торгівлі (DCFTA).

Поточні завдання бюджетної політики України на найближчий рік визначаються щороку Кабінетом Міністрів України (не пізніше 1 квітня року, що передує плановому) та після ухвалення Верховною Радою затверджуються у формі відповідної Постанови. Обов'язковою інформацією, яка знаходить відображення у цьому документі, є:

- орієнтовні основні прогностичні макропоказники економічного та соціального розвитку України;

- основні завдання бюджетної політики;

- пріоритетні завдання податкової політики;

- пріоритетні завдання фінансового забезпечення судової влади та її незалежності;

- реалізація пріоритетних державних (цільових) програм і державних інвестиційних проектів;

- взаємовідносини Державного бюджету з місцевими бюджетами;

- інші питання, необхідні для складання проекту Закону про Державний бюджет України [15].

У переліку основних прогнозних макропоказників економічного та соціального розвитку України, які підлягають відображенню у Проекті Основних напрямів бюджетної політики, обов'язково представлені:

валовий внутрішній продукт (номінальний), млрд грн;

валовий внутрішній продукт, % до попереднього року (реальний);

індекс споживчих цін, грудень до грудня попереднього року, %;

індекс цін виробників промислової продукції, грудень до грудня попереднього року, %;

рівень безробіття населення у віці 15 – 70 років за методологією Міжнародної організації праці, % до економічно активного населення відповідного віку;

обмінний курс гривні до долара США, в середньому за період, грн за дол. США.

Також можуть надаватися, зокрема, такі показники:

фонд оплати праці найманих працівників і грошового забезпечення військовослужбовців, млрд грн;

прибуток прибуткових підприємств, млрд грн;

експорт товарів і послуг, млн дол. США;

імпорт товарів і послуг, млн дол. США.

Завдання бюджетної політики на відповідний період подаються у двох форматах:

у форматі цифрових позначень;

у форматі текстових формулювань.

Розглянемо основні показники, які отримують цифрове позначення у Проекті основних напрямів бюджетної політики (табл. 1.5).

Таблиця 1.5

Окремі завдання бюджетної політики України на відповідний період
(узагальнено з Основними напрямами бюджетної політики на відповідні роки)

Роки	Граничний рівень перерозподілу ВВП через Зведений бюджет, %	Граничний розмір дефіциту Державного бюджету, % до ВВП	Гранична величина державного боргу, % до ВВП	Гранична величина надання державних гарантій*
1	2	3	4	5
2011	30,5	4,5	40,0	3,0
2012	28,7	2,5	30,0	1,0

Закінчення табл. 1.5

1	2	3	4	5
2013	28,7	0,8 – 1,0	25,0	1,0
2014	30,0	3,0	31,0	3,0
2015	30,0	3,0	55,0	5,0
2016	30,0	3,0	не визначено	5,0
2017	33,1	3,0	66,0	5,0
2018**	30,0	2,5	63,9	5,0
2018***	33,1	2,4	62,0	3,0
2019**	30,0	2,3	61,8	5,0
2019***	33,1	2,2	58,0	3,0
2020***	33,1	2,0	55,0	3,0

* % до ВВП (2011 – 2014 рр.) і % до доходів загального фонду Державного бюджету (2015 – 2020 рр.).

** Відповідно до індикативних прогнозних показників Державного бюджету на 2018 – 2019 рр., закладених у Проекті основних напрямів бюджетної політики на 2017 р.

*** Відповідно до Проекту основних напрямів бюджетної політики на 2018 – 2020 рр.

В окремі роки розглянутого у табл. 1.5 періоду цифрове позначення отримали й такі завдання бюджетної політики, як: частка видатків розвитку та надання кредитів у загальному обсязі видатків і надання кредитів з Державного бюджету (13 – 14 % – у завданнях бюджетної політики на 2011 р.); мінімальна частка інвестиційних витрат Зведеного бюджету у ВВП (5 % у завданнях бюджетної політики на 2012 р.).

У Проекті Основних напрямів бюджетної політики на 2018 – 2020 рр. у цифровому форматі зафіксовані: планові та прогнозні розміри мінімальної заробітної плати, прожиткового мінімуму (загального показника та у розрізі за основними соціальними та демографічними групами населення), посадового окладу працівника I тарифного розряду Єдиної тарифної сітки; мінімальний обсяг державних капітальних вкладень на розроблення та реалізацію державних інвестиційних проектів; обсяги позик від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій, що залучаються державою для реалізації інвестиційних проектів економічного та соціального розвитку України.

Інші завдання бюджетної політики сформульовані як певні заходи, які підлягають реалізації у плановому періоді. Серед таких завдань зазначені, зокрема:

умови та порядок фінансування дефіциту бюджету й обслуговування боргу;

напрями надання бюджетної підтримки галузям економіки та фінансування науки;

умови та порядок проведення приватизації;
порядок реформування галузей соціальної сфери та забезпечення соціального захисту населення;
умови взаємовідносин Державного та місцевих бюджетів тощо.

1.4. Бюджетний механізм та його складові

Для практичної реалізації бюджетної політики в державі створюється бюджетний механізм. **Бюджетний механізм** є сукупністю засобів, які застосовує держава з метою організації бюджетних відносин і забезпечення належних умов для економічного і соціального розвитку.

Складовими бюджетного механізму є:

- *бюджетні показники* – доходи за відповідними складовими, видатки за відповідними напрямками, величина дефіциту (профіциту), обсяги фінансування за відповідними джерелами, величина боргу та гарантованого боргу тощо;

- *бюджетні норми та нормативи* – характеризують певний рівень забезпечення видатків (посадові оклади, розміри пенсій, стипендій; норми витрат у бюджетних установах: на харчування в дошкільних закладах освіти й охорони здоров'я, на медикаменти, освітлення, опалення; фінансові нормативи бюджетної забезпеченості тощо) та формування доходів бюджету (ставки податків, зборів, інших обов'язкових платежів тощо). Так, розмір посадового окладу (тарифної ставки) працівника першого тарифного розряду є підставою для встановлення посадових окладів працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери. Із 1 січня 2017 р. його встановлюють у розмірі прожиткового мінімуму для працездатних осіб, чинного на 1 січня відповідного календарного року. Мінімальний розмір пенсії за віком за наявності у чоловіків 35-ти, а у жінок – 30-ти років страхового стажу встановлюється в розмірі прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність. Рівень забезпечення прожиткового мінімуму для призначення допомоги згідно із Законом України "Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям" установлений відносно величини прожиткового мінімуму в таких розмірах: для працездатних осіб – 21 %; для дітей – 85 %; для осіб, які втратили працездатність, та інвалідів – 100 % [76; 80; 123];

- *ліміти* – встановлені обмеження на здійснення певних видатків, що мають на меті економію бюджетних коштів. Так, відповідно до Постанови

Кабінету Міністрів України "Про ефективне використання державних коштів" [85] передбачене, зокрема: припинення придбання (за деякими винятками) легкових автомобілів, мобільних телефонів, форменого одягу; оптимізацію здійснення витрат на оплату послуг мобільного зв'язку; припинення оплати чартерних рейсів; установлення та нарахування підвищень до посадових окладів (ставок), надбавок, доплат, премій, інших заохочувальних виплат працівникам здійснювати виключно в межах фонду оплати праці, затвердженого в загальному та спеціальному фондах бюджету, або за рахунок власних доходів; припинення (за деякими винятками) підготовки проектів нових державних цільових програм; розроблення та затвердження щороку планів заходів з енергозбереження із забезпеченням зменшення витрат на оплату комунальних послуг та енергоносіїв; припинення використання бюджетних коштів для проведення заходів з відзначення пам'ятних та історичних дат, ювілеїв підприємств, установ та організацій; забезпечення мінімізації витрат на службові відрядження тощо;

- *резерви* – фонди грошових коштів, які формуються для здійснення непередбачених видатків і спрямовані на нейтралізацію дії надзвичайних ситуацій, які можуть виникнути в майбутньому. Згідно із Бюджетним кодексом України резервний фонд у складі Державного бюджету передбачається обов'язково та формується в розмірі до 1 % обсягу видатків загального фонду. Рішення щодо необхідності створення резервного фонду місцевого бюджету приймає Верховна Рада Автономної Республіки Крим чи відповідна місцева рада [15];

- *стимули* – передбачають застосування відповідних форм заохочення органів влади, наявних і потенційних розпорядників бюджетних коштів до ефективного використання коштів, до нарощування доходів бюджетів, до використання у своїй діяльності прогресивних інноваційних технологій тощо. Так, надання фінансової підтримки розвитку підприємств окремих галузей економіки здійснюється на підставі врахування низки критеріїв, зокрема: ефективної діяльності, відсутності податкової заборгованості, реалізації інноваційних проектів, впровадження енергоощадних технологій тощо. Надання місцевих гарантій Верховною Радою АР Крим чи міською радою здійснюються тільки щодо резидентів України, що належать до комунального сектора економіки, які розташовані на відповідній території та здійснюють на цій території реалізацію інвестиційних програм (проектів), метою яких є розвиток комунальної інфраструктури або впровадження ресурсощадних технологій [15].

Відповідно до чинного з 2015 р. Порядку проведення горизонтального вирівнювання податкоспроможності місцевих бюджетів самодостатні території зобов'язані передавати до державного бюджету лише 50 % від суми перевищення індексом податкоспроможності значення 1,1 коштів. Інші 50 % залишають у власному розпорядженні, що є відповідним стимулом для їх розвитку. Натомість "бідні" територіальні одиниці отримують тільки 80 % потрібної для досягнення індексом податкоспроможності значення 0,9 суми. Це вимагає від них відповідної самовіддачі у контексті посилення роботи над пошуком джерел зростання дохідної бази відповідних бюджетів;

- *санкції* – заходи впливу на порушників бюджетного законодавства. Відповідно до Бюджетного кодексу України за порушення бюджетного законодавства до учасників бюджетного процесу можуть застосовуватися такі заходи впливу: попередження про неналежне виконання бюджетного законодавства з вимогою щодо усунення порушення бюджетного законодавства; зупинення операцій з бюджетними коштами; призупинення бюджетних асигнувань; зменшення бюджетних асигнувань; повернення бюджетних коштів до відповідного бюджету; зупинення дії рішення про місцевий бюджет; безспірне вилучення коштів з місцевих бюджетів тощо [15];

- *бюджетне планування та прогнозування* – визначення планових показників бюджетів усіх рівнів на поточний період і на найближчу перспективу (доходів, видатків, дефіциту/профіциту, джерел фінансування, у тому числі за окремими складовими надходжень і видатків).

Обґрунтований підхід до вибору засобів організації бюджетних відносин покликаний прискорити розв'язання накопичених у країні соціально-економічних проблем.

Рекомендована література: [3; 6 – 8; 12; 15; 76; 80; 85; 123; 146].

Практична частина

Запитання для самоконтролю

1. Обґрунтуйте об'єктивні передумови виникнення бюджету.
2. Назвіть позиції, за якими прийнято розглядати бюджет.
3. Перелічіть ознаки й особливості бюджету як економічної категорії.
4. Визначте сутність бюджету як правової категорії.
5. Перелічіть основні функції бюджету та розкрийте їхній зміст.
6. Обґрунтуйте основне призначення бюджету.

7. Назвіть перелік чинників, які дозволяють характеризувати роль бюджету в розвитку окремо взятої країни.

8. Охарактеризуйте особливості американської, скандинавської та західноєвропейської моделей фінансових відносин у суспільстві.

9. Визначте місце та роль бюджету в соціально-економічному розвитку України.

10. Визначте сутність, базові завдання та складові бюджетної політики.

11. Охарактеризуйте поточні та середньострокові завдання бюджетної політики для України.

12. Визначте сутність і дайте характеристику бюджетному механізму.

Тестові завдання

1. Бюджет як економічна категорія – це:

а) сукупність грошових відносин, пов'язаних з формуванням, мобілізацією та розміщенням фінансових ресурсів і з обміном, розподілом і перерозподілом вартості створеного на основі їх використання ВВП, а за певних умов – і національного багатства;

б) сукупність економічних відносин між державою, з одного боку, та фізичними та юридичними особами, з іншого, з приводу розподілу та перерозподілу ВВП, а за певних умов – і національного багатства з метою формування і використання централізованого фонду грошових коштів, призначеного для забезпечення виконання державою її функцій;

в) загальнодержавний фонд грошових коштів, призначений для виконання державою її функцій;

г) розпис доходів і видатків держави, затверджений органами законодавчої влади у формі закону.

2. За матеріальним змістом бюджет – це:

а) план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду;

б) загальнодержавний фонд грошових коштів, призначений для виконання державою її функцій;

в) сукупність економічних відносин між державою та іншими економічними суб'єктами з приводу утворення та використання централізованого

фонду грошових ресурсів країни, призначених для виконання функцій держави шляхом розподілу та перерозподілу ВВП;

г) кошторис доходів і видатків держави, затверджений органами законодавчої влади у формі закону.

3. Бюджет держави є складовою:

- а) міжнародних фінансів;
- б) державних фінансів;
- в) фінансів суб'єктів господарювання;
- г) фінансового ринку.

4. Які з наведених функцій притаманні бюджету:

- а) забезпечення потреб обороту в платіжних засобах;
- б) капіталізація вільних грошових доходів;
- в) розподільча;
- г) кредитно-інвестиційна?

5. Об'єктами бюджетних відносин виступають:

- а) податки;
- б) внески до державних цільових фондів;
- в) державні запозичення;
- г) ВВП.

6. Американська модель фінансових відносин у суспільстві передбачає:

- а) бюджетну централізацію ВВП на рівні 35 – 45 %;
- б) бюджетну централізацію ВВП на рівні 50 – 60 %;
- в) високий рівень соціального забезпечення громадян;
- г) високий рівень самозабезпечення фізичних і самофінансування юридичних осіб.

7. Бюджетна стратегія – це:

- а) сукупність засобів, які застосовує держава з метою організації бюджетних відносин;
- б) методи реалізації бюджетної політики на короткі терміни;
- в) довгостроковий курс бюджетної політики;
- г) правильної відповіді немає.

8. За послідовністю розподілу ВВП розрізняють моделі:

- а) ринкової та адміністративної економіки;
- б) американську, скандинавську та західноєвропейську;
- в) американську та скандинавську;
- г) правильні відповіді а і б.

9. Під бюджетною політикою розуміють визначення державою:

а) форм, методів і джерел формування доходів Державного та місцевого бюджетів, а також пріоритетних напрямів видатків бюджету та допустимих меж його розбалансованості;

б) джерел фінансування бюджетного дефіциту та взаємовідносин між окремими ланками бюджетної системи;

в) правильні відповіді а і б;

г) правильної відповіді немає.

10. Складовими бюджетного механізму є:

а) податки;

б) бюджетне планування та прогнозування;

в) бюджетне фінансування загальнодержавних програм;

г) ціни.

Практичні завдання

Завдання 1. Визначте та занотуйте до конспектів чинний розмір базового державного соціального стандарту – прожиткового мінімуму як загального показника та в аспекті основних соціальних і демографічних груп населення (діти віком до 6-ти років; діти віком від 6-ти до 18-ти років; працездатні особи; особи, які втратили працездатність).

Завдання 2. Визначте та занотуйте до конспектів чинні розміри окремих державних соціальних гарантій: мінімальної заробітної плати, мінімальної пенсії за віком, мінімального розміру допомоги у зв'язку з безробіттям. Порівняйте їхні значення з величиною прожиткового мінімуму.

Завдання 3. Планові видатки Державного бюджету України становлять 850 млрд грн, у тому числі видатки спеціального фонду – 45 млрд грн. Визначте, у якому максимальному розмірі може бути сформований резервний фонд Державного бюджету України.

Завдання 4. Використовуючи дані офіційних державних органів України: служби статистики, казначейської служби, звітні показники про виконання бюджетів державних цільових фондів, – розрахуйте показники централізації ВВП у бюджетах і державних цільових фондах. Зробіть висновки.

Завдання 5. Використовуючи дані офіційної статистики Європейського Союзу, розрахуйте показники централізації ВВП у бюджетах і державних цільових фондах зазначених країн. Порівняйте визначені результати з показниками в Україні.

2. Бюджет як основний фінансовий план держави

Мета – формування системи теоретичних знань щодо сутності бюджету як фінансового плану, вивчення складу бюджетного законодавства, основ бюджетної класифікації.

Компетентності, що формуються за темою:

знання: сутності основних категорій: фінансовий план держави, бюджетна класифікація, бюджетне прогнозування, бюджетне планування, визначення принципів, показників і видів бюджетного планування та прогнозування, складових поточного бюджету та бюджету розвитку;

уміння: працювати з нормативно-правовою базою з питань бюджету та бюджетних правовідносин;

комунікації: володіння навичками презентування складових і змісту бюджетного законодавства;

автономність і відповідальність: здатність визначати базові показники бюджету, складові загального та спеціального фондів.

Основні питання

2.1. Правовий характер бюджету як фінансового плану. Склад бюджетного законодавства.

2.2. Загальна характеристика доходів і видатків бюджету.

2.3. Поняття бюджетної класифікації.

Ключові слова: бюджетне законодавство, Бюджетний кодекс України, доходи бюджету, видатки бюджету, бюджетна класифікація.

2.1. Правовий характер бюджету як фінансового плану.

Склад бюджетного законодавства

Кошторис доходів і видатків основного централізованого фонду грошових коштів держави – бюджет – посідає провідне місце в системі фінансових планів. Сукупність фінансових планів відображається у зведеному балансі фінансових ресурсів і включає складові, подані у табл. 2.1 [32; 33].

Баланс фінансових ресурсів України, млрд грн

Показники	2015 р. (факт)	2016 р. (факт)	2017 р. (очікуване)	2018 р. (прогноз)
1	2	3	4	5
I. Ресурси бюджетів	1 086,6	976,6	1 187,5	1 379,8
доходи бюджетів	652,0	782,9	974,0	1 118,8
надходження від приватизації державного майна	0,2	0,2	17,1	22,5
залучення коштів	514,2	307,7	190,9	232,0
у тому числі:				
залучення коштів на зовнішньому ринку	415,2	61,3	87,0	108,2
залучення коштів на внутрішньому ринку	99,0	246,4	103,9	123,8
фінансування за активними операціями	-84,1	-119,7	-0,8	-0,8
повернення кредитів	4,4	5,5	6,2	7,3
II. Ресурси підприємств і організацій, всього	-232,3	112,1	312,1	463,8
у тому числі:				
прибуток (збиток) після сплати податку	-440,1	-130,8	25,7	139,6
амортизаційні відрахування	207,8	242,9*	286,4	324,3
III. Ресурси фондів (без коштів, що спрямовуються з державного бюджету), всього	196,2	140,2	193,6	244,5
з них:				
власні доходи** Пенсійного фонду	171,6	114,1	163,4	209,2
Доходи** Фонду соціального страхування України з тимчасової втрати працездатності та Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві (з 2016 р. – Фонду соціального страхування)	16,4	17,4	19,8	22,7
з них доходи** Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасних випадків	7,7	–	–	–
Доходи** Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття	8,2	8,7	10,4	12,6
IV. Довгострокові кредитні ресурси на розвиток економіки, надані банками України	-64,0	104,6	-1,2	29,0
V. Кошти іноземних інвесторів на розвиток економіки	65,7	83,7	47,5	95,2
Усього ресурсів	1 052,3	1 417,1	1 739,5	2 212,4

Закінчення табл. 2.1

1	2	3	4	5
Напрями використання ресурсів:				
I. Використання ресурсів бюджетів	1 086,6	976,6	1 187,5	1 379,8
видатки бюджетів	679,9	835,8	1 044,2	1 189,9
погашення основної суми боргу	399,3	133,3	129,6	175,7
у тому числі:	0,0	0,0	0,0	0,0
погашення основної суми зовнішнього боргу	305,5	28,0	30,9	61,7
погашення основної суми внутрішнього боргу	93,8	105,3	98,6	114,0
надання кредитів	7,4	7,4	13,7	14,2
II. Видатки підприємств і організацій, всього	-232,3	112,1	312,1	463,8
у тому числі:				
кошти, що залишаються у розпорядженні підприємств (прибуток (збиток) після сплати податку та амортизаційні відрахування)	-232,3	112,1	312,1	463,8
III. Видатки фондів (без коштів, що спрямовуються з державного бюджету), всього	192,6	133,5	190,5	241,7
з них:				
власні видатки Пенсійного фонду	170,8	110,9	162,6	208,4
видатки Фонду соціального страхування України з тимчасової втрати працездатності та Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві (з 2016 р. – Фонду соціального страхування)	14,0	14,3	17,7	21,2
з них видатки Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасних випадків	7,1	–	–	–
видатки Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття	7,8	8,3	10,3	12,2
IV. Видатки на розвиток економіки за рахунок довгострокових кредитів банків	-64,0	104,6	-1,2	29,0
V. Витрати іноземних інвесторів на розвиток економіки	65,7	83,7	47,5	95,2
Усього видатків	1 048,7	1 410,4	1 736,4	2 209,5
Сальдо	3,6	6,7	3,1	2,9

* Розрахункові дані.

** Доходи з урахуванням змін залишків грошових коштів на рахунках фондів.

Як видно з табл. 2.1, до зведеного балансу фінансових ресурсів (у частині доходів) включаються ресурси бюджетів, підприємств та організацій; фондів; довгострокові кредитні ресурси на розвиток економіки, надані комерційними банками України; кошти іноземних інвесторів на розвиток економіки. Ресурси бюджету займають найвагомішу частку у загальному обсязі фінансових ресурсів: понад 60 % за фактичними даними 2016 р. і плановими та прогнозними значеннями на 2017 і 2018 рр. За підсумками 2015 р. через збиткову діяльність підприємств значення бюджетних ресурсів було ще вагомим. Другу та третю позиції посідають кошти цільових фондів і ресурси підприємств. Така ситуація підкреслює провідне місце бюджету в регулюванні соціально-економічних процесів у нашій державі.

Відповідно до ст. 38 Бюджетного кодексу України зведений баланс фінансових ресурсів є обов'язковим документом, що додається до Проекту закону про Державний бюджет України на відповідний рік [15]. Указівки щодо його складання затверджені спільним наказом Міністерства економіки України, Міністерства фінансів України та Міністерства статистики України [40].

Правове регулювання бюджетних відносин здійснюється:

1) у загальних рисах – Конституцією України;

2) детально – у бюджетному законодавстві, яке включає:

2.1) нормативні документи, якими регулюються бюджетні правовідносини, зокрема:

а) законодавчий акт, що здійснює регламентування бюджету та бюджетних відносин – Бюджетний кодекс України;

б) інші закони, що регулюють бюджетні правовідносини;

в) нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України, прийняті на підставі та на виконання Бюджетного Кодексу й інших законів України, що регулюють бюджетні правовідносини;

г) нормативно-правові акти органів виконавчої влади, прийняті на підставі та на виконання Бюджетного Кодексу, інших законів України та нормативно-правових актів Кабінету Міністрів України, що регулюють бюджетні правовідносини;

д) рішення органів АР Крим, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, прийняті відповідно до Бюджетного Кодексу, нормативно-правових актів, що регулюють бюджетні правовідносини;

2.2) нормативні документи, що регламентують окремі статті доходів, видатків, кредитування бюджету;

2.3) Закон України про Державний бюджет на відповідний рік (Рішення про місцевий бюджет на відповідний рік).

Загальні питання, що стосуються бюджетних правовідносин, урегульовані Основним законом України у ст. 95 – 98. Ними визначено:

три базових принципи побудови бюджетної системи України – справедливості та неупередженості, збалансованості, відкритості та прозорості;

тривалість бюджетного періоду (з 1 січня до 31 грудня);

граничні терміни подання урядом Проекту Закону про Державний бюджет на розгляд до Верховної Ради (не пізніше 15 вересня);

орган, що здійснює контроль за використанням коштів Державного бюджету України від імені Верховної Ради – Рахункова палата [35].

Реалізація права громадян країни на соціальний захист, визначена ст. 46 Конституції, забезпечується за рахунок використання різноманітних джерел, у тому числі коштів бюджету. Статтею 74 Конституції визначена неможливість проведення референдуму з питань податків і бюджету [35].

Повноваження Верховної Ради, Президента, Кабінету Міністрів та інших органів виконавчої влади (державних адміністрацій), органів місцевого самоврядування, у тому числі ті, що стосуються питань бюджету, визначено у розд. IV, VI, X, XI Конституції України [35].

Бюджетний кодекс України є базовим профільним нормативним документом. Ним регулюються відносини, що виникають у процесі: складання, розгляду, затвердження, виконання бюджетів; звітування про їх виконання та контролю за дотриманням бюджетного законодавства; питання відповідальності за порушення бюджетного законодавства, а також визначаються правові засади утворення та погашення державного та місцевого боргу. Чинна редакція цього документа, яка за більшістю статей працювала з 1 січня 2011 р., прийшла на зміну Законові "Про бюджетну систему України" (останній був чинним з моменту набуття Україною незалежності до 23 липня 2001 р. включно) і Бюджетному кодексу редакції 2001 р. (відповідно, був чинним з 24 липня 2001 р. до 31 грудня 2010 р.). Однак і до останньої, затвердженої Законом України від 8 липня 2010 р., редакції Бюджетного кодексу, постійно вносяться відповідні коригування та доповнення. Станом на 1 січня 2018 р. кількість законів, якими було внесено зміни до Бюджетного кодексу 2010 р., склала 81. Найбільш вагомимі

коригування проведені у рамках бюджетної реформи 2014 р., що були втілені у життя з 1 січня 2015 р.

Чинна редакція Бюджетного кодексу України складається з шести розділів:

розділ I "Бюджетна система України та основи бюджетного процесу" – подано бюджетну термінологію, названо склад і розкрито принципи побудови бюджетної системи, визначено вимоги щодо використання бюджетної класифікації, охарактеризовано стадії та учасників бюджетного процесу;

розділ II "Державний бюджет України" – визначено склад доходів, видатків і кредитування Державного бюджету, названо й охарактеризовано стадії бюджетного процесу на загальнодержавному рівні: складання Проекту Бюджету, його розгляд, затвердження та виконання; ведення бухгалтерського обліку та складання звітності про виконання Бюджету;

розділ III "Місцеві бюджети" – визначено склад надходжень і витрат місцевих бюджетів, названо особливості формування бюджетів з дефіцитом і профіцитом, здійснення запозичень і надання місцевих гарантій; названо й охарактеризовано стадії бюджетного процесу на місцевому рівні;

розділ IV "Міжбюджетні відносини" – визначено основи та порядок розмежування видатків між бюджетами; названо й охарактеризовано види міжбюджетних трансфертів, механізм їх призначення та перерахування;

розділ V "Контроль за дотриманням бюджетного законодавства та відповідальність за порушення бюджетного законодавства" – названо органи бюджетного контролю та встановлено їх повноваження, визначено перелік можливих порушень бюджетного законодавства й охарактеризовано заходи впливу щодо порушників;

розділ VI "Прикінцеві та перехідні положення" – визначено порядок набуття чинності Кодексом, порядок та особливості застосування його окремих норм [15].

Перелік нормативних документів, що регламентують окремі статті доходів, видатків і кредитування бюджету, включає:

- *у частині доходів бюджету* – Податковий кодекс України та інші нормативні документи, які визначають порядок справляння окремих податків, зборів, обов'язкових платежів (зокрема, закони України "Про єдиний збір, який справляється у пунктах пропуску через державний кордон України", "Про збір на обов'язкове державне пенсійне страхування", "Про судовий збір", "Про виконавче провадження", Декрет Кабінету Міністрів України "Про державне мито" тощо);

- у частині видатків бюджету – документи, якими визначено пріоритетні напрями видатків бюджету та (в окремих випадках) обсяги фінансування; наприклад закони України "Про освіту", "Про наукову і науково-технічну діяльність", "Про державну допомогу сім'ям з дітьми" тощо;

- у частині кредитування бюджету – документи, якими визначено порядок надання з бюджету та повернення кредитів до бюджету. Такими документами є, зокрема, Порядок надання пільгових довготермінових кредитів молодим сім'ям та одиноким громадянам на будівництво (реконструкцію) та придбання житла; Порядок надання цільових пільгових державних кредитів на здобуття вищої освіти; Порядок використання коштів, передбачених у Державному бюджеті на формування Аграрним фондом державного інтервенційного фонду, а також закупівлю матеріально-технічних ресурсів для потреб сільськогосподарських товаровиробників [102; 104; 129].

Особливості бюджетних правовідносин конкретного бюджетного року, планові показники доходів, видатків, кредитування та фінансування Державного та місцевих бюджетів визначаються щороку у Законі "Про Державний бюджет України" та рішеннях "Про місцевий бюджет". Зазначені нормативні документи включають дві складові: текстову частину та відповідні додатки з розшифруванням бюджетних показників.

2.2. Загальна характеристика доходів і видатків бюджету

Бюджет як фінансовий план характеризується складом доходів і видатків, які відбивають фінансову діяльність держави. Бюджетний кодекс України окрім понять "доходи бюджету" та "видатки бюджету" оперує також поняттями "надходження бюджету" та "витрати бюджету", які не є тожними попереднім показникам.

Так, *надходження бюджету включають такі складові:*

- доходи бюджету;
- повернення кредитів до бюджету;
- кошти від державних (місцевих) запозичень;
- кошти від приватизації державного майна (щодо Державного бюджету);
- повернення бюджетних коштів із депозитів;
- надходження внаслідок продажу/пред'явлення цінних паперів.

У свою чергу, *витрати бюджету включають такі складові:*

- видатки бюджету;
- надання кредитів з бюджету;
- погашення боргу;
- розміщення бюджетних коштів на депозитах;
- придбання цінних паперів.

Складові надходжень і витрат пов'язані між собою: майже кожній статті надходжень відповідає конкретна стаття витрат (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Складові надходжень і витрат бюджету

Надходження бюджету	Витрати бюджету
Доходи бюджету	Видатки бюджету
Повернення кредитів до бюджету	Надання кредитів з бюджету
Кошти від державних (місцевих) запозичень	Погашення боргу
Кошти від приватизації державного майна (щодо Державного бюджету)	—
Повернення бюджетних коштів з депозитів	Розміщення бюджетних коштів на депозитах
Надходження внаслідок продажу / пред'явлення цінних паперів	Придбання цінних паперів

Як видно, *доходи бюджету* виступають лише однією зі складових надходжень бюджету та становлять кошти, які отримує держава у постійне користування на безповоротній основі. *Видатки бюджету*, відповідно, виступають лише однією зі складових витрат бюджету та становлять кошти, що спрямовуються на здійснення програм і заходів, передбачених відповідним бюджетом.

Операції кредитування бюджету передбачають як надання кредитів з бюджету, що здійснюється у межах відповідних програм на умовах терміновості, поверненості та платності (складова надходжень бюджету), так і подальше повернення їх кредитором (складова витрат бюджету). Слід також зазначити, що у якості надання кредитів (витрати бюджету) відображаються платежі на виконання державою гарантійних зобов'язань за позичальників, що отримали кредити під державні гарантії, та витрати,

пов'язані із купівлею та конвертацією іноземної валюти, комісії банків за переказ коштів за платежами з виконання державою гарантійних зобов'язань [58].

Здійснення **державних (місцевих) запозичень** передбачає надходження коштів до бюджету відповідно до укладених договорів з міжнародними фінансовими організаціями, урядами зарубіжних країн, унаслідок розміщення на внутрішньому та зовнішньому ринках державних цінних паперів тощо та є складовою надходжень бюджету. Подальше повернення сум отриманих позик означає погашення боргу та є складовою витрат бюджету.

Кошти від приватизації державного майна передбачають відповідні надходження внаслідок відчуження майна, що перебуває у державній власності, та інші надходження, безпосередньо пов'язані з процесом приватизації. За цією статтею витрат не передбачено.

Розміщення та подальше повернення коштів з депозитів, придбання та подальший продаж/пред'явлення цінних паперів також є парними складовими надходжень і витрат, що здійснюються у межах системи управління платоспроможністю бюджетом.

Слід зазначити, що за умови відсутності залишків бюджетних коштів на початок і кінець звітного періоду або їх рівності величина надходжень бюджету відповідатиме величині його витрат. За інших умов справедливою буде така рівність:

$$\begin{aligned} & \text{надходження бюджету} + \text{залишок коштів на початок року} = \\ & = \text{витрати бюджету} + \text{залишок коштів на кінець року}. \end{aligned}$$

Продемонструємо це на прикладі планових показників Державного бюджету на 2018 р. (табл. 2.3) [76].

Таблиця 2.3

**Планові показники надходжень і витрат
Державного бюджету України на 2018 рік, млрд грн**

Показники	Значення показників
1	2
Доходи бюджету	917,9
Повернення кредитів до бюджету	7,3
Запозичення	232,0

1	2
Надходження від приватизації державного майна	21,3
Надходження бюджету – всього	1 178,5
Залишок коштів на початок року	3,9
Надходження із залишком коштів на початок року	1 182,4
Видатки	991,7
Погашення боргових зобов'язань	175,7
Придбання цінних паперів	0,8
Надання кредитів з бюджету	14,2
Витрати бюджету – всього	1 182,4
Залишок коштів на кінець року	–
Витрати із залишком коштів на кінець року	1 182,4

Починаючи з 2000 р. бюджет включає два відокремлених фонди: загальний та спеціальний. Відповідно до норм бюджетного законодавства *доходи загального фонду* не мають конкретного цільового призначення та спрямовуються на забезпечення фінансовими ресурсами загальних видатків. У *доходах спеціального фонду* нагромаджуються кошти, призначені для здійснення окресленого переліку цільових видатків. Іншими словами, на зміну однокишеньковим (єдиним) бюджетам у нашій країні приходять двокишенькові, причому у другій кишені (спеціальному фонді) може виділятися необмежена кількість відокремлених одне від одного відділень.

Складовими доходів бюджету є:

- податкові надходження;
- неподаткові надходження;
- доходи від операцій з капіталом;
- трансферти;
- цільові фонди.

Складовими видатків бюджету є:

- видатки на здійснення загальнодержавних функцій;
- видатки на оборону;
- видатки на громадський порядок, безпеку та судову владу;
- видатки на економічну діяльність;
- видатки на охорону навколишнього природного середовища;
- видатки на житлово-комунальне господарство;
- видатки на охорону здоров'я;

- видатки на духовний та фізичний розвиток;
- видатки на освіту;
- видатки на соціальний захист і соціальне забезпечення.

Бюджет як фінансовий план може характеризуватися трьома станами:

- збалансований бюджет;
- дефіцитний бюджет;
- профіцитний бюджет.

2.3. Поняття бюджетної класифікації

Бюджетна класифікація становить єдине систематизоване згрупування доходів, видатків, кредитування, фінансування бюджету, боргу відповідно до законодавства України та міжнародних стандартів з метою:

- складання і виконання бюджетів;
- звітування про виконання бюджетів;
- здійснення контролю за фінансовою діяльністю органів влади, інших розпорядників бюджетних коштів;
- проведення фінансового аналізу доходів, видатків, кредитування, фінансування і боргу;
- забезпечення загальнодержавної і міжнародної порівнянності бюджетних показників.

Чинна бюджетна класифікація затверджена Наказом Міністерства фінансів України "Про бюджетну класифікацію", і включає такі складові [71]:

- 1) класифікація доходів бюджету;
- 2) класифікація видатків і кредитування бюджету:
 - 2.1) функціональна класифікація видатків і кредитування;
 - 2.2) економічна класифікація видатків;
 - 2.3) відомча класифікація видатків і кредитування;
 - 2.4) програмна класифікація видатків і кредитування;
 - 2.5) класифікація кредитування бюджету;
- 3) класифікація фінансування бюджету:
 - 3.1) за типом кредитора;
 - 3.2) за типом боргового зобов'язання;
- 4) класифікація боргу:
 - 4.1) за типом кредитора;
 - 4.2) за типом боргового зобов'язання.

Зміни у складі доходів, видатків, переліку розпорядників бюджетних коштів тягнуть за собою зміни у бюджетній класифікації. Міністр фінансів затверджує такі зміни й обов'язково інформує про них Верховну Раду України.

Рекомендована література: [3; 6; 8; 9; 15; 32; 33; 35; 40; 58; 71; 76; 102; 104; 129].

Практична частина

Запитання для самоконтролю

1. Поясніть, що становить бюджет як фінансовий план.
2. Назвіть складові зведеного балансу фінансових ресурсів України.
3. Назвіть, за якими нормативними документами здійснюється правове регулювання бюджетних відносин.
4. Визначте основні питання, бюджетних правовідносин, урегульованих Конституцією України.
5. Дайте загальну характеристику Бюджетного кодексу України.
6. Назвіть нормативні документи, що регламентують статті доходів і видатків бюджету.
7. Дайте загальну характеристику та визначте складові надходжень бюджету.
8. Дайте загальну характеристику та визначте складові витрат бюджету.
9. Назвіть складові доходів бюджету.
10. Назвіть складові видатків бюджету.
11. Поясніть призначення поділу бюджету на загальний та спеціальний фонди.
12. Дайте визначення, поясніть призначення та назвіть складові бюджетної класифікації.

Тестові завдання

1. *Дохідна частина зведеного балансу фінансових ресурсів включає:*
 - а) ресурси бюджетів і ресурси позабюджетних фондів;
 - б) ресурси підприємств і організацій; довгострокові кредитні ресурси на розвиток економіки, надані комерційними банками України; кошти іноземних інвесторів на розвиток економіки;

в) ресурси бюджетів і ресурси позабюджетних фондів; ресурси підприємств і організацій; довгострокові кредитні ресурси на розвиток економіки, надані комерційними банками України; кошти іноземних інвесторів на розвиток економіки;

г) ресурси підприємств і організацій та ресурси позабюджетних фондів; довгострокові кредитні ресурси на розвиток економіки, надані комерційними банками України; кошти іноземних інвесторів на розвиток економіки.

2. Правове регулювання бюджетних відносин здійснюється:

а) Конституцією України та податковим законодавством;

б) Конституцією і Бюджетним кодексом України;

в) Конституцією, Бюджетним кодексом, Законом (Рішенням) про Державний (місцевий) бюджет і чинним податковим законодавством;

г) Конституцією, Бюджетним кодексом, Законом (Рішенням) про Державний (місцевий) бюджет і системою нормативних документів, які регламентують окремі статті доходів, видатків та кредитування бюджету.

3. Бюджет як фінансовий план держави становить:

а) сукупність Державного бюджету України та місцевих бюджетів;

б) розпис доходів і видатків держави;

в) сукупність Державного та місцевих бюджетів України та кошторисів бюджетних організацій;

г) сукупність фінансових ресурсів усіх секторів економіки.

4. Конституція України:

а) характеризує стадії та учасників бюджетного процесу;

б) визначає граничні терміни подання урядом проекту закону про Державний бюджет України на розгляд до Верховної Ради України;

в) установлює повноваження органів бюджетного контролю;

г) визначає перелік загальнодержавних податків і зборів.

5. Бюджет затверджується у формі:

а) закону;

б) постанови або указу;

в) закону або рішення;

г) закону або постанови.

6. Фінансування бюджету дорівнює величині:

а) видатків бюджету;

б) доходів бюджету;

в) бюджетного дефіциту (профіциту);

г) кредитування бюджету.

7. Витрати бюджету включають:

а) надання кредитів з бюджету та розміщення бюджетних коштів на депозитах;

б) кошти, що спрямовуються на здійснення програм і заходів, передбачених відповідним бюджетом;

в) видатки бюджету, надання кредитів з бюджету, погашення боргу та розміщення бюджетних коштів на депозитах, придбання цінних паперів;

г) видатки та кошти, що спрямовуються на здійснення програм і заходів, передбачених відповідним бюджетом.

8. Надходження бюджету включають:

а) надання кредитів і повернення бюджетних коштів з депозитів;

б) доходи бюджету та кошти від приватизації державного майна;

в) погашення боргу та розміщення бюджетних коштів на депозитах;

г) кошти від державних запозичень і придбання цінних паперів.

9. Фінансування Державного бюджету:

а) є різницею між доходами та видатками бюджету;

б) є різницею між доходами та видатками бюджету з урахуванням сальдо операцій кредитування;

в) включає надходження та витрати бюджету, пов'язані із зміною обсягу боргу, обсягів депозитів і цінних паперів, кошти від приватизації державного майна, зміну залишків бюджетних коштів, які використовуються для покриття дефіциту бюджету або визначення профіциту бюджету;

г) правильними є відповіді б і в.

10. Бюджетна класифікація використовується з метою:

а) складання і виконання бюджетів, звітування про виконання бюджетів і забезпечення загальнодержавної і міжнародної порівнянності бюджетних показників;

б) здійснення контролю за фінансовою діяльністю органів влади, інших розпорядників бюджетних коштів і проведення фінансового аналізу доходів, видатків, кредитування, фінансування і боргу;

в) забезпечення загальнодержавної і міжнародної порівнянності бюджетних показників і здійснення контролю за фінансовою діяльністю органів влади, інших розпорядників бюджетних коштів;

г) правильними є відповіді а і б.

Практичні завдання

Завдання 1. На підставі наведених у табл. 2.4 даних визначте:

- а) суму витрат бюджету;
- б) суму фінансування бюджету.

Таблиця 2.4

Вихідні дані для розв'язання задачі

Показники	Значення показників, млн грн
Надання кредитів з бюджету	10,2
Повернення кредитів до бюджету	8,4
Внутрішні запозичення	63,7
Погашення внутрішніх зобов'язань	22,3
Погашення зовнішніх зобов'язань	19,8
Розміщення бюджетних коштів на депозитах	6,7
Придбання цінних паперів	3,4
Повернення бюджетних коштів із депозитів	2,6
Надходження внаслідок продажу/пред'явлення цінних паперів	4,7
Видатки бюджету	380,5

Завдання 2. На підставі наведених у табл. 2.5 даних визначте:

- а) суму надходжень бюджету;
- б) суму фінансування бюджету.

Таблиця 2.5

Вихідні дані для розв'язання задачі

Показники	Значення показників, млн грн
1	2
Доходи бюджету	320,8
Повернення кредитів до бюджету	7,2
Надання кредитів із бюджету	3,9

1	2
Повернення бюджетних коштів із депозитів	3,2
Погашення зовнішніх зобов'язань	18,7
Внутрішні запозичення	50,6
Зовнішні запозичення	10,2
Розміщення бюджетних коштів на депозитах	1,3
Придбання цінних паперів	6,4
Надходження внаслідок продажу/пред'явлення цінних паперів	4,1

Завдання 3. На підставі наведених у табл. 2.6 даних визначте:

- а) суму доходів бюджету;
- б) суму надходжень бюджету.

Таблиця 2.6

Вихідні дані для розв'язання задачі

Показники	Значення показників, млн грн
Податкові надходження	200,6
Повернення кредитів до бюджету	3,9
Надання кредитів із бюджету	4,7
Доходи від операцій із капіталом	3,5
Повернення бюджетних коштів з депозитів	1,8
Погашення зовнішніх зобов'язань	22,4
Внутрішні запозичення	52,3
Неподаткові надходження	35,7
Зовнішні запозичення	19,2
Розміщення бюджетних коштів на депозитах	2,6
Цільові фонди	0,4
Придбання цінних паперів	7,2
Кошти, що передаються до Державного бюджету з місцевих бюджетів	0,9
Надходження внаслідок продажу/пред'явлення цінних паперів	4,1

Завдання 4. Допоможіть відновити втрачену інформацію (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

Кошторис бюджетної установи

Показники	Коди	Разом
Надходження – усього	х	?
Видатки та надання кредитів – усього	х	?
Поточні видатки	2000	?
Оплата праці	2110	?
Заробітна плата	2111	3313
Грошове забезпечення військовослужбовців	2112	0
Нарахування на заробітну плату	2120	1202
Використання товарів і послуг	2200	?
Предмети, матеріали, обладнання та інвентар	2210	12,4
Продукти харчування	2230	302,6
Оплата комунальних послуг та енергоносіїв	2270	?
Оплата тепlopостачання	2271	800,6
Оплата водopостачання та водовідведення	2272	20,3
Оплата електроенергії	2273	159,2
Інші поточні видатки	2800	16,5
Капітальні видатки	3000	?
Придбання основного капіталу	3100	?
Придбання обладнання і предметів довготермінового користування	3110	35,2
Капітальне будівництво (придбання)	3120	0
Капітальний ремонт	3130	18,5
Надання внутрішніх кредитів	4110	0
Надання зовнішніх кредитів	4210	0
Нерозподілені видатки	9000	0

Завдання 5. На підставі планових показників Державного бюджету України на поточний та попередній роки визначте загальний обсяг та складові частини:

- а) надходжень бюджету;
- б) витрат бюджету;
- в) фінансування бюджету.

Обґрунтуйте визначені показники.

За результатами проведеного аналізу зробіть висновки та доведіть відповідність отриманих результатів нормам бюджетного законодавства.

3. Бюджетний дефіцит і джерела його фінансування

Мета – формування системи теоретичних знань щодо бюджетного дефіциту та причин його виникнення, отримання навичок з обчислення абсолютних і відносних показників дефіциту, обґрунтування джерел фінансування дефіциту Державного та місцевих бюджетів.

Компетентності, що формуються за темою:

знання: сутності бюджетного дефіциту, причин і наслідків його виникнення, способів збалансування бюджету;

уміння: розраховувати абсолютні та відносні показники бюджетного дефіциту, визначати рівень його небезпечності;

комунікації: формування навичок спілкування з потенційними кредиторами;

автономність і відповідальність: здатність визначати показники бюджетного дефіциту та джерела його фінансування.

Основні питання

3.1. Основні підходи до оцінювання можливих станів бюджету. Бюджетний дефіцит і бюджетний профіцит.

3.2. Методи обліку та показники бюджетного дефіциту.

3.3. Види бюджетного дефіциту та причини його виникнення.

3.4. Джерела фінансування бюджетного дефіциту. Особливості затвердження бюджетів з дефіцитом і профіцитом.

Ключові слова: бюджетний дефіцит, показники бюджетного дефіциту, джерела фінансування бюджетного дефіциту.

3.1. Основні підходи до оцінювання можливих станів бюджету. Бюджетний дефіцит і бюджетний профіцит

Перевищення видатків над доходами бюджету веде до виникнення від'ємного бюджетного сальдо (бюджетного дефіциту), перевищення доходів над видатками – до позитивного бюджетного сальдо (бюджетного профіциту). **Рівність видатків величині доходів означає збалансованість бюджету.**

Сьогодні немає єдиної точки зору щодо оцінювання можливих станів бюджету. Разом з тим розповсюджені такі думки і бачення даної проблеми:

1) щодо збалансованого бюджету – протиставляються такі точки зору:

а) рівновага доходів і видатків є найбільш доцільним і обґрунтованим станом бюджету, яка означає, що всі видатки мають відповідні джерела фінансування;

б) баланс бюджету не завжди є ознакою здорової, такої, що динамічно розвивається, економіки; навіть для високорозвинутих країн характерним є бюджетний дефіцит.

Зазначимо, що відповідно до ст. 95 Конституції України "держава прагне до збалансованості бюджету" [35];

2) щодо бюджетного профіциту – протиставляються дві думки:

а) перевищення доходів над видатками означає економічну та фінансову стабільність у державі;

б) бюджетний профіцит не може розглядатися як позитивний результат фінансової діяльності держави. Його наявність свідчить про вилучення державою зайвих ресурсів, які могли більш ефективно використані суб'єктами господарювання та населенням.

Поряд з цим бюджетний профіцит – досить специфічне явище, оскільки завжди можна певним чином спрямувати наявні кошти, таким чином, ліквідувавши його;

3) щодо бюджетного дефіциту панівними є такі точки зору:

а) бюджетний дефіцит негативно впливає на економіку, виступає гальмом соціального розвитку держави; бюджетний дефіцит характеризується не інакше, як "зло". Таке бачення притаманне економістам неокласичного напрямку. На їх думку, хронічні дефіцити неминуче вимагатимуть більш високих податків у майбутньому, що рівноцінно перекладанню поточного тягаря на майбутні покоління;

б) прихильники концепції дефіцитного фінансування бюджетних видатків вважають, що дефіцит не є деструктивним чинником і не становить загрози для національної економіки, оскільки всі видатки здійснюються на території певної країни, сприяючи зростанню її добробуту. Якщо дефіцит буде зосереджений у бюджеті розвитку, то в цьому разі зростання його рівня може привести до інвестиційного й інноваційного зростання. Крім того, дефіцит бюджету, відповідно до розглядуваної теорії, означає збільшення доходів одержувачів бюджетних коштів, веде до підвищення

купівельної спроможності населення і, як наслідок, розширення національного виробництва та зростання податкових надходжень;

в) бюджетний дефіцит не можна оцінювати однозначно – неправильно вважати його негативним явищем так само, як і стверджувати, що він зовсім нешкідливий. Тобто дефіцит бюджету може мати як негативні, так і позитивні наслідки. З одного боку, бюджетний дефіцит може вести до зростання розмірів державного кредиту та державного боргу, а з іншого – за розумного й ефективного використання коштів – забезпечувати пожвавлення економіки країни.

Слід мати на увазі, що бюджетний дефіцит не означає незбалансованості бюджету. Незбалансованість бюджету та його дефіцит – це різні речі. Для покриття бюджетного дефіциту передбачаються відповідні джерела його фінансування, і він стає збалансованим. *Незбалансований бюджет* означає, що певна частина видатків не має відповідного забезпечення, що є неприпустимим, оскільки неясно, які видатки слід фінансувати, а які – ні. З іншого боку, виходячи із нормативного характеру бюджету треба фінансувати всі затверджені видатки, але тоді виникає питання відносно джерел їх здійснення.

Із розвитком економічної думки в умовах постійної мінливості економічної ситуації ставлення до проблеми бюджетного дефіциту змінювалося. Наявність бюджетного дефіциту виправдовувалася чи навіть заохочувалася за таких обставин:

- існування дефіциту у межах обсягу бюджетних інвестицій ("золоте правило" державних фінансів);
- використання дефіциту як інструменту боротьби з надвиробництвом шляхом забезпечення достатнього платоспроможного попиту, а також досягнення повної зайнятості (концепція Дж. Кейнса);
- застосування дефіциту як засобу згладжування наслідків циклічного розвитку економіки з метою досягнення поступового економічного зростання без спадів. У фазі спаду обсяги бюджетного фінансування економіки та соціальних програм зростають і виникає бюджетний дефіцит, у фазі піднесення – зменшуються і виникає бюджетний профіцит (неокейнсіанська теорія циклу Е. Хансена);
- виникнення дефіциту як побічного наслідку в умовах реалізації основних завдань державної політики: підтримка цінової стабільності та забезпечення повної зайнятості (концепція функціональних видатків А. Лернера).

Зазначені концепції, проте, теж виявилися недосконалими: необмежені бюджетні дефіцити призвели до безконтрольної та часто невиправданої політики урядів, обумовили порушення законів грошового обігу, посилили вплив інфляційних і боргових ризиків. Не дозволяє отримати бажаного ефекту від дефіцитного фінансування і сучасна надвідкритість економіки: замість очікуваного зростання внутрішньої пропозиції може відбуватися збільшення обсягів імпорту, на фоні якого втрачає не лише національний виробник, а й національна валюта.

Чимало труднощів завдало застосування циклічних концепцій на практиці:

політики постійно виправдовували бюджетні дефіцити необхідністю впливу на економічний цикл, що посилювало їх хронічний характер;

бюджетна розбалансованість далеко не завжди сприяла тим цілям, заради яких були схвалені дефіцити, – вони часто виявлялися проциклічними;

розбіжність тривалості та глибини економічного піднесення і спаду фактично унеможлиблює отримання однакової суми дефіцитів і профіцитів бюджету, тобто його балансування за цикл;

жодна з циклічних бюджетних концепцій не визначила чітких критеріїв виокремлення фаз економічного циклу. Проте це важливо, оскільки бюджетний план складається на рік, тоді як економічний цикл має більшу тривалість [10].

Отже, світові фінансові кризи 1998, 2007 – 2008 рр., нестабільна поточна фінансова ситуація у провідних країнах вимагають перегляду ставлення до проблем бюджетного дефіциту.

3.2. Методи обліку та показники бюджетного дефіциту

Існує два основних *підходи до визначення бюджетного дефіциту*: дефіцит бюджету визначається як перевищення доходів над видатками;

дефіцит бюджету визначається як підсумок операцій держави з фінансовими активами та зобов'язаннями.

До 2003 р. включно сальдо бюджету в Україні визначалося як різниця між доходами та видатками. Відповідно, перевищення видатків над доходами означало бюджетний дефіцит, перевищення доходів над видатками – бюджетний профіцит (табл. 3.1) [75].

Таблиця 3.1

Планові показники Державного бюджету на 2003 р., тис. грн

Показники	Усього	у тому числі:	
		загальний фонд	спеціальний фонд
Доходи	53 272 580,8	42 230 005,4	11 042 575,4
Видатки	55 907 506,0	43 740 005,4	12 167 500,6
Бюджетний дефіцит (-) /профіцит (+)	- 2 634 925,2	- 1 510 000	-1 124 925,2

Починаючи з 2003 р., бюджетний дефіцит (профіцит) в Україні розраховується як різниця між доходами та видатками (з урахуванням сальдо операцій кредитування) (табл. 3.2) [76].

Таблиця 3.2

Планові показники Державного бюджету України на 2018 р., тис. грн

№ п/п	Показники	Джерело інформації*	Усього	У тому числі:	
				загальний фонд	спеціальний фонд
1	Доходи	Додаток 1	917 879 366,4	842 853 634,3	75 025 732,1
2	Видатки	Додаток 2	991 699 998,4	908 466 531,3	83 233 467,1
3	Надання кредитів з бюджету	Додаток 4	14 161 520,3	923 381,5	13 238 138,8
4	Повернення кредитів до бюджету		7 332 772,3	6 000 333,4	1 332 438,9
5	Бюджетний дефіцит (-) /профіцит (+)	Розрахунково: пок. 1 – пок. 2 + + пок. 4 – пок. 3	-80 649 380,0	-60 535 945,1	-20 113 434,9

* Посилання на номер додатка до Закону "Про Державний бюджет України".

Визначення дефіциту як підсумку операцій держави з фінансовими активами та зобов'язаннями – підхід, поширений у розвинутих країнах, зокрема у Європейському Союзі.

Існують окремі *особливості обчислення бюджетного дефіциту*, визначені, зокрема:

- Європейською системою обліку (European system of accounts, ESA 95);
- Процедурою визначення надмірного дефіциту (Excessive Deficit Procedure, EDP);
- Методологічним посібником обліку державних фінансів Міжнародного валютного фонду (Government Finance Statistics Manual, GFSM 2001).

Основні відмінності у визначенні величини дефіциту стосуються різниці у відображенні окремих операцій, зокрема:

- кредитування з бюджету;
- надходжень від приватизації;
- пенсійних відрахувань і виплати пенсій;
- відображення фінансових деривативів.

За різних методологічних підходів вони можуть бути відображені або у якості доходів/видатків, або фінансування [9].

Ще одна відмінність у визначенні дефіциту стосується моменту відображення операцій у бухгалтерському обліку: під час надходження чи сплати коштів (касовий метод) або під час безпосереднього здійснення операцій незалежно від того, чи опосередковані вони рухом коштів (метод нарахувань).

Важливого значення для адекватного та обґрунтованого оцінювання величини бюджетного дефіциту набуває *обчислення його відносних показників*:

- відношення бюджетного дефіциту до величини валового внутрішнього продукту, %;
- відношення бюджетного дефіциту до величини доходів бюджету, %;
- відношення бюджетного дефіциту до величини видатків бюджету, %;
- визначення дефіциту, розрахованого без урахування у складі доходів бюджету надходжень у вигляді трансфертів (цей показник є доцільним для розрахунку виключно щодо окремих бюджетів – Державного чи певного місцевого бюджету);
- визначення дефіциту, розрахованого без урахування у складі видатків бюджету платежів, пов'язаних з обслуговуванням державного боргу;
- визначення дефіциту, розрахованого без урахування у складі доходів надходжень разового характеру.

Слід зазначити, що Маастрихтський договір, підписаний 7.02.1992 р. у м. Маастрихт (Нідерланди) між членами Європейської спільноти, чинний з 01.10.1993 р., однією з умов для учасників Союзу визначив межу дефіциту Державного бюджету на рівні 3 % від ВВП. Пакт про стабільність і зростання доповнив зазначений договір вимогами щодо досягнення збалансованого бюджету або зведення його з профіцитом у середньостроковому періоді впродовж економічного циклу. Окремим положенням Пакту передбачено можливість (у випадку глибокої рецесії) тимчасового перевищення критичного рівня дефіциту бюджету. У Договорі про функціонування Європейського Союзу прописано процедуру регулювання надмірного дефіциту бюджету (*excessive deficit procedure* – EDP), котра активується в разі перевищення 3 % для дефіциту загального уряду та 60 % – для боргу загального уряду, якщо відносний обсяг боргу не зменшується [5].

Долаючи наслідки глобальної фінансово-економічної кризи, у березні 2012 р. країни ЄС прийняли Фіскальний пакт, або Договір про стабільність, координацію і управління в Економічному та валютному союзі. Ним запроваджено нові фіскальні правила та встановлено жорсткіші умови контролю їх дотримання. Вони передбачають, зокрема, лімітування структурного балансу бюджету: щорічний структурний дефіцит бюджету не повинен перевищувати 0,5 % ВВП, а в державах із рівнем боргового навантаження до 60 % ВВП і низькими ризиками порушення фіскальної стійкості – 1 % ВВП. Крім того, до країн-членів висунуто вимогу щодо розроблення механізму внутрішнього автоматичного коригування у випадку порушення визначених лімітів [5].

Європейський суд здобув право накладати штрафні санкції на країни ЄС у разі порушення ними встановлених Фіскальним пактом критеріїв. Звернення до суду готує Єврокомісія. Розмір штрафних санкцій не може перевищувати 0,1 % ВВП країни, котра порушила встановлені контрольні показники. Кошти від санкцій спрямовуються:

до Європейського стабілізаційного механізму (*European Stability Mechanism*) – за умови, що країна-порушник входить до зони євро;

до загального бюджету Європейського Союзу – за умови, що країна-порушник не входить до зони євро [5].

Зазначимо, що в Україні граничний відносний (у % до ВВП) рівень дефіциту, рекомендований законодавцеві для затвердження у Законі "Про державний бюджет", знаходить відображення в Основних напрямках бюджетної

політики на відповідний рік. Рекомендоване значення цього показника впродовж 2011 – 2017 рр. коливалося в межах 0,8 – 4,5 % (табл. 1.5), на 2018 р. воно визначено на рівні 2,4 %, 2019 – 2,2 %, 2020 – 2,0 %.

Бюджетний дефіцит в Україні розраховують окремо для Державного бюджету, місцевих бюджетів і Зведеного бюджету.

У табл. 3.3 наведені показники дефіциту (профіциту) Зведеного бюджету України, розраховані відносно ВВП.

Таблиця 3.3

Дефіцит (профіцит) Зведеного бюджету України*, % до ВВП

Роки	Рівень бюджетного дефіциту (–) /профіциту (+)	Роки	Рівень бюджетного дефіциту (–) /профіциту (+)
1992	-13,7	2005	-1,8
1993	-5,1	2006	-0,7
1994	-8,9	2007	-1,1
1995	-6,6	2008	-1,5
1996	-4,9	2009	-4,1
1997	-6,6	2010	-5,9
1998	-2,2	2011	-1,8
1999	-1,5	2012	-3,6
2000	0,6	2013	-4,3
2001	-0,3	2014	-4,5
2002	0,7	2015	-1,6
2003	-0,2	2016	-2,3
2004	-3,2	2017	-2,3

* За даними Державної служби статистики України та Державної казначейської служби України [20; 21].

Незважаючи на те, що наведені показники бюджетного дефіциту надані офіційними службами країнами, їх не можна вважати абсолютно достовірними. Основними причинами, які викривляють реальний стан бюджетного дефіциту в Україні, є:

- наявна кредиторська заборгованість бюджетних установ;
- заборгованість бюджету щодо відшкодування податку на додану вартість;
- урахування в якості доходів бюджету джерел його фінансування;
- наявні переоплати за обов'язковими платежами до бюджету;

- урахування надходжень від приватизації в якості доходів бюджету, що в частині Державного бюджету мало місце до 2001 р. включно, а для місцевих бюджетів практикується донині.

3.3. Види бюджетного дефіциту та причини його виникнення

Розрізняють такі **види бюджетного дефіциту**

За рівнями бюджетної системи: дефіцит державного бюджету та дефіцит місцевого бюджету (характерно для унітарних держав); дефіцит державного (федерального) бюджету, дефіцит бюджету члена федерації та дефіцит місцевого бюджету (характерно для федеративних держав).

За складовими фондами бюджету розрізняють дефіцит загального фонду та дефіцит спеціального фонду. Бюджетний кодекс України визначає як загальний порядок затвердження бюджету з дефіцитом (профіцитом), так і нюанси затвердження дефіциту (профіциту) у розрізі за фондами.

За формою прояву розрізняють *відкритий* і *прихований* бюджетний дефіцит.

Відкритий дефіцит – це офіційно визнаний у відповідному документі (Законі про Державний бюджет чи рішенні про місцевий бюджет) стан бюджету.

Прихований дефіцит офіційно не відображається, приховується, його наявність можна виявити лише на підставі обґрунтованого аналізу відповідного бюджету. Проте офіційне визнання бюджетного дефіциту не завжди означає його повну відкритість: частина дефіциту може лишатися прихованою.

Прихований дефіцит виникає як результат:

- завищення доходів бюджету, в тому числі внаслідок включення до їх складу непевних сум надходжень;
- включення до доходів бюджету джерел його фінансування.

Завищення планових показників доходів може бути пов'язане з: недостатньою обґрунтованістю існуючих методик планування доходів; постійними змінами законодавства, яке регулює порядок справляння бюджетних платежів; існуванням низки пільг, вплив яких не завжди можна однозначно оцінити; бути наслідком елементарних помилок, допущених у ході бюджетного планування. Це може бути також результатом

реалізації цілком продуманої стратегії правлячих кіл суспільства, спрямованої на створення ілюзії ефективної роботи уряду з метою підтримки власного іміджу в очах електорату.

Якщо оцінити обґрунтованість визначених у бюджеті планових показників доходів можна далеко на завжди (а отже, неможливо з високим ступенем ймовірності стверджувати про наявність за таких обставин прихованого дефіциту), то з'ясувати підміну джерелами фінансування складових доходів бюджету (а отже, визнати наявність прихованого дефіциту) досить просто: достатньо ретельно проаналізувати відповідний нормативний документ і розшифровку його показників (додатки до нього).

Лише двічі за історію незалежної України державний бюджет затверджувався повністю збалансованим за доходами та видатками (бюджет на 2000 і 2001 рр.). Усі решта були дефіцитними, тому говорити про повну відкритість бюджетних дефіцитів не доводиться. Так, протягом усіх років (до 2001 р. включно) надходження від приватизації майна державних підприємств відображалися у складі доходів Державного бюджету, тим самим штучно їх завищуючи та, відповідно, занижуючи реальне значення дефіциту. Тільки з 2002 р. зазначені надходження відображаються у складі джерел фінансування дефіциту. Водночас для місцевих бюджетів надходження від приватизації майна комунальних підприємств і надалі відображаються у складі доходів бюджету. Це, з одного боку, викривляє фактичну величину дефіциту відповідної скарбниці, а з іншого – порушує принцип єдиного підходу до обліку однотипних операцій. Наведемо інший приклад. У витягу з Висновку Рахункової палати "Про виконання Державного бюджету за 2009 р." фахівці цього контролюючого органу зазначають, що у результаті неправомірного відображення Міністерством фінансів у доходах Державного бюджету спеціальних прав запозичення, отриманих у листопаді–грудні 2009 р. від Міжнародного валютного фонду на поповнення резервних активів, реальний дефіцит державного бюджету тривалий час приховувався. Загальна величина, на яку було занижено дефіцит бюджету, склала 15,7 млрд грн, або 1,8 рази; тільки у річному звіті Уряду про виконання Державного бюджету України відповідні показники відкориговано [17].

Прихований дефіцит – надзвичайно негативне явище. Це спричиняє відомі труднощі з виконанням державою чи місцевими органами влади взятих на себе зобов'язань через фіктивність певної частини доходів; обумовлює необхідність коригування обсягів запланованих видатків

з метою приведення їх до наявних фінансових ресурсів або ж вимагає перегляду граничних показників дефіциту та пошуку додаткових джерел фінансування дефіциту.

За причинами виникнення розрізняють *вимушений* та *свідомий* дефіцит бюджету.

Вимушений бюджетний дефіцит є наслідком обмеженості фінансових ресурсів держави за умов економічної та фінансової кризи. В умовах згортання діяльності базових галузей та підприємств надходження коштів до бюджету уповільнюються чи навіть скорочуються. Проте держава не може істотно зменшити обсяги чинних державних соціальних гарантій, програм підтримки окремих галузей, на які в зазначених умовах нестабільності та ризику починає претендувати все більша частина фізичних та юридичних осіб. Більше того, задля збереження своїх стратегічних об'єктів, недопущення посилення соціального напруження в країні держава може вдаватися до запровадження додаткових заходів підтримки. Самі обставини примушують затверджувати бюджет із дефіцитом.

Свідомий бюджетний дефіцит є наслідком дискреційної фінансової політики держави. Держава, свідомо обмежуючи існуючий рівень оподаткування та обсяги запозичень, затверджує бюджет із дефіцитом в очікуванні, що надані послаблення (насамперед у частині податкового навантаження) викликають пожвавлення економіки, зростання доходів господарюючих суб'єктів, їх власників, найманих працівників, а як результат цього – і самої держави.

Отже, якщо вимушений дефіцит має місце за умов незадовільного стану економічного розвитку країни, то свідомий спостерігається переважно у країнах, де економічна ситуація є цілком задовільною.

За спрямуванням коштів розрізняють активний та пасивний бюджетний дефіцит.

Активний бюджетний дефіцит характеризується спрямуванням коштів на інвестиційно-інноваційний розвиток економіки. *Пасивний бюджетний дефіцит* відрізняється витрачанням їх на поточні потреби: надання соціальних трансфертів, виплату заробітної плати, оплату комунальних послуг та енергоносіїв тощо.

Прослідкувати на практиці, куди саме спрямовуються кошти, буває непросто, а інколи і неможливо. Джерела фінансування дефіциту Державного бюджету мають переважно знеособлений характер і призначені для його балансування. Зробити певний висновок можна, порівнявши

величину видатків розвитку з величиною бюджетного дефіциту. У 2014 – 2016 рр. планова величина дефіциту була у 1,6 – 2,0 рази більшою за суму коштів, яку планувалося спрямувати на капітальні видатки. Тож лише частину бюджетного дефіциту цих років (хоча з певною часткою умовності) можна вважати активною. Згідно з плановими показниками Державного бюджету на 2017 – 2018 рр. видатки розвитку в 1,1 – 1,7 рази перевищують розмір дефіциту. Це могло б означати, що дефіцит є виключно активним. Однак оскільки відомостей про те, що саме зазначені видатки або ж їх частина стали причиною первісної незбалансованості бюджету немає, однозначно ідентифікувати дефіцит за цією класифікаційною ознакою неможливо. Окрім того, у даному висновку не враховано співвідношення між видатками розвитку та величиною дефіциту за фондами бюджету (загальним і спеціальним).

Чинне українське законодавство дає можливість характеризувати дефіцит як активний лише відносно частини дефіциту місцевих бюджетів, джерелом фінансування якої визначаються місцеві запозичення. Останні згідно зі ст. 74 Бюджетного кодексу дозволені лише у якості фінансування бюджету розвитку та використовуються для створення, приросту чи оновлення стратегічних об'єктів довготривалого користування або об'єктів, які забезпечують виконання завдань Верховної Ради АР Крим і міських рад, спрямованих на задовільнення інтересів населення АР Крим і територіальних громад міст [15].

Залежно від тривалості дії розрізняють *стійкий дефіцит бюджету*, який має місце у довгостроковому періоді, та *тимчасовий дефіцит*, що виникає періодично та викликається касовими розривами у виконанні бюджету або ж непередбачуваними подіями й обставинами.

Економічна теорія оперує також поняттями "структурний" та "циклічний бюджетний дефіцит":

- *структурний* – показує, якими б мали бути доходи, видатки та дефіцит за потенційного обсягу національного виробництва (за чинної системи оподаткування в умовах повної зайнятості);

- *циклічний* – характеризує вплив циклічних коливань на доходи, видатки та дефіцит і визначається як різниця між фактичним і структурним дефіцитом.

Розрахунок зазначених показників використовується для оцінювання впливу фіскальної політики на бюджет і вдосконалення системи управління державними фінансами.

Важливе значення для ефективного управління державними фінансами має дослідження причин виникнення бюджетного дефіциту. Як уже з'ясовано, бюджетний дефіцит може бути як свідомим результатом реалізації урядом стимуляторної фіскальної політики, яка фактично і є передумовою його появи, так і виступати негативним проявом того, що держава вимушена витратити коштів більше, ніж дозволяють її фінансові можливості.

Виникнення та існування бюджетного дефіциту за таких обставин обумовлене насамперед падінням виробництва та зниженням ефективності функціонування галузей економіки, що веде до скорочення основного об'єкта розподілу – ВВП, а відтак, і доходів бюджету.

Іншими *причинами бюджетного дефіциту* можуть виступати:

- скорочення доходів бюджету внаслідок зменшення валютних надходжень від експортоорієнтованих галузей в умовах скорочення попиту та цін на продукцію та послуги вітчизняних виробників з боку іноземних контрагентів; згорання діяльності або поширення обсягів нелегальної діяльності суб'єктами підприємництва в умовах надмірної зарегульованості правил ведення бізнесу, посилення адміністративного тиску та податкового навантаження;
- зростання бюджетних видатків на соціальну підтримку соціально незахищених громадян в умовах скорочення їхніх доходів і зростання рівня безробіття внаслідок посилення кризових явищ в економіці;
- необґрунтований склад і структура видатків бюджету (надмірні видатки на утримання апарату управління та державних органів; висока частка поточних видатків і мінімальна – видатків розвитку; недостатньо ефективні програми підтримки економічних суб'єктів і соціального захисту населення тощо);
- наявні обсяги державного та гарантованого державою боргу, що вимагають пошуку додаткових джерел коштів на його погашення та обслуговування;
- виникнення надзвичайних ситуацій (війни, техногенні аварії, катастрофи, стихійні лиха), які тягнуть за собою надзвичайні видатки на їх ліквідацію в умовах обмеженості або відсутності відповідних резервів тощо.

Аналіз причин виникнення бюджетного дефіциту має неабияке значення, виступаючи важливою складовою управління коштами державного та місцевих бюджетів.

3.4. Джерела фінансування бюджетного дефіциту.

Особливості затвердження бюджетів з дефіцитом і профицитом

Теорія фінансів визначає два основних **джерела покриття** (фінансування) **бюджетного дефіциту**: державні позики й емісія грошей. Економічно виправданим і доцільним для застосування вважається перше з названих джерел: забезпечуючи розв'язання проблеми балансування бюджету, позики супроводжуються значно меншими негативними наслідками для державних фінансів і грошового обігу країни порівняно з грошовою емісією.

Державні позики становлять взаємовідносини між державою як позичальником, з одного боку, юридичними та фізичними особами, урядами інших країн, міжнародними фінансовими організаціями як кредиторами – з іншого у ході фінансування державних видатків. *Грошова емісія*, перекриваючи нестачу коштів і вирішуючи у короткостроковому періоді проблему фінансування, обертається у кінцевому рахунку посиленням інфляції та щоразу зростаючим браком коштів. Саме тому її застосування є недоцільним і офіційно забороненим у більшості країн.

Відповідно до частини 1 ст. 15 Бюджетного кодексу України **джерелами фінансування бюджетного дефіциту є**:

- кошти від державних (місцевих) запозичень;
- кошти від приватизації державного майна (включаючи інші надходження, безпосередньо пов'язані з процесом приватизації) – щодо Державного бюджету;
- повернення бюджетних коштів з депозитів і надходження внаслідок продажу/пред'явлення цінних паперів;
- вільний залишок бюджетних коштів [15].

Найістотнішим джерелом фінансування дефіциту Державного бюджету виступають внутрішні та зовнішні запозичення. Планування та здійснення запозичень до Державного бюджету проводиться таким чином, щоб на кінець бюджетного періоду обсяг державного боргу перебував у межах граничного обсягу державного боргу, визначеного в Законі про Державний бюджет України. Чинним законодавством також дозволена можливість заміщення внутрішніх запозичень зовнішніми, і навпаки, та коригування обсягу запозичень відповідно до зміни обсягів платежів із погашення державного боргу.

Місцеві запозичення здійснюються в межах, передбачених рішенням про місцевий бюджет. Право здійснювати місцеві запозичення мають виключно: щодо внутрішніх запозичень – міські ради та Верховна

Рада АР Крим; щодо зовнішніх запозичень у частині отримання кредитів від міжнародних фінансових організацій – усі міські ради; в частині інших зовнішніх запозичень – Верховна Рада АР Крим, Київська, Севастопольська міські ради, міські ради міст обласного значення.

Підлягають повному зарахуванню до Державного бюджету України в якості джерел його фінансування кошти від відчуження майна, що перебуває у державній власності, на користь фізичних та юридичних осіб, які можуть бути покупцями відповідно до Закону України "Про приватизацію державного майна" [131]. У цьому плані розглядаються також інші надходження, безпосередньо пов'язані з процесом приватизації.

До надходжень, пов'язаних з процесом приватизації, відносять:

- збір за подання заяви про приватизацію;
- реєстраційний збір за реєстрацію покупців для участі в аукціоні, конкурсі;
- суми штрафних санкцій за несвоєчасні розрахунки за придбані об'єкти приватизації;
- відсотки, нараховані на суму відстрочених платежів тощо.

Джерелом фінансування дефіциту Державного бюджету виступають також повернені з депозитів кошти єдиного казначейського рахунку та надходження внаслідок продажу/пред'явлення цінних паперів. Порядок розміщення тимчасово вільних коштів єдиного казначейського рахунку шляхом придбання облігацій внутрішньої державної позики та Порядок розміщення тимчасово вільних коштів єдиного казначейського рахунку та коштів валютних рахунків Державного бюджету на депозитних рахунках затверджені Постановою Кабінету Міністрів України [97].

Згідно з названими нормативними документами кошти Державного бюджету розміщуються на депозитних рахунках Національного банку й окремих комерційних банків. Це справедливо для частини, відволікання якої не призводить до втрати платоспроможності Державного бюджету та виникнення заборгованості за загальним або спеціальним фондом. За рішенням Міністра фінансів, погодженим з керівництвом Національного банку, кошти спрямовуються на придбання облігацій внутрішньої державної позики з одночасним установленням зобов'язань щодо їх продажу та подальшого повернення коштів єдиного рахунку до кінця року.

Порядок розміщення тимчасово вільних коштів місцевих бюджетів на вкладних (депозитних) рахунках у банках затверджений постановою Кабінету Міністрів України № 6 від 12.01.2011 р. [108]. Згідно із даним

нормативним документом Верховна Рада АР Крим чи місцева рада мають право за умови дотримання встановлених законодавством вимог прийняти рішення про розміщення частини коштів місцевого бюджету, відволікання якої не призведе до втрати останнім своєї платоспроможності та виникнення заборгованості за загальним або спеціальним фондом, на вкладних (депозитних) рахунках у банках, які дотримуються встановлених вимог.

Зазначені операції, будучи, з одного боку, важливою складовою механізмом управління ліквідністю відповідних бюджетів, з іншого – забезпечують їм можливість отримання додаткових надходжень.

Ще одним джерелом фінансування бюджетного дефіциту може виступати вільний залишок бюджетних коштів. Цей показник варто відрізнити від іншого – оборотний залишок бюджетних коштів.

Оборотний залишок бюджетних коштів – частина залишку коштів загального фонду відповідного бюджету, яка утворюється для покриття тимчасових касових розривів. Його величина встановлюється у розмірі не більше 2 % планових видатків загального фонду бюджету та затверджується у Законі про Державний бюджет України (рішенні про місцевий бюджет) [15].

Вільний залишок бюджетних коштів визначається як перевищення залишку коштів загального фонду бюджету над оборотним залишком бюджетних коштів на кінець бюджетного періоду.

Величина дефіциту Державного бюджету на 2018 р., визначена у Законі про Державний бюджет, становить 80 649,4 млн грн. З метою балансування бюджету держава визначає відповідні джерела його фінансування. Інформація про них знаходить відображення в додатку 2 до Закону, витяг з якого наведено у табл. 3.4.

Таблиця 3.4

Фінансування Державного бюджету України в 2018 р.

(планові показники), млн грн

Показники	Усього	У тому числі:	
		загальний фонд	спеціальний фонд
1	2	3	4
Загальне фінансування	80 649,4	60 535,9	20 113,4
Фінансування за борговими операціями	56 235,9	39 235,9	17 000,0

1	2	3	4
Запозичення	231 961,4	214 961,4	17 000,0
Погашення	-175 725,5	-175 725,5	–
Надходження від приватизації державного майна	21 300,0	21 300,0	–
Фінансування за активними операціями	3 113,4	–	3 113,4
Розміщення бюджетних коштів на депозитах або придбання цінних паперів	-792,1	–	-792,1
Зміни обсягів бюджетних коштів	3 905,6	–	3 905,6

Отже, загальний обсяг фінансування Державного бюджету визначається як сума таких складових:

1) фінансування за борговими операціями – різниця між сумою здійснених і погашених запозичень (внутрішніх і зовнішніх);

2) надходження від приватизації державного майна;

3) фінансування за активними операціями:

а) різниця між сумою надходжень унаслідок продажу/ пред'явлення цінних паперів і вартістю придбаних цінних паперів;

б) різниця між величиною повернутих бюджетних коштів з депозитів і сумою розміщених бюджетних коштів на депозитах;

в) зміна обсягів бюджетних коштів, а саме: приріст/зменшення залишків коштів за звітний період, зростання чи знецінення вартості гривні внаслідок впливу курсових різниць, внутрішнє переміщення коштів (між фондами бюджету), фінансування за рахунок коштів єдиного казначейського рахунку тощо.

Аналогічним чином визначаються обсяги фінансування для місцевих бюджетів. Єдиною різницею є те, що надходження від приватизації комунального майна не є складовою фінансування таких бюджетів.

У частині другій ст. 15 Бюджетного кодексу зазначено, що емісійні кошти Національного банку України не можуть бути джерелом фінансування бюджету. Водночас згідно зі ст. 54 Закону "Про Національний банк України" [120] Національний банк не має права надавати кредити на фінансування витрат Державного бюджету України в національній та іноземній валюті як прямо, так і опосередковано через державну установу чи іншу юридичну особу, майно якої перебуває в державній

власності. Національний банк не має також права купувати на первинному ринку цінні папери, емітовані Кабінетом Міністрів України, державною установою, іншою юридичною особою, майно якої перебуває в державній власності.

Слід зазначити, що протягом 1992 – 1993 рр. в Україні практикувалася кредитна емісія як джерело покриття дефіциту. Невипадково, що темп інфляції сягнув у ці роки найвищих за всю історію незалежності країни значень – 2 100 % і 10 256 %, відповідно [20]. На жаль, подібна тенденція спостерігається сьогодні: згідно з Висновками Рахункової палати "Про виконання Державного бюджету за 2009 р." значна частина облігацій внутрішньої державної позики була викуплена Національним банком. За своєю сутністю це є прихованим емісійним джерелом фінансування дефіциту Державного бюджету, що суперечить вимогам Бюджетного кодексу [17].

Чинне українське законодавство визначає певні особливості затвердження бюджетів з дефіцитом і профіцитом.

3.4.1. Умови затвердження Державного бюджету з дефіцитом та профіцитом

Державний бюджет може бути затверджений з дефіцитом лише за наявності обґрунтованих джерел його фінансування. Перелік таких джерел урегульований частиною першою ст. 15 Бюджетного кодексу України.

Державний бюджет може бути затверджений з профіцитом виключно з метою:

- погашення боргу;
- забезпечення встановленого розміру оборотного залишку бюджетних коштів;
- придбання цінних паперів.

Умови затвердження місцевого бюджету з дефіцитом.

Місцевий бюджет може бути затверджений з дефіцитом лише за наявності обґрунтованих джерел його фінансування.

Затвердження дефіциту за загальним фондом місцевого бюджету на момент його прийняття не допускається. Тільки за результатами виконання місцевого бюджету за попередній бюджетний рік за умов виявлення вільного залишку бюджетних коштів може бути затверджений

дефіцит поточного року в межах такої суми (шляхом внесення змін до рішення про місцевий бюджет).

Дефіцит за спеціальним фондом у частині бюджету розвитку може бути затверджений на будь-якому етапі за наявності таких джерел його фінансування:

- надходжень унаслідок продажу/пред'явлення цінних паперів;
- місцевих запозичень. Потрібно мати на увазі, що право здійснювати місцеві запозичення мають виключно міські ради та Верховна Рада АР Крим з урахуванням визначених особливостей;
- надходжень коштів із сформованого з профіцитом загального фонду цього місцевого бюджету.

Джерелом фінансування дефіциту спеціального фонду місцевого бюджету можуть виступати також залишки коштів спеціального фонду, крім власних надходжень бюджетних установ. Використання таких залишків у якості джерела фінансування бюджетного дефіциту буде можливим тільки після внесення змін до рішення про місцевий бюджет за результатами річного звіту про виконання місцевого бюджету за попередній бюджетний період.

У табл. 3.5 згруповані дозволені чинним законодавством джерела фінансування дефіциту місцевих бюджетів за групами місцевих бюджетів.

Таблиця 3.5

Джерела фінансування бюджетного дефіциту

Види бюджету	Загальний фонд	Спеціальний фонд			
	вільний залишок бюджетних коштів*	залишки бюджетних коштів (крім власних надходжень бюджетних установ)*	запозичення	надходження внаслідок продажу/пред'явлення цінних паперів	кошти загального фонду
1	2	3	4	5	6
Сільський	+	+	-	+	+
Селищний	+	+	-	+	+

1	2	3	4	5	6
Міський (за умови дотримання встановлених вимог)	+	+	+	+	+
Об'єднаної територіаль- ної громади	+	+	-	+	+
Районний	+	+	-	+	+
Обласний	+	+	-	+	+

*Шляхом внесення змін до рішення про місцевий бюджет за результатами річного звіту про виконання місцевого бюджету за попередній бюджетний період.

3.4.2. Умови затвердження місцевого бюджету з профіцитом

Місцевий бюджет може бути затверджений з профіцитом за загальним фондом на будь-якому етапі у разі:

- спрямування до бюджету розвитку коштів із загального фонду такого місцевого бюджету;
- виконання зобов'язань за непогашеними позиками.

Місцевий бюджет може бути затверджений із профіцитом за загальним фондом за результатами річного звіту про виконання місцевого бюджету за попередній бюджетний період (шляхом внесення змін до рішення про місцевий бюджет) із метою забезпечення встановленого розміру оборотного залишку бюджетних коштів.

Місцевий бюджет може бути затверджений із профіцитом за спеціальним фондом на будь-якому етапі у разі:

- погашення місцевого боргу;
- придбання цінних паперів.

Дозволений законодавством склад джерел фінансування слід враховувати при складанні проекту закону (рішення) про бюджет.

Рекомендована література: [3; 5; 9; 10; 15; 17; 20; 35; 75; 76; 97; 108; 120; 131].

Практична частина

Запитання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте основні підходи щодо оцінювання можливих станів бюджету.
2. Поясніть, у чому полягає концепція функціональних видатків А. Лернера та визначте сутність "золотого правила" державних фінансів.
3. Визначте порядок обчислення абсолютних і відносних показників бюджетного дефіциту.
4. Охарактеризуйте основні причини, які обумовлюють викривлення реального стану бюджетного дефіциту в Україні.
5. Дайте класифікацію бюджетного дефіциту.
6. Охарактеризуйте основні причини, що викликають дефіцит бюджету.
7. Визначте наслідки затвердження дефіцитного бюджету.
8. Назвіть та охарактеризуйте джерела фінансування бюджетного дефіциту.
9. Визначте особливості затвердження Державного бюджету України з дефіцитом і профіцитом.
10. Визначте особливості затвердження місцевих бюджетів України з дефіцитом і профіцитом.
11. Визначте склад надходжень від приватизації як джерела фінансування дефіциту Державного бюджету.
12. Опишіть порядок використання коштів єдиного казначейського рахунку та надходжень унаслідок продажу/пред'явлення цінних паперів у якості джерела фінансування дефіциту бюджету.

Тестові завдання

1. Дефіцит бюджету в Україні визначається як різниця між:
 - а) доходами та видатками бюджету;
 - б) обсягом здійснених і погашених запозичень;
 - в) надходженнями та витратами бюджету;
 - г) доходами та видатками бюджету (з урахуванням сальдо операцій кредитування).

2. За формою прояву розрізняють такі види бюджетного дефіциту:

- а) вимушений і свідомий;
- б) активний і пасивний;
- в) відкритий і прихований;
- г) структурний і циклічний.

3. Вільний залишок бюджетних коштів місцевого бюджету:

- а) є перевищенням залишку коштів загального фонду бюджету над оборотним залишком бюджетних коштів на кінець бюджетного періоду;
- б) устанавлюється у розмірі не більше 2 % планових видатків загального фонду бюджету;
- в) є джерелом фінансування спеціального фонду бюджету;
- г) утворюється для покриття тимчасових касових розривів.

4. Потенційним напрямом спрямування коштів від сформованого з профіцитом загального фонду місцевого бюджету може бути:

- а) придбання цінних паперів;
- б) виконання зобов'язань за непогашеними позиками;
- в) погашення місцевого боргу;
- г) розміщення коштів на депозитах.

5. До надходжень, пов'язаних з процесом приватизації, не відносять:

- а) збір за подання заяви про приватизацію;
- б) суми штрафних санкцій за несвоєчасні розрахунки за придбані об'єкти приватизації;
- в) кошти, отримані від покупців як застава для участі в аукціоні, конкурсі;
- г) реєстраційний збір за реєстрацію покупців для участі в аукціоні, конкурсі.

6. Вимушений бюджетний дефіцит виникає внаслідок:

- а) дискреційної фіскальної політики;
- б) скорочення обсягів ВВП;
- в) завищення обсягів планових доходів;
- г) спрямування коштів на покриття поточних видатків.

7. Джерелами покриття бюджетного дефіциту є:

- а) прибуток та амортизаційні відрахування державних підприємств;
- б) державні запозичення, надходження внаслідок продажу цінних паперів;
- в) золотовалютні резерви держави та наявні природні ресурси;
- г) кошти спеціально створюваних резервних фондів.

8. Державний бюджет України:

а) затверджується з профіцитом за наявності відповідних джерел надходжень коштів;

б) може затверджуватися з профіцитом виключно з метою погашення основної суми боргу та забезпечення збереження розміру оборотного залишку бюджетних коштів;

в) не може бути затверджений з профіцитом за будь-яких обставин;

г) може затверджуватися з профіцитом із метою формування відповідних резервів коштів.

9. Дефіцит місцевого бюджету за спеціальним фондом може бути затверджений:

а) за наявності визначених законодавством джерел його фінансування;

б) лише за результатами виконання місцевого бюджету за попередній бюджетний рік (шляхом внесення змін до рішення про місцевий бюджет);

в) виключно в частині бюджету розвитку;

г) тільки відносно бюджету АР Крим та обласних бюджетів.

10. Право здійснення зовнішніх місцевих запозичень, не пов'язаних із отриманням кредитів від міжнародних фінансових організацій, належить:

а) усім місцевим радам;

б) виключно обласним радам;

в) виключно районним і міським радам;

г) виключно Верховній Раді АР Крим, Київській, Севастопольській міським радам, міським радам міст обласного значення.

Практичні завдання

Завдання 1. Плановий обсяг доходів Державного бюджету України становив 415 млрд грн, видатків – 460 млрд грн, операції кредитування не передбачено. Як зміниться відносна величина бюджетного дефіциту, розрахована за доходами, якщо, за інформацією Державної казначейської служби України, план за доходами виконаний на 103 %, а план за видатками – на 98 %?

Завдання 2. На підставі приведених у табл. 3.6 даних розрахуйте абсолютні та відносні показники дефіциту Державного бюджету, у тому числі у розрізі за фондами.

**Інформація про планові показники Державного бюджету,
млрд грн**

Показники	Загальний фонд	Спеціальний фонд
Доходи	320,6	53,2
у т. ч. сума надходжень від міжбюджетних трансфертів	1,4	0,0
Видатки	345,4	62,7
у т. ч. видатки на обслуговування державного боргу	20,6	0,0
Надання кредитів	9,8	6,9
Повернення кредитів	7,5	5,0
Довідково: величина ВВП	1100,8	

Завдання 3. Ознайомтеся з додатком 2 до Закону України про Державний бюджет на поточний рік; визначте склад і структуру джерел фінансування дефіциту Державного бюджету в цілому й у розрізі за загальним і спеціальним фондами.

Завдання 4. На підставі наведених у табл. 3.7 даних потрібно визначити:

- а) величину доходів бюджету;
- б) величину видатків бюджету;
- в) рівень централізації ВВП у бюджеті;
- г) інші відносні показники бюджетного дефіциту, які можна розрахувати.

Вихідні дані для розв'язання задачі

Показники	Значення показників
1. ВВП, млрд грн	500,0
2. Відносний показник бюджетного дефіциту, розрахований за доходами, %	5,00
3. Абсолютний показник бюджетного дефіциту, млрд грн	10,0

Довідково. Операції кредитування (надання кредитів з бюджету та повернення кредитів до бюджету) не здійснювалися.

Завдання 5. Допоможіть відновити втрачену інформацію (табл. 3.8).

Таблиця 3.8

Фінансування Державного бюджету, млн грн

Коди	Назви показників, відповідно до класифікації фінансування бюджету	Значення показників
	Загальне фінансування	?
400000	Фінансування за борговими операціями	?
401000	Запозичення	?
401100	Внутрішні запозичення	105 300
401200	Зовнішні запозичення	210 700
402000	Погашення	-260 400
402100	Внутрішні зобов'язання	-145 265
402200	Зовнішні зобов'язання	?
500000	Надходження від приватизації державного майна	
501000	Надходження від приватизації державного майна (крім об'єктів, для яких передбачено окремий розподіл коштів, відповідно до Державної програми приватизації на 2000 – 2002 роки) та інших надходжень, безпосередньо пов'язаних із процесом приватизації та кредитування підприємств	8 000
600000	Фінансування за активними операціями	?
601000	Зміни обсягів депозитів і цінних паперів, що використовують для управління ліквідністю	?
601200	Розміщення бюджетних коштів на депозитах, придбання цінних паперів	?
601220	Придбання цінних паперів	-35 450
602000	Зміни обсягів бюджетних коштів	?
602100	На початок періоду	120
602200	На кінець періоду	30

За результатами проведеного дослідження зробіть висновки.

4. Бюджетний устрій і побудова бюджетної системи України

Мета – формування системи теоретичних знань щодо бюджетного устрою, особливостей бюджетного процесу на державному та місцевому рівнях, набуття практичних навичок здійснення бюджетних процедур.

Компетентності, що формуються за темою:

знання: сутності та складових бюджетної системи та принципів її побудови, складових зведеного бюджету, особливостей застосування бюджетної класифікації, базових засад планування та виконання бюджету;

уміння: визначати показники зведених бюджетів на різних рівнях (держави, області, району, міста); використовувати бюджетну класифікацію; планувати бюджетні показники за доходами та видатками;

комунікації: формування здатності до комунікативного контакту з управліннями державної казначейської служби, фінансовими управліннями;

автономність і відповідальність: здатність обґрунтовано планувати доходи та видатки бюджету; відповідальність за якість планування.

Основні питання

4.1. *Основи бюджетного устрою в Україні.*

4.2. *Бюджетна система України та її складові.*

4.3. *Бюджетний процес і бюджетні процедури.*

Ключові слова: бюджетна система, бюджетний устрій, бюджетна класифікація, бюджетний процес, планування бюджету, виконання бюджету.

4.1. Основи бюджетного устрою в Україні

Закладене у Законі "Про бюджетну систему України" поняття бюджетного устрою не знайшло відображення ні у першій (2001 р.), ні у поточній (2010 р.) редакціях Бюджетного кодексу. Хоча саме бюджетний устрій визначає загальні засади побудови бюджетної системи у конкретній державі, а саме:

- установлює склад і структуру бюджетів, які формуються у країні;
- визначає принципи побудови бюджетної системи;

- обумовлює порядок розмежування доходів і видатків між окремими ланками бюджетної системи;
- установлює основи організації взаємовідносин між відповідними бюджетами.

Виходячи із зазначеного **бюджетний устрій** – це організація і принципи побудови бюджетної системи, її структура та взаємозв'язок між окремими ланками бюджетної системи.

Основним у формуванні бюджетної системи є питання про структуру бюджетів та їхню кількість, яке вирішується насамперед залежно від розмірів країни.

Так, для карликових, мініатюрних країн з відсутнім територіальним поділом (наприклад, Бахрейн, Мальта, Монако, Люксембург) характерне формування єдиного бюджету; у решті країн (переважній більшості) формується не один бюджет, а ціла їх низка – бюджетна система. *Структура бюджетів і їх кількість* визначаються двома основними чинниками: державним устроєм; адміністративно-територіальним поділом країни.

За державним устроєм розрізняють унітарні (єдині) держави та федерації. Бюджетні системи унітарних держав складаються лише з двох ланок – державного (центрального) та місцевих бюджетів (рис. 4.1). Таких у світі переважна більшість (понад 85 %), зокрема, Україна, Італія, Франція, Данія, Японія, Єгипет.

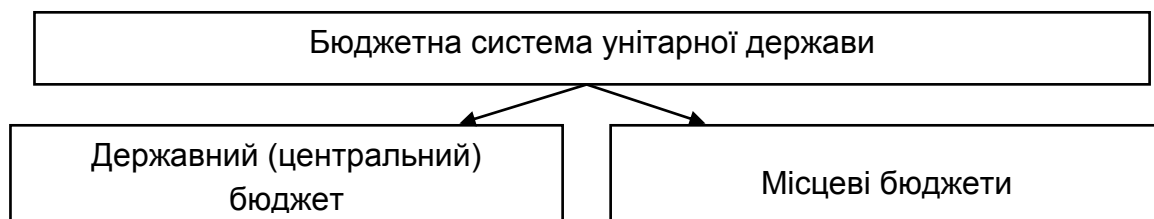

Рис. 4.1. Складові бюджетної системи унітарної (єдиної) держави

До бюджетної системи федеративних держав (Росія, США, Мексика, Канада, Німеччина, Австрія, Бразилія, Швейцарія тощо) входить ще третя, середня ланка – бюджети членів федерації (регіональні бюджети): республік – у Росії, штатів і федеральних округів – у США, Мексиці та Бразилії, земель – у Німеччині та Австрії, провінцій та територій – у Канаді, кантонів – у Швейцарії (рис. 4.2).

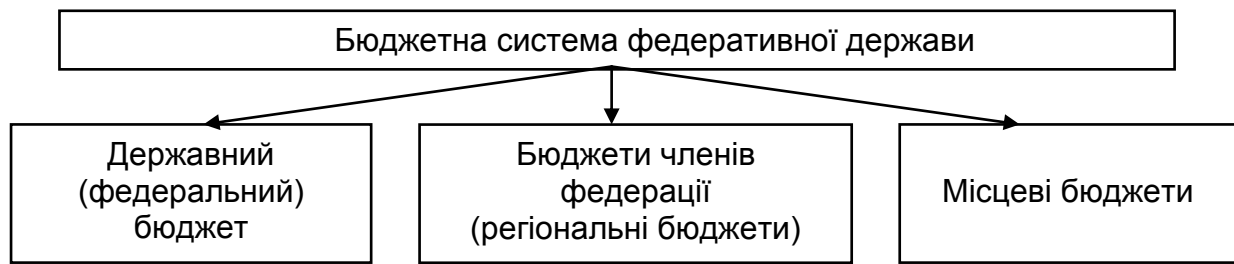

Рис. 4.2. **Складові бюджетної системи федеративної держави**

Адміністративно-територіальний поділ країни, тобто виділення у її межах з урахуванням впливу природних, політичних, економічних, національних та інших чинників окремих територіальних одиниць (областей, районів, провінцій, департаментів губерній, комун) є підставою для формування на кожному з названих рівнів відповідних бюджетів. Наприклад, для Російської Федерації це будуть бюджети республік, країв, автономних округів, областей, міст, районів, селищ і сіл; для Франції – бюджети регіонів, департаментів, округів, комун; для Великобританії – бюджети графств, округів, общин, районів тощо.

Принципи побудови бюджетної системи визначають порядок взаємозв'язку й умови поєднання її ланок (централізованих і децентралізованих) між собою. Можливі два їх варіанти: принцип єдності; принцип самостійності.

Бюджетна система, побудована за принципом єдності, передбачає формування єдиного (зведеного) бюджету, який затверджується та виконується у загальному обсязі. Натомість бюджетна система, побудована за принципом самостійності, означає повну незалежність і самостійність кожного з бюджетів, що формується в країні.

Обидва з цих принципів не є досконалими та характеризуються своїми перевагами та недоліками. Ураховуючи їх альтернативність, переваги одного принципу є одночасно недоліками іншого, та навпаки. Централізоване управління бюджетом за принципом єдності дозволяє посилити контроль за формуванням і витрачанням бюджетних коштів з боку єдиного центру. Це призводить, однак, до цілковитої втрати зацікавленості місцевих органів влади у пошуку та мобілізації нових джерел доходів та економії на видатках. Автономія місцевих органів влади, що відкриває можливості для реалізації власних владних ініціатив, спричиняє втрату контролю вищих органів влади за реалізацією бюджетного процесу.

Бюджетні системи провідних країн світу, будучи формально побудованими за принципом самостійності, досить часто характеризуються

більшим чи меншим рівнем обмеження. Це проявляється у затвердженні бюджетів нижчих адміністративних одиниць виконавчою владою вищого рівня, зберіганню коштів місцевої влади на рахунках підконтрольних центральній владі органів казначейства, високою часткою трансфертів від органів влади вищого рівня в доходах місцевих бюджетів тощо.

Бюджетна система України відповідно до Бюджетного кодексу будується за принципом **самостійності**. Його реалізація на практиці забезпечується закріпленням за кожним бюджетом відповідних джерел доходів, наданим правом відповідним органам влади на здійснення самостійного та незалежного розгляду та затвердження кожного з бюджетів, правом самостійного визначення напрямів використання бюджетних коштів. Водночас зведений бюджет, що також формується в країні, виступає не більш як аналітичний документ, призначений для удосконалення управління державними фінансами. Залежність місцевого самоврядування в Україні від надходжень з вищих бюджетів знизилася в останні роки завдяки розпочатим процесам децентралізації, проте лишається досить вагомою. Відповідно, принцип самостійності, закладений у Бюджетному кодексі, має переважно декларативний характер.

Принцип **єдності**, також покладений в основу побудови бюджетної системи України, наразі означає тільки застосування єдиної правової бази, єдиної грошової системи, єдиної бюджетної класифікації, єдиного порядку виконання бюджетів, ведення бухгалтерського обліку та складання звітності. Це ніяким чином не обмежує реалізацію принципу самостійності та не вступає з ним у суперечність.

Бюджетний кодекс України визначає також інші принципи, на яких ґрунтується бюджетна система країни. Три з них: **збалансованості; справедливості та неупередженості; публічності та прозорості** закладені і в самій Конституції.

Прагнення держави до збалансованості бюджету (іншими словами – до мінімізації дефіцитів) згідно з Основним Законом набуває в Бюджетному кодексі цілком практичного звучання: наявний дефіцит (профіцит) повинен мати чітко визначені джерела його фінансування (напрями спрямування коштів), що робить бюджет збалансованим. Саме таким чином функціонує принцип **збалансованості**.

Принцип **справедливості та неупередженості** відповідає правовому статусу нашої держави. Він має забезпечувати справедливий

і неупереджений розподіл суспільного багатства між громадянами та територіальними громадами.

Принцип **публічності та прозорості** передбачає інформування громадськості з питань складання, розгляду, затвердження, виконання бюджетів, а також контролю за їх виконанням. Обов'язковий перелік інформації про планові та фактичні показники бюджетів, яка підлягає оприлюдненню, визначено у табл. 4.1.

Таблиця 4.1

Зміст і джерела публічної інформації про показники бюджетів

Зміст інформації, яка оприлюднюється	Джерело інформації	Терміни надання інформації
1	2	3
Державний бюджет України		
Проект Закону України "Про Державний бюджет України", Прогноз Державного бюджету (додаток до Проекту Закону "Про Державний бюджет України")	Газета "Урядовий кур'єр"	Не пізніше ніж через 7 днів після подання проекту Верховній Раді України
	Офіційний сайт Верховної Ради України	Не визначено
Закон України "Про Державний бюджет України" з додатками до Закону	Газета "Урядовий кур'єр"; Офіційний вісник України	15 діб після підписання Закону [130]
	Офіційний сайт Верховної Ради України	Не визначено
Інформація про виконання Державного бюджету за підсумками місяця, кварталу, року	Офіційний сайт Державної казначейської служби України	Не визначено
Річний звіт про виконання Державного бюджету	Газети "Голос України" та "Урядовий кур'єр"	Не пізніше 1 березня року, що настає за роком звіту
	Офіційний сайт Державної казначейської служби України	Не визначено

1	2	3
Публічне оприлюднення Міністерством фінансів України звіту про виконання Державного бюджету за попередній бюджетний період за участю уповноважених представників Комітету Верховної Ради України з питань бюджету, Рахункової палати	Офіційний сайт Міністерства фінансів, друковані засоби масової інформації	До 20 березня року, що настає за звітним
Публічне оприлюднення та публікація інформації про бюджет Головними розпорядниками коштів державного бюджету за бюджетними програмами та показниками, бюджетні призначення щодо яких визначені законом про Державний бюджет України	Офіційні сайти Головних розпорядників бюджетних коштів, друковані засоби масової інформації	До 15 березня року, що настає за звітним
Місцеві бюджети		
Проект рішення місцевої ради "Про місцевий бюджет"; Прогноз бюджету місцевої ради (додаток до Проект рішення місцевої ради "Про місцевий бюджет")	Офіційні сайти відповідних органів влади та визначені місцевими радами друковані засоби масової інформації	У термін, самостійно визначений місцевою радою
Рішення про місцеві бюджети	Газети, визначені Верховною Радою АР Крим, місцевими радами	Не пізніше ніж через 10 днів з дня прийняття рішення
	Офіційні сайти органів влади	Не визначено
Квартальні та річні звіти про виконання місцевих бюджетів	Газети, визначені Верховною Радою АР Крим, місцевими радами	Річний звіт – не пізніше 1 березня року, що настає за роком звіту
Публічне оприлюднення інформації про виконання місцевих бюджетів (крім бюджетів сіл і селищ)	Офіційні сайти відповідних органів влади та визначені місцевими радами друковані засоби масової інформації	До 20 березня року, що настає за звітним

1	2	3
Публічне оприлюднення та публікація інформації про бюджет Головними розпорядниками коштів місцевих бюджетів за бюджетними програмами та показниками, бюджетні призначення щодо яких визначені рішенням про місцевий бюджет	Офіційні сайти головних розпорядників бюджетних коштів, друковані засоби масової інформації	До 15 березня року, що настає за звітним
Зведений бюджет		
Прогноз Зведеного бюджету України (додаток до Проекту Закону "Про Державний бюджет України")	Газета "Урядовий кур'єр"	Не пізніше ніж через 7 днів після подання проекту Верховній Раді України
	Офіційний сайт Верховної Ради України	Не визначено
Інформація про виконання Зведеного бюджету України	Офіційний сайт Державної казначейської служби України	Не визначено

Наступний принцип побудови бюджетної системи України – **повноти** – передбачає відображення у складі бюджетів усіх надходжень і витрат, що здійснюються відповідно до нормативно-правових актів органів влади та місцевого самоврядування.

Принцип **обґрунтованості** вимагає формування показників бюджету на основі реалістичних макропоказників економічного та соціального розвитку держави та використання затверджених методик і правил їх планування. Неточність і часта змінюваність вхідних прогнозних макропоказників розвитку країни, недосконалі методики планування та прогнозування доходів бюджету не дозволяють, проте, досягнути основної мети принципу ефективності – встановлення реальних показників бюджету. Іншими причинами, що стримують її досягнення є, зокрема, квазіфіскальні операції, наявні масштаби тіньової економіки країни; інфляція та інфляційні очікування, що обумовлюють знецінення доходів бюджету; політична нестабільність в країні, нестабільність правового поля та неузгодженість законодавчих норм; вплив низки ризиків, які неможливо або важко врахувати

(наприклад, наслідки світової фінансової кризи, зміни світових цін на нафту тощо).

Окремо зупинимося на *квазіфіскальних операціях* – операціях органів державної влади та місцевого самоврядування, Національного банку України, фондів загальнообов'язкового державного соціального та пенсійного страхування, суб'єктів господарювання державного та комунального секторів економіки. Вони не відображаються у показниках бюджету, але можуть призвести до зменшення надходжень бюджету та/або потребувати додаткових його витрат у майбутньому. Перелік таких операцій, затверджений Розпорядженням Кабінету Міністрів України "Про затвердження переліку квазіфіскальних операцій і органів влади (управління), відповідальних за проведення оцінки можливого впливу таких операцій на показники бюджету", включає, зокрема:

- залучення кредитів під державні гарантії суб'єктами господарювання-резидентами, реструктуризація боргів таких суб'єктів під державні гарантії;

- проведення гарантійних операцій, які пов'язані з настанням випадків за борговими зобов'язаннями суб'єктів господарювання – резидентів;

- надання послуг населенню з тепло- та водопостачання, водовідведення за цінами (тарифами), нижчими від розміру економічно обґрунтованих витрат на їх виробництво;

- накопичення фондами загальнообов'язкового державного соціального страхування заборгованості з виплати пенсій і соціальних допомог, залучення ними кредитних ресурсів для покриття дефіциту коштів на виконання поточних зобов'язань;

- накопичення заборгованості з відшкодування податку на додану вартість;

- списання безнадійного податкового боргу, розстрочення та відстрочення грошових зобов'язань або податкового боргу платника податків;

- відображення помилково та/або надміру сплачених грошових зобов'язань, у тому числі сум податків і зборів (обов'язкових платежів), до бюджету тощо [92].

Порівняймо фактичні та планові (прогнозні) значення основних макропоказників економічного та соціального розвитку країни, використані для планування показників Державного бюджету на 2017 рік (табл. 4.2).

Окремі макропоказники економічного та соціального розвитку України на 2017 р.

Показники	Значення показника за сценарієм 1, затверджене Постановою Уряду			Відхилення показників (%), затверджених у 2016 р. від показників, затверджених у	
	№ 404 від 27.08.2014 р.	№ 558 від 05.08.2015 р.	№ 399 від 01.07.2016 р.	2015 р.	2014 р.
ВВП номінальний, млрд грн	2 365,1	2 572,1	2 584,9	8,8	9,3
Індекс споживчих цін (грудень до грудня попереднього року), %	107,7	108,1	108,1	0,4	0,4
Прибуток прибуткових підприємств, млрд грн	430,8	538,2	616,4	24,9	43,1
Фонд оплати праці найманих працівників і грошового забезпечення військовослужбовців, млрд грн	592,5	662,1	666,9	11,7	12,6
Середньомісячна заробітна плата працівників номінальна, грн	4 981	5 563	5 988	11,7	20,2
Рівень безробіття населення у віці 15 – 70 років за методологією МОП, % до економічно активного населення відповідного віку	9,5	9,2	8,7	-3,2	-8,4
Сальдо торговельного балансу, визначене за методологією платіжного балансу, млн дол. США	-3 065	-1 991	-2 675	-35,0	-12,7

Відхилення макропоказників економічного та соціального розвитку на 2017 р. від значень, які прогнозувалися у різні роки, є як незначним

(наприклад, 0,4 % щодо індексу споживчих цін), так і досить суттєвими: 43,1 % щодо прибутку прибуткових підприємств, 20,2 % щодо фонду заробітної плати тощо. Ураховуючи, що кількість розглянутих сценаріїв можливого розвитку подій 2017 р. склала три в 2014 р. і по два у 2015 і 2016 рр., рівень відхилень прогнозних показників за роками є ще суттєвішим. Така ситуація негативно впливає на формування об'єктивних реалістичних бюджетів у нашій країні.

Дотримання наступного принципу бюджетної системи – **ефективності та результативності** – дозволяє досягати максимальних результатів за умови залучення мінімального обсягу бюджетних коштів. Реалізація цього принципу здійснюється шляхом запровадження в Україні програмно-цільового методу виконання бюджетів. Його використання покликане забезпечити зростання прозорості бюджетного процесу, підвищення ефективності розподілу та використання бюджетних коштів, здійснення ґрунтовнішого оцінювання діяльності учасників бюджетного процесу, посилення рівня контролю та відповідальності за результати виконання бюджетних програм. Запроваджені *результативні показники для аналізу бюджетних програм*, серед яких:

- показники затрат, що визначають обсяги та структуру ресурсів, необхідних для виконання бюджетної програми;
- показники продукту, що застосовуються для оцінювання досягнення поставлених цілей, наприклад: кількість користувачів товарами (роботами, послугами), виробленими в процесі виконання бюджетної програми;
- показники ефективності, що характеризують співвідношення вироблених бюджетною установою товарів (виконаних робіт, наданих послуг) до їх вартості у грошовому вимірюванні та з розрахунку на одного зайнятого працівника;
- показники якості вироблених товарів (виконаних робіт, наданих послуг).

Принцип **субсидіарності** передбачає розподіл видів видатків між державним і місцевими бюджетами, а також між місцевими бюджетами на основі максимально можливого наближення надання суспільних послуг до їх безпосереднього споживача. Реалізація цього принципу на практиці передбачає обґрунтований розподіл повноважень між відповідними бюджетами з метою підвищення ефективності надання основних видів суспільних послуг населенню.

Принцип **цільового використання бюджетних коштів** виключає можливості нецільового використання коштів, визначених бюджетними

призначеннями та бюджетними асигнуваннями, та передбачає відповідальність за його порушення. Інструментом контролю за дотриманням принципу на практиці є відомча й економічна класифікації видатків бюджету.

Наступна складова, покладена в основу бюджетного устрою, – розмежування доходів і видатків між ланками бюджетної системи. Іншими словами, це питання про склад доходів і видатків кожного окремого бюджету.

Об'єктивна необхідність у розмежуванні фінансових ресурсів виникає у зв'язку з потребою забезпечення відповідності доходів бюджету окремої адміністративно-територіальної одиниці обсягові покладених на неї видаткових повноважень. У процесі розв'язання цієї проблеми слід брати до уваги *принципи, на яких базується ефективна система розподілу доходів:*

- стабільна система розподілу доходів між рівнями бюджетної системи на основі єдиних принципів і підходів, які формують зацікавленість органів влади у створенні сприятливих умов для економічного розвитку та нарощування податкового потенціалу відповідної території;

- власні доходи бюджетів кожного рівня є основним джерелом їхнього існування та реалізації покладених на них функцій;

- податкові повноваження органів влади не мають обмежувати переміщення капіталів, робочої сили, товарів і послуг, а також перекладати податкове навантаження на інші регіони;

- стягнення центральним урядом найбільш мобільних податків і тих з них, база яких нерівномірно розподілена між територіями;

- передання на низові рівні управління повноважень щодо стягнення найменш мобільних податків (мінімально залежних від економічної кон'юнктури та стійких до міжтериторіального переміщення) і надходжень, які стягуються за принципом еквівалентності. Це забезпечуватиме стабільну базу доходів відповідних місцевих бюджетів.

Основні **методологічні підходи**, які практикуються розвиненими зарубіжними країнами з метою розмежування доходів між бюджетами:

- чітке розмежування конкретних видів податків за рівнями управління (федеральні, регіональні, місцеві) та закріплення їх за відповідними рівнями бюджетної системи (дотримання принципу "один податок – один бюджет");

- закріплення за кожним рівнем бюджетної системи конкретних часток податку в межах єдиної ставки оподаткування;

- установлення місцевих надбавок до федеральних і регіональних податків.

Разом з тим жодна з країн не може обмежитися якимось одним способом розмежування доходів між ланками бюджетної системи; завжди застосовується їх комбінація. В основу розмежування доходів кладеться принцип їх поділу на власні, закріплені та регулятивні.

До **власних надходжень** відносять доходи, що формуються на території, підвідомчій відповідному місцевому органу влади згідно з його рішеннями. Це, зокрема: місцеві податки та збори, платежі, що встановлюються місцевими органами влади; доходи комунальних підприємств; доходи від майна, належного місцевій владі тощо.

Закріпленими є доходи, які безстроково або на довгостроковій основі (цілком або за встановленими частками) зараховуються до відповідних видів бюджетів.

Регулятивними є доходи, пропорції розподілу яких між відповідними бюджетами періодично переглядаються відповідно до їхніх потреб. Головною метою їх запровадження є балансування дохідної та видаткової частин бюджетів.

Закріплення доходів за бюджетами згідно з твердими нормативами застосовують для бюджетних систем, побудованих за принципом самостійності. Використання на доданок до власних і закріплених джерел низки регулятивних доходів практикується відносно бюджетних систем, сформованих за принципом єдності.

Слід зазначити, що національне бюджетне законодавство наразі не дає чіткого визначення понять "власні" та "закріплені" доходи та не наводить їх вичерпного переліку. Роль регулятивних доходів від здобуття Україною незалежності та до кінця 2001 р. виконували для бюджетів різних рівнів, зокрема, податок на добавлену (додану) вартість, акцизний збір, податок на доходи (на прибуток) підприємств (крім податку для підприємств комунальної власності), прибутковий податок з громадян, доходи від приватизації державного майна, плата за землю, місцеві податки та збори. Пропорції їх розподілу між бюджетами щороку коригувалися законодавцем [12]. Із набуттям чинності Бюджетним кодексом (2002 р.) роль регулятивних доходів починає одноосібно відігравати *дотація вирівнювання*.

У вирішенні питання про розмежування видатків між ланками бюджетної системи потрібно враховувати:

- характер і ступінь значущості окремих видатків для держави та можливість передання їх здійснення та фінансування до місцевих бюджетів;
- необхідність дотримання принципу субсидіарності.

За рахунок центральних бюджетів здійснюються видатки, пов'язані з виконанням найважливіших функцій держави, реалізації нею загальнонаціональних інтересів (забезпечення конституційного ладу та територіальної цілісності, громадського порядку та незалежного судочинства тощо). Зазначені видатки відносять до *неделегованих*. Решта видатків (на здійснення власних повноважень місцевою владою та делегованих для виконання центральними органами влади) здійснюється за рахунок коштів регіональних і місцевих бюджетів. Передавання центральною владою повноважень на виконання тих чи інших функцій має обов'язково супроводжуватися переданням відповідного обсягу фінансових ресурсів.

Практичне застосування принципу субсидіарності означає включення до переліку повноважень місцевих рад максимально широкого кола питань з метою реалізації їх на найбільш близькому до населення рівні. Суспільні зобов'язання мають забезпечуватися на вищому адміністративному рівні лише за умови, що їх вирішення місцевими органами влади є неефективним або неможливим.

Відповідно до проведеного розподілу видатків їх фінансування може здійснюватися: виходячи з відомчого підпорядкування об'єктів; за територіальною ознакою.

Остання складова, на якій базується бюджетний устрій – ***організація взаємовідносин між бюджетами***.

Міжбюджетні відносини виникають у будь-якій державі, яка має адміністративно-територіальний поділ. Розрізняють такі відносини між бюджетами.

За напрямками взаємовідносин між бюджетами:

- горизонтальні, що виникають між бюджетами одного рівня (наприклад, між бюджетами окремих областей чи бюджетами окремих селищ);
- вертикальні, які виникають між бюджетами різних рівнів (наприклад, між державним та обласним бюджетом або між бюджетом району області та селищним бюджетом тощо).

За правовим характером організації взаємовідносин між бюджетами:

- регламентовані нормативними документами;
- договірні.

Бюджетне субсидіювання і бюджетні позики здійснюються на договірній основі, хоча теж жорстко регламентовані; вилучення коштів і взаємні розрахунки – в обов'язковому порядку.

За формами руху коштів:

- бюджетне субсидіювання;
- вилучення коштів;
- взаємні розрахунки бюджетів;
- бюджетні позики.

Бюджетне субсидіювання – це виділення коштів з бюджету вищого рівня бюджетам нижчого рівня.

Розрізняють такі **види бюджетного субсидіювання**:

бюджетні субсидії – суми коштів, що виділяються бюджетам нижчого рівня у формі фінансової допомоги;

бюджетні субвенції – суми коштів, що мають конкретне цільове призначення для здійснення сумісного (разом з бюджетом нижчого рівня) фінансування певного заходу;

бюджетні дотації – суми коштів, призначені для збалансування бюджетів нижчих рівнів [1].

У чинній українській практиці застосовуються виключно бюджетні субвенції та бюджетні дотації.

Вилучення коштів – негативний бюджетний трансферт, що передбачає примусове передання "зайвих" коштів місцевого бюджету до бюджету вищого рівня. Будучи характерним для бюджетної системи, побудованої за принципом єдності, цей трансферт має широке використання в Україні, не зважаючи на законодавчо закріплений принцип самостійності вітчизняної бюджетної системи. У період з 2002 до 2014 рр. обсяг вилучення коштів згідно з українською практикою визначається як перевищення обсягу доходів бюджету над обсягом розрахованих згідно зі встановленими нормативами видатків. Починаючи з 2015 р. вилучення коштів базується на значенні індексу податкоспроможності адміністративно-територіальної одиниці: територія передає частину своїх надходжень до бюджету вищого рівня, якщо індекс податкоспроможності більший за 1,1.

Взаємні розрахунки бюджетів – відносини, що виникають під час перерозподілу доходів і видатків між бюджетами після їх затвердження. Необхідність проведення взаємних розрахунків виникає:

1) щодо доходів:

- а) унаслідок змін податкового законодавства;
- б) унаслідок зміни нормативів розподілу доходів;

2) щодо видатків:

- а) унаслідок зміни відомчого підпорядкування суб'єктів фінансування;

б) унаслідок передання фінансування окремих заходів з одного бюджету до іншого.

Вирівнювання доходів і видатків окремих бюджетів у результаті виникнення подібних ситуацій в Україні відбувається шляхом внесення відповідних до змін до Закону (рішення) про бюджет.

Бюджетні позики – взаємовідносини між бюджетами, що виникають у разі тимчасових касових розривів у бюджеті та передбачають надання тимчасових позик одним бюджетом іншому. Під *касовим розривом* розуміють тимчасову відсутність коштів, потрібних для фінансування передбачених видатків бюджету. Основними причинами касових розривів є неузгодження термінів фінансування видатків і сплати податків та інших платежів до бюджету, затримки в надходженні доходів до бюджету, необхідність фінансування непередбачених видатків або перенесення їх фінансування на більш ранні терміни. Іншими словами, касові розриви виникають через недостатній рівень синхронності у надходженні доходів і здійсненні видатків бюджету.

Бюджетний кодекс України забороняє, проте, надання позик одним бюджетом іншому. Водночас з метою покриття тимчасових касових розривів місцевих бюджетів дозволяється:

- отримання позик на поворотній основі шляхом використання коштів єдиного казначейського рахунку;
- щодо касових розривів, які виникають за загальним фондом і бюджетом розвитку місцевих бюджетів, – отримання позик у фінансових установах на строк до трьох місяців у межах поточного бюджетного періоду.

Єдиний казначейський рахунок (ЄКР) є системою бюджетних рахунків органів Державної казначейської служби України, відкритих у Національному банку України для обліку коштів і здійснення розрахунків у системі електронних платежів Національного банку України. ЄКР консолідує кошти державного та місцевих бюджетів, фондів загальнообов'язкового державного соціального та пенсійного страхування та кошти інших клієнтів, які відповідно до законодавства перебувають на казначейському обслуговуванні. ЄКР – це рахунок, на якому фактично сконцентровані дохідний та видатковий потоки коштів. Запровадження ЄКР дозволило перейти до управління загальним залишком грошових ресурсів, створило передумови для розміщення тимчасово вільних коштів на фінансовому ринку, а також для покриття тимчасових касових розривів бюджетів. Як результат, для більшості рад відпала потреба звертатися до фінансових установ з метою запозичення коштів.

Інформація про залишки коштів ЄКР у 2013 – 2017 рр. подана у табл. 4.3 [20].

**Вхідне сальдо ЄКР у 2013 – 2017 роках
(станом на початок місяця), млн грн**

Місяці	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.
Січень	458	1 739	3 008	9 017	14 258
Лютий	4 047	4 721	8 792	16 718	34 869
Березень	2 773	3 590	14 615	16 826	34 115
Квітень	3 579	4 209	26 674	21 049	32 812
Травень	3 766	3 811	23 560	16 245	31 071
Червень	4 108	8 053	27 746	18 413	43 872
Липень	3 754	3 729	25 446	17 996	45 145
Серпень	3 925	6 570	33 271	10 997	44 069
Вересень	3 990	13 412	45 853	23 763	63 151
Жовтень	4 073	10 055	47 128	13 472	60 031
Листопад	410	8 476	43 624	15 865	48 564
Грудень	1 197	6 767	47 957	27 564	54 104

Порядок отримання коштів з ЄКР урегульований Постановою Кабінету Міністрів України "Про затвердження Порядку покриття тимчасових касових розривів місцевих бюджетів" [62].

Наведемо дані про кількість та обсяги позик, отриманих місцевими бюджетами з єдиного казначейського рахунку за останні роки (табл. 4.4) [20].

Таблиця 4.4

Позики на покриття тимчасових касових розривів місцевих бюджетів за рахунок коштів єдиного казначейського рахунку

Роки	Кількість наданих позик	Сума наданих позик, млн грн
2013	Немає даних	5 231,7
2014	27	53,9
2015	2 199	1 901,0
2016	347	170,9
2017*	739	1 066,1

* Станом на 1 грудня 2017 р.

Зазначимо також, що 347 позик з ЄКР у 2017 р. надано районним і районним у містах бюджетам, 214 – сільським і селищним бюджетам, 178 – міським бюджетам і бюджетам об'єднаних територіальних громад. Найбільшими отримувачами позик у 2017 р. були: бюджети Тернопільської (21,2 % від загального обсягу наданих позик), Черкаської (10,8 %),

Донецької (10,0 %), Івано-Франківської (9,5 %), Дніпропетровської (7,3 %), Чернігівської (6,9 %) областей.

Для надання позики за рахунок коштів ЄКР заявник (місцева адміністрація, орган відповідної влади) подає до територіального органу Казначейства заяву про надання позики та розрахунок обсягу тимчасового касового розриву. Останній визначається як різниця між сумою залишку бюджетних коштів на рахунках місцевого бюджету та розпорядників коштів такого бюджету й обсягу всіх очікуваних надходжень до загального фонду місцевого бюджету (крім цільових міжбюджетних трансфертів) у період з дати подання заяви до дати отримання позики й обсягом реверсної дотації. Її перерахування припадає на період з дати подання заяви до дати отримання позики та залишку непогашених бюджетних фінансових зобов'язань розпорядників коштів місцевого бюджету за видатками, зазначеними у пункті 10 Порядку № 1204, що зареєстровані в органах Казначейства на дату подання заяви. Надання позики оформляється Договором, що укладається територіальним органом Казначейства з відповідним місцевим фінансовим органом.

Термін погашення позики не може перевищувати 60-ти днів з дня ліквідації тимчасового касового розриву та може бути продовжений в установленому порядку за згодою сторін. Кінцевим строком погашення позики є 1 грудня поточного бюджетного періоду.

Позики на покриття тимчасових касових розривів місцевих бюджетів на поворотній основі з ЄКР не надаються у разі розміщення коштів місцевого бюджету на депозитах та/або їх обслуговування в установах банків.

Порядок отримання та погашення позик на покриття тимчасових касових розривів, що виникають за загальним фондом і бюджетом розвитку місцевого бюджету, у фінансових установах урегульований Наказом Міністерства фінансів України від 09.08.2002 р. № 627 (у редакції наказу Міністерства фінансів України від 03.12.2010 р. № 1511) [61]. Цей документ передбачає ряд обмежень на отримання таких позик (розмір і валюта позики, граничний розмір відсоткової ставки за позикою тощо), а також передбачає обов'язковість погодження позики з Міністерством фінансів України (для обласних, АР Крим, Києва та Севастополя бюджетів) чи його територіальними управліннями (для решти бюджетів).

Формування системи бюджетних взаємовідносин відбувається як у процесі складання та розгляду планових показників бюджету, так і під час його виконання. На етапі планування використовують переважно бюджетне субсидювання та вилучення коштів, на етапі ж виконання бюджету – взаємні розрахунки та бюджетні позики.

4.2. Бюджетна система України та її складові

Державні органи на всіх рівнях управління для виконання покладених на них функцій повинні мати у своєму розпорядженні відповідні фінансові ресурси. З цією метою в державі створюється розгалужена мережа бюджетів, що на всіх рівнях забезпечують акумуляцію грошових коштів для фінансування господарства, соціальної сфери, благоустрою, утримання органів законодавчої і виконавчої влади тощо.

Сукупність бюджетів усіх рівнів, побудована з урахуванням економічних відносин, державного й адміністративно-територіального устроїв та врегульована нормами права, становить **бюджетну систему держави**.

Україна, яка є унітарною державою, створила бюджетну систему, що включає дві ланки: *державний* та *місцеві бюджети*. Згідно зі ст. 133 Конституції України систему адміністративно-територіального устрою України складають: Автономна Республіка Крим, області, райони, міста, райони в містах, селища та села [35]. Спеціальним статусом наділені міста Київ і Севастополь. На кожному з названих рівнів формуються відповідні бюджети, які є основою фінансування функцій центральних і регіональних органів влади (табл. А.1 додатка А, табл. Б.1 додатка Б).

Таким чином, до складу бюджетної системи України включається державний бюджет і низка місцевих бюджетів, до яких відносять: бюджет Автономної Республіки Крим, обласні, районні бюджети та бюджети місцевого самоврядування. Бюджетами місцевого самоврядування є бюджети територіальних громад сіл, їх об'єднань, селищ, міст (у тому числі районів у містах), бюджети об'єднаних територіальних громад (рис. 4.3).

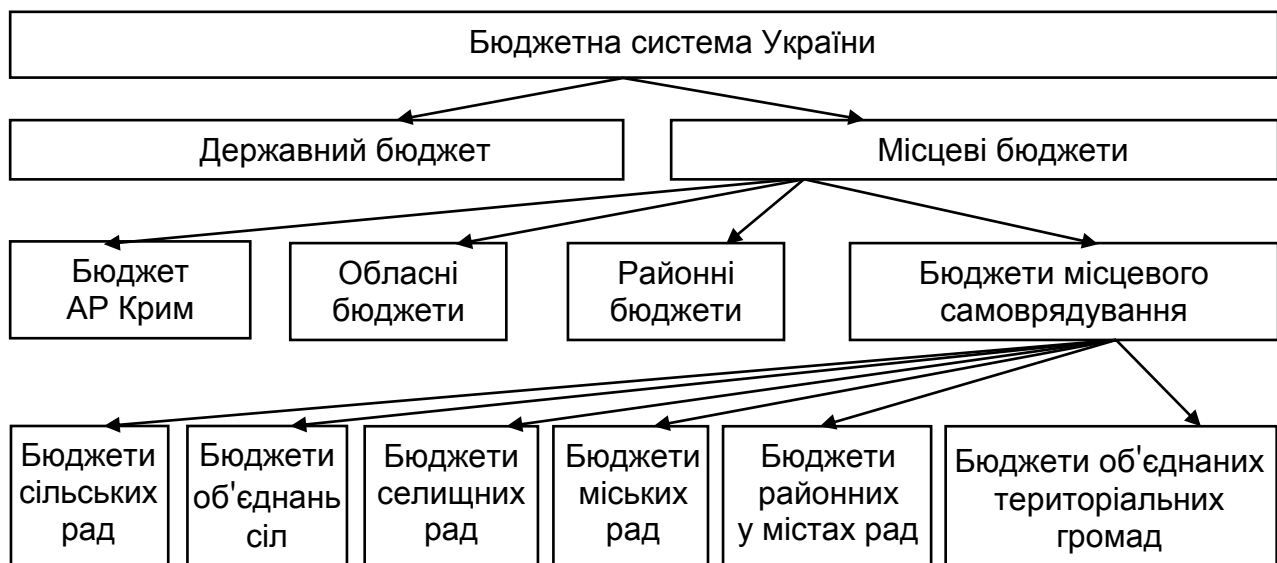

Рис. 4.3. Склад бюджетної системи України

Детальний склад і структуру місцевих бюджетів України наведено на рис. 4.4.

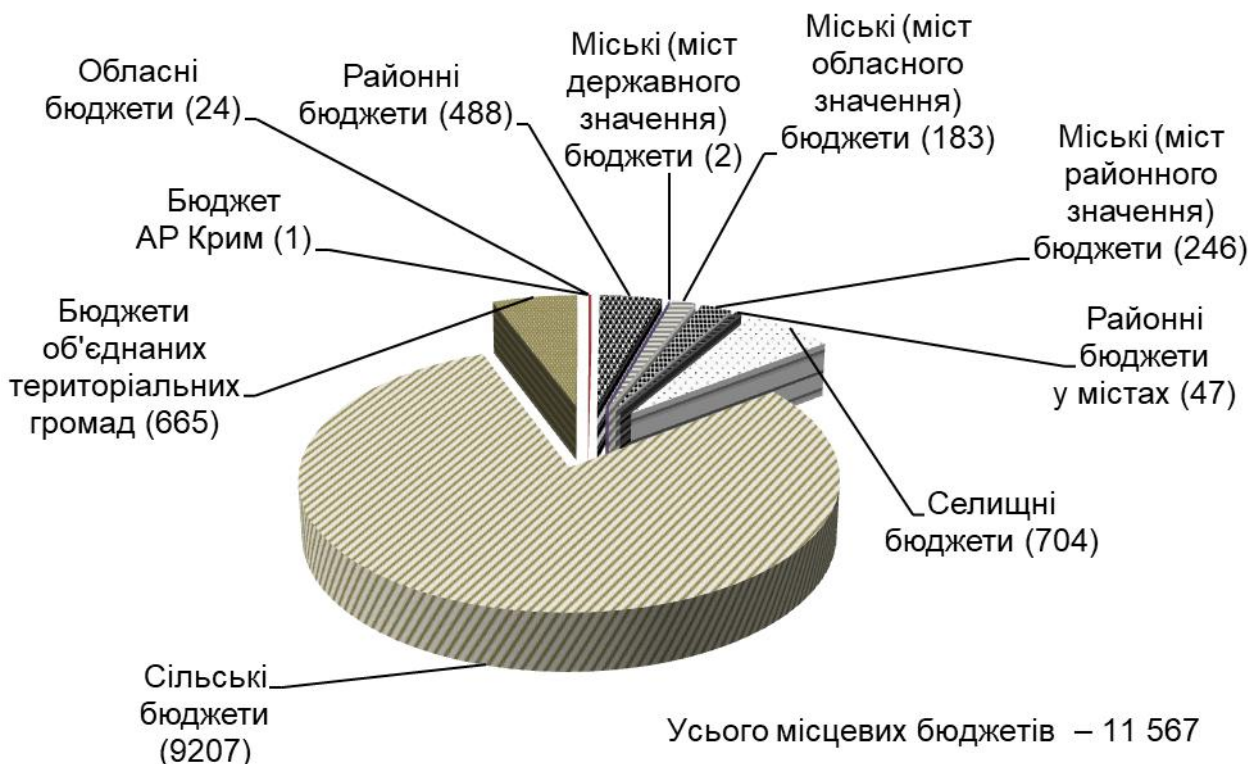

Рис. 4.4. Структура бюджетної системи України станом на 1 січня 2018 р.

Як видно, в 2018 р. в Україні окрім державного бюджету сформовано 11 567 місцевих бюджетів, переважна кількість з яких (близько 80 % за кількістю) – бюджети сільських рад. Слід звернути увагу на те, що починаючи з 2015 р. в нашій країні відбувається процес добровільного об'єднання територіальних громад відповідно до Закону України № 157-VIII від 05.02.2015 р. [84]. Станом на 1 січня 2018 р. кількість створених громад, які мають затверджені бюджети, становить 665.

Склад бюджетної системи відображається у зведеному (консолідованому) бюджеті країни. **Зведений бюджет** є сукупністю показників усіх бюджетів, що входять до складу бюджетної системи України. Його дані використовуються виключно для аналізу та прогнозування економічного та соціального розвитку держави. Зведений бюджет розраховується на різних рівнях: держави; Автономної республіки Крим; областей; районів; міст з районним поділом.

Складові Зведеного бюджету України зображено на рис. 4.5.

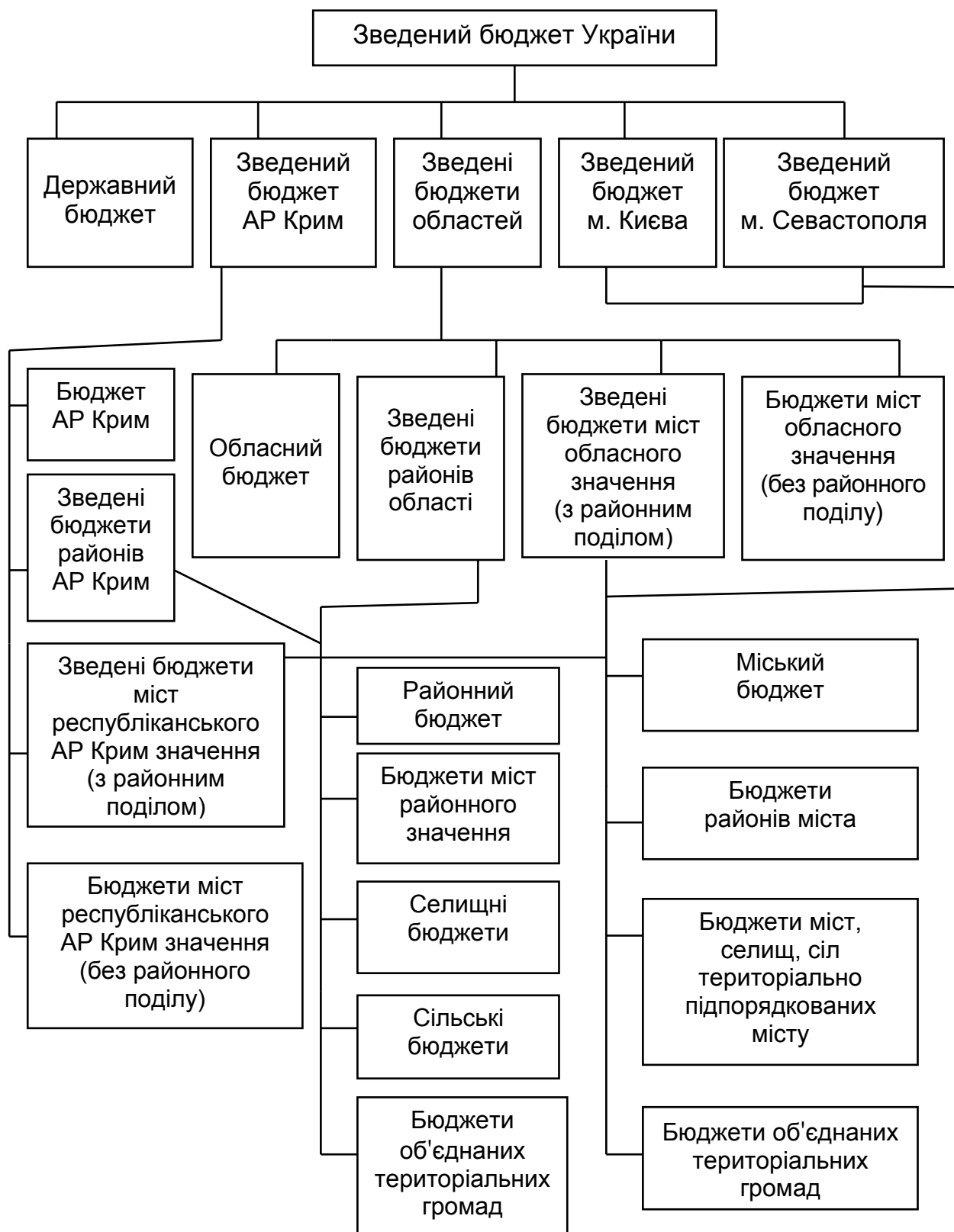

Рис. 4.5. Складові зведеного бюджету України

Структуру бюджетної системи доцільно характеризувати також питомою вагою доходів окремих бюджетів у загальній сумі доходів Зведеного бюджету. Варто продемонструвати співвідношення між доходами

Державного та місцевих бюджетів України, що складалося в окремі роки (табл. 4.5) [20].

Таблиця 4.5

Структура доходів Зведеного бюджету України (фактичні дані)

Період, роки	Державний бюджет		Місцеві бюджети		Зведений бюджет	
	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%
2001	36,4	67,4	17,6	32,6	54,0	100,0
2005	103,9	77,4	30,3	22,6	134,2	100,0
2009	201,9	74,0	71,0	26,0	272,9	100,0
2011	311,9	78,2	86,7	21,8	398,6	100,0
2013	337,6	76,2	105,2	23,8	442,8	100,0
2015	531,5	81,5	120,5	18,5	652,0	100,0
2016	612,1	78,2	170,7	21,8	782,9	100,0
2017	787,5	77,4	229,5	22,6	1017,0	100,0

Отже, основні бюджетні надходження, попри розпочаті у країні процеси децентралізації, продовжують переважною мірою концентруватися у Державному бюджеті, принаймні за результатами первісного формування бюджетів.

4.3. Бюджетний процес і бюджетні процедури

Бюджетний процес становить регламентований бюджетним законодавством процес складання, розгляду, затвердження, виконання бюджетів, звітування про їх виконання, а також контролю за дотриманням бюджетного законодавства.

Стаття 19 Бюджетного кодексу визначає стадії бюджетного процесу:

- 1) складання проектів бюджетів;
- 2) розгляд проекту та прийняття Закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет);
- 3) виконання бюджету, включаючи внесення змін до Закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет);
- 4) підготовка та розгляд звіту про виконання бюджету та прийняття рішення щодо нього [15].

Необхідно розрізняти поняття "бюджетний цикл" і "бюджетний період".

Бюджет складається на один рік. Цей період має назву *бюджетного періоду* (термін, протягом якого діє складений і затверджений бюджет). Тривалість бюджетного періоду збігається з однією зі стадій бюджетного процесу – виконанням бюджету. У цьому контексті бюджетний період варто відрізнити від іншого поняття – *бюджетного циклу*. Це період від початку складання бюджету до затвердження звіту про його виконання, який охоплює всі стадії бюджетного процесу та може тривати понад два роки.

Календарні межі бюджетного періоду у різних країнах істотно відрізняються (табл. 4.6).

Таблиця 4.6

Бюджетний період в окремих країнах світу

Країни	Межі бюджетного періоду
Україна, Росія, Франція, Італія, ФРН, Бразилія, Мексика	01.01 – 31.12
Велика Британія, Японія, Індія, Канада	01.04 – 31.03
США, Австралія, Кенія, Камерун	01.07 – 30.06
Таїланд, Гаїті	01.10 – 30.09
Іран	21.03 – 20.03
Ефіопія	08.07 – 07.07

Неприйняття Верховною Радою України Закону про Державний бюджет до 1 січня не є підставою для встановлення іншого бюджетного періоду.

Державний бюджет України може бути прийнятий на інший період лише за таких особливих обставин: введення воєнного стану; оголошення надзвичайного стану в Україні.

Затвердження Державного бюджету на інший бюджетний період є підставою для його зміни щодо місцевих бюджетів.

Потрібно розглянути складові бюджетного процесу у частині Державного бюджету. Першою його стадією є складання проекту бюджету на наступний бюджетний період. Проект закону розробляється Кабінетом Міністрів, а безпосередньо цю роботу виконує Міністерство фінансів. Для складання Проекту Закону про Державний бюджет України використовується низка документів, підготовлених відповідними органами влади. Це, зокрема: основні прогнозні макропоказники економічного та соціального розвитку України, прогнозні монетарні показники, основні напрями бюджетної політики, інформація про величину прибутку Національного банку, що підлягатиме

спрямуванню до Державного бюджету тощо. У ході формування проектних показників бюджету враховують також результати виконання бюджету в попередніх і поточному бюджетних періодах. В основу визначення проектної величини доходів закладені норми податкового законодавства та законодавства, що визначає надходження інших доходів до бюджету, проектні показники видатків бюджету базуються на бюджетних запитах головних розпорядників бюджетних коштів. Загальні засади складання проекту Державного бюджету України у частині видатків подано на рис. 4.6.

Рис. 4.6. Загальні засади складання проекту Державного бюджету України у частині видатків

Бюджетний запит – це документ, підготовлений головним розпорядником бюджетних коштів, що містить пропозиції з відповідним обґрунтуванням обсягу бюджетних коштів, необхідних для його діяльності на наступні бюджетні періоди. Формування бюджетних запитів, у свою чергу, здійснюється на підставі аналізу проектів кошторисів розпорядників нижчих рівнів, що складаються виходячи з їх потреб у фінансуванні з урахуванням доведених до них граничних обсягів видатків.

У рамках другої стадії бюджетного процесу відбувається розгляд підготовленого проекту бюджету та прийняття Закону про Державний бюджет. Граничні терміни проходження основних обов'язкових етапів першої та другої стадій бюджетного процесу подані у табл. 4.7 [15; 135].

Порядок розгляду та затвердження Державного бюджету України

Змістовність операції	Виконавець	Термін	Адресат інформації
1	2	3	4
Підготовка орієнтовних основних прогнозних макроекономічних показників економічного та соціального розвитку України, необхідних для розроблення проекту основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період	Міністерство економічного розвитку та торгівлі України	До 1 березня року, що передуює плановому	Міністерство фінансів
Підготовка пропозицій щодо пріоритетних завдань фінансового забезпечення судової влади та її незалежності	Вища рада правосуддя	До 1 березня року, що передуює плановому	Кабінет Міністрів
Підготовка прогнозних монетарних показників на наступний рік і показників валютно-курсової політики, у т. ч. обмінний курс гривні у середньому за рік і на кінець року	Національний банк України	До 15 березня року, що передуює плановому	Президент, Верховна Рада та Кабінет Міністрів
Підготовка Проекту Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період	Міністерство фінансів, інші центральні органи виконавчої влади	До 20 березня року, що передуює плановому	Кабінет Міністрів
Підготовка інформації про розрахунок частини прогнозованого прибутку до розподілу, яка підлягатиме перерахуванню до державного бюджету: прибутку поточного року прибутку наступного року	Національний банк України	До 1 квітня року, що передуює плановому; до 1 вересня року, що передуює плановому	Президент, Верховна Рада та Кабінет Міністрів

Закінчення табл. 4.7

1	2	3	4
Розгляд і схвалення проекту Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період	Кабінет Міністрів	Не пізніше 1 квітня року, що передує плановому	У триденний строк подається до Верховної Ради, яка розглядає його за спеціальною процедурою
Постанова про схвалення Проекту закону про Державний бюджет України	Кабінет Міністрів	Не пізніше 15 вересня року, що передує плановому	Верховна Рада, Президент
Розгляд Проекту закону про Державний бюджет у першому читанні	Верховна Рада	Не пізніше 20 жовтня року, що передує плановому	–
Подання відредагованого Проекту закону на друге читання	Кабінет Міністрів	Не пізніше 3 листопада року, що передує плановому	Верховна Рада
Підготовка до третього читання	Бюджетний комітет	Не пізніше 25 листопада року, що передує плановому	
Прийняття Закону про Державний бюджет	Верховна Рада	До 1 грудня року, що передує плановому	–
Подання Закону разом із обґрунтуванням показників, змінених порівняно з проектом закону, представленого до першого читання	Кабінет Міністрів	Протягом 3-х днів з дня прийняття Закону	Президент
Підписання закону чи повернення для повторного розгляду	Президент	Протягом 15-ти днів з дня отримання	–

Закон про Державний бюджет має набути чинності до початку нового бюджетного періоду. Проте в історії сучасної України мали місце неодинокі випадки, коли зазначена норма не виконувалася, а основний

кошторис країни набував законної сили у січні (2014 р.), лютому (1994, 2000 рр.), березні (1996 р.), квітні (1993, 1995, 2010 рр.) чи навіть червні (1992, 1997 рр.) року його виконання (рис. 4.7).

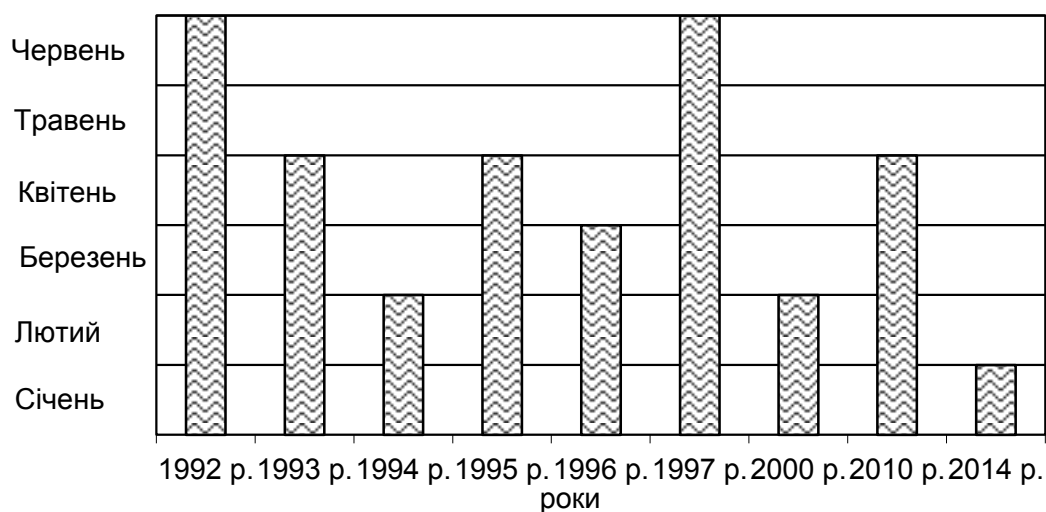

Рис. 4.7. Місяць набуття чинності Законом Про державний бюджет

Відсутність Закону про Державний бюджет станом на 1 січня бюджетного року обумовлює окремі особливості формування надходжень бюджету та здійснення його витрат.

Витрати здійснюються відповідно до таких вимог:

лише на бюджетні програми, бюджетні призначення щодо яких установлені Законом про Державний бюджет України на попередній бюджетний період та одночасно передбачені у проекті Закону про Державний бюджет України на наступний бюджетний період;

щомісячні бюджетні асигнування загального фонду Державного бюджету України сумарно не можуть перевищувати 1/12 обсягу бюджетних призначень, визначених Законом про Державний бюджет України на попередній бюджетний період (за деякими винятками).

До набрання чинності Законом про Державний бюджет України на поточний бюджетний період:

забороняється із загального фонду державного бюджету здійснювати витрати (за деякими винятками) в частині капітальних видатків і надання кредитів з бюджету;

державні запозичення можуть здійснюватися в обсязі, що не перевищує обсяг витрат на погашення державного боргу у відповідний період, а державні гарантії не надаються;

діють норми закону про Державний бюджет України на попередній бюджетний період, крім норм, якими визначені загальні показники державного бюджету, бюджетні призначення головним розпорядникам коштів державного бюджету;

соціальні стандарти та соціальні гарантії застосовуються у розмірах і на умовах, що діяли у грудні попереднього бюджетного періоду;

перерахування з державного бюджету місцевим бюджетам базової дотації та інших поточних трансфертів, а також до державного бюджету з місцевих бюджетів реверсної дотації здійснюється відповідно до обсягів, визначених у Проекті Закону про Державний бюджет України.

Наступна стадія бюджетного процесу – виконання бюджету. Державний бюджет виконується за розписом, який затверджується Міністром фінансів. Варто розглянути особливості виконання бюджету за доходами та за видатками.

Виконати бюджет за доходами означає забезпечити своєчасне та повне надходження податків, зборів (обов'язкових платежів) і розподілити їх за рівнями бюджетної системи відповідно до чинного законодавства. Для переважної частини доходів обчислення сум платежів і їх перерахування у бюджет виконують самі платники. Рахунки для зарахування платежів до державного бюджету (бюджетні рахунки) відкриваються на балансі головних управлінь Державного казначейства України та Державного казначейства України (центральний апарат) у розрізі видів платежів відповідно до бюджетної класифікації доходів за територіальною ознакою.

Інформація про реквізити відкритих рахунків є доступною для отримання платниками на офіційному сайті Державної казначейської служби України, дошках оголошень державних податкових інспекцій, їх офіційних сайтах; у органів, що здійснюють відповідні правочини (органи Міністерства внутрішніх справ, нотаріальні контори тощо).

Платежі здійснюються платниками у безготівковій або готівковій формі через банки або підприємства поштового зв'язку. Розрахункові документи про сплату платежів до державного бюджету мають бути оформлені платниками згідно з вимогами нормативно-правових актів Національного банку України.

Після надходження коштів на казначейські рахунки органи державної казначейської служби:

- здійснюють розподіл платежів між загальним і спеціальним фондами державного бюджету, між державним і місцевими бюджетами відповідно

до нормативів відрахувань, визначених бюджетним законодавством, і перераховують розподілені кошти за належністю;

- формують розрахункові документи та здійснюють перерахування сум ПДВ до бюджету та/або на спеціальні рахунки платників ПДВ і на поточні рахунки платників ПДВ з рахунків, відкритих у системі електронного адміністрування ПДВ на підставі реєстрів Державної фіскальної служби України;

- формують розрахункові документи та здійснюють повернення коштів, помилково або надміру зарахованих до бюджету, за поданням органів, що контролюють справляння надходжень бюджету;

- формують розрахункові документи та проводять бюджетне відшкодування ПДВ на підставі висновків органів державної фіскальної служби;

- здійснюють безспірне списання коштів Державного бюджету на підставі виконавчого документа;

- здійснюють перерахування базової дотації відповідним місцевим бюджетам [59].

Основою успішного виконання бюджетів є організація контролю за своєчасним і повним надходженням доходів до бюджету. У зв'язку з цим особливого значення набуває ефективно організована співпраця органів казначейства та органів стягнення. Якщо перші мають відомості про суми надходжень, то другі – про суми нарахованих обов'язкових платежів, і лише у ході обміну інформацією виникає цілісна картина про стан розрахунків платників із бюджетом і з'являється можливість впливу на ситуацію.

Перед тим як описати порядок виконання бюджету за видатками, слід дати окремі пояснення та тлумачення термінів. Зазначимо, що реалізація запланованих у бюджеті програм і заходів відбувається шляхом виділення з державної скарбниці коштів розпорядникам бюджетних коштів. За обсягом наданих прав розпорядників бюджетних коштів розподіляють на головних і розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня (рис. 4.8).

Зауважимо, що розпорядник бюджетних коштів може уповноважити суб'єкта господарювання, громадську чи іншу організацію, що не мають статусу бюджетної установи на виконання заходів, передбачених бюджетною програмою, та надати йому (їй) кошти бюджету (на поворотній чи безповоротній основі) в межах відповідних бюджетних асигнувань. Зазначений суб'єкт господарювання набуває статусу *одержувача бюджетних коштів*.

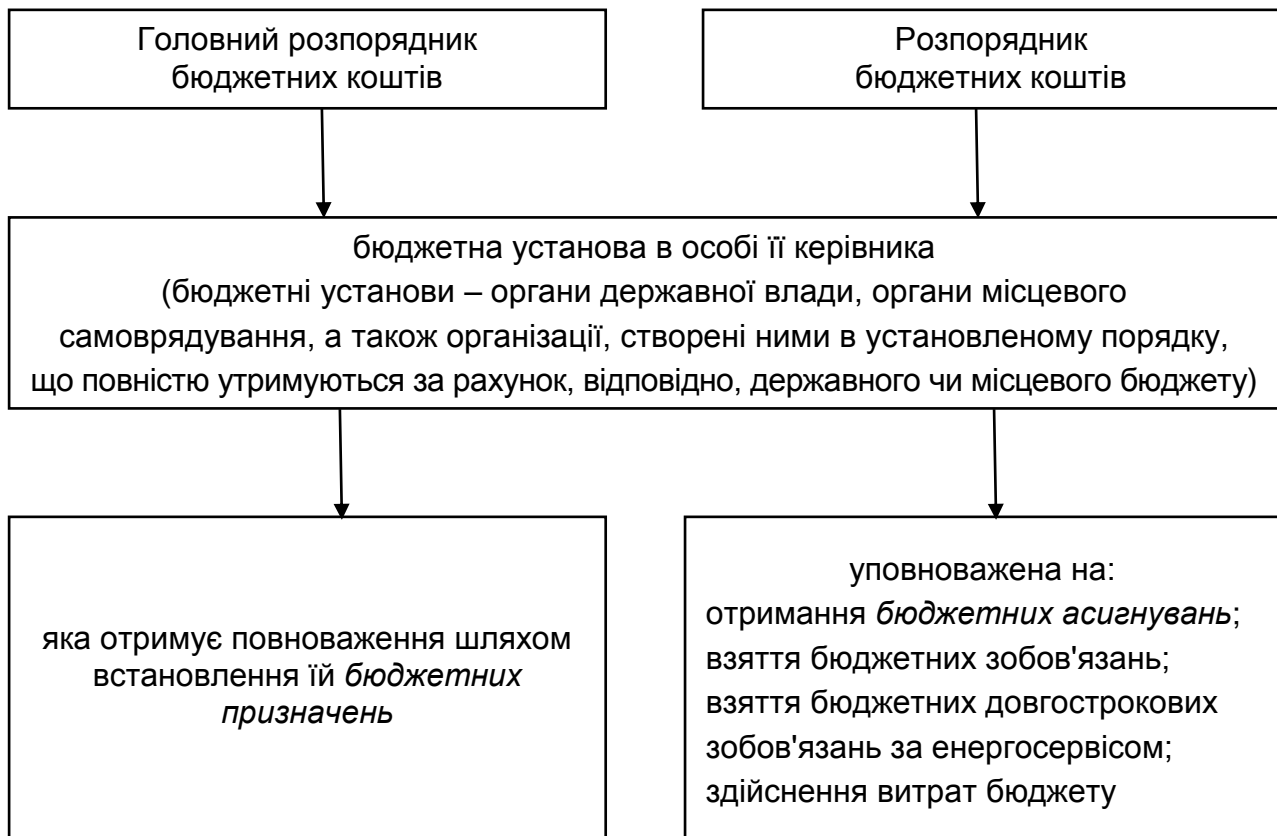

Рис. 4.8. Головні розпорядники бюджетних коштів і розпорядники бюджетних коштів

Станом на 1 січня 2018 р. кількість розпорядників та одержувачів бюджетних коштів в Україні становить (табл. 4.8) [20].

Таблиця 4.8

Інформація щодо кількості установ і організацій, включених до Єдиного реєстру розпорядників і одержувачів бюджетних коштів (станом на 1 січня 2018 р.)

Показники	Державний бюджет України	Місцеві бюджети
Розпорядники бюджетних коштів	13 211	41 776
Одержувачі бюджетних коштів	3 163	21 554
Разом	16 374	63 330
Усього за бюджетами	79 704	

Наведемо приклади головних розпорядників бюджетних коштів Державного бюджету України:

- Керівник апарату Верховної Ради України;
- Керівник Державного управління справами;
- Голова Верховного суду України;
- Голова Конституційного суду України;
- Генеральний прокурор України;
- Міністр освіти і науки України;
- Міністр внутрішніх справ України;
- Міністр закордонних справ України;
- Міністр культури України;
- Міністр екології та природних ресурсів України;
- Міністр фінансів України;
- Міністр аграрної політики та продовольства України;
- Голова Фонду державного майна України;
- Голова Рахункової палати;
- Голова Харківської обласної державної адміністрації;
- Голова Одеської обласної державної адміністрації.

Приклади розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня розміщені в табл. 4.9.

Таблиця 4.9

**Приклади головних розпорядників бюджетних коштів
і розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня
(щодо Державного бюджету України)**

Головний розпорядник бюджетних коштів	Розпорядники бюджетних коштів нижчого рівня
1	2
Міністр аграрної політики та продовольства України	Голова Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру
	Голова Державного агентства рибного господарства України
	Голова Державного агентства лісових ресурсів України
	Голова Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів
	інші

1	2
Міністр екології та природних ресурсів України	Голова Державної служби геології та надр України
	Голова Державної екологічної інспекції України
	Голова Національної комісії з радіаційного захисту населення України
	Голова Державного агентства водних ресурсів України
	Голова Державного агентства України з управління зоною відчуження
	інші

Головними розпорядниками коштів місцевих бюджетів виступають місцеві державні адміністрації, виконавчі органи й апарати місцевих рад, структурні підрозділи місцевих державних адміністрацій, структурні підрозділи виконавчих органів місцевих рад.

Наприклад, головними розпорядниками бюджетних коштів щодо бюджету м. Чугуєва Харківської області визначені [26]:

- фінансове управління;
- відділ культури та туризму;
- відділ освіти;
- міська рада;
- управління житлово-комунального господарства та екології;
- управління соціального захисту населення.

У свою чергу, розпорядниками нижчого рівня для відділу освіти є школи та дошкільні навчальні заклади, для відділу культури та туризму – міський культурний центр, дитяча музична школа, дитяча бібліотека для дітей тощо.

Як зазначалось, головний розпорядник бюджетних коштів отримує повноваження шляхом встановлення йому *бюджетних призначень*, а розпорядник бюджетних коштів уповноважений на отримання *бюджетних асигнувань*. З'ясуємо сутність даних термінів.

Під *бюджетним зобов'язанням* розуміють здійснене відповідно до бюджетного асигнування розміщення замовлення, укладення договору, придбання товару, послуги чи здійснення інших аналогічних операцій протягом бюджетного періоду, згідно з якими необхідно здійснити платежі протягом цього ж періоду або у майбутньому.

Під *бюджетним фінансовим зобов'язанням* розуміють зобов'язання розпорядника бюджетних коштів (одержувача бюджетних коштів) сплатити

кошти за будь-яке здійснене відповідно до бюджетного асигнування розміщення замовлення, укладення договору, придбання товару, послуги чи здійснення інших аналогічних операцій протягом бюджетного періоду відповідно до законодавства (рис. 4.9).

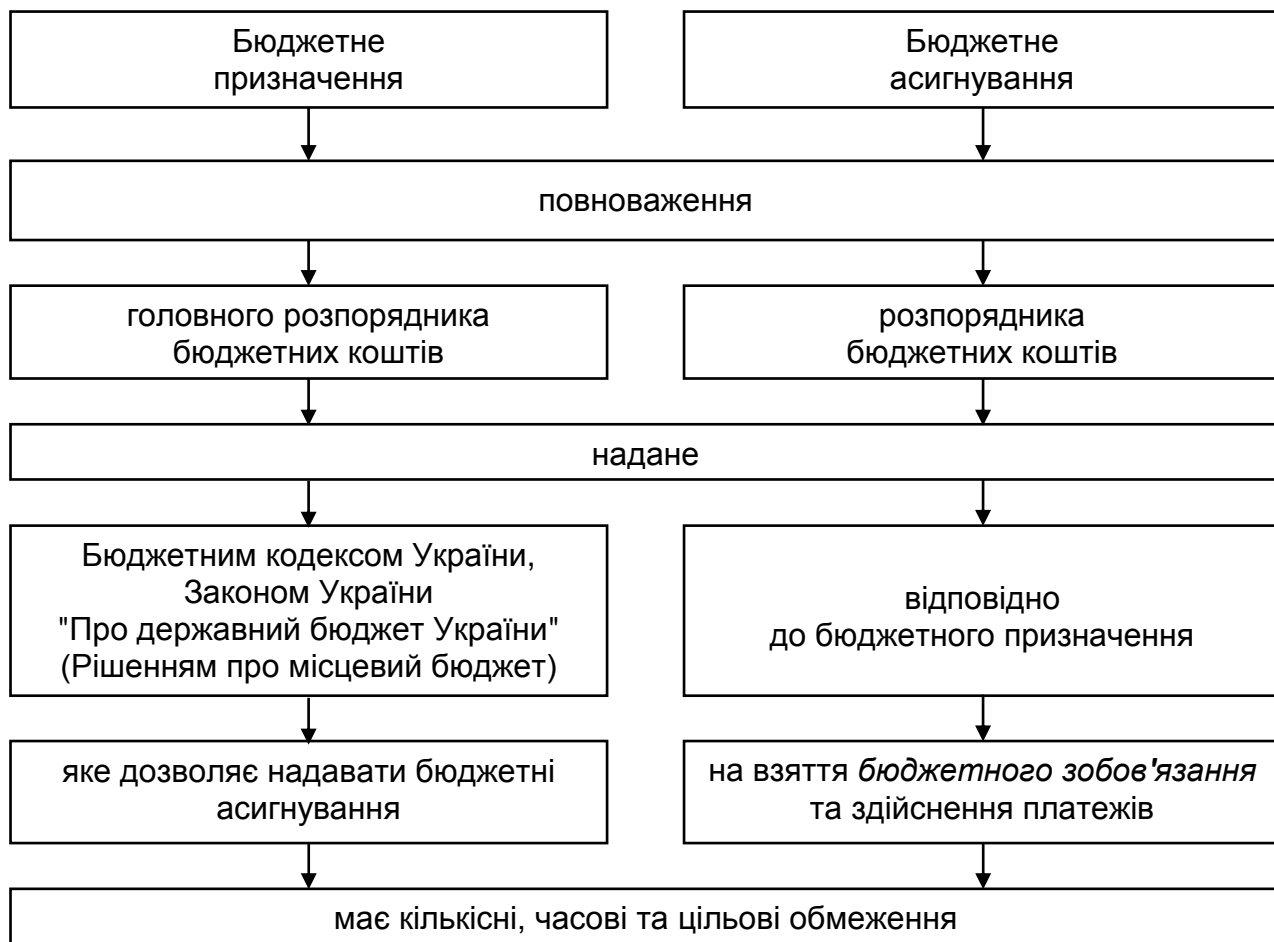

Рис. 4.9. Бюджетне призначення і бюджетне асигнування

Додатково продемонструємо сутність понять "бюджетне призначення" та "бюджетне асигнування" на прикладі Закону України "Про державний бюджет України на 2018 р." [76]. Зазначеним Законом затверджені бюджетні призначення головним розпорядникам бюджетних коштів у загальній сумі 991,7 млрд грн у частині видатків (додаток 3 до Закону) й у загальній сумі 14,2 млрд грн у частині надання кредитів з бюджету (додаток 4 до Закону). Зазначені суми розподілені між головними розпорядниками бюджетних коштів. Зокрема, у частині видатків заплановано виділити (у млрд грн) на: Апарат Верховної Ради України – 1,7 млрд грн, Міністерство фінансів України – 15,1, Міністерство освіти і науки України – 31,8, Міністерство охорони здоров'я України – 26,5 тощо. У частині кредитування

(у млн грн) заплановані витрати на: Міністерство освіти і науки України – 38,9; Міністерство енергетики та вугільної промисловості України – 3,6; Міністерство аграрної політики та продовольства України – 940,9 млн грн тощо.

Головні розпорядники бюджетних коштів, у свою чергу, встановлюють бюджетні асигнування розпорядникам нижчого рівня. Наприклад, Міністерство освіти і науки України встановлює бюджетні асигнування для підвідомчих йому навчальних закладів, зокрема: для Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця, Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Одеського національного політехнічного університету, Львівського національного університету імені Івана Франка тощо. Зазначені навчальні заклади як бюджетні установи отримують право на взяття бюджетних зобов'язань і здійснення платежів за отриманими товарами (роботам, послугами).

Виконати бюджет за видатками означає профінансувати видатки, передбачені в бюджеті, відповідно до бюджетного розпису шляхом надання бюджетних асигнувань розпорядникам та одержувачам бюджетних коштів.

Першою умовою для отримання бюджетних коштів розпорядниками бюджетних коштів та одержувачами бюджетних коштів є наявність у них встановленого пакета документів:

1) для розпорядників:

а) лімітної довідки про бюджетні асигнування та кредитування. Цей документ містить затверджені бюджетні призначення (встановлені бюджетні асигнування) та їх помісячний розподіл, а також інші показники, що згідно із законодавством повинні бути визначені на основі нормативів;

б) штатного розпису – документа, що визначає склад працівників установи із зазначенням їх посад і посадових окладів, а також величину фонду оплати праці;

в) кошторису – основного планового фінансового документа бюджетної установи, яким на бюджетний період встановлюються повноваження щодо отримання надходжень і розподіл бюджетних асигнувань на взяття бюджетних зобов'язань і здійснення платежів для виконання бюджетною установою своїх функцій та досягнення результатів, визначених відповідно до бюджетних призначень;

г) плану асигнувань (за винятком надання кредитів із бюджету) загального фонду бюджету. Це помісячний розподіл бюджетних асигнувань

(за винятком надання кредитів з бюджету), затверджених у загальному фонді кошторису, за скороченою економічною класифікацією видатків бюджету, який регламентує протягом бюджетного періоду взяття бюджетних зобов'язань і здійснення платежів відповідно до зазначених зобов'язань;

д) плану надання кредитів із загального фонду бюджету. Він є помісячним розподілом надання кредитів з бюджету, затверджених у загальному фонді кошторису, за класифікацією кредитування бюджету, який регламентує протягом бюджетного періоду взяття бюджетних зобов'язань і здійснення платежів відповідно до зазначених зобов'язань;

е) плану спеціального фонду державного бюджету (за винятком власних надходжень бюджетних установ і відповідних видатків);

2) для одержувачів:

а) плану використання бюджетних коштів. Це фінансовий документ одержувачів бюджетних коштів, який містить розподіл бюджетних асигнувань, затверджених у кошторисі відповідного розпорядника бюджетних коштів [15; 65].

Кошти бюджетів зараховуються на рахунки розпорядників та одержувачів бюджетних коштів, відкритих в органах Державної казначейської служби. Це відбувається шляхом:

відкриття асигнувань головним розпорядникам коштів. Останні відповідно до їх функцій здійснюють подальший розподіл коштів між розпорядниками нижчого рівня та одержувачами коштів;

надходження плати за роботи, послуги, які надаються бюджетними установами від замовників і користувачів послуг (власні надходження бюджетних установ) – одразу на рахунки в органах казначейства або через касу бюджетної установи.

Після надходження коштів на рахунки розпорядників та одержувачів коштів вони набувають право на їх використання. Для того, щоб ним скористатися, слід:

1) виконати вимоги Закону України "Про публічні закупівлі" [133]. З цією метою слід дотриматися передбачених процедур закупівлі товарів, робіт, послуг, які повністю або частково здійснюються за рахунок державних коштів, за умови, що вартість предмета закупівлі:

а) товару (товарів), послуги (послуг) дорівнює або перевищує 200 тис. грн;

б) робіт – 1,5 млн грн;

2) зареєструвати бюджетні зобов'язання та бюджетні фінансові зобов'язання в органах Державної казначейської служби. Бюджетні зобов'язання реєструють переважно на підставі укладених договорів, а бюджетні фінансові зобов'язання – на базі накладних, актів виконаних робіт тощо.

Проведення платежів за дорученням розпорядників та одержувачів бюджетних коштів здійснюється органами казначейства на підставі платіжних доручень, *видача готівки* – на підставі грошових чекових книжок.

Складовою третьої стадії бюджетного процесу є також *внесення змін до Закону про державний бюджет*. Відповідно до Бюджетного кодексу такі зміни можуть вноситися у разі відхилення оцінки основних прогнозних макропоказників економічного та соціального розвитку України, врахованих у затвердженні бюджету, та в деяких інших випадках. Особливе значення має *порядок внесення змін до Закону про бюджет* в умовах недовиконання чи перевиконання планових показників доходів.

Недостатність отриманих за підсумками місячного звіту про виконання загального фонду Державного бюджету коштів для здійснення бюджетних асигнувань є підставою для внесення змін до бюджетного розпису за загальним фондом. У подальшому, якщо за результатами квартального звіту про виконання Державного бюджету, надходження загального фонду будуть недоотримані в обсязі понад 15 % порівняно з плановими показниками, Міністерство фінансів готує пропозиції про внесення змін до Закону про бюджет, і відповідний законопроект приймається урядом.

Зміни до Закону про Державний бюджет за умови перевиконання планових показників надходжень бюджету можуть бути внесені на підставі офіційних висновків про виконання бюджету за три квартали: Міністерство фінансів готує пропозиції про внесення змін до закону про бюджет якщо рівень перевищення складає понад 15 % порівняно з плановими показниками. На підставі аналізу отриманих від Міністерства фінансів пропозицій відповідний законопроект приймається урядом.

Державна казначейська служба України забезпечує ведення бухгалтерського обліку виконання Державного бюджету та складання фінансової та бюджетної звітності. На рис. 4.10 зображений порядок і терміни подання місячної і квартальної звітності про виконання Державного бюджету.

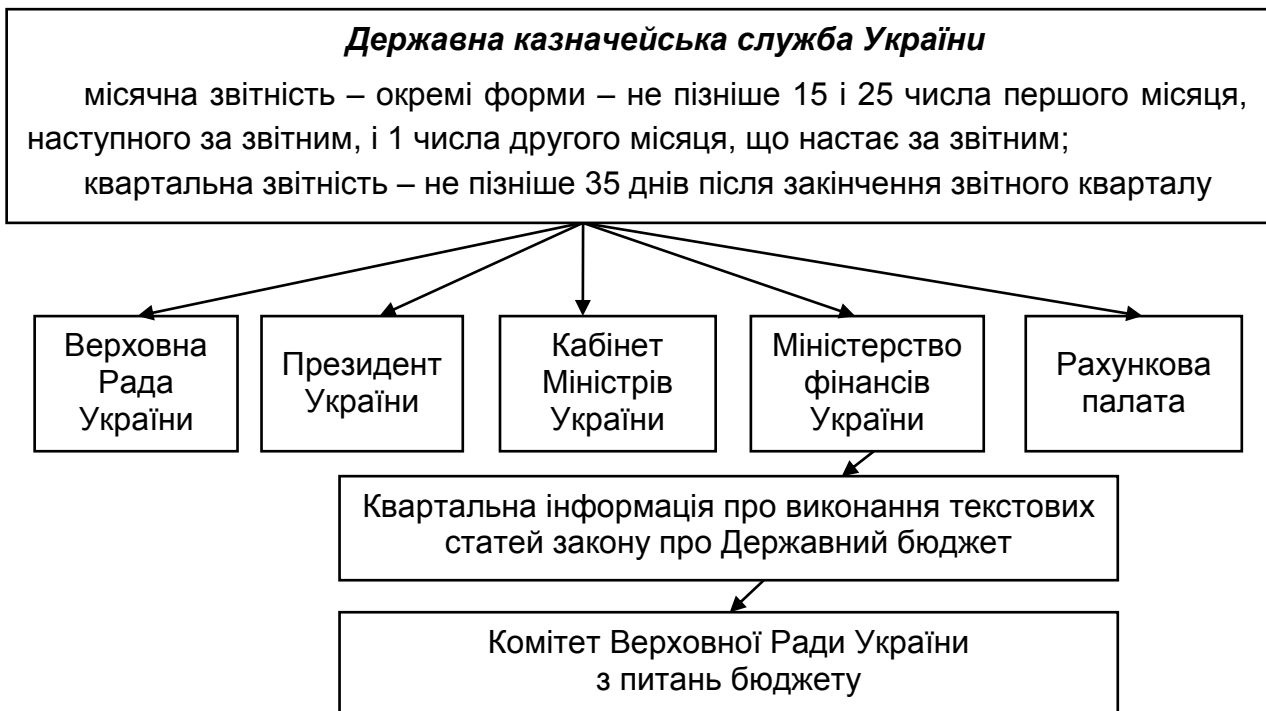

Рис. 4.10. Порядок і терміни подання місячної та квартальної звітності про виконання державного бюджету Державною казначейською службою України

На рис. 4.11 зображений порядок і терміни подання річної звітності про виконання Державного бюджету.

Рис. 4.11. Порядок та терміни подання річної звітності про виконання Державного бюджету та її розгляду

Бюджетний процес на місцевому рівні відбувається за аналогічною схемою з урахуванням окремих особливостей.

Складання проектів місцевих бюджетів здійснюється місцевими фінансовими органами на підставі бюджетних запитів, отриманих від головних розпорядників бюджетних коштів. У ході формування показників бюджету до уваги приймаються доведені Міністерством фінансів обсяги міжбюджетних трансфертів, затверджені Верховною Радою України під час прийняття Проекту Закону про Державний бюджет України у другому читанні.

Місцеві бюджети затверджуються рішенням Верховної Ради Автономної Республіки Крим, відповідної місцевої ради до 25 грудня (включно) року, що передує плановому. За умови відсутності станом на 1 грудня року, що передує плановому, ухваленого закону про Державний бюджет України, суми міжбюджетних трансфертів за відповідними бюджетами затверджуються в обсягах, визначених у проекті Закону про Державний бюджет України на плановий період. У двотижневий строк з дня офіційного опублікування Закону про Державний бюджет України Верховна Рада Автономної Республіки Крим, відповідна місцева рада приводять обсяги міжбюджетних трансфертів у відповідність до Закону про Державний бюджет України.

Місцевий бюджет виконується за розписом, який затверджується керівником місцевого фінансового органу. Виконання місцевих бюджетів здійснюють Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації, виконавчі органи відповідних місцевих рад або сільські, селищні, міські (міст районного значення) голови (якщо відповідні виконавчі органи не створені). Загальну організацію та управління виконанням відповідного місцевого бюджету, координацію діяльності учасників бюджетного процесу забезпечують місцеві фінансові органи. Державна казначейська служба забезпечує казначейське обслуговування місцевих бюджетів: розрахунково-касове обслуговування розпорядників і одержувачів бюджетних коштів, контроль за здійсненням бюджетних повноважень при зарахуванні надходжень бюджету, взятті бюджетних зобов'язань розпорядниками бюджетних коштів і здійсненні платежів за цими зобов'язаннями; ведення бухгалтерського обліку та складання звітності, здійснення інших операцій з бюджетними коштами. Сформована казначейською службою звітність про виконання місцевого бюджету подається місцевим фінансовим органам. Квартальний та річний звіти про виконання місцевого бюджету подаються місцевою державною адміністрацією, виконавчим органом відповідної місцевої ради або сільським (селищним, міським для міст районного значення) головою (якщо відповідний виконавчий

орган не створений) Верховній Раді АР Крим, відповідній місцевій раді у двомісячний строк після завершення відповідного бюджетного періоду. Річний звіт перевіряється Рахунковою палатою Верховної Ради АР Крим (комісією з питань бюджету щодо інших бюджетів), після чого річний звіт затверджується відповідною радою або приймається інше рішення з цього питання.

Рекомендована література: [1 – 4; 6 – 9; 12; 15; 20; 35; 59; 61; 62; 65; 76; 84; 92; 130; 133; 135].

Практична частина

Запитання для самоконтролю

1. Дайте визначення бюджетного устрою та назвіть засади, що покладені в його основу.
2. Назвіть та охарактеризуйте принципи бюджетної системи України.
3. Дайте визначення та назвіть складові бюджетної системи України.
4. Визначте, що становить зведений бюджет, і поясніть, на яких рівнях він розраховується.
5. Дайте визначення бюджетного процесу та назвіть його основні стадії.
6. Назвіть обставини, за яких календарні межі бюджетного періоду в Україні можуть бути змінені.
7. Опишіть стадії бюджетного процесу в Україні на загальнодержавному рівні.
8. Охарактеризуйте порядок виконання державного бюджету України за доходами.
9. Охарактеризуйте порядок виконання державного бюджету України за видатками.
10. Охарактеризуйте умови та порядок внесення змін до Закону про Державний бюджет.
11. Опишіть порядок і назвіть терміни подання звітності про виконання Державного та місцевих бюджетів.
12. Назвіть особливості бюджетного процесу на місцевому рівні.

Тестові завдання

1. До бюджетів місцевого самоврядування не належать:

- а) бюджети районів у містах;
- б) бюджети об'єднаних територіальних громад;
- в) бюджети областей;
- г) бюджети міст обласного значення.

2. Яке з наведених визначень є неправильним:

- а) зведений бюджет є сукупністю показників усіх бюджетів, що входять до складу бюджетної системи України;
- б) зведений бюджет є сукупністю показників Державного та місцевих бюджетів;
- в) зведений бюджет України включає показники зведеного бюджету Автономної Республіки Крим і зведених бюджетів областей та міст Києва та Севастополя;
- г) Зведений бюджет України включає показники Державного бюджету України, зведеного бюджету Автономної Республіки Крим і зведених бюджетів областей, міст Києва та Севастополя?

3. Бюджетний устрій – це:

- а) сукупність бюджетів усіх рівнів, побудована з урахуванням економічних відносин, державного й адміністративно-територіального устроїв і врегульована нормами права;
- б) організація і принципи побудови бюджетної системи, її структура, взаємозв'язок між окремими ланками бюджетної системи;
- в) взаємопов'язана система фінансових інститутів, визначена адміністративно-територіальним устроєм держави;
- г) державний устрій та адміністративно-територіальний поділ країни.

4. Якщо до початку нового бюджетного періоду не набрав чинності закон про Державний бюджет України, то:

- а) щомісячні бюджетні асигнування Державного бюджету сумарно не можуть перевищувати 1/12 обсягу бюджетних призначень, визначених законом про Державний бюджет України на попередній бюджетний період;
- б) щомісячні бюджетні асигнування загального фонду Державного бюджету сумарно не можуть перевищувати 1/12 обсягу бюджетних

призначень, визначених законом про Державний бюджет України на попередній бюджетний період;

в) щомісячні бюджетні асигнування спеціального фонду Державного бюджету сумарно не можуть перевищувати 1/12 обсягу бюджетних призначень, визначених законом про Державний бюджет України на попередній бюджетний період;

г) щомісячні бюджетні асигнування загального фонду Державного бюджету сумарно не можуть перевищувати 1/12 обсягу бюджетних призначень, визначених проектом закону про Державний бюджет України на поточний бюджетний період.

5. За яких обставин Державний бюджет України може бути прийнятий на інший, ніж визначено чинним законодавством, період:

а) державний бюджет не прийнятий до 1 грудня року, що передує плановому;

б) закон про Державний бюджет України не набрав чинності до початку нового бюджетного періоду;

в) оголошення надзвичайного стану в Україні;

г) за жодних обставин?

6. Проект Закону про державний бюджет України розробляється:

а) Верховною Радою України;

б) Рахунковою палатою Верховної Ради України;

в) Міністерством фінансів України;

г) Комітетом Верховної Ради з питань бюджету.

7. Головні розпорядники бюджетних коштів – це:

а) суб'єкти господарювання, громадські чи інші організації, які не мають статусу бюджетної установи, уповноважені розпорядником бюджетних коштів на здійснення заходів, передбачених бюджетною програмою, та отримують на їх виконання кошти бюджету;

б) бюджетні установи в особі їх керівників, які відповідно до норм Бюджетного кодексу отримують повноваження шляхом установлення бюджетних призначень;

в) органи державної влади, органи місцевого самоврядування, а також організації, створені ними в установленому порядку, що повністю утримуються за рахунок, відповідно, державного чи місцевого бюджету;

г) бюджетні установи в особі їх керівників, уповноважені на отримання бюджетних асигнувань, взяття бюджетних зобов'язань і здійснення витрат бюджету.

8. Закон Про державний бюджет України має бути прийнятий Верховною радою до:

- а) 15 вересня року, що передує плановому;
- б) 20 жовтня року, що передує плановому;
- в) 1 грудня року, що передує плановому;
- г) 31 грудня року, що передує плановому.

9. Перевагами формування бюджетної системи за принципом єдності є:

- а) можливість централізованого управління бюджетом;
- б) створення передумов для ефективного та раціонального використання бюджетних ресурсів місцевими органами влади;
- в) сприяння зацікавленості місцевих органів влади у пошуку додаткових джерел доходів;
- г) можливість децентралізованого управління бюджетом.

10. Бюджетне призначення – це

- а) будь-яке здійснене відповідно до бюджетного асигнування розміщення замовлення, укладення договору, придбання товару, послуги чи інші аналогічні операції протягом бюджетного періоду, згідно з якими необхідно провести платежі протягом цього ж періоду або у майбутньому;
- б) повноваження розпорядника бюджетних коштів на взяття бюджетного зобов'язання та здійснення платежів, яке має кількісні, часові та цільові обмеження;
- в) документ, підготовлений головним розпорядником бюджетних коштів, що містить пропозиції з відповідним обґрунтуванням щодо обсягу бюджетних коштів, необхідних для його діяльності на наступні бюджетні періоди;
- г) повноваження головного розпорядника бюджетних коштів, надане Бюджетним Кодексом, законом про Державний бюджет України (рішенням про місцевий бюджет), яке має кількісні, часові та цільові обмеження та дозволяє надавати бюджетні асигнування.

Практичні завдання

Завдання 1. Доходи Державного бюджету України становлять 420 млрд грн, у т. ч. міжбюджетні трансферти – 3,7; доходи місцевих бюджетів – 240,4 млрд грн, у тому числі міжбюджетні трансферти – 76,3 млрд грн. Визначте обсяг Зведеного бюджету України.

Завдання 2. 19 травня 2018 року на рахунки Державного бюджету України в органах Державної казначейської служби України надійшло 8,5 млн грн податку на додану вартість, нарахованого за квітень 2018 року, та 3,5 млн грн податку на прибуток підприємств за 2017 рік. Визначте, у якому обсязі буде визнано доходи Державного бюджету України за роками.

Завдання 3. Доходи міського бюджету міста обласного значення становлять 3,2 млрд грн; доходи двох бюджетів районів цього міста – 350 і 290 млн грн, відповідно; доходи бюджету селища, територіально підпорядкованого цьому місту, – 5,3 млн грн. Визначте обсяг доходів зведеного бюджету цього міста.

Завдання 4. Міська рада розмістила 110 тис. грн із коштів міського бюджету на банківському депозиті в липні поточного року. У зв'язку з виникненням тимчасового касового розриву, пов'язаним із забезпеченням захищених видатків загального фонду, 17 вересня голова міської ради подав клопотання до Головного фінансового управління обласної державної адміністрації щодо надання позики за рахунок коштів Єдиного казначейського рахунка. Яким буде рішення Державної казначейської служби України?

Завдання 5. Закон України про Державний бюджет України станом на 1 січня не був затверджений. Бюджетні призначення загального фонду, визначені законом про Державний бюджет України на попередній бюджетний період, становлять 415 млрд грн. Міністерство фінансів України запланувало здійснити такі операції в I кварталі поточного року:

а) фінансування поточних видатків загального фонду Державного бюджету України в сумі 32 млрд грн щомісячно;

б) фінансування капітальних видатків, пов'язаних із ліквідацією аварій на об'єктах житлового господарства, у сумі 22 млн грн у січні;

в) погашення зовнішніх зобов'язань за кредитами на суму 168 млн грн – у лютому;

г) надання державних гарантій на суму 42 млн грн – у лютому;

д) емісію ОВДП у березні на суму 375 млн грн.

Міністр фінансів розпорядився під час розрахунків видатків на оплату праці працівників бюджетних установ виходити з величини мінімальної заробітної плати, визначеної у проекті Закону України про Державний бюджет України.

Визначте, наскільки законним буде ухвалення таких рішень, якщо Закон України про Державний бюджет не набуде чинності до кінця березня.

5. Міжбюджетні відносини та система бюджетного вирівнювання

Мета – формування системи теоретичних знань щодо міжбюджетних відносин та міжбюджетних трансфертів, набуття практичних навичок обчислення сум дотацій та субвенцій.

Компетентності, що формуються за темою:

знання: сутності міжбюджетних відносин і системи бюджетного вирівнювання, підходів до організації міжбюджетних відносин, методів і способів збалансування місцевих бюджетів, фінансових нормативів бюджетної забезпеченості;

уміння: розраховувати показники відносної податкоспроможності адміністративно-територіальних одиниць; визначати обсяги міжбюджетних трансфертів, пропорції та порядок їх розподілу;

комунікації: володіння технологіями спілкування з фахівцями фінансових управлінь;

автономність і відповідальність: здатність планувати суми міжбюджетних трансфертів; відповідальність за обґрунтованість розрахунку міжбюджетних трансфертів.

Основні питання

5.1. Система фінансового вирівнювання та міжбюджетні відносини в Україні.

5.2. Міжбюджетні трансферти та їх види.

5.3. Порядок та умови призначення та надання окремих видів міжбюджетних трансфертів.

Ключові слова: міжбюджетний трансферт, фінансове вирівнювання, фіскальний дисбаланс, міжбюджетні відносини.

5.1. Система фінансового вирівнювання та міжбюджетні відносини в Україні

Відповідно до ст. 66 Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" місцеві бюджети мають бути достатніми для виконання органами місцевого самоврядування наданих їм законом повноважень

і забезпечення населення послугами не нижче рівня мінімальних соціальних потреб [116].

Невідповідність між обсягами фінансових ресурсів того чи іншого рівня влади й обсягами завдань і обов'язків, які на нього покладаються, створює фіскальний дисбаланс. Розрізняють вертикальні та горизонтальні фіскальні дисбаланси.

Вертикальні фіскальні дисбаланси означають виникнення диспропорцій між наявними фінансовими ресурсами та обсягом наданих владних повноважень, вони виникають у ході розподілу компетенцій між центральною, регіональною та місцевою владами.

Так, ст. 82 Бюджетного кодексу України [15] визначає три групи видатків за ступенем їх значущості та порядком розмежування між бюджетами:

видатки державного значення, які фінансуються виключно з Державного бюджету та не можуть бути передані на виконання АР Крим і місцевому самоврядуванню;

видатки, які хоча й витікають з функцій держави, але з метою забезпечення найбільш ефективного їх виконання передаються до виконання АР Крим і місцевому самоврядуванню;

видатки місцевого значення, фінансування яких має здійснюватися за рахунок коштів місцевих бюджетів.

Виконання місцевими органами влади та самоврядування функцій держави, покладених на них у процесі делегування повноважень, вимагає забезпечення їх відповідними джерелами коштів.

Горизонтальні фіскальні дисбаланси виникають, якщо певні території того самого рівня не мають достатніх фінансових ресурсів для забезпечення державних і громадських послуг в обсягах, що надаються іншими територіями відповідно до певних стандартів. Вони виникають із різних причин: через відмінність фінансових можливостей органів влади одного територіального рівня (у зв'язку з існуванням так званих "бідних" і "багатих" територій). Це, у свою чергу, спричинено дією природно-кліматичних, історичних, географічних, соціально-демографічних, економічних і багатьох інших чинників, зокрема: нерівномірністю територіального розміщення продуктивних сил і значною диференціацією податкової бази; існуванням різниці у потребах різних територій (більша частка дітей шкільного віку в структурі населення окремих територій або більша частка пенсіонерів викликає додаткові витрати на соціальні потреби тощо);

через значну диференціацію обсягів витрат у сфері надання державних і громадських послуг та їх вартості [8].

Усунення вертикальних і горизонтальних фіскальних дисбалансів здійснюється за допомогою фінансового вирівнювання. У ході цього процесу відбувається перерозподіл фінансових ресурсів як між ланками системи бюджетів на вертикалі, так і між "бідними" та "багатими" територіями – на горизонталі. Розв'язання фіскальних дисбалансів проводиться за допомогою системи міжбюджетних відносин.

Міжбюджетні відносини згідно з Бюджетним кодексом України – це відносини між державою, Автономною Республікою Крим і територіальними громадами щодо забезпечення відповідних бюджетів фінансовими ресурсами, необхідними для виконання функцій, передбачених Конституцією України. *Метою регулювання міжбюджетних відносин є забезпечення відповідності повноважень на здійснення видатків, закріплених законодавчими актами за бюджетами, та фінансових ресурсів, які мають забезпечувати виконання цих повноважень.*

Чинна система міжбюджетних відносин пройшла три основних етапи свого розвитку. Перший етап (1992 – 2001 рр.) характеризувався домінуванням суб'єктивного підходу до розподілу доходів і видатків між окремими ланками бюджетної системи. В основу формування дохідної частини місцевих бюджетів було покладено систему нормативів відрахувань від загальнодержавних податків і зборів. І хоча зазначені відрахування були не єдиним джерелом доходів місцевих бюджетів, саме вони забезпечували лівову частку їх доходів. Для бюджетів обласного рівня використовувалися як індивідуальні (окремий норматив для конкретного регіону), так і єдині (однакові для всіх регіонів) нормативи. Для інших бюджетів такі нормативи завжди встановлювалися індивідуально. Планування видатків визначалося наявністю об'єктів місцевого господарства, а також установ і організацій освіти, культури, охорони здоров'я, соціального забезпечення та соціального захисту, що перебували в підпорядкуванні відповідних місцевих органів влади [13].

Проте система була досить недосконалою, оскільки:

слабко корелювала з реальними потребами бюджетів, створюючи дисбаланс між величиною фінансових ресурсів та обсягами владних повноважень відповідної адміністративно-територіальної одиниці;

не дозволяла місцевим органам влади належним чином планувати свою діяльність, запроваджувати програми розвитку на перспективу,

оскільки нормативи відрахувань від загальнодержавних податків не були сталими (щорічно переглядалися). За умови їх зниження діяльність та ініціатива органів влади могли взагалі бути паралізованими;

не давала можливості справедливо та неупереджено розподілити бюджетні кошти через відсутність чітких правил і процедур обчислення сум трансфертів; створювала передумови для суб'єктивних рішень і лобіювання інтересів.

Як наслідок, такий механізм гальмував не тільки діяльність органів місцевої влади, взаємовідносини між суб'єктами бюджетних правовідносин, а й негативно впливав на загальноекономічний розвиток країни. Певним удосконаленням існуючої системи стало запровадження з 1999 р. щоденних нормативів відрахувань від загальнодержавних податків і зборів, що дозволило підвищити рівень виконання місцевих бюджетів за доходами.

Прийняття та набрання чинності Бюджетним кодексом (2002 р.) ознаменувало початок другого етапу розвитку міжбюджетних відносин в Україні, який принципово змінив порядок планування доходів і видатків місцевих бюджетів та організацію взаємовідносин між ними.

Сутність основних нововведень зводиться до такого:

- переглянуто склад доходів Державного та місцевих бюджетів і проведене більш чітке розмежування видатків між ними;
- запроваджено розподіл надходжень і видатків місцевих бюджетів на такі, що враховуються та не враховуються у визначенні міжбюджетних трансфертів, як основи для обчислення сум дотацій вирівнювання (вилучення коштів);
- здійснено перехід до прямих відносин між Державним бюджетом і 686-ма (станом на 2002 р.) місцевими бюджетами – бюджетами областей, АР Крим, бюджетами міст обласного та республіканського значення та бюджетами районів областей (АР Крим);
- розроблено формулу для розрахунку сум дотації вирівнювання/вилучення коштів (з 2001 р. така формула діє стосовно бюджетів, які мають прямі відносини з Державним бюджетом, із 2005 р. – відносно всіх місцевих бюджетів);

Бюджетний кодекс України в редакції 2010 р. запровадив окремі новації щодо вдосконалення міжбюджетних відносин:

- розширено перелік видатків, що враховуються у визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів;

- надано вичерпний перелік субвенцій на здійснення державних програм соціального захисту. Це конкретизує категорії громадян, яким надаються пільги за рахунок цих субвенцій (які раніше щорічно передбачалися у законі про Державний бюджет України);
- доповнено перелік міжбюджетних трансфертів;
- передбачене вирішення на постійній основі окремих питань (перерахування міжбюджетних трансфертів місцевим бюджетам; розподілу додаткової дотації на вирівнювання фінансової забезпеченості місцевих бюджетів між бюджетами АР Крим, обласними бюджетами та бюджетами міст республіканського АР Крим, обласного значення, бюджетами районів; склад кошика доходів загального фонду Державного бюджету для надання міжбюджетних трансфертів; регулювання міжбюджетних відносин між районним бюджетом і бюджетами місцевого самоврядування);
- встановлено перелік основних принципів і засад щодо надання місцевим бюджетам субвенцій на виконання інвестиційних програм (проектів), що робить процес прозорішим та об'єктивнішим;
- передбачена диференціація коефіцієнта вирівнювання, який застосовується для обчислення обсягу коштів, що підлягають переданню до державного бюджету, залежно від рівня виконання доходів, врахованих у визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів;
- передбачене здійснення розрахунків загального обсягу фінансових ресурсів за кожним видом видатків на підставі державних соціальних стандартів і нормативів [6].

Набуття чинності Законом України "Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин" (третій етап розвитку системи міжбюджетних відносин) кардинальним чином змінило підходи до горизонтального вирівнювання податкоспроможності територій. Віднині в основу розрахунку суми коштів, яка надається чи вилучається з місцевого (області, району чи міста обласного значення) бюджету, закладене значення коефіцієнта податкоспроможності. Запроваджений підхід істотно спростив порядок усунення фіскальних дисбалансів, хоча не зробив його досконалішим. Якщо за чинним раніше порядком індекс податкоспроможності використовувався у розрахунках задля визначення прогнозних показників доходів бюджету, то тепер він став самодостатнім чинником для віднесення того чи іншого бюджету до розряду донорів чи реципієнтів. Поза увагою, проте, залишилося співвідношення потенційних доходів відповідних бюджетів та обсягу законодавчо закріплених

за ними видатків, а отже, система фінансового вирівнювання вимагає подальшого удосконалення [12].

5.2. Міжбюджетні трансферти та їх види

З метою регулювання міжбюджетних відносин використовуються міжбюджетні трансферти. **Міжбюджетні трансферти** – це кошти, які безоплатно та безповоротно передаються з одного бюджету до іншого. Міжбюджетні трансферти можуть бути як позитивними, так і негативними. *Позитивні трансферти* передбачають отримання коштів відповідним бюджетом, *негативні* – їх вилучення.

Значення міжбюджетних трансфертів для бюджетів зображено у табл. 5.1 [20].

Таблиця 5.1

Міжбюджетні трансферти у доходах і видатках бюджетів України

Роки	Частка трансфертів у доходах Державного бюджету (з урахуванням трансфертів), %	Частка трансфертів у видатках Державного бюджету (з урахуванням трансфертів), %	Частка трансфертів у доходах місцевих бюджетів (з урахуванням трансфертів), %	Частка трансфертів у видатках місцевих бюджетів (з урахуванням трансфертів), %
2007	2,62	25,6	43,4	4,15
2009	3,70	25,6	46,7	5,70
2011	0,86	28,5	52,3	1,50
2013	0,47	28,7	52,4	0,73
2015	0,59	30,2	56,4	1,12
2016	0,68	28,5	53,4	1,19
2017	0,75	32,5	54,3	1,20

Як видно з табл. 5.1, міжбюджетні трансферти посідають вагоме місце у видатках Державного бюджету (від 25,6 до 32,5 % за обрані роки досліджуваного періоду). Вони є визначальною складовою доходів місцевих бюджетів, формуючи близько половини, а в окремі роки – й більше їхнього обсягу.

Частка коштів, яка передається з місцевих бюджетів до Державного бюджету та інших місцевих бюджетів, скоротилася та становить, за підсумками 2017 р., 1,20 %. Як результат, відбулося відповідне скорочення частки трансфертів у доходах Державного бюджету (з 3,7 % у 2009 р. до 0,75 % у 2017 р.).

Статтею 96 Бюджетного кодексу України передбачені такі міжбюджетні трансферти: базова дотація; субвенції; реверсна дотація; додаткові дотації.

Джерелами інформації про види та планові обсяги міжбюджетних трансфертів, які надаються з Державного бюджету України та надходять до Державного бюджету, є додатки до Закону про Державний бюджет (надалі – Закон).

Загальна інформація про суми міжбюджетних трансфертів знаходить відображення у:

додатку 1 до Закону за кодом бюджетної класифікації доходів 41010100 "Реверсна дотація" (у частині позитивних трансфертів, які одночасно виступають складовою доходів Державного бюджету);

додатку 3 до Закону за кодом функціональної класифікації видатків і кредитування 0180 "Міжбюджетні трансферти" (у частині від'ємних трансфертів, які одночасно виступають складовою видатків Державного бюджету).

Деталізована інформація про суми міжбюджетних трансфертів за їх видами у розрізі адміністративно-територіальних одиниць, до яких вони надходитимуть чи з яких вилучатимуться, знаходить відображення у таких додатках до Закону:

- додаток 6 "Міжбюджетні трансферти (базова та реверсна дотації, освітня та медична субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам)";
- додаток 7 "Міжбюджетні трансферти (інші дотації та субвенції) з Державного бюджету України місцевим бюджетам".

Міжбюджетні трансферти з Державного бюджету можуть установлюватися для кожного з відповідних місцевих бюджетів, якщо є підстави для їх надання та отримання.

Джерелами інформації про планові показники міжбюджетних трансфертів окремих місцевих бюджетів виступають затверджені відповідним чином рішення про місцевий бюджет з додатками до них.

Інформація про виконання показників міжбюджетних трансфертів відображається у звітності органів Державної казначейської служби України про виконання бюджетів.

Інформація про фактичний склад і структуру міжбюджетних трансфертів з Державного бюджету за 2011 – 2017 рр. наведена у табл. 5.2.

Таблиця 5.2

Міжбюджетні трансферти з Державного бюджету України місцевим бюджетам (фактичні показники згідно з законами про Державний бюджет України на відповідний рік)

Роки	Вид трансферту						Усього міжбюджетних трансфертів	
	Дотація вирівнювання (з 2015 р. – базова дотація)		Інші дотації		Субвенції			
	млрд грн	% до підсумку	млрд грн	% до підсумку	млрд грн	% до підсумку	млрд грн	% до підсумку
2011	43,6	46,0	4,5	4,7	46,8	49,3	94,9	100,0
2012	51,6	41,5	8,9	7,2	63,8	51,3	124,5	100,0
2013	55,7	48,1	5,5	4,7	54,6	47,2	115,8	100,0
2014	60,1	46,0	4,3	3,3	66,2	50,7	130,6	100,0
2015	5,3	3,0	2,0	1,1	166,7	95,8	174	100,0
2016	4,7	2,4	2,1	1,1	188,6	96,5	195,4	100,0
2017	5,8	2,1	16,2	5,9	250,6	91,9	272,6	100,0

Як видно, серед трансфертів, що надаються з Державного бюджету, до 2014 р. включно переважали субвенції та дотація вирівнювання. Їх сумарна частка у загальній сумі трансфертів складала 92,8 – 96,7 %. З 2015 р. лівова частка серед трансфертів місцевим бюджетам належить субвенціям. Це пов'язано з тим, що величина базової дотації, яка прийшла на зміну дотації вирівнювання, є суттєво меншою за обсягами коштів, які виділяються. Так, якщо для усіх місцевих бюджетів сумарна величина дотації вирівнювання у 2014 р. становила 60,1 млрд грн, то сумарна величина базової дотації склала в 2015 р. лише 5,3 млрд грн, або у 11,4 рази менше.

Дотація вирівнювання (з 2015 р. – базова дотація) залишається щорічним незмінним трансфертом з Державного бюджету, а перелік додаткових дотацій та субвенцій, що призначаються місцевим бюджетам, кожного року коригується. Так, протягом останнього десятирічного періоду (2007 – 2016 рр.) кількість різновидів інших дотацій, що призначалася

місцевим бюджетам, складала від трьох до десяти, а кількість різновидів субвенцій – від п'ятнадцяти до п'ятдесяти.

Назвемо найбільш значущі (за обсягом виділених коштів) інші дотації, що виділялися з Державного бюджету. У різні роки це були, зокрема, додаткові дотації на:

вирівнювання фінансової забезпеченості місцевих бюджетів;

оплату праці працівників бюджетних установ;

покращення надання соціальних послуг найвразливішим верствам населення;

компенсацію втрат доходів унаслідок розміщення Чорноморського флоту РФ на території міст Севастополя, Феодосії та смт. Гвардійське Сімферопольського району тощо.

У 2015 – 2017 рр. кількість інших дотацій з Державного бюджету України для місцевих бюджетів обмежена трьома-чотирма найменуваннями, найвагоміша частка у переліку яких належить стабілізаційній дотації (по 2 млрд грн щорічно, або понад 95 % у загальному обсязі інших дотацій), а у 2017 р. – додатковій дотації на здійснення переданих з державного бюджету видатків на утримання закладів освіти й охорони здоров'я. У ці роки виділяються також додаткова дотація бюджету Дніпропетровської області на здійснення видатків, пов'язаних з реалізацією заходів щодо підвищення рівня надання суспільних послуг (2015 р.); додаткова дотація на компенсацію втрат доходів місцевих бюджетів унаслідок наданих державою податкових пільг зі сплати земельного податку суб'єктам космічної діяльності, літакобудування, суднобудування та кінематографії (2016 – 2017 рр.); додаткова дотація бюджету м. Славутич на забезпечення утримання соціальної його інфраструктури (2015 – 2017 рр.).

Інші дотації з державного бюджету можуть мати загальний чи індивідуальний характер. Дотації, що мають *загальний характер*, стосуються переважної кількості адміністративно-територіальних одиниць. Такою є, наприклад, стабілізаційна дотація, яка розподіляється між окремими територіальними одиницями у встановленому Урядом порядку. *Індивідуальний їх характер* полягає в тому, що вони стосуються конкретних територіальних угруповань. Це, наприклад, дотація на забезпечення утримання соціальної інфраструктури м. Славутич, яка спрямовується до міського бюджету; додаткова дотація бюджету Дніпропетровської області на здійснення видатків, пов'язаних з реалізацією заходів щодо підвищення рівня надання суспільних послуг, яка спрямовується до обласного бюджету тощо.

Основні різновиди субвенцій з Державного бюджету наведені у табл. 5.3 [20].

Таблиця 5.3

**Субвенції з Державного бюджету України
місцевим бюджетам (фактичні показники)**

Показники	Роки						
	2007	2009	2011	2013	2015	2016	2017
Загальна кількість субвенцій	44	18	48	27	24	19	33
з них: персональних субвенцій	16	5	30	8	4	4	3
Частка окремих субвенцій в загальній сумі субвенцій, %:							
1) на виплату допомоги сім'ям з дітьми, малозабезпеченим сім'ям, інвалідам з дитинства, дітям з інвалідністю і тимчасової державної допомоги дітям	44,4	63,6	59,1	72,4	25,1	25,0	20,6
2) на надання пільг і житлових субсидій населенню на оплату електроенергії, природного газу, послуг тепло-, водопостачання і водовідведення, квартирної плати, вивезення побутового сміття та рідких нечистот	18,6	16,9	13,0	11,1	10,8	23,4	27,8
3) на надання пільг з послуг зв'язку та окремих передбачених законодавством пільг і компенсації за пільговий проїзд окремих категорій громадян	5,7	5,1	3,7	3,3	1,0	–	–
4) на погашення заборгованості з різниці в тарифах на теплову енергію, послуги з водопостачання та водовідведення, що вироблялися, транспортувалися та постачалися населенню, яка виникла у зв'язку з невідповідністю фактичної вартості теплової енергії, послуг з водопостачання та водовідведення тарифам, що затверджувалися органами державної влади чи органами місцевого самоврядування	0,0	9,2	6,1	3,8	2,8	–	0,0
5) освітня субвенція	–	–	–	–	26,4	23,6	20,6
6) медична субвенція	–	–	–	–	27,7	23,6	22,4
Частка представлених субвенцій у загальній сумі субвенцій	68,6	94,9	82,0	90,6	93,9	95,6	91,4

Незважаючи на те, що встановлена кількість субвенцій у Державному бюджеті для місцевих бюджетів складає протягом 2007 – 2017 рр. від п'ятнадцяти до п'ятдесяти, основні кошти спрямовуються на реалізацію зазначених у таблиці напрямів.

У загальному переліку субвенцій одна частина має загальний характер і розподіляється між усіма чи більшістю територіальних одиниць (як правило, областей, АР Крим, міст державного значення). Інша – призначена для вирішення конкретного вузького питання економічного чи соціального спрямування окремо взятих адміністративно-територіальних одиниць. Вона спрямовується до сформованих ними бюджетів, зокрема (на прикладі субвенцій, виділених з Державного бюджету у 2016 р.):

- виконання заходів щодо радіаційного та соціального захисту населення м. Жовті Води;
- завершення будівництва метрополітену у м. Дніпропетровськ;
- завершення реконструкції Львівського обласного перинатального центру;
- придбання медичного обладнання для Одеської обласної дитячої клінічної лікарні тощо.

Розглянуті негативні трансферти Державного бюджету водночас виступають позитивними трансфертами відповідних місцевих бюджетів – одержувачів коштів.

Основним позитивним трансфертом Державного бюджету України у період 2002 – 2014 рр. були кошти, що передаються з місцевих бюджетів. Цей трансферт був безпосередньо пов'язаний із дотацією вирівнювання:

за умови, що розрахунковий обсяг доходів місцевого бюджету перевищував розрахунковий обсяг видатків. Різниця (надлишок) після застосування коефіцієнта вирівнювання передавалася до Державного бюджету (у цьому разі мав місце від'ємний для місцевого бюджету трансферт – вилучення коштів);

за умови, що розрахунковий обсяг доходів місцевого бюджету був меншим за розрахунковий обсяг видатків. На величину різниці (нестачі) місцевому бюджету надавалася дотація вирівнювання з Державного бюджету (позитивний для місцевого бюджету трансферт і негативний – для Державного бюджету).

Інформація про взаємозв'язок Державного бюджету з місцевими в частині надання дотації вирівнювання (вилучення коштів з місцевих бюджетів) за період 2002 – 2014 рр. подана у табл. 5.4.

**Склад бюджетів, які мали зв'язок з Державним бюджетом
з приводу отримання дотації вирівнювання
(вилучення коштів)***

Роки	Усього бюджетів, що мали відносини з Державним бюджетом	з них: бюджетів-донорів – усього	у тому числі бюджетів					Частка бюджетів – донорів у загальній кількості бюджетів	Частка дотаційних бюджетів у загальній кількості бюджетів
			міст – обласних центрів	інших міст	областей	районів	м. Києва		
2002	686	89	23	55	3	7	1	13,0	87,0
2003	686	77	16	52	4	4	1	11,2	88,8
2004	689	56	12	37	3	3	1	8,1	91,9
2005	690	55	12	38	2	2	1	8,0	92,0
2006	690	41	10	27	1	2	1	5,9	94,1
2007	691	46	10	32	1	2	1	6,7	93,3
2008	691	46	11	28	1	5	1	6,7	93,3
2009	691	37	9	22	1	4	1	5,4	94,6
2010	691	24	4	17	–	2	1	3,5	96,5
2011	692	32	8	21	–	2	1	4,6	95,4
2012	692	30	6	21	–	2	1	4,3	95,7
2013	692	33	9	20	–	4	–	4,8	95,2
2014	667	25	4	18	–	2	1	3,7	96,3

* Планові показники згідно з Законами України про Державний бюджет на відповідний рік.

Як видно, переважна кількість бюджетів, що мали прямий зв'язок із Державним бюджетом, претендували на отримання дотації вирівнювання, а кількість дотаційних бюджетів у динаміці неухильно зростала з одночасним зменшенням кількості бюджетів-донорів. Так, у 2002 р. нараховувалося 89 бюджетів-донорів, або 13 % від їх загальної кількості; до 2014 р. їх залишилося тільки 25, або 3,7 %. Основними бюджетами-донорами виступали бюджети міст: у 2002 р. таких було 79 із 89-ти,

в 2014-му – 23 із 25-ти. Водночас внесок різних бюджетів у формування коштів Державного бюджету був неоднаковим (табл. 5.5).

Таблиця 5.5

Основні бюджети-донори та їх частка у загальній сумі міжбюджетних трансфертів дохідної частини Державного бюджету

Місцеві бюджети	Роки							
	2002	2005	2008	2010	2011	2012	2013	2014
м. Києва	60,2	28,7	76,1	90,3	58,5	0,2	–	58,4
м. Донецька	2,7	7,2	4,5	2,3	8,4	25,3	19,1	8,8
м. Запоріжжя	3,9	8,7	2,2	0,7	3,0	11,1	13,4	0,9
м. Дніпропетровська	3,3	6,7	3,9	1,7	5,4	3,5	8,7	1,7
м. Енергодара	0,4	1,6	0,5	0,7	2,7	8,9	5,0	5,3
м. Борисполя	0,3	0,9	0,8	1,0	2,5	8,2	5,2	3,6
м. Іллічівська	0,7	1,8	0,5	0,8	2,7	5,7	3,1	1,9
м. Львова	1,9	3,0	1,2	–	2,5	4,2	5,5	–
м. Южного	0,4	1,4	0,4	0,5	1,9	4,1	3,0	2,5
м. Кременчука	0,9	1,8	0,4	–	1,0	4,2	5,6	1,0
м. Южноукраїнська	0,3	0,8	0,3	0,4	0,9	4,6	2,7	3,0
м. Кузнецовська	0,2	0,8	0,2	0,2	1,1	4	2,4	2,6
Павлоградського р-ну	–	–	0,2	0,1	0,7	3	2,2	1,6
м. Харкова	3,0	6,7	1,3	–	0,1	–	4,3	–
м. Маріуполя	2,3	6,9	1,8	–	–	–	–	–
м. Кривого Рогу	1,6	3,3	0,8	–	–	–	–	–
м. Одеси	2,8	1,5	–	–	–	–	–	–
Разом за наведеними бюджетами	85,0	81,6	95,1	98,6	91,5	87,1	80,3	91,4

Як бачимо, перелік лідерів за обсягами вилучених до Державного бюджету коштів певним чином змінився. У 2002 р. це були (у рейтинговому порядку) міста Київ, Запоріжжя, Дніпропетровськ, Харків, Одеса. За підсумками 2014 р. – це міста Київ, Донецьк, Енергодар, Бориспіль, Южноукраїнськ. Загалом подані у табл. 5,5 місцеві бюджети забезпечували у різні роки від 80,3 до 98,6 % бюджетотрансфертних надходжень до Державного бюджету України.

З 2015 р. порядок вирівнювання дохідної спроможності місцевих бюджетів, який був чинним протягом тринадцяти попередніх років, кардинально змінюється. У бюджетному законодавстві зникає навіть згадка про дотацію вирівнювання, натомість дещо схожу місію починає виконувати новозапроваджений трансферт – *базова дотація*. Кількість дотаційних бюджетів при цьому скорочується (табл. 5.6).

Таблиця 5.6

Бюджети – отримувачі базової дотації

Види бюджетів	2015 р.		2016 р.	
	кількість бюджетів	% до бюджетів відповідної групи	кількість бюджетів	% до бюджетів відповідної групи
Дотаційні бюджети – всього	499	74,6	582	73,4
з них бюджети: областей	18	75,0	18	75,0
районів	421	88,8	386	83,7
міст – обласних центрів	0	0,0	0	0,0
інших міст	60	40,3	53	41,7
об'єднаних територіальних громад	–	–	125	78,6

Як бачимо, кількість дотаційних бюджетів зменшилася з 96,3 % у 2014 р. до 74,6 і 73,4 у 2015 і 2016 рр., відповідно. До переліку дотаційних не потрапило жодне місто обласного значення; кількість бюджетів інших міст, районів та областей, що отримують базову дотацію, також певною мірою скоротилася. Використання отриманих показників не дозволяє, однак, зробити висновок, що ситуація із забезпеченням коштів адміністративно-територіальних одиниць покращилася. Це тільки результат здійснених розрахунків за новозапровадженим алгоритмом [12]. Слід звернути увагу на значущість кожної з дотацій: дотація вирівнювання за підсумками 2014 р. складала 59,8 % у доходах місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів), базова ж дотація в 2015 і 2016 рр. – тільки 4,4 і 2,8 %, відповідно.

Потрібно зауважити, що за вісімдесятьма (2015 р.) та вісімдесятьма п'ятьма (2016 р.) бюджетами адміністративно-територіальних одиниць

вирівнювання узагалі не проводилося. Доходи таких бюджетів з розрахунку на душу населення перебували на середньоукраїнському рівні в межах 90 – 110 % [20].

Кількість адміністративно-територіальних одиниць, з бюджетів яких до Державного бюджету вилучається частина коштів, у 2015 р. сягає позначки 90 (або 13,5 %) від загальної кількості бюджетів, що мають міжбюджетні відносини з Державним бюджетом України, а в 2016 р. – 126 (або 15,9 %). Зростає й обсяг коштів, який залучається до Державного бюджету – 2,67 і 3,05 млрд грн [20]. Лідерами за обсягами переданих до державної скарбниці коштів за 2015 – 2016 рр. виступили міста Дніпропетровськ, Харків, Запоріжжя, Львів, Кривий Ріг, Одеса, Маріуполь і Полтава.

5.3. Порядок та умови призначення та надання окремих видів міжбюджетних трансфертів

Одними з найважливіших у системі міжбюджетних трансфертів є трансферти, що здійснюються в порядку вирівнювання податкоспроможності адміністративно-територіальних одиниць: *базова та реверсна дотації*.

Горизонтальне вирівнювання податкоспроможності бюджетів здійснюється:

1) щодо обласних бюджетів – окремо за:

а) надходженнями податку на прибуток підприємств;

б) надходженнями податку на доходи фізичних осіб;

2) щодо бюджетів міст обласного значення, бюджетів районів, бюджетів об'єднаних територіальних громад – виключно за надходженнями податку на доходи фізичних осіб.

Інші доходи місцевих бюджетів не беруть участі у вирівнюванні податкоспроможності територій та безумовно залишаються в розпорядженні органів відповідної влади. Вирівнювання податкоспроможності бюджету м. Києва не передбачене.

В основу визначення величини базової (реверсної) дотації закладене значення *індексу податкоспроможності* – коефіцієнта, що розраховується як частка податкових надходжень, зібраних на душу населення відповідної адміністративно-територіальної одиниці, і податкових надходжень на душу населення України. До складу надходжень включаються

надходження за розглянутими податками, які беруться до уваги у проведенні горизонтального вирівнювання податкоспроможності територій.

Умови проведення горизонтального вирівнювання податкоспроможності територій зазначені у табл. 5.7.

Таблиця 5.7

**Умови проведення горизонтального
вирівнювання податкоспроможності територій**

Значення індексу податкоспроможності	Міжбюджетний трансферт	Величина міжбюджетного трансферту
Менше 0,9	Базова дотація	80 % від суми, необхідної для досягнення індексом податкоспроможності значення 0,9
0,9-1,1	вирівнювання не здійснюється	
Більше 1,1	Реверсна дотація (вилучення коштів до Державного бюджету)	50 % від суми, що перевищує значення індексу податкоспроможності 1,1

Наведемо приклад розрахунку значення індексу податкоспроможності.

Надходження податку на доходи фізичних осіб до бюджету міста обласного значення складають 43 167 тис. грн. Надходження податку на доходи фізичних осіб у частині, що зараховується до бюджетів міст обласного значення, районних бюджетів і бюджетів об'єднаних територіальних громад, – 54 086,0 млн грн. Чисельність населення міста обласного значення на 1 січня становить 68,216 тис. осіб. Чисельність наявного населення адміністративно-територіальних одиниць на 1 січня (без урахування жителів м. Київ і населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють своїх повноважень), – 35,9 млн осіб. Необхідно визначити порядок проведення горизонтального вирівнювання податкоспроможності бюджету міста.

Розрахуємо значення індексу податкоспроможності:

$$I_{\text{подспром}} = (83\ 167 \text{ тис. грн} / 68,216 \text{ тис. осіб}) / (54\ 086 \text{ млн грн} / 35,9 \text{ млн осіб}) = 1219,17 \text{ грн} / 1506,57 \text{ грн} = 0,81.$$

Отже, у наведеному в прикладі місті обласного значення збирають 1 219,17 грн податку на доходи фізичних з розрахунку на душу населення у частині, що спрямовується до даного бюджету. У середньому в країні збирають 1 506,57 грн цього податку на душу населення. Іншими словами, в обраному місті збирають 81 % від середнього у країні рівня.

Ураховуючи, що індекс податкоспроможності є нижчим за 0,9, бюджет міста має право на отримання базової дотації. Її розрахунок проводиться у такій послідовності:

1) визначаємо обсяг надходжень, що забезпечує значення індексу податкоспроможності на рівні 0,9: $1\ 506,57 \times 0,9 = 1\ 355,91$ грн;

2) різниця між обсягом надходжень, що забезпечує значення індексу податкоспроможності на рівні 0,9, і фактичною величиною надходжень податку в місті становить: $1\ 355,91 - 1\ 219,17 = 136,74$ грн;

3) величина базової дотації з розрахунку на душу населення складе: $136,74 \times 80\ \% = 109,39$ грн;

4) величина базової дотації з урахуванням чисельності міста обласного значення складе: $109,39 \times 68,216$ тис. осіб = 7 462,1 тис. грн.

З 2015 р. для покриття можливих фактичних диспропорцій на початку роботи нової моделі взаємовідносин Державного бюджету з місцевими бюджетами у системі міжбюджетних трансфертів запроваджена *стабілізаційна дотація*. Її величина мала щорічно затверджуватися в обсязі не менше 1 % обсягу надходжень податків і зборів до місцевих бюджетів. Порядок розподілу стабілізаційної дотації між місцевими бюджетами проводився відповідно до процедури та формул, закладених у Постанові Кабінету Міністрів "Деякі питання стабілізаційної дотації з Державного бюджету місцевим бюджетам" [30]. Запроваджена як тимчасова на трирічний (2015 – 2017 рр.) період, стабілізаційна дотація залишилася у переліку додаткових дотацій з Державного бюджету місцевим бюджетам і в 2018 р. – цього разу до завершення процесу об'єднання територіальних громад відповідно до Закону України "Про добровільне об'єднання територіальних громад".

Нові види субвенцій – медична та освітня – запроваджуються в Україні з 2015 р. Порядок та умови надання *медичної субвенції* з Державного бюджету місцевим бюджетам затверджені Постановою Кабінету Міністрів України від 23 січня 2015 р. № 11 [66]. Основні напрями використання коштів медичної субвенції представлені у табл. 5.8.

**Використання місцевими бюджетами коштів,
отриманих у якості медичної субвенції**

Напрями спрямування медичної субвенції	
отриманої бюджетом АР Крим та обласними бюджетами	отриманої бюджетами міст республіканського АР Крим та обласного значення, районними бюджетами, бюджетами об'єднаних територіальних громад
оплата поточних видатків, крім видатків на оплату комунальних послуг та енергоносіїв (як виняток – капітальних видатків), що спрямовуються на:	
1) консультативну амбулаторно-поліклінічну та стаціонарну допомогу (лікарні республіканського АР Крим та обласного значення), центри екстреної медичної допомоги та медицини катастроф, станції екстреної (швидкої) медичної допомоги; 2) спеціалізовану амбулаторно-поліклінічну та стаціонарну допомогу (спеціалізовані лікарні, поліклініки, включаючи стоматологічні, центри, диспансери, госпіталі для ветеранів війни, будинки дитини, станції переливання крові); 3) санаторно-курортну допомогу (санаторії для хворих на туберкульоз, санаторії для дітей та підлітків, санаторії медичної реабілітації); 4) інші державні програми медичної та санітарної допомоги (медико-соціальні експертні комісії, бюро судмедекспертизи, центри медичної статистики, територіальні медичні об'єднання, автопідприємства санітарного транспорту, бази спецмедпостачання, центри здоров'я і заходи з санітарної освіти, регіональні заходи з реалізації державних програм, інші програми та заходи)	1) первинну медико-санітарну, амбулаторно-поліклінічну та стаціонарну допомогу: лікарні широкого профілю, спеціалізовані медико-санітарні частини, пологові будинки, поліклініки й амбулаторії, загальні стоматологічні поліклініки; дільничні лікарні, медичні амбулаторії, фельдшерсько-акушерські та фельдшерські пункти, центри первинної медичної (медико-санітарної) допомоги; 2) програми медико-санітарної освіти (міські та районні центри здоров'я і заходи з санітарної освіти); 3) інші державні програми медичної та санітарної допомоги (територіальні медичні об'єднання, центри медичної статистики, автопідприємства санітарного транспорту, інші програми та заходи

Чинне законодавство дозволяє місцевим радам додатково, понад обсяги медичної субвенції, фінансувати визначені у табл. 5.8 видатки за рахунок інших коштів, закладених у відповідних бюджетах.

Головним розпорядником медичної субвенції є Міністерство охорони здоров'я. Законом про Державний бюджет на відповідний рік затверджуються обсяги субвенції окремо для бюджету АР Крим, обласних бюджетів і районних

бюджетів, міських (міст Києва та Севастополя, міст республіканського АР Крим та обласного значення) бюджетів і бюджетів об'єднаних територіальних громад. Подальший розподіл коштів субвенції між місцевими бюджетами здійснюється на підставі спеціально розроблених Урядом формул [148]. Окремі формули передбачені для обчислення сум субвенцій для:

обласних бюджетів;

зведених бюджетів міст обласного значення та об'єднаних територіальних громад, районів та об'єднаних територіальних громад;

зведеного бюджету м. Києва.

Основні параметри, враховані формулами, є: кількість населення відповідної адміністративно-територіальної одиниці; коригувальні коефіцієнти, що враховують відмінності у вартості надання медичної допомоги; особливості надання медичної допомоги у гірських населених пунктах.

Слід зазначити, що місцеві ради мають право передавати кошти субвенції у вигляді міжбюджетного трансферту іншим бюджетам для надання медичних послуг за місцем обслуговування населення.

У складі медичної субвенції передбачається резерв коштів, обсяг якого не може перевищувати 1 % загального обсягу субвенції. Залишки субвенції на кінець бюджетного періоду зберігаються на рахунках відповідних місцевих бюджетів.

Порядок та умови надання *освітньої субвенції* з Державного бюджету місцевим бюджетам затверджені Постановою Кабінету Міністрів України від 14 січня 2015 р. № 6 [67]. Основні напрями використання коштів освітньої субвенції представлені у табл. 5.9.

Таблиця 5.9

**Використання місцевими бюджетами коштів,
отриманих у якості освітньої субвенції**

Напрями спрямування освітньої субвенції:
1
фінансування видатків на оплату праці з нарахуваннями педагогічних працівників у таких типах навчальних закладів: <ol style="list-style-type: none"> 1) загальноосвітні навчальні заклади всіх ступенів; 2) шкільні відділення навчально-виховних комплексів "дошкільний навчальний заклад – загальноосвітній навчальний заклад", "загальноосвітній навчальний заклад – дошкільний навчальний заклад";

1
<p>3) спеціалізовані школи (школи-інтернати), включаючи школи-інтернати з поглибленим вивченням окремих предметів і курсів для поглибленої підготовки дітей в галузі науки та мистецтв, фізичної культури та спорту, інших галузях; ліцеї з посиленою військово-фізичною підготовкою; ліцеї (ліцеї-інтернати); гімназії (гімназії-інтернати); колегіуми (колегіуми-інтернати);</p> <p>4) вечірні (змінні) школи;</p> <p>5) загальноосвітні навчальні заклади для громадян, які потребують соціальної допомоги та реабілітації: загальноосвітні школи-інтернати, загальноосвітні санаторні школи-інтернати; спеціальні загальноосвітні школи-інтернати; загальноосвітні навчальні заклади для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, дитячі будинки (крім дитячих будинків сімейного типу, прийомних сімей та сімей патронатних вихователів);</p> <p>6) спеціальні загальноосвітні навчальні заклади для дітей, які потребують корекції фізичного та/або розумового розвитку, навчально-реабілітаційні центри, інклюзивно-ресурсні центри;</p> <p>7) професійно-технічні навчальні заклади державної та комунальної власності в частині забезпечення видатків на здобуття повної загальної середньої освіти;</p> <p>8) вищі навчальні заклади I – II рівнів акредитації державної та комунальної власності в частині забезпечення видатків на здобуття повної загальної середньої освіти</p>

Чинне законодавство дозволяє місцевим радам додатково, понад обсяги освітньої субвенції, фінансувати визначені у табл. 5.9 видатки за рахунок інших коштів, закладених у відповідних бюджетах.

Головним розпорядником медичної субвенції є Міністерство освіти і науки. Законом про Державний бюджет на відповідний рік затверджуються обсяги субвенції окремо для бюджету АР Крим, обласних бюджетів і районних бюджетів, міських (міст Києва та Севастополя, міст республіканського АР Крим та обласного значення) бюджетів і бюджетів об'єднаних територіальних громад. Подальший розподіл коштів субвенції між місцевими бюджетами здійснюється на підставі спеціально розробленої Урядом формули [149]. Основні параметри, враховані формулою, є: кількість учнів загальноосвітніх навчальних закладів і учнів, які здобувають повну загальну середню освіту у професійно-технічних навчальних закладах, у міській та сільській місцевості, гірських населених пунктах; розрахункова наповнюваність класів; навчальні плани.

Слід зазначити, що місцеві ради мають право передавати кошти субвенції у вигляді міжбюджетного трансферту іншим місцевим бюджетам,

а також перерозподіляти у межах відповідного місцевого бюджету кошти субвенції між відповідними типами закладів та установ освіти для забезпечення в повному обсязі обов'язкових виплат на оплату праці з нарахуваннями педагогічним працівникам.

У складі освітньої субвенції передбачається резерв коштів, обсяг якого не може перевищувати 1 % загального обсягу субвенції. Залишки субвенції на кінець бюджетного періоду зберігаються на рахунках відповідних місцевих бюджетів.

Зняття з експлуатації Чорнобильської АЕС і поступове перетворення зруйнованого четвертого енергоблоку станції на екологічно безпечну систему вимагало відповідного захисту працівників станції, 81,3 % яких станом на 2001 р. складала жителі м. Славутич, і членів їхніх сімей. Передбачена в Державному бюджеті щорічна додаткова дотація бюджету м. Славутич, установлена згідно з Законом України "Про загальні засади подальшої експлуатації і зняття з експлуатації Чорнобильської АЕС та перетворення зруйнованого четвертого енергоблоку цієї АЕС на екологічно безпечну систему", має на меті надання безповоротної допомоги на забезпечення утримання соціальної інфраструктури міста [88].

Звільнення резидентів – суб'єктів космічної діяльності, які згідно з міжнародними договорами задіяні у створенні космічної техніки, та суб'єктів літакобудування, які здійснюють розроблення та/або виготовлення з кінцевим складанням літальних апаратів та двигунів до них від сплати земельного податку обертається відповідними недонадходженнями доходів місцевих бюджетів, що на їх території розташовані земельні ділянки, на яких визначені суб'єкти проводять свою діяльність. З метою компенсації зазначених втрат у Державному бюджеті передбачається однойменна додаткова дотація, яка розподіляється між місцевими бюджетами, що зазнають названих втрат.

Особливості та порядок призначення і умови надання субвенцій з державного бюджету місцевим бюджетам визначаються Кабінетом Міністрів України.

Один з найбільш значущих у видатках бюджету трансферт – *субвенція на виплату допомоги*: сім'ям з дітьми; малозабезпеченим сім'ям; особам, які не мають права на пенсію; особам з інвалідністю; дітям з інвалідністю; тимчасової державної допомоги дітям; тимчасової державної соціальної допомоги непрацюючій особі, яка досягла загального пенсійного віку, але не набула права на пенсійну виплату; допомоги з догляду

за особами з інвалідністю I чи II групи внаслідок психічного розладу; компенсаційної виплати непрацюючій працездатній особі, яка доглядає за особою з інвалідністю I групи, а також за особою, яка досягла 80-річного віку. Такі обставини є фінансовою підставою для реалізації відповідних державних програм соціального захисту населення.

Наступна група субвенцій:

на надання пільг і житлових субсидій населенню на оплату електроенергії, природного газу, послуг тепло-, водопостачання і водовідведення, квартирної плати (утримання будинків, споруд і прибудинкових територій), управління багатоквартирним будинком, вивезення побутового сміття та рідких нечистот;

на надання пільг і житлових субсидій населенню на придбання твердого та рідкого пічного побутового палива та скрапленого газу;

на надання ряду інших передбачених законодавством пільг.

Вони виступають фінансовою основою для реалізації цілої низки відповідних соціальних програм, повний перелік яких визначений ст. 102 Бюджетного кодексу України [15].

Субвенція на погашення заборгованості з різниці в тарифах між фактичною вартістю теплової енергії, послуг з централізованого опалення, постачання гарячої води, централізованого водопостачання та водовідведення, постачання холодної води та водовідведення (з використанням внутрішньобудинкових систем), що вироблялися, транспортувалися та постачалися населенню та/або іншим підприємствам теплопостачання, централізованого питного водопостачання та водовідведення, які надають населенню такі послуги, та тарифами, що затверджувалися та/або погоджувалися органами державної влади чи місцевого самоврядування встановлюється щороку окремою Постановою уряду. У 2017 р. це Постанова № 332 від 18.05.2017 р. [70]. Відповідно до чинної нормативної бази належна сума субвенції визначається як різниця між величиною фактичних витрат на теплову енергію, водопостачання та водовідведення для населення та розмірами затверджених органами влади тарифів.

Підставами для призначення інших можливих субвенцій виступають відповідні урядові постанови. Такими є:

Постанова № 371 від 28.03.2011 р. визначає Порядок та умови надання субвенції з Державного бюджету місцевим бюджетам на придбання витратних матеріалів для закладів охорони здоров'я та лікарських засобів для інгаляційної анестезії [29];

Постанова № 210 від 05.03.2012 р. визначає Порядок та умови надання субвенції з Державного бюджету місцевим бюджетам на придбання медикаментів і виробів медичного призначення для забезпечення швидкої медичної допомоги [109];

Постанова № 88 від 14 лютого 2017 р. визначає Порядок та умови надання субвенції з Державного бюджету місцевим бюджетам на надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами [68];

Постанова № 185 від 21 лютого 2017 р. визначає Порядок та умови надання субвенції з Державного бюджету місцевим бюджетам на придбання ангиографічного обладнання [69] тощо.

Міжбюджетні трансферти можуть виникати між окремими місцевими бюджетами. Верховна Рада АР Крим і місцеві ради можуть передбачати у відповідних бюджетах такі види міжбюджетних трансфертів:

субвенції на утримання об'єктів спільного користування чи ліквідацію негативних наслідків діяльності об'єктів спільного користування;

субвенції на виконання інвестиційних проектів, у тому числі на будівництво або реконструкцію об'єктів спільного користування;

дотації та інші субвенції.

Умови та порядок надання та використання зазначених трансфертів встановлюються відповідними рішеннями Верховної Ради АР Крим і місцевих рад.

Рекомендована література: [3; 6; 8; 12; 13; 15; 29; 30; 66 – 70; 88; 109 – 110; 116; 148; 149].

Практична частина

Запитання для самоконтролю

1. Поясніть, що становлять фіскальні дисбаланси та назвіть причини, які обумовлюють їх виникнення.

2. Поясніть різницю між вертикальними та горизонтальними фіскальними дисбалансами.

3. Дайте визначення сутності міжбюджетних відносин та обґрунтуйте основну мету їх регулювання

4. Назвіть етапи розвитку міжбюджетних відносин в Україні.

5. Визначте склад міжбюджетних трансфертів, установлених Бюджетним кодексом України.
6. Визначте найбільш значущі трансферти Державного бюджету.
7. Наведіть приклади дотацій та субвенцій, що встановлюються у Державному бюджеті для місцевих бюджетів.
8. Визначте порядок та умови проведення горизонтального вирівнювання податкоспроможності територій.
9. Наведіть приклади місцевих бюджетів-донорів і бюджетів-реципієнтів.
10. Визначте умови проведення компенсації державою частини доходів місцевих бюджетів, недоотриманих унаслідок надання державою податкових пільг.
11. Розкрийте призначення основних субвенцій, що надаються з Державного бюджету України.
12. Назвіть міжбюджетні трансферти, які можуть встановлюватися між окремими місцевими бюджетами.

Тестові завдання

1. Вертикальні фінансові дисбаланси виникають:

- а) через різні фінансові можливості органів влади одного територіального рівня;
- б) через існування різниці у потребах різних територій;
- в) у ході розподілу компетенцій між центральною, регіональною та місцевою владами;
- г) у випадку нерівномірності територіального розміщення продуктивних сил і значної диференціації податкової бази.

2. Міжбюджетні трансферти – це:

- а) кошти, які безоплатно передаються з одного бюджету до іншого на умовах терміновості та поворотності;
- б) кошти, які передаються з одного бюджету до іншого на умовах терміновості, поворотності та платності;
- в) кошти, які передаються з одного бюджету до іншого на умовах терміновості, поворотності, платності та цільового використання;
- г) кошти, які безоплатно та безповоротно передаються з одного бюджету до іншого.

3. Субвенція – це:

- а) міжбюджетний трансферт на вирівнювання дохідної спроможності бюджету, який його отримує;
- б) міжбюджетний трансферт для використання з певною метою в порядку, визначеному органом, який прийняв рішення про його надання;
- в) сума грошових коштів, що вилучається з місцевого бюджету в ситуації, коли прогнозні показники його доходів перевищують розрахунковий обсяг видатків;
- г) міжбюджетний трансферт, призначений для компенсації втрат доходів місцевого бюджету.

4. Кошти у формі реверсної дотації підлягають переданню з бюджету міста обласного значення до Державного бюджету України, якщо значення індексу податкоспроможності міста:

- а) розрахованого за надходженнями за податком на доходи фізичних осіб є більшим ніж 1,1;
- б) розрахованого за надходженнями за податком на прибуток підприємств є меншим ніж 0,9;
- в) розрахованого за надходженнями за податком на доходи фізичних осіб перебуває у межах 0,9 – 1,1;
- г) розрахованого за надходженнями за податком на доходи фізичних осіб і податком на прибуток є меншим ніж 1,1.

5. Кошти освітньої субвенції згідно норм Бюджетного кодексу України спрямовуються на:

- а) оплату праці з нарахуваннями педагогічних працівників затверджених типів навчальних закладів;
- б) оплату поточних видатків затверджених типів навчальних закладів;
- в) оплату праці з нарахуваннями педагогічних працівників і оплату комунальних послуг та енергоносіїв затверджених типів навчальних закладів;
- г) оплату капітальних видатків затверджених типів навчальних закладів.

6. Базова дотація для районного в області бюджету:

- а) визначається величиною індексу його податкоспроможності;
- б) надається з обласного бюджету;
- в) використовується як інструмент вертикального вирівнювання його податкоспроможності;
- г) спрямовується на реалізацію заходів із оптимізації мережі закладів охорони здоров'я.

7. Стабілізаційна дотація:

- а) установлюється з метою відшкодування капітальних видатків місцевих бюджетів, спрямованих у розвиток інфраструктури населених пунктів;
- б) установлюється у Державному бюджеті виключно для вирівнювання фінансової забезпеченості районних бюджетів;
- в) має на меті компенсацію місцевим бюджетам частини доходів, недоотриманих унаслідок надання державою податкових пільг;
- г) є додатковою дотацією з Державного бюджету місцевим бюджетам.

8. Конкретні суми міжбюджетних трансфертів між державним і місцевими бюджетами визначаються у:

- а) Бюджетному кодексі України;
- б) Законі України "Про державний бюджет" на відповідний рік;
- в) Законі України "Про місцеве самоврядування";
- г) Законі України "Про систему оподаткування".

9. Місцеві бюджети, що мають прямі відносини з Державним бюджетом України:

- а) отримують базову дотацію;
- б) отримують реверсну дотацію;
- в) виступають переважно у ролі його донорів;
- г) мають право на отримання тільки двох видів трансфертів: медичної субвенції та додаткової дотації на вирівнювання фінансової забезпеченості.

10. Резерв коштів, що формується у складі освітньої субвенції, становить:

- а) не більше 1 % загального обсягу субвенції;
- б) не менше 2 % видатків установ освіти, що фінансуються за рахунок коштів освітньої субвенції, на оплату праці з нарахуваннями;
- в) не менше 2 % загального обсягу субвенції;
- г) не менше 1 % поточних видатків установ освіти, що фінансуються за рахунок коштів освітньої субвенції, на оплату праці з нарахуваннями.

Практичні завдання

Завдання 1. Розрахуйте індекс податкоспроможності обласного бюджету за надходженнями податку на доходи фізичних осіб, якщо такі надходження до обласного бюджету з розрахунку на одну особу – жителя

області становлять 136,18 грн, а середній рівень надходження податку до всіх обласних бюджетів із розрахунку на одного жителя України – 195,42 грн.

Завдання 2. Визначте суми міжбюджетних трансфертів для здійснення горизонтального вирівнювання податкоспроможності території, якщо:

фактичні надходження податку на доходи фізичних осіб до бюджету району в році, що передує рокові, у якому здійснюють планування, становлять 76 523 тис. грн;

фактичні надходження податку на доходи фізичних осіб до всіх бюджетів міст обласного значення і районів становлять 32 354,6 млн грн;

кількість населення району станом на 1 січня року, у якому здійснюють планування, становить 28,69 тис. осіб;

кількість населення України (крім АР Крим, м. Києва) на 1 січня року, у якому здійснюють планування, становить 40 204,4 тис. осіб.

Завдання 3. Обсяг затверджених субвенцій із Державного бюджету України до місцевих бюджетів становить: медична субвенція – 42,5 млрд грн; освітня субвенція – 38,4 млрд грн. Визначте, у якому граничному обсязі у складі зазначених субвенцій (за кожною субвенцією окремо) було передбачено резерв коштів для фінансування непередбачених видатків?

Завдання 4. Визначте плановий обсяг медичної субвенції для обласного бюджету, якщо:

загальна величина медичної субвенції для місцевих бюджетів на плановий бюджетний рік становить 46,466 млрд грн;

сумарний обсяг коштів (передбачений для: лікування хворих на цукровий та нецукровий діабет; забезпечення додаткових виплат медичним працівникам системи екстреної медичної допомоги; надання медичної субвенції) згідно із Законом України "Про статус гірських населених пунктів в Україні" – 4,315 млрд грн;

частка обсягу медичної субвенції обласних бюджетів у загальному обсязі медичної субвенції становить 0,354 (відповідає показникові, визначеному як відношення сумарних витрат на охорону здоров'я обласних бюджетів до загального обсягу видатків на цю мету за даними зведення місцевих бюджетів; у розрахунках показника враховано розмежування видатків між бюджетами, згідно із главою 13 Бюджетного кодексу України);

коефіцієнт коригування частки обсягу медичної субвенції обласних бюджетів у загальному обсязі медичної субвенції (залежно від співвідношення

видатків на заробітну плату в загальній сумі видатків на охорону здоров'я таких бюджетів) становить 0,951;

кількість наявного населення України станом на 1 січня року, що передує планованому, становить 43,07 млн осіб;

кількість наявного населення області станом на 1 січня року, що передує планованому, становить 1,067 млн осіб;

коефіцієнт рівня застосування впливу вікової структури населення становить 0,5;

коефіцієнт відносної вартості витрат на надання медичних послуг (залежно від статевої та вікової структури населення адміністративно-територіальної одиниці) становить 1,006;

сумарний плановий обсяг коштів обласного бюджету (за такими складовими: обсяг медичної субвенції, згідно із Законом України "Про статус гірських населених пунктів в Україні"; цільові кошти для лікування хворих на цукровий та нецукровий діабет; цільові кошти для забезпечення додаткових виплат медичним працівникам системи екстреної медичної допомоги, відповідно до Закону України "Про екстрену медичну допомогу"; кошти для надання екстреної медичної допомоги, відповідно до Закону України "Про екстрену медичну допомогу") становить 95,6 млн грн.

Завдання 5. На підставі інформації з додатків до Закону України "Про Державний бюджет України на поточний рік" визначте:

1) склад і структуру міжбюджетних трансфертів, призначених для надання місцевим бюджетам із Державного бюджету України;

2) загальну суму коштів, що передають із місцевих бюджетів до Державного бюджету України;

3) частку вилучених із місцевих бюджетів коштів у загальній сумі дохідної частини Державного бюджету України;

4) кількість бюджетів-донорів та їх частку в загальній кількості бюджетів, що мають міжбюджетні відносини з Державним бюджетом України;

5) першу десятку бюджетів-донорів за їх часткою в загальній сумі вилучень;

6) кількість бюджетів-реципієнтів та їх частку в загальній кількості бюджетів, що мають міжбюджетні відносини з Державним бюджетом України;

7) першу десятку бюджетів-реципієнтів за їх часткою в загальній сумі наданої місцевим бюджетам базової дотації.

Розділ 2. Система доходів і видатків Державного та місцевих бюджетів

6. Система доходів бюджету

Мета – формування системи теоретичних знань щодо сутності, класифікації та складу доходів бюджету, набуття практичних навичок аналізу динаміки та структури доходів, розподілу доходів між бюджетами різних рівнів.

Компетентності, що формуються за темою:

знання: сутності доходів бюджету, методів і форм акумуляції ресурсної бази бюджету, затверджених бюджетних законодавством пропорцій розподілу доходів між бюджетами;

уміння: аналізувати динаміку та структуру доходів бюджету; вносити пропозиції щодо зміни складу доходів бюджету, здійснювати розподіл доходів між бюджетами;

комунікації: володіння навичками презентування показників складу та структури доходів бюджету в динаміці;

автономність і відповідальність: здатність самостійно встановлювати дохідні джерела бюджету; відповідальність за якість здійснюваних розрахунків.

Основні питання

6.1. Сутність доходів бюджету та їх класифікація.

6.2. Склад і характеристика доходів Державного бюджету.

6.3. Склад і характеристика доходів місцевих бюджетів.

Ключові слова: доходи бюджету, надходження бюджету, загальнодержавні податки та збори, місцеві податки та збори, неподаткові надходження, доходи від операцій з капіталом, власні надходження бюджетних установ.

6.1. Сутність доходів бюджету та їх класифікація

Обов'язковою складовою та основною передумовою функціонування будь-якого бюджету є його доходи.

Доходи бюджету – це частина фінансових ресурсів держави (органів місцевого самоврядування), сформованих унаслідок перерозподілу

ВВП згідно з чинною нормативно-правовою базою і призначених для виконання державою (місцевими органами влади) своїх функцій.

Поданим визначенням терміну "доходи бюджету" акцентується увага на тому, що доходи формуються як результат перерозподілу створеної в країні вартості, в ході якого виникають відповідні відносини між державою як одержувачем коштів та юридичними та фізичними особами, що сплачують бюджетні платежі.

Доходи бюджету є основною (проте не єдиною) складовою фінансових ресурсів держави: важлива їх частина зосереджена, зокрема, у позабюджетних цільових фондах або надходить до бюджету внаслідок запозичень на внутрішньому та зовнішньому ринках, приватизації майна державної (комунальної) власності, повернення раніше наданих кредитів, повернення бюджетних коштів з депозитів, пред'явлення (продажу) цінних паперів.

Формування доходів бюджету здійснюється на підставі низки нормативних документів: Податкового кодексу, законів та інших нормативно-правових актів, що визначають порядок справляння відповідних бюджетних платежів.

Створені результатами суспільної праці, у ході перерозподілу ВВП, бюджетні доходи надходять у розпорядження держави (місцевих органів влади) та спрямовуються ними на виконання своїх функцій, потрапляючи надалі під подальший розподіл – цього разу між галузями економіки, територіями, соціальними верствами населення тощо.

Бюджетний кодекс України дає таке визначення терміну "доходи бюджету": це податкові, неподаткові та інші надходження на безповоротній основі, справляння яких передбачене законодавством України (включаючи трансферти, плату за надання адміністративних послуг, власні надходження бюджетних установ) [15]. Це визначення наголошує на тому, що доходи бюджету – це виключно безповоротні надходження. Отже, до них не можуть бути віднесені будь-які надходження, які підлягають поверненню (зокрема, суми державних і місцевих запозичень). До доходів бюджету не відносять також повернення кредитів до бюджету, кошти від приватизації державного майна (щодо державного бюджету), повернення бюджетних коштів з депозитів, надходження внаслідок продажу/пред'явлення цінних паперів. Названі показники виступають складовою іншого поняття – надходжень бюджету.

Складовою доходів бюджету визнаються трансферти (кошти, отримані бюджетом на безоплатній та безповоротній основі, з інших бюджетів, від інших держав чи міжнародних фінансових організацій), власні

надходження бюджетних установ (отримані бюджетними установами кошти за надання послуг, виконання робіт, отримані гранти, дарунки, благодійні внески тощо) та плата, внесена отримувачами за надані їм адміністративні послуги.

З'ясувавши зміст терміну "доходи бюджету" потрібно перейти до визначення сутності іншого пов'язаного поняття – "системи доходів бюджету". Поява та значення цієї категорії пов'язана зі створенням та існуванням у кожній державі залежно від форми державного устрою та адміністративно-територіального поділу країни відповідної системи бюджетів: від загальнодержавного до нижчих адміністративно-територіальних угруповань. Ураховуючи, що Україна згідно з Конституцією є унітарною державою, доходи бюджету мають два рівні – державний та місцевий. Доходами місцевих бюджетів визнаються доходи бюджету АР Крим, обласних, районних бюджетів, бюджетів місцевого самоврядування. Отже, сукупність доходів бюджетів усіх рівнів та їх взаємопов'язане застосування становлять *систему доходів бюджетів*.

Доходи бюджету класифікують за такими ознаками:

1. За методами залучення коштів до бюджету:

- 1) податковий;
- 2) від підприємницької діяльності держави;
- 3) від державного майна, угідь і послуг.

Основним методом залучення коштів до бюджетів є **податковий**. Його сутність полягає у сплаті суб'єктами оподаткування встановлених чинним податковим законодавством податків. Переважна більшість податків нараховується та перераховується до бюджету безпосередньо платниками. Стягнення прострочених сум податків, здійснених нарахувань за результатами податкових перевірок забезпечується відповідним апаратом держави (податкові органи, судова система, органи стягнення).

Метод залучення коштів – від підприємницької діяльності держави – передбачає отримання доходів від діяльності державних підприємств. У ринкових умовах господарювання такими доходами виступають насамперед сплачувані державними підприємствами податки. У цьому знаходять відображення риси першого (податкового методу), проте тільки зовні (за формою), оскільки фактично (за змістом) переходу вартості між власниками не відбувається: державне підприємство сплачує державі. Іншими надходженнями від державних підприємств можуть бути частина чистого прибутку, що вилучається державою до бюджету, дивіденди,

нараховані на акції господарських товариств, у статутних капіталах яких є державна власність, тощо.

Метод формування доходів – від державного майна, угідь і послуг – характеризує надходження у вигляді орендної плати, плати за використання природних ресурсів, плати за державні послуги (надходить у формі судового збору, державного мита за вчинення нотаріальних дій, видачу документів, ліцензій, патентів тощо).

2. За розділами відповідно до Бюджетного кодексу:

- 1) податкові надходження;
- 2) неподаткові надходження;
- 3) доходи від операцій з капіталом;
- 4) трансферти.

Слід зазначити, що згідно з бюджетною класифікацією доходів бюджету виділяють ще одну їх групу – цільові фонди.

3. За рівнем централізації:

- 1) доходи державного бюджету;
- 2) доходи місцевих бюджетів.

4. За способами зарахування до бюджету:

- 1) доходи загального фонду;
- 2) доходи спеціального фонду.

5. Залежно від розподілу доходів між ланками бюджетної системи та повноти зарахування до бюджетів:

- 1) доходи, які повністю зараховуються до державного бюджету;
- 2) доходи, які повністю зараховуються до місцевих бюджетів одного рівня;
- 3) доходи, які зараховуються до місцевих бюджетів різних рівнів;
- 4) доходи, які одночасно зараховуються до Державного та місцевих бюджетів.

6. Залежно від порядку зарахування доходів до бюджету:

- 1) закріплені – доходи, які безстроково або на довгостроковій основі (цілком або за встановленими частками) зараховуються до відповідних бюджетів;
- 2) регулятивні – доходи, пропорції розподілу яких між відповідними бюджетами періодично переглядаються відповідно до їхніх потреб.

7. За частотою появи:

- 1) звичайні – регулярно включаються в доходи;
- 2) надзвичайні – з'являються в доходах за виняткових, надзвичайних обставин.

Опанування поданої класифікації дозволить глибше зрозуміти сутність і зміст категорії "доходи бюджету".

6.2. Склад і характеристика доходів Державного бюджету

Склад доходів Державного бюджету визначений: статтею 29 Бюджетного кодексу;

Законом України про Державний бюджет на відповідний рік.

Стаття 29 Бюджетного кодексу відносить до доходів Державного бюджету України всі доходи, за винятком тих, що згідно із ст. 64, 66, 69, 69¹ і 71 Кодексу закріплені за місцевими бюджетами. Частина 2 ст. 29 Кодексу визначає складові доходи загального фонду Державного бюджету, а частина 3 – доходів спеціального фонду [15].

Повний перелік доходів Державного бюджету на відповідний рік у розрізі за фондами визначається виключно Законом про Державний бюджет. Останній встановлює порядок зарахування до бюджету ново-запроваджених видів доходу та може змінювати склад доходів загального та спеціального фонду, визначений Кодексом (зокрема, відносити на відповідний бюджетний період окремі доходи загального фонду до складу спеціального фонду, та навпаки).

Детальні планові показники доходів державного бюджету, сформовані за групами та підгрупами згідно з бюджетною класифікацією, знаходяться відображення у додатку 1 до Закону про Державний бюджет.

Інформація про виконання показників доходів Державного бюджету відображається у звітності органів Державної казначейської служби України про виконання бюджетів.

Необхідно розглянути склад доходів Державного бюджету України (табл. 6.1) [20].

Таблиця 6.1

Доходи Державного бюджету України (фактичні дані)*

Групи доходів	2007 р.		2011 р.		2015 р.		2017 р.	
	млрд грн	% до підсумку	млрд грн	% до підсумку	млрд грн	% до підсумку	млрд грн	% до підсумку
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Податкові надходження	128,6	77,5	261,6	83,2	409,4	76,6	627,2	79,1

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Неподаткові надходження	30,9	18,6	49,1	15,6	120,0	22,4	128,4	16,2
Доходи від операцій з капіталом	1,8	1,1	0,5	0,2	0,2	0,0	0,3	0,0
Трансферти	4,5	2,7	3,2	1,0	4,9	0,9	7,6	1,0
Цільові фонди	0,2	0,1	0,2	0,1	0,2	0,0	29,8	3,8
Разом	165,9	100,0	314,6	100,0	534,7	100,0	793,3	100,0

* Доходи згруповано відповідно до вимог бюджетної класифікації, чинної на кінець 2017 р.

Як видно з табл. 6.1, основну частину доходів Державного бюджету забезпечують *податкові надходження* – встановлені Податковим кодексом України податки та збори. Чинною редакцією Податкового кодексу встановлено вісім загальнодержавних і п'ять місцевих податків і зборів. Місцеві податки та збори зараховуються, за деякими виключеннями, до місцевих бюджетів; загальнодержавні податки та збори є базою для формування доходів бюджетів усіх рівнів.

Податкові надходження Державного бюджету відповідно до бюджетної класифікації включають:

1) податки на доходи, податки на прибуток, податки на збільшення ринкової вартості. До цієї групи належить податок на прибуток підприємств, податок на доходи фізичних осіб і військовий збір у частині, що зараховується до Державного бюджету;

2) рентна плата та плата за використання інших природних ресурсів. До цієї групи належить рентна плата за: спеціальне використання лісових ресурсів, спеціальне використання води; користування надрами; користування радіочастотним ресурсом України, транспортування нафти та нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами територією України; транзитне транспортування трубопроводами аміаку територією України – у частині, що зараховується до Державного бюджету;

3) внутрішні податки на товари та послуги: податок на додану вартість та акцизний податок у частині, що зараховується до Державного бюджету;

4) податки на міжнародну торгівлю та зовнішні операції: ввізне та вивізне мито у частині, що зараховується до Державного бюджету;

5) інші податки та збори: екологічний податок, а також податки та збори, не віднесені до інших категорій у частині, що зараховується до Державного бюджету.

Склад і структуру податкових надходжень Державного бюджету за останній трирічний період наведено у табл. 6.2 [20; 76].

Таблиця 6.2

Склад і структура податкових надходжень Державного бюджету України

Підгрупи податкових надходжень	2016 р. (факт)		2017 р. (факт)		2018 р. (план)	
	млрд грн	% до підсумку	млрд грн	% до підсумку	млрд грн	% до підсумку
Податки на доходи, податки на прибуток, податки на збільшення ринкової вартості	114,2	22,7	141,9	22,6	173,5	22,8
Рентна плата та плата за використання інших природних ресурсів	44,1	8,8	48,7	7,8	46,5	6,1
Внутрішні податки на товари та послуги	325,6	64,6	422,3	67,3	508,4	66,9
Податки на міжнародну торгівлю та зовнішні операції	20,4	4,0	24,5	3,9	28,7	3,8
Збори на паливно-енергетичні ресурси	0,3	0,1	0,0	0,0	–	–
Місцеві податки	–	–	0,7	0,1	–	–
Інші податки та збори	-0,6	-0,1	-11,0	-1,7	2,8	0,4
Усього податкових надходжень	503,9	100,0	627,2	100,0	759,9	100,0

Як видно, основну частку податкових надходжень Державного бюджету України (понад 87 % за розглядувані роки) формує група внутрішніх податків на товари та послуги, а також група податків на доходи, податків на прибуток, податків на збільшення ринкової вартості.

Основними, найбільш значущими бюджетоформуючими податками Державного бюджету України виступають, натомість, податки: на додану вартість; акцизний; на прибуток підприємств; на доходи фізичних осіб (до 2011 р. зараховувався виключно до доходів місцевих бюджетів) (табл. 6.3) [20].

Основні бюджетоформувальні податки Державного бюджету України* та їхня частка у податкових надходженнях

Податки та збори	Роки					
	2007	2010	2011	2014	2016	2017
Податок на додану вартість	46,2	47,7	49,7	49,6	46,7	50,1
Акцизний податок (до 2011 р. – акцизний збір)	8,2	15,3	12,6	16,0	17,9	17,3
Податок на прибуток підприємств	26,4	22,1	20,9	14,3	10,8	10,7
Податок на доходи фізичних осіб (до 2011 р. податок з доходів фізичних осіб)	–	–	2,4	3,6	9,6	9,6
Плата за користування надрами (у т. ч. рентна плата за нафту, природний газ і газовий конденсат, що видобуваються в Україні)	4,5	4,8	5,9	6,5	7,9	7,0
Ввізне мито	6,4	4,7	4,0	4,4	4,0	3,8

* Відповідно до бюджетної класифікації доходів, чинної на кінець 2017 р.

Друге місце за значущістю у доходах державного бюджету України посідають неподаткові надходження, до складу яких, згідно з бюджетною класифікацією, включають:

1) доходи від власності та підприємницької діяльності. До цієї групи належать, зокрема:

а) кошти, що перераховуються Національним банком України відповідно до Закону України "Про Національний банк України" [120];

б) частина чистого прибутку (доходу) державних унітарних підприємств та їх об'єднань, що вилучається до бюджету;

в) дивіденди (дохід), нараховані на акції (частки, паї) господарських товариств, у статутних капіталах яких є державна власність;

г) плата за розміщення тимчасово вільних коштів державного бюджету;

2) адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційної господарської діяльності. До цієї групи належать, зокрема:

а) плата за надання адміністративних послуг (за державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців і громадських формувань; за реєстрацію представництв іноземних суб'єктів господарської діяльності; за видачу, продовження, переоформлення ліцензій і за видачу дублікатів

ліцензій: на мовлення, провайдера програмної послуги, на користування радіочастотним ресурсом; за підготовку до державної реєстрації авторського права та договорів, які стосуються прав автора на твір; за видачу дозволів на право ввезення на територію України, вивезення з території України або транзиту через територію України наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів; за видачу посвідчення закордонного українця тощо);

б) судовий збір;

в) надходження від звернення застави у дохід держави;

г) кошти, отримані за вчинення консульських дій;

д) виконавчий збір;

е) надходження від орендної плати за користування цілісним майновим комплексом та іншим державним майном;

ж) єдиний збір, який справляється у пунктах пропуску через державний кордон України;

з) портовий (адміністративний) збір;

и) плата за проїзд автомобільними дорогами транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів, вагові або габаритні параметри яких перевищують нормативні;

к) плата за виконання митних формальностей органами доходів і зборів поза місцем розташування цих органів або поза робочим часом, установленим для них;

3) власні надходження бюджетних установ. До цієї групи належать:

а) надходження від плати за послуги, що надаються бюджетними установами згідно із законодавством;

б) інші джерела власних надходжень бюджетних установ;

4) інші неподаткові надходження. До цієї групи належать:

а) кошти від реалізації майна, конфіскованого за рішенням суду (крім за вчинення корупційного та пов'язаного з корупцією правопорушення);

б) надходження сум кредиторської та депонентської заборгованості підприємств, організацій та установ, щодо яких минув термін позовної давності;

в) кошти від реалізації надлишкового озброєння, військової та спеціальної техніки, нерухомого військового майна Збройних сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань, правоохоронних органів та інших державних органів;

г) відрахування від суми коштів, витрачених на рекламу тютюнових виробів та/або алкогольних напоїв у межах України;

д) плата за надання державних гарантій та кредитів (позик), залучених державою;

е) плата за користування кредитами (позиками), залученими державою;

ж) плата за користування кредитом з державного бюджету;

з) збір на соціально-економічну компенсацію ризику населення, яке проживає на території зони спостереження;

и) збори на обов'язкове державне пенсійне страхування з окремих видів господарських операцій тощо.

Співвідношення між доходами групи "неподаткові надходження" за останні три роки наведено у табл. 6.4 [20].

Таблиця 6.4

Склад і структура неподаткових надходжень Державного бюджету України

Підгрупи податкових надходжень	2016 р. (факт)		2017 р. (факт)		2018 р. (план)	
	млрд грн	% до підсумку	млрд грн	% до підсумку	млрд грн	% до підсумку
1	2	3	4	5	6	7
Доходи від власності та підприємницької діяльності	51,6	49,8	71,6	55,7	90,7	62,5
у т.ч. кошти, що перераховуються Національним банком України відповідно до Закону України "Про Національний банк України"	38,2	36,8	44,4	34,6	50,5	34,9
Адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційної господарської діяльності	8,0	7,7	10,4	8,1	15,3	10,6
у т.ч. судовий збір	3,6	3,5	3,6	2,8	3,3*	2,3
Інші неподаткові надходження	9,9	9,6	10,9	8,5	12,8	8,8
у т.ч. збори на обов'язкове державне пенсійне страхування з окремих видів господарських операцій	5,4	5,2	6,2	4,8	6,8	4,7

1	2	3	4	5	6	7
Власні надходження бюджетних установ	34,1	32,9	35,5	27,7	26,2	18,1
Всього неподаткових надходжень	103,6	100,0	128,4	100,0	145,0	100,0

* Судовий збір і надходження від звернення застави у дохід держави.

Як видно, основну частку у неподаткових надходженнях Державного бюджету посідають доходи від власності та підприємницької діяльності та власні надходження бюджетних установ, що сумарно забезпечують за розглядувані роки понад 80 % надходжень цієї групи.

Потрібно зупинитися на найвагомійших складових неподаткових надходжень Державного бюджету.

Кошти, що перераховуються Національним банком України – відповідно до статті 5¹ Закону України "Про Національний банк України" [120] останній щорічно після формування за рахунок прибутку загальних та інших резервів (у обсязі, визначеному законодавством) його решту спрямовує до Державного бюджету.

Частина чистого прибутку (доходу) державних унітарних підприємств та їх об'єднань, що вилучається до бюджету – відповідно до ст. 11¹ Закону України "Про управління об'єктами державної власності" [141] державні унітарні підприємства (за деякими винятками) та їх об'єднання зобов'язані спрямовувати частину чистого прибутку (доходу) до Державного бюджету України у розмірі не менше 30 % у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України. [103].

Дивіденди (дохід), нараховані на акції (частки, паї) господарських товариств, у статутних капіталах яких є державна власність – відповідно до ст. 11 Закону України "Про управління об'єктами державної власності" – господарська організація, у статутному капіталі якої є корпоративні права держави, за підсумками календарного року спрямовує частину чистого прибутку на виплату дивідендів [141]. Частка чистого прибутку, що спрямовується на виплату дивідендів (доходу), щорічно визначається окремою Постановою Уряду. Так, для розподілу прибутку за підсумками 2008 р. застосовували диференційовану ставку, що сягала залежно від галузі діяльності та виду підприємства від 0 до 40 %. За підсумками 2009 – 2012 рр. застосовували вже єдиний для усіх нормативів 30 %;

для 2013, 2014 і 2016 рр. базовий норматив відрахувань становить 50 %, а для 2015 р. – 75 %.

Судовий збір – збір, що справляється за подання заяв, скарг до суду, за видачу судами документів, а також у разі ухвалення окремих судових рішень. Його платниками виступають юридичні та фізичні особи, які звертаються до суду чи стосовно яких ухвалене судове рішення [140].

Надходження від орендної плати за користування цілісним майновим комплексом та іншим державним майном – відповідно до Закону України "Про оренду державного та комунального майна" до доходів Державного бюджету підлягає зарахуванню певна частина сплаченої орендарем орендної плати [124]. Конкретні пропорції розподілу доходів між бюджетом, орендодавцем і балансоутримувачем визначені у Методиці розрахунку орендної плати за державне майно та пропорцій її розподілу, затвердженій Постановою Уряду № 786 від 04.10.1995 р. [37]. Так, наприклад, орендна плата за цілісні майнові комплекси, що передаються в оренду Фондом державного майна, у повній сумі спрямовується до Державного бюджету, а від орендної плати того ж орендодавця за нерухоме майно державних підприємств бюджет отримує тільки 70 %.

Кошти, отримані за вчинення консульських дій, підлягають обкладанню *консульським збором*, що зараховується виключно до доходів Державного бюджету. Такими діями є: на території України – візові операції, паспортні дії, дії з витребування документів, дії з питань засвідчення документів; за кордоном – паспортні дії, дії з питань громадянства та постійного проживання, дії з витребування документів, дії з питань засвідчення документів, дії з реєстрації актів цивільного стану, нотаріальні дії та інші [95].

Єдиний збір, який справляється у пунктах пропуску через державний кордон України – збір, який встановлюється щодо визначеного переліку транспортних засобів (зокрема, автобусів, вантажних автомобілів, великогабаритних транспортних засобів), які перетинають державний кордон України. Стягується за: здійснення санітарно-епідеміологічного, ветеринарно-санітарного, фітосанітарного, екологічного контролю товарів (у тому числі у формі попереднього документального контролю) та радіологічного контролю товарів і транспортних засобів; проїзд транспортних засобів автомобільними дорогами України та за проїзд автомобільних транспортних засобів із перевищенням встановлених розмірів загальної

маси, осьових навантажень та (або) габаритних параметрів. Перераховується до Державного бюджету у повному обсязі [86].

Виконавчий збір – збір, що стягується з боржника за примусове виконання рішення органами Державної виконавчої служби. Установлений у розмірі 10 % суми/вартості майна, що підлягає передачі стягувачу щодо рішень майнового характеру; дві мінімальні заробітні плати для боржника-фізичної особи і чотири мінімальні заробітні плати для боржника-юридичної особи щодо рішень немайнового характеру. Кошти виконавчого збору перераховуються до Державного бюджету та спрямовуються на фінансування діяльності державної виконавчої служби на її окремий рахунок [72].

Збори на обов'язкове державне пенсійне страхування з окремих видів господарських операцій. До операцій, які підпадають під обкладання зазначеним збором належать: подання ювелірних і побутових виробів з дорогоцінних металів на клеймування державним пробірним клеймом до казенних підприємств пробірного контролю; набуття права власності на легкові автомобілі; операції з придбання (купівлі – продажу) нерухомого майна; користування та надання послуг стільникового рухомого зв'язку [111].

Суттєвою складовою *неподаткових надходжень* Державного бюджету є також власні надходження бюджетних установ, які фінансуються з Державного бюджету – кошти, отримані як плата за надання послуг, виконання робіт, гранти, дарунки та благодійні внески, кошти від реалізації продукції чи майна та іншої діяльності. Власні надходження бюджетних установ почали включати до доходів бюджету з 2000 р., що дало можливість реальніше оцінити фінансове забезпечення відповідних структур і підвищити прозорість державних фінансів.

Третя група у доходах Державного бюджету – *доходи від операцій з капіталом*. Незважаючи на незначну питому вагу цієї групи в загальному обсязі доходів Державного бюджету, в абсолютних показниках надходження від неї складають за фактичними даними 2016 і 2017 рр. 191,5 і 286,9 млн грн, відповідно. До доходів від операцій із капіталом згідно з бюджетною класифікацією належать:

- надходження від продажу основного капіталу, що включають кошти від реалізації скарбів, майна, отриманого державою в порядку спадкування чи дарування, безхазяйного майна, знахідок, а також валютних цінностей і грошових коштів, власники яких невідомі; надходження

коштів від Державного фонду дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння;

- надходження від реалізації державних запасів товарів, що включають надходження від реалізації матеріальних цінностей державного резерву; надходження від реалізації розброньованих матеріальних цінностей мобілізаційного резерву;

- кошти від продажу землі та нематеріальних активів.

Основні надходження третьої групи доходів Державного бюджету стосуються надходжень від реалізації державних запасів. Зазначені запаси у формі державного резерву матеріальних цінностей створюються відповідно до Закону України "Про державний матеріальний резерв" [77]. Вони мають на меті:

забезпечення потреб країни у матеріально-технічних, сировинних, продовольчих ресурсах в особливий період (оголошення рішення про мобілізацію, введення воєнного стану);

надання державної підтримки окремим галузям економіки, підприємствам, у разі тимчасових порушень термінів постачання сировини, виникнення диспропорцій між попитом та пропозицією на внутрішньому ринку;

забезпечення першочергових робіт під час ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій;

надання гуманітарної допомоги тощо.

Оновлення запасів державного резерву, операції його розбронювання (відпуск цінностей без наступного повернення) супроводжується їх реалізацією з надходженням коштів до Державного бюджету та подальшим спрямуванням на фінансування операцій поновлення запасів державного резерву.

Четверту групу надходжень Державного бюджету становлять *офіційні трансферти*, що включають кошти, які передаються з місцевих бюджетів, та кошти, отримані від урядів зарубіжних країн і міжнародних фінансових організацій (зокрема, від секретаріату ООН, НАТО, ЄС, ОБСЄ за участь України в міжнародних операціях з підтримання миру та безпеки, надходження в рамках програм допомоги Європейського Союзу тощо).

П'ята група надходжень до Державного бюджету – *цільові фонди* – формує сьогодні доволі мізерну частину його доходів. Проте в окремі роки ця частка була доволі істотною (табл. 6.5).

**Частка державних цільових фондів у доходах
Державного бюджету України, %**

Роки	1992*	1996*	2000*	2005*	2010*	2013	2015	2016	2017
%	16,4	45,1	9,7	0,2	0,2	0,06	0,03	0,06	3,8

* Планові дані.

У різні періоди до складу державних цільових фондів Державного бюджету включалися:

- Фонд для здійснення заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення (протягом 1992 – 2001 рр.);
 - Пенсійний фонд України (протягом 1994 – 1996 рр.);
 - Державний інноваційний фонд (протягом 1995 – 2001 рр.);
 - Фонд розвитку паливно-енергетичного комплексу (протягом 1995 – 1998 рр.);
 - Державний фонд сприяння зайнятості населення (протягом 1996 – 2000 рр.);
 - Фонд соціального страхування (2000 р.);
 - надходження відрахувань і збору на будівництво, реконструкцію, ремонт і утримання автомобільних доріг загального користування (протягом 1997 – 1999 рр.);
 - Фонд охорони навколишнього природного середовища (протягом 1997 – 2010 рр.);
 - Фонд соціального захисту інвалідів (з 1997 р. дотепер);
 - Цільовий фонд для забезпечення оборони і безпеки держави (з 2015 р. дотепер).

Сьогодні окремі з названих фондів ліквідовані (зокрема, Державний інноваційний фонд, Фонд розвитку паливно-енергетичного комплексу тощо) або мають власні відокремлені бюджети. Не відображається у складі цільових фондів і Фонд охорони навколишнього природного середовища, який формується у складі Державного бюджету за рахунок надходжень від екологічного податку, а тому знаходить своє місце у групі податкових надходжень. Два державні фонди, які представлені сьогодні у групі "цільові фонди", – Фонд соціального захисту інвалідів і Цільовий фонд для забезпечення оборони та безпеки держави. Бюджет Фонду соціального

захисту інвалідів формується за рахунок коштів Державного бюджету, благодійних внесків, добровільних пожертвувань та інших надходжень. Одним із джерел доходів Фонду є санкції, що сплачують роботодавці, крім бюджетних організацій, які не дотримуються встановленого нормативу працевлаштування інвалідів (4 % середньооблікової чисельності штатних працівників облікового складу за рік, а якщо працює від восьми до двадцяти п'яти осіб, – одне робоче місце). Сума санкції становить розмір середньої річної заробітної плати на відповідному підприємстві за кожне робоче місце, призначене для працевлаштування інваліда і не зайняте інвалідом (а якщо працює від восьми до двадцяти п'яти осіб – у розмірі половини середньої річної заробітної плати) [126].

Фонд забезпечення оборони та безпеки держави створюється у складі Державного бюджету з 2015 р. Джерелом його надходжень визначені конфісковані кошти та кошти, отримані від реалізації майна, конфіскованого за рішенням суду за вчинення корупційного та пов'язаного з корупцією правопорушення. Отримані до Фонду кошти підлягають розподілу в щорічно затверджуваних Урядом пропорціях між окремими відомствами (зокрема, Міністерством оборони, Національною поліцією, Державним космічним агентством, Міністерством економічного розвитку, Адміністрацією Держкомзв'язку, Службою безпеки України, Національною гвардією тощо). Метою є реалізація переліку узгоджених програм, спрямованих на підвищення обороноздатності та безпеки держави, реформування та розвитку оборонно-промислового комплексу.

Починаючи з 2000 р. Державний бюджет розподілено на два фонди: загальний та спеціальний. *Доходи загального фонду* призначені для забезпечення фінансовими ресурсами загальних видатків і не спрямовані на реалізацію конкретної мети. *Доходи спеціального фонду*, на противагу загальному, призначені лише для фінансування конкретних заходів (цілей). Середнє значення частки спеціального фонду в фактичних доходах Державного бюджету за 2000 – 2017 рр. склало 18,5 % з мінімальним 5,8 % у 2015 р. і максимальним 26,7 % – у 2001 р. Згідно з плановими показниками Державного бюджету на 2018 р. частка спеціального фонду становить 8,2 % [20; 76].

Слід зазначити, що формування та використання доходів спеціального фонду в Україні відбувається в умовах постійного перегляду переліку дохідних джерел, їхньої кількості, нормативів розмежування доходів між загальним і спеціальним фондами, періодичної зміни місць дислокації доходів ("блукання" між фондами) тощо. Лише частина цільових доходів

Державного бюджету (у тому числі цільових бюджетних фондів), логічно потрапляє до складу спеціального фонду, тоді як інші аналогічні види доходів зараховуються до загального фонду бюджету. Водночас низка первісно нецільових доходів наділяється цільовим призначенням і включається Законом про Державний бюджет чи Бюджетним кодексом до складу спеціального фонду Державного бюджету. Суттєві відхилення фактичних показників доходів спеціального фонду від їх планових значень, що набули системного характеру, призводять до щорічного недофінансування низки бюджетних програм (за умов недовиконання плану). Отже, поширюються факти марнотратства, безгосподарності, незаконного використання державних ресурсів, елементарного заморожування бюджетних коштів на бюджетних рахунках в умовах їх фактичного дефіциту (за умов перевиконання плану). У зв'язку з цим питання про доцільність продовження практики розподілу єдиного бюджету на окремі фонди лишається відкритим [12].

6.3. Склад і характеристика доходів місцевих бюджетів

Доходи місцевих бюджетів є матеріальною та фінансовою основою місцевого самоврядування (ст. 142 Конституції України). Склад доходів місцевих бюджетів визначений:

статтями 64, 66 – 69, 69¹ і 71 Бюджетного кодексу;

рішенням про відповідний місцевий бюджет на відповідний рік.

Починаючи з 2000 р. доходи місцевих бюджетів включають загальний та спеціальний фонди. *До складу доходів загального фонду* місцевих бюджетів включаються доходи, визначені ст. 64 (для бюджетів міст республіканського АР Крим та обласного значення, міст Києва та Севастополя, районних бюджетів, бюджетів об'єднаних територіальних громад), 66 (для бюджету АР Крим та обласних бюджетів), 69 (для бюджетів міст районного значення, сільських і селищних бюджетів), а також трансферти місцевим бюджетам, крім субвенцій, визначених ст. 69¹ і частиною першою ст. 71 Бюджетного кодексу. Склад доходів бюджетів районів у містах визначений ст. 68 Бюджетного кодексу. *До складу доходів спеціального фонду* місцевих бюджетів включаються доходи, визначені ст. 69¹ і частиною першою ст. 71 Бюджетного кодексу.

Як зазначено, місцеві бюджети різних рівнів мають відмінний склад доходних джерел формування. Розподіл основних бюджетних платежів між відповідними бюджетами відповідно до норм Бюджетного кодексу України поданий у табл. 6.6.

**Пропорції розподілу окремих бюджетних платежів
між відповідними бюджетами**

Державний бюджет	Місцеві бюджети				
	області (АР Крим)	району області	м. Києва	міста районного значення, селища, села	міста обласного (АР Крим) значення, бюджетів об'єднаних територіальних громад
1	2	3	4	5	6
Податок на прибуток підприємств приватної власності, що справляється на території м. Києва					
90			10		
Податок на прибуток підприємств приватної власності, що справляється на території інших населених пунктів (крім м. Києва)					
90	10				
Податок на прибуток підприємств державної власності					
100					
Податок на прибуток підприємств і фінансових установ комунальної власності					
	100 (до бюджету ради, яка виступає засновником підприємства чи фінансової установи)				
Податок на додану вартість					
100					
Податок на доходи фізичних осіб*, що справляється на території м. Києва					
60			40		
Податок на доходи фізичних осіб*, що справляється на території міста районного значення, селища, села					
25	15	60			
Податок на доходи фізичних осіб*, що справляється на території міста обласного (АР Крим) значення, на території об'єднаної територіальної громади					
25	15				60
Ввізне мито					
100					
Вивізне мито					
100					
Рентна плата за:					
1) транспортування нафти та нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами територією України;					
2) транзитне транспортування трубопроводами аміаку територією України;					
3) за користування радіочастотним ресурсом України					
100					

Продовження табл. 6.6

1	2	3	4	5	6
Рентна плата за користування надрами для видобування нафти, природного газу та газового конденсату (крім рентної плати за користування надрами в межах континентального шельфу та/або виключної / морської економічної зони України)					
95		2			3
Рентна плата за користування надрами для видобування корисних копалин загальнодержавного значення (крім рентної плати за користування надрами для видобування нафти, природного газу та газового конденсату), що справляється на території м. Києва					
75			25		
Рентна плата за користування надрами для видобування корисних копалин загальнодержавного значення (крім рентної плати за користування надрами для видобування нафти, природного газу та газового конденсату), що справляється на території інших населених пунктів (крім м. Києва)					
75	25				
Рентна плата за спеціальне використання води (крім рентної плати за спеціальне використання води водних об'єктів місцевого значення), що справляється на території м. Києва					
55			45		
Рентна плата за спеціальне використання води (крім рентної плати за спеціальне використання води водних об'єктів місцевого значення), що справляється на території інших населених пунктів (крім м. Києва)					
55	45				
Рентна плата за спеціальне використання лісових ресурсів у частині деревини, заготовленої в порядку рубок головного користування, що справляється на території м. Києва					
50			50		
Рентна плата за користування надрами:					
1) для видобування корисних копалин місцевого значення;					
2) у цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин;					
3) води водних об'єктів місцевого значення;					
4) лісових ресурсів (крім рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів у частині деревини, заготовленої в порядку рубок головного користування)					
			100 (до відповідного бюджету місцевого самоврядування)		
Рентна плата за спеціальне використання лісових ресурсів у частині деревини, заготовленої в порядку рубок головного користування, що справляється на території інших населених пунктів (крім м. Києва)					
50	50				

1	2	3	4	5	6
Акцизний податок (крім податку з реалізації суб'єктами господарювання роздрібною торгівлі підакцизних товарів)					
100					
Акцизний податок з реалізації суб'єктами господарювання роздрібною торгівлі підакцизних товарів					
			100 (до відповідного бюджету місцевого самоврядування)		
Екологічний податок (крім податку за утворення радіоактивних відходів та/або зберігання їх понад установлений строк, який зараховується виключно до спецфонду ДБУ), що справляється на території м. Києва					
45			55		
Екологічний податок (крім податку за утворення радіоактивних відходів та зберігання їх понад установлений строк, який зараховується виключно до спецфонду ДБУ), що справляється на території інших населених пунктів (крім м. Києва)					
45	30			25 (до відповідного бюджету місцевого самоврядування)	
Військовий збір					
100					
Місцеві податки і збори					
			100 (до відповідного бюджету місцевого самоврядування)		

* Крім податку на доходи фізичних осіб від оподаткування пасивних доходів у вигляді відсотків на поточний або депозитний (вкладний) банківський рахунок, відсотків на вклад (депозит) члена кредитної спілки у кредитній спілці.

Інформація про склад і структуру доходів місцевих бюджетів наведена у табл. 6.7 [20].

Таблиця 6.7

Склад і структура доходів місцевих бюджетів згідно бюджетної класифікації, чинної на кінець 2016 р. (фактичні дані)

Складові доходів бюджетів	Роки						
	2007	2010	2011	2014	2015	2016	2017
1	2	3	4	5	6	7	8
Податкові надходження, млрд грн	44,4	67,9	73,1	87,3	98,2	146,9	201,0

Закінчення табл. 6.7

1	2	3	4	5	6	7	8
% до загального обсягу доходів	41,5	42,6	40,3	37,7	33,4	40,1	40,0
у т. ч., млрд грн: податок на доходи фізичних осіб (до 2011 р. податок з доходів фізичних осіб), млрд грн	34,8	51,0	54,1	62,6	54,9	79,0	110,7
податок на прибуток підприємств	0,4	0,4	0,4	0,3	7,7	11,6	6,5
плата за землю	3,9	9,5	10,7	12,1	14,8	23,3	26,4
акцизний податок з реалізації суб'єктами господарювання роздрібною торгівлі підакцизних товарів	–	–	–	–	4,3	5,9	6,0
Неподаткові надходження, млрд грн	7,0	9,4	10,9	12,3	20,1	21,9	26,0
% до загального обсягу доходів	6,6	5,9	6,0	5,3	6,8	6,0	5,2
у т. ч., млрд грн: власні надходження бюджетних установ	4,5	6,6	8,3	9,6	15,3	14,9	16,9
плата за оренду майнових комплексів та іншого майна, що перебувають у комунальній власності	0,5	0,7	0,7	0,7	0,8	0,9	–
Доходи від операцій з капіталом, млрд грн	4,6	2,6	1,8	1,1	1,6	1,4	1,9
% до загального обсягу доходів	4,3	1,6	1,0	0,5	0,6	0,4	0,4
Трансферти*, млрд грн	48,7	78,9	94,9	130,6	174,1	195,5	272,6
% до загального обсягу доходів	45,5	49,5	52,3	56,4	59,1	53,4	54,3
Цільові фонди, млрд грн	2,3	0,7	0,8	0,4	0,4	0,5	0,6
% до загального обсягу доходів	2,2	0,4	0,5	0,2	0,1	0,1	0,1
Усього	107,1	159,4	181,5	231,7	294,5	366,1	502,1

* – Без урахування суми міжбюджетних трансфертів, які передаються місцевими бюджетами різних рівнів або між місцевими бюджетами однієї підпорядкованості.

Дані табл. 6.7 свідчать, що основними складовими доходів місцевих бюджетів виступають трансферти та податкові надходження. Починаючи з 2011 р. частка трансфертів складає понад 50 %. Неподаткові надходження забезпечують у загальній сумі доходів бюджетів від 5,2 до 6,8 % за досліджувані роки. Основним бюджетоформуючим податком місцевих бюджетів виступає податок на доходи (з доходів) фізичних осіб. До 2014 р. включно це справедливо щодо всіх місцевих бюджетів. Починаючи з 2015 р. – тільки щодо обласних, районних і міських (міст обласного значення) бюджетів, оскільки з зазначеної дати цей податок до бюджетів сіл, селищ і міст районного значення не спрямовується

Вагоме місце у податкових надходженнях місцевих бюджетів посідає також плата за землю. Від 2015 р. зростає значущість податку на прибуток підприємств. Це пов'язано насамперед із спрямуванням починаючи з названого року 10 % даного податку до обласних бюджетів. Це положення не стосується підприємств державної та комунальної власності.

Новозапроваджений з 2015 р. акцизний податок з реалізації суб'єктами господарювання роздрібною торгівлю підакцизних товарів також вагомий для бюджетів місцевого спрямування, збільшуючи фінансовий ресурс останніх. Найвагомішу (на рівні 63,5 – 78,2 % за досліджувані роки) частку в складі неподаткових надходжень місцевих бюджетів забезпечують власні надходження бюджетних установ, істотно меншу, але також важливу – плата за оренду майнових комплексів та іншого майна, що перебувають у комунальній власності.

Слід додатково назвати основні бюджетоформуючі складові доходів окремих груп місцевих бюджетів для післяреформеного (з 2015 р.) періоду. Тут не провадять урахування трансфертів, оскільки частка останніх лишається переважно найвагомішою для більшості бюджетів. *Для обласних бюджетів* – це насамперед податок на доходи фізичних осіб, а також (із значно меншою у доходах таких бюджетів часткою) податок на прибуток, рентна плата та власні надходження бюджетних установ. *Для районних бюджетів* – це податок на доходи фізичних осіб і власні надходження бюджетних установ. *Для бюджетів міст обласного значення* – це податок на доходи фізичних осіб, акцизний податок з реалізації суб'єктами господарювання роздрібною торгівлю підакцизних товарів, місцеві податки та збори, державне мито, плата за надання адміністративних послуг, надходження від орендної плати за користування цілісним

майновим комплексом та іншим майном, що перебуває в комунальній власності, власні надходження бюджетних установ. Для селищних, сільських і міських (міст районного значення) бюджетів, в умовах, коли податок на доходи фізичних осіб перестав формувати їхні доходи, основними бюджетоформуючими стали надходження від місцевих податків і зборів, новозапроваджений акцизний податок з реалізації суб'єктами господарювання роздрібною торгівлі підакцизних товарів, а також традиційно власні надходження бюджетних установ [12].

Дохідна частина місцевих бюджетів включає дві складові – доходи загального та спеціального фондів. Частка загального фонду є переважальною протягом усіх спостережуваних років. Тенденція до поступового скорочення питомої ваги спеціального фонду стає особливо помітною з 2015 р. Якщо протягом 2007 – 2014 рр. доходи спеціального фонду формують від 10,4 до 17,7 % загального обсягу доходів місцевих бюджетів, то в 2015 – 2017 рр. тільки 6,7, 6,8 і 9,6 %, відповідно [20]. Негативним є одночасне зменшення обсягів бюджету розвитку, що утворюється у складі спеціального фонду місцевих бюджетів, яке пов'язане насамперед із скороченням законодавчо затвердженого переліку його складових. У результаті виникають труднощі із фінансуванням капітальних видатків, реалізацією громадами інвестиційно-інноваційних проектів: з 2011 р. фактично єдиним дозволеним джерелом фінансування таких заходів стають саме кошти бюджету розвитку. Певним вирішенням даної проблеми є наявність у місцевих рад права спрямовувати до бюджету розвитку надлишок сформованого з профіцитом загального фонду місцевого бюджету.

Окремо слід сказати про значення місцевих податків і зборів у формуванні дохідної бази місцевих бюджетів: до 2011 р. вона лишалася незначною. З ухваленням Податкового кодексу ситуація змінюється. На згадку з минулого у переліку місцевих податків і зборів залишаються тільки два збори: за місця для паркування транспортних засобів, що замінив собою збір за паркування транспортних засобів, і туристичний збір, у якому поєднали чинні раніше готельний та курортний збори. Головними придбаннями у когорті місцевих платежів стали перенесений зі складу загальнодержавних податків єдиний податок і новозапроваджений податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки [14].

З 2015 р. групу місцевих податків і зборів поповнюють платою за землю, яка до цього моменту значилася у складі загальнодержавних податків, і новозапровадженим транспортним податком. Водночас скасовується

збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності. Структура місцевих податкових платежів розглянута в табл. 6.8 [20].

Таблиця 6.8

**Склад і структура надходжень до місцевих бюджетів
від місцевих податків і зборів за 2015 – 2017 рр.**

Назва податку/збору	2015 р.		2016 р.		2017 р.	
	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%
Плата за землю	14 831,4	54,8	23 323,6	55,2	26 384,5	50,2
Єдиний податок	10 974,8	40,6	17 168,0	40,6	23 388,7	44,5
Податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки	745,7	2,8	1 418,9	3,4	2 425,7	4,6
Транспортний податок	434,0	1,6	246,9	0,6	245,9	0,5
Місцеві податки та збори (у т. ч. єдиний податок), нараховані до 01.01.2015 р.	-41,9	-0,2	-16,0	-0,0	-5,7	-0,0
Збір за місця для паркування транспортних засобів	60,2	0,2	66,2	0,2	77,6	0,1
Туристичний збір	37,1	0,1	54,1	0,1	70,2	0,1
Місцеві податки та збори – всього	27 041,3	100,0	42 261,6	100,0	52 586,8	100,0
Місцеві податки та збори, % до податкових надходжень місцевих бюджетів	27,5		28,8		26,2	
Місцеві податки та збори, % до доходів місцевих бюджетів (без урахування трансфертів)	22,4		24,8		22,9	

Отже, зростання обсягів надходжень від місцевих податків і зборів (у т.ч. збільшення їхньої частки у доходах місцевих бюджетів) відбувається останнім часом як у зв'язку із включенням до їх переліку фіскально значущих податків, так і певною мірою через втрату (часткову чи повну) з 2015 р. бюджетами місцевого самоврядування надходжень за основним бюджетоформуючим податком – на доходи фізичних осіб.

Рекомендована література: [3; 9; 12; 14; 15; 20; 37; 43; 71; 72; 76; 77; 86; 95; 103; 111; 120; 124; 126; 140; 141].

Практична частина

Запитання для самоконтролю

1. Розкрийте економічну сутність категорії "доходи бюджету" та назовіть критерії їх класифікації.
2. Визначте та проаналізуйте чинники, які впливають на формування доходів Державного бюджету України в сучасних умовах.
3. Назвіть склад доходів Державного бюджету, передбачений Бюджетним кодексом.
4. Назвіть загальнодержавні податки та збори, які стягуються в Україні, та визначте основні бюджетоформуючі податки та збори Державного бюджету.
5. Визначте склад і дайте характеристику неподаткових надходжень Державного бюджету.
6. Визначте основні складові доходів від операцій із капіталом.
7. Назвіть державні цільові фонди, які включаються до складу Державного бюджету України.
8. Охарактеризуйте склад доходів місцевих бюджетів.
9. Назвіть перелік місцевих податків і зборів, запроваджених в Україні.
10. Назвіть основні бюджетоформуючі податки місцевих бюджетів.
11. Розкрийте значення міжбюджетних трансфертів як складової доходів місцевих бюджетів.
12. Назвіть складові доходів загального та спеціального фондів Державного та місцевих бюджетів. Охарактеризуйте призначення бюджету розвитку місцевих бюджетів.

Тестові завдання

1. Яке з наведених нижче визначень є неправильним:

а) доходи бюджету – це податкові, неподаткові та інші надходження на безповоротній основі, справляння яких передбачено законодавством України (включаючи трансферти, плату за надання адміністративних послуг, власні надходження бюджетних установ);

б) доходи бюджету – це частина централізованих фінансових ресурсів держави (органів місцевого самоврядування), які врегульовані

відповідними нормативними документами та необхідні для виконання функцій держави та місцевих органів влади, відповідно;

в) доходи бюджету – це сукупність економічних відносин, які пов'язані з формуванням доходів держави;

г) доходи бюджету – це сукупність економічних відносин держави з юридичними та фізичними особами, які виникають у процесі стягнення бюджетних платежів?

2. Залежно від способів зарахування до бюджету доходи розподіляють на:

а) звичайні та надзвичайні;

б) доходи державного та місцевих бюджетів;

в) доходи загального та спеціального фондів;

г) податкові та неподаткові надходження.

3. Які з наведених показників не включаються до дохідної частини Державного бюджету:

а) податкові надходження;

б) державні запозичення;

в) цільові фонди;

г) доходи від операцій із капіталом?

4. До податкових надходжень бюджету належать:

а) рентна плата за спеціальне використання природних ресурсів;

б) доходи від власності та підприємницької діяльності;

в) надходження від продажу основного капіталу;

г) міжбюджетні трансферти.

5. Основу податкових надходжень дохідної частини Державного бюджету України становлять:

а) податок на додану вартість, податок на прибуток підприємств, акцизний податок;

б) податок на додану вартість, податок на прибуток підприємств, податок на нерухоме майно;

в) податок на прибуток підприємств, акцизний податок, внески до державних цільових фондів;

г) податок на землю, податок на прибуток підприємств, податок із доходів фізичних осіб.

6. Які з наведених складових зараховуються до доходів загального фонду Державного бюджету України:

а) власні надходження бюджетних установ;

б) судовий збір;

- в) військовий збір;
- г) надходження до Фонду соціального захисту інвалідів.

7. Передавання коштів між загальним та спеціальним фондами Державного бюджету:

- а) не дозволяється за жодних обставин;
- б) здійснюється за наявності такої потреби;
- в) дозволяється тільки в межах бюджетних призначень шляхом внесення змін до закону про Державний бюджет України;
- г) правильної відповіді немає.

8. Ввізне мито є складовою:

- а) неподаткових надходжень Державного бюджету;
- б) офіційних трансфертів у складі доходів Державного бюджету;
- в) податкових надходжень Державного бюджету;
- г) доходів від операцій з капіталом Державного бюджету.

9. Які з наведених державних цільових фондів включаються до складу Державного бюджету України:

- а) Пенсійний фонд України;
- б) Фонд соціального захисту інвалідів;
- в) Фонд соціального страхування;
- г) Фонд соціального страхування на випадок безробіття?

10. Які з наведених податків і зборів мають обов'язково встановлюватися місцевими радами:

- а) збір за місця для паркування транспортних засобів;
- б) податок на майно (в частині податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки);
- в) туристичний збір;
- г) податок на майно (в частині транспортного податку)?

Практичні завдання

Завдання 1. Ознайомтеся з додатком 1 до Закону України про Державний бюджет на поточний рік. Проаналізуйте склад і структуру доходів Державного бюджету в цілому й у розрізі за загальним і спеціальним фондами.

Завдання 2. Доходи загального фонду міського бюджету становлять 314 млн грн, доходи спеціального фонду – 7,2 % від загального

обсягу доходів бюджету. Визначте, у якому обсязі сформовано міський бюджет.

Завдання 3. Додаткові обсяги виробництва підакцизної продукції у плановому році становлять:

вина ігристі – 8 500 дал;

сигарети без фільтра 3 500 тис. шт.; середнє значення максимальної роздрібної ціни для пачки, що містить 20 шт. сигарет, становить 19,00 грн.

Визначте додатковий плановий обсяг надходжень акцизного податку до бюджету.

Завдання 4. На підставі наведених у табл. 6.9 даних розподіліть надходження від платників, зареєстрованих у місті обласного значення, між відповідними бюджетами.

Таблиця 6.9

Вихідні дані

Складові надходжень	Сума, тис. грн
1	2
Податок на прибуток приватних підприємств	22,0
Податок на додану вартість	17,0
Податок на доходи фізичних осіб	9,0
Ввізне мито	4,2
Податок на прибуток підприємств державної форми власності	6,0
Рентна плата за користування радіочастотним ресурсом	1,0
Рентна плата за спеціальне використання води	2,0
Акцизний податок	3,5
Акцизний податок із реалізації суб'єктами господарювання роздрібною торгівлю підакцизних товарів	2,7
Екологічний податок	2,4
Військовий збір	1,0
Земельний податок	3,6
Державне мито за реєстрацію місця проживання	0,2
Податок на прибуток комунальних підприємств	2,0
Збір за місця для паркування транспортних засобів	1,6
Єдиний податок із юридичних осіб	7,0
Виконавчий збір, стягнутий органами державної виконавчої служби	2,0

1	2
Судовий збір	1,6
Державне мито за видачу закордонних паспортів	1,7
Плата за ліцензії на право роздрібної торгівлі алкогольними напоями	16,0
Туристичний збір	2,3

Завдання 5. Визначте пропорції розподілу податку на доходи фізичних осіб (крім податку від оподаткування пасивних доходів у вигляді відсотків на поточний або депозитний/вкладний банківський рахунок, відсотків на вклад/депозит члена кредитної спілки у кредитній спілці) між відповідними бюджетами згідно з нормами Бюджетного кодексу України та розрахуйте, яка сума податку надійде до Державного бюджету України, районних в області бюджетів, бюджетів міст обласного значення, сільських (селищних, міст районного значення) бюджетів. Вихідні дані до завдання наведено в табл. 6.10.

Таблиця 6.10

Вихідні дані

Показники	Значення показників, млн грн
Податок на доходи фізичних осіб, сплачений підприємствами області	?
Сума податку, перерахована органами ДКСУ до обласного бюджету, у тому числі:	3 000
із сум податку, сплаченого на території сіл і селищ, %	20
із сум податку, сплаченого на території міст районного значення, %	15
із сум податку, сплаченого на території міст обласного значення, %	решта

За результати проведених розрахунків зробіть обґрунтовані висновки.

7. Система видатків бюджету

Мета – формування системи теоретичних знань щодо сутності, класифікації та складу видатків бюджету, форм бюджетного фінансування; набуття практичних навичок аналізу динаміки та структури видатків, розподілу видатків між бюджетами різних рівнів, складання кошторисів бюджетних установ.

Компетентності, що формуються за темою:

знання: сутності видатків і витрат бюджету, принципів розподілу видатків між бюджетами різних рівнів, методів бюджетного планування та прогнозування видатків бюджету;

уміння: аналізувати динаміку та структуру видатків бюджету; обґрунтовувати доцільність зміни складу видатків бюджету, здійснювати розмежування видатків між бюджетами;

комунікації: опанування технологіями спілкування з розпорядниками бюджетних коштів, фахівцями органів Державної казначейської служби;

автономність і відповідальність: здатність визначати джерела фінансування бюджетних програм; відповідальність за якість здійснюваних розрахунків.

Основні питання

7.1. Економічна змістовність і класифікація видатків бюджету.

7.2. Склад і характеристика видатків Державного бюджету.

7.3. Склад і характеристика видатків місцевих бюджетів.

7.4. Форми бюджетного фінансування.

Ключові слова: видатки бюджету, витрати бюджету, бюджетне фінансування, кошторис, планування видатків.

7.1. Економічна змістовність і класифікація видатків бюджету

Реалізація функцій держави й органів місцевої влади здійснюється шляхом фінансування визначеного переліку видатків.

Бюджетний кодекс України дає таке визначення терміна "**видатки бюджету**" [15]. Це кошти, спрямовані на здійснення програм і заходів, передбачених відповідним бюджетом.

До складу видатків не включаються:

- бюджетні кошти, що спрямовуються на погашення основної суми боргу;

- суми кредитів, які надаються з бюджету;
- бюджетні кошти, які розміщують на депозитах;
- бюджетні кошти, спрямовані на придбання цінних паперів.

Зазначені показники виступають складовою іншого поняття – витрат бюджету.

Не є складовими видатків також:

- суми надміру сплачених до бюджету податків і зборів (обов'язкових платежів) та інших доходів бюджету, які повертаються особам, які їх сплачували;

- суми відшкодування з бюджету окремих податків і зборів (обов'язкових платежів).

Зазначені складові, будучи опосередковані відтоком коштів з бюджету, відображаються як коригувальні показники (з від'ємним знаком) величини доходів бюджету (табл. 7.1).

Таблиця 7.1

Надходження Державного бюджету України від податку на додану вартість з вироблених в Україні товарів за 2017 р.

Доходи згідно з бюджетною класифікацією	Сума, млн грн
1	2
Податок на додану вартість з вироблених в Україні товарів (робіт, послуг) з урахуванням бюджетного відшкодування	63 450 368,0
Податок на додану вартість з вироблених в Україні товарів (робіт, послуг)	180 173 007,2
Бюджетне відшкодування податку на додану вартість	-120 060 592,4
Податок на додану вартість із імпортованих на територію України робіт, послуг	3 374,3
Надходження від підприємств податку на додану вартість за операціями, пов'язаними з виконанням інноваційних проектів	0,4
Надходження від погашення податкового боргу, в тому числі реструктуризованого або розстроченого (відстроченого), з податку на додану вартість (з урахуванням штрафних санкцій, пені та відсотків, нарахованих на суму цього розстроченого/відстроченого боргу, що сплачуються підприємствами електроенергетичної, нафтогазової, вугільної галузей, підприємствами, що надають послуги з виробництва, транспортування та постачання теплової енергії, підприємствами централізованого водопостачання та водовідведення	80 542,8

Закінчення табл. 7.1

1	2
Податок на додану вартість від операцій з постачання на митній території України лікарських засобів, дозволених для виробництва та застосування в Україні та внесених до Державного реєстру лікарських засобів і медичних виробів за переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України; а також лікарських засобів, медичних виробів та/або медичного обладнання, дозволених для застосування у межах клінічних випробувань, дозвіл на проведення яких надано центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я	2,2
Податок на додану вартість сільськогосподарських підприємств за операціями з сільськогосподарськими товарами/послугами (крім операцій із зерновими та технічними культурами, операцій з продукцією тваринництва)	1 530 246,3
Податок на додану вартість сільськогосподарських підприємств за операціями із зерновими та технічними культурами	1 529 756,4
Податок на додану вартість сільськогосподарських підприємств за операціями з продукцією тваринництва	194 030,9

З даних табл. 7.1 стає зрозуміло, що загальна величина податку на додану вартість з вироблених в Україні товарів, яка надійшла до Державного бюджету в 2017 р., є сумою відповідних складових надходжень, скоригованою (зменшеною) на величину бюджетного відшкодування податку грошовими коштами.

З'ясувавши змістовність терміна "видатки бюджету" необхідно перейти до визначення змістовності іншого пов'язаного з ним поняття – "системи видатків бюджету". Поява та значення даної категорії пов'язана зі створенням та існуванням у кожній державі залежно від форми державного устрою та адміністративно-територіального поділу країни відповідної системи бюджетів: від загальнодержавного до нижчих адміністративно-територіальних угруповань. Ураховуючи, що Україна згідно з Конституцією є унітарною державою, видатки бюджету мають два рівні – державний та місцевий. Видатками місцевих бюджетів визнаються видатки бюджету АР Крим, обласних, районних бюджетів, бюджетів місцевого самоврядування. Отже, сукупність видатків бюджетів усіх рівнів та їх взаємопов'язане застосування становлять **систему видатків бюджетів**.

Для кращого усвідомлення економічної сутності й особливостей видатків здійснюється їхня класифікація. Офіційна класифікація видатків

бюджету встановлена Наказом Міністерства фінансів України "Про бюджетну класифікацію" [71]. Відповідно до неї *групування видатків бюджету здійснюється за такими ознаками:*

1) функціями, з виконанням яких пов'язані видатки (функціональна класифікація видатків): загальнодержавні функції; оборона; громадський порядок, безпека та судова влада; економічна діяльність; охорона навколишнього природного середовища; житлово-комунальне господарство; охорона здоров'я; духовний та фізичний розвиток; освіта; соціальний захист та соціальне забезпечення;

2) економічною характеристикою операцій, під час проведення яких здійснюються видатки (економічна класифікація видатків): поточні, капітальні та нерозподілені видатки;

3) ознакою головного розпорядника бюджетних коштів (відомча класифікація видатків) – дозволяє контролювати використання бюджетних коштів у розрізі за головними розпорядниками коштів;

4) за бюджетними програмами (програмна класифікація видатків) – дозволяє контролювати використання бюджетних коштів за затвердженим переліком програм розпорядників коштів в умовах застосування програмно-цільового методу формування бюджету.

Наукова класифікація видатків бюджету здійснюється за такими ознаками.

1. За роллю у відтворенні виробництва:

1) **поточні видатки** – це видатки, які спрямовуються на виконання бюджетних програм і забезпечують: поточне функціонування бюджетних установ; проведення досліджень, розроблень, заходів і надання поточних трансфертів населенню і підприємствам (установам, організаціям);

2) **капітальні видатки** – це видатки, які спрямовуються: на придбання основного капіталу (обладнання та предметів довгострокового користування), необоротних активів (у тому числі землі, нематеріальних активів тощо); на будівництво (придбання), ремонт, реконструкцію та реставрацію, у тому числі житла (приміщень), інших об'єктів; на створення державних запасів і резервів; на придбання капітальних активів; невідплатні платежі, компенсацію втрат, пов'язаних із пошкодженням основного капіталу.

Розподіл видатків на зазначені групи відповідає економічній класифікації видатків, яка покладена в основу побудови основного планового фінансового документа бюджетних установ – **кошторису**.

Формування бюджетів в Україні здійснюється з виділенням у складі видаткової частини видатків споживання та видатків розвитку.

Видатки споживання включають частину видатків бюджетів, які забезпечують поточне функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування, бюджетних установ, поточні міжбюджетні трансферти та видатки на фінансове забезпечення заходів соціального захисту населення та соціально-культурної сфери, а також інші видатки, не віднесені до видатків розвитку та нерозподілених видатків. Видатки споживання формуються переважно за рахунок основних груп поточних видатків.

Видатки розвитку включають видатки бюджетів на фінансове забезпечення наукової, інвестиційної та інноваційної діяльності, зокрема: фінансове забезпечення капітальних вкладень виробничого та невиробничого призначення; фінансове забезпечення структурної перебудови економіки; інші видатки, пов'язані з розширенням відтворенням. Видатки розвитку формуються переважно за рахунок основних груп капітальних видатків.

2. За рівнем централізації:

- 1) видатки державного бюджету;
- 2) видатки місцевих бюджетів.

3. Відповідно до суспільного призначення видатків:

- 1) видатки на економічну діяльність і науку;
- 2) видатки на соціальний захист і соціально-культурну сферу;
- 3) видатки на оборону;
- 4) видатки на органи державної влади й управління, міжнародну діяльність, обслуговування державного боргу;

Розподіл видатків на зазначені групи пов'язаний із функціональною класифікацією видатків бюджету, яка покладена в основу планування видатків бюджету та складання звітності про їх виконання.

4. За галузями економіки та соціальної сфери:

- 1) фінансування окремих галузей економіки та видів діяльності;
- 2) фінансування соціальної сфери.

Така класифікація дозволяє деталізувати перелік видатків, що спрямовуються на економічну діяльність і соціально-культурну сферу. Згідно з функціональною класифікацією видатків і кредитування бюджету економічна діяльність передбачає: видатки на сільське, лісове, рибне господарство та мисливство; на паливно-енергетичний комплекс; транспорт; іншу промисловість та будівництво тощо. Видатки на соціально-куль-

турну сферу відповідно до функціональної класифікації видатків включають групи видатків на охорону здоров'я, освіту, духовний та фізичний розвиток, соціальний захист і соціальне забезпечення.

5. За фондами фінансових ресурсів, із яких фінансуються видатки:

- 1) видатки загального фонду;
- 2) видатки спеціального фонду.

6. За цільовим призначенням видатків:

- 1) видатки на оплату праці;
- 2) нарахування на оплату праці;
- 3) видатки на відрядження;
- 4) видатки на оплату комунальних послуг та енергоносіїв;
- 5) видатки на продукти харчування тощо.

Детальніший розподіл видатків на відповідні групи згідно з цільовим призначенням останніх здійснюється відповідно до економічної класифікації видатків. Наприклад, кошти, передбачені у кошторисі за кодом 2220, можуть бути витрачені виключно на придбання медикаментів і перев'язувальних матеріалів, а кошти, передбачені за кодом 2250 – виключно на оплату відряджень працівників. Застосування цієї класифікації дозволяє здійснювати контроль за цільовим використанням бюджетних коштів.

7. Залежно від порядку розмежування видатків між бюджетами України:

1) видатки на забезпечення конституційного ладу, державної цілісності та суверенітету, незалежного судочинства, а також інші видатки, які не можуть бути передані на виконання АР Крим і місцевому самоврядуванню;

2) видатки, які визначаються функціями держави та можуть бути передані до виконання АР Крим і місцевому самоврядуванню з метою забезпечення найбільш ефективного їх виконання на основі принципу субсидіарності;

3) видатки на реалізацію прав та обов'язків АР Крим і місцевого самоврядування, які мають місцевий характер і визначені законами України.

Відповідно до Бюджетного кодексу України видатки першої групи здійснюються виключно за рахунок коштів Державного бюджету; видатки другої та третьої груп – за рахунок коштів місцевих бюджетів, у тому числі трансфертів з Державного бюджету України.

8. За правом скорочення затвердженої величини видатків:

- 1) захищені видатки;
- 2) незахищені видатки

Захищеними видатками визнаються видатки загального фонду бюджету, обсяг яких не може змінюватися зі скороченням затверджених бюджетних призначень. Решта видатків є *незахищеними* та може підлягати скороченню.

9. За формами бюджетного фінансування:

- 1) кошторисне фінансування;
- 2) бюджетні кредити;
- 3) бюджетні інвестиції;
- 4) державні трансферти.

7.2. Склад і характеристика видатків Державного бюджету

Склад видатків Державного бюджету визначений:

статтями 30 та 87 Бюджетного кодексу [15];

Законом України про Державний бюджет на відповідний рік.

Стаття 30 визначає, що видатки Державного бюджету України включають бюджетні призначення, встановлені Законом про Державний бюджет України на реалізацію програм і заходів згідно зі ст. 87 Бюджетного кодексу. Крім того, частина четверта ст. 30 визначає напрями використання доходів спеціального фонду.

Стаття 87 Бюджетного кодексу відносить до видатків, що здійснюються з Державного бюджету України, видатки на:

- 1) державне управління: законодавчу владу; виконавчу владу; Президента України;
- 2) судову владу;
- 3) міжнародну діяльність;
- 4) фундаментальні та прикладні дослідження, сприяння науково-технічному прогресу державного значення, міжнародні наукові й інформаційні зв'язки державного значення, оплату послуг з підготовки наукових кадрів у наукових установах на умовах державного замовлення
- 5) національну оборону (крім заходів і робіт із мобілізаційної підготовки місцевого значення);
- 6) правоохоронну діяльність, забезпечення безпеки держави та цивільний захист населення і територій (крім заходів, визначених п. 16 частини першої ст. 91 Бюджетного Кодексу);

7) забезпечення функціонування установ і закладів Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, правоохоронних органів, органів цивільного захисту, які перебувають у державній власності;

8) освіту за окресленим Бюджетним кодексом напрямками;

9) охорону здоров'я за визначеними Бюджетним кодексом напрямками;

10) соціальний захист і соціальне забезпечення за визначеними Бюджетним кодексом напрямками;

11) культуру та мистецтво за визначеними Бюджетним кодексом напрямками;

12) програми підтримки національних і державних телерадіокомпаній, суспільного телебачення і радіомовлення, преси, книговидання, державних інформаційних агентств;

13) фізичну культуру та спорт за визначеними Бюджетним кодексом напрямками;

14) державні програми підтримки регіонального розвитку та пріоритетних галузей економіки;

15) програми реставрації пам'яток архітектури, спорудження (створення) пам'ятників і монументів державного значення;

16) державні програми розвитку транспорту, дорожнього господарства, зв'язку, телекомунікацій та інформатики;

17) державні інвестиційні програми (проекти);

18) державні програми з ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи, охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки, запобігання виникненню та ліквідації надзвичайних ситуацій та наслідків стихійного лиха;

19) створення та поповнення державних запасів і резервів;

20) обслуговування державного боргу;

21) проведення виборів у випадках, передбачених законом, та всеукраїнських референдумів;

22) виплати за державними деривативами;

23) державне фінансове забезпечення політичних партій у формах, визначених законом;

24) інші програми, які мають виключно державне значення.

Повний перелік видатків, що фінансуються з Державного бюджету на відповідний рік у розрізі за фондами, визначається виключно Законом про Державний бюджет. Детальні планові показники видатків Державного

бюджету, згруповані за кодами відомчої, програмної та функціональної класифікацій видатків і кредитування бюджету, знаходять відображення у додатку 3 до Закону про Державний бюджет. Деякі з видатків Державного бюджету додатково розшифровані у окремих додатках. На прикладі законів про Державний бюджет на 2015 – 2018 рр. це видатки на проведення окремих централізованих заходів за відповідними програмами та отримувачами коштів (додаток 5), трансферти місцевим бюджетам за їх видами в аспекті за отримувачами коштів (додатки 6 і 7), видатки на забезпечення здійснення правосуддя, розподілені між місцевими й апеляційними судами, вищими спеціалізованими судами та іншими органами судової влади у системі Державної судової адміністрації України (додаток 8).

Інформація про виконання показників видатків Державного бюджету відображається у звітності органів Державної казначейської служби України про виконання бюджетів.

Державний бюджет України має містити пояснення всіх видатків, за винятком видатків, пов'язаних з державною таємницею. Такі видатки визначаються як таємні та в інтересах забезпечення національної безпеки включаються до Державного бюджету України без деталізації. Контроль за їх проведенням здійснюється Рахунковою палатою та Міністерством фінансів України. У Законі України "Про Державний бюджет на 1996 р. були передбачені ст. 13 і 14 під назвою "Таємно"; на 1997 р. – ст. 17 "Цілком таємно". Надана інформація обмежена назвою статті.

Слід розглянути склад видатків державного бюджету України (табл. 7.2) [20].

Таблиця 7.2

Видатки Державного бюджету України за функціональною класифікацією видатків (фактичні дані)

Групи видатків	2007 р.		2011 р.		2015 р.		2017 р.	
	млрд грн	% до підсумку	млрд грн	% до підсумку	млрд грн	% до підсумку	млрд грн	% до підсумку
1	2	3	4	5	6	7	8	9
0100 Загальнодержавні функції	61,6	35,3	134,9	40,4	277,1	48,0	415,0	49,5
у т. ч. міжбюджетні трансферти	44,7	25,6	94,9	28,5	174,0	30,2	272,6	32,5

Закінчення табл. 7.2

1	2	3	4	5	6	7	8	9
0200 Оборона	9,4	5,4	13,2	4,0	52,0	9,0	74,3	8,9
0300 Громадський порядок, безпека та судова влада	18,3	10,5	32,4	9,7	54,6	9,5	87,8	10,5
0400 Економічна діяльність	29,7	17,1	44,8	13,4	37,1	6,4	47,0	5,6
0500 Охорона навколишнього природного середовища	1,8	1,0	3,0	0,9	4,1	0,7	4,7	0,6
0600 Житлово-комунальне господарство	0,7	0,4	0,3	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0
0700 Охорона здоров'я	6,3	3,6	10,2	3,1	11,5	2,0	16,7	2,0
0800 Духовний та фізичний розвиток	2,0	1,1	3,8	1,1	6,6	1,1	7,9	0,9
0900 Освіта	15,1	8,7	27,2	8,2	30,2	5,2	41,1	4,9
1000 Соціальний захист та соціальне забезпечення	29,2	16,8	63,5	19,1	103,7	18,0	144,5	17,2
Усього	174,3	100,0	333,5	100,0	576,9	100,0	839,2	100,0

Як видно з табл. 7.2, у структурі видатків Державного бюджету найбільшу питому вагу посідають видатки на виконання загальнодержавних функцій. Вони складають від 35,3 до 49,5 %, у тому числі – надання трансфертів місцевим бюджетам. Це пов'язано з недостатнім рівнем фінансової забезпеченості відповідних органів влади на місцях і фінансуванням ряду соціальних та інших програм з Державного бюджету у формі субвенцій місцевим бюджетам. Від 25,1 до 31,4 % у структурі видатків бюджету протягом розглядуваних років досліджуваного періоду спрямовується на утримання соціальної сфери, соціальний захист і соціальне забезпечення, у тому числі на соціальний захист – від 16,8 до 19,1 %. Водночас очевидною є тенденція до скорочення частки зазначених видатків у загальному обсязі видатків державного бюджету. Порівняно незначною залишається частка видатків на охорону навколишнього природного середовища та житлово-комунального господарства (в межах 1 % за кожною складовою). Частка видатків на економічну діяльність скорочується з 17,1 % (2007 р.) до 5,6 % (2017 р.); частка видатків на оборону за цей же період зростає з 5,1 до 8,9 %.

Необхідно проаналізувати склад видатків Державного бюджету за іншою ознакою – виходячи з їх економічної сутності. З метою забезпечення повної порівнянності показників видатків у динаміці такий аналіз

проведений починаючи з 2013 р.: від цієї дати органи Державної казначейської служби подають звітну інформацію про виконання бюджетів за оновленою економічною класифікацією видатків бюджету (табл. 7.3) [20].

Таблиця 7.3

Видатки Державного бюджету України за економічною класифікацією видатків (фактичні дані)

Видатки	КЕКВ	2013 р.		2015 р.		2017 р.	
		млрд грн	% до підсумку	млрд грн	% до підсумку	млрд грн	% до підсумку
1	2	3	4	5	6	7	8
Поточні видатки	2000	358,2	96,2	559,4	97,0	798,6	95,2
Оплата праці	2110	46,9	12,6	61,0	10,6	112,7	13,4
Нарахування на оплату праці	2120	15,2	4,1	18,8	3,3	22,0	2,6
Використання товарів і послуг	2200	42,9	11,5	87,3	15,1	122,1	14,6
Предмети, матеріали, обладнання та інвентар	2210	2,5	0,7	13,1	2,3	15,4	1,8
Медикаменти та перев'язувальні матеріали	2220	3,1	0,8	5,6	1,0	8,3	1,0
Продукти харчування	2230	1,7	0,4	4,3	0,7	5,1	0,6
Оплата послуг (крім комунальних)	2240	4,1	1,1	5,3	0,9	7,3	0,9
Видатки на відрядження	2250	1,0	0,3	1,9	0,3	3,1	0,4
Видатки та заходи спеціального призначення	2260	1,6	0,4	13,9	2,4	19,5	2,3
Оплата комунальних послуг та енергоносіїв	2270	4,4	1,2	5,6	1,0	7,8	0,9
Дослідження і розробки, окремі заходи по реалізації державних (регіональних) програм	2280	24,4	6,6	37,5	6,5	55,6	6,6
Обслуговування боргових зобов'язань	2400	32,3	8,7	86,8	15,0	111,5	13,3

1	2	3	4	5	6	7	8
Поточні трансферти	2600	132,2	35,5	183,1	31,7	274,7	32,7
Соціальне забезпечення	2700	88,5	23,8	104,1	18,0	149,0	17,8
Інші поточні видатки	2800	0,3	0,1	18,3	3,2	6,5	0,8
Капітальні видатки	3000	13,8	3,7	17,5	3,0	40,7	4,8
Придбання основного капіталу	3100	6,6	1,8	11,6	2,0	18,5	2,2
Капітальні трансферти	3200	7,2	1,9	5,9	1,0	22,2	2,6
Нерозподілені видатки	9000	0,2	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0
Усього	2000	372,2	100,0	576,9	100,0	839,2	100,0

З даних табл. 7.3 видно, що переважна частка видатків Державного бюджету (понад 95 % за досліджувані роки) має поточний характер. Основні складові поточних видатків – видатки на соціальне забезпечення та поточні трансферти (від 49,8 до 59,3 % за цей же період); видатки на оплату праці та здійснення нарахувань на фонд оплати праці (від 13,8 до 16,7%); дослідження і розробки, окремі заходи з реалізації державних (регіональних) програм (від 6,5 до 6,6 %). Серед капітальних видатків переважають капітальні трансферти та придбання основного капіталу.

Кошти державного бюджету згідно з бюджетним розписом підлягають розподілу серед головних розпорядників коштів. Їх основні одержувачі показані в табл. 7.4.

Таблиця 7.4

**Видатки Державного бюджету України
за відомчою класифікацією видатків (фактичні дані)**

Код відомчої класифікації	Головні розпорядники (в особі керівників відповідних відомств)	2013 р.		2015 р.		2017 р.	
		млрд грн	% до підсумку	млрд грн	% до підсумку	млрд грн	% до підсумку
1	2	3	4	5	6	7	8
351	Міністерство фінансів (загальнодержавні витрати)	110,8	27,5	157,7	27,3	262,8	31,3
250	Міністерство соціальної політики	88,4	21,9	104,8	18,2	144,0	17,2
210	Міністерство оборони	13,9	3,5	49,1	8,5	68,9	8,2

Закінчення табл. 7.4

1	2	3	4	5	6	7	8
100	Міністерство внутрішніх справ	15,8	3,9	36,5	6,3	58,8	7,0
231	Міністерство охорони здоров'я України (загальнодержавні витрати)	0,7	0,2	46,4	8,0	58,0	6,9
221	Міністерство освіти і науки (загальнодержавні витрати)	–	–	49,6	8,6	51,6	6,2
220	Міністерство освіти і науки	23,8	5,9	24,8	4,3	32,5	3,9
311	Державне агентство автомобільних доріг	13,7	3,4	22,9	4,0	20,2	2,4
230	Міністерство охорони здоров'я	9,8	2,4	10,9	1,9	16,8	2,0
276	Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства (загальнодержавні витрати)	2,4	0,6	5,0	0,9	12,2	1,5
350	Міністерство фінансів	33,8	8,4	1,8	0,3	11,8	1,4
360	Міністерство юстиції	5,3	1,3	6,7	1,2	9,6	1,1
280	Міністерство аграрної політики та продовольства	7,2	1,8	2,1	0,4	9,0	1,1
50	Державна судова адміністрація	4,2	1,0	4,6	0,8	8,7	1,0
240	Міністерство екології та природних ресурсів	4,3	1,1	5,6	1,0	7,5	0,9
110	Міністерство енергетики та вугільної промисловості	15,7	3,9	2,4	0,4	3,3	0,4
	Інші	53,5	13,2	45,9	8,0	63,5	7,6
	Усього	403,5	100,0	576,9	100,0	839,2	100,0

Отже, серед майже сотні головних розпорядників коштів Державного бюджету, понад 86 % коштів за розглядуваними роками надійшло у розпорядження до шістнадцяти з них. Найбільшу суму коштів отримало Міністерство фінансів на реалізацію загальнодержавних видатків – від 27,3 до 31,3 % від загальної суми видатків Державного бюджету. На другому місці за обсягом одержаних коштів – Міністерство соціальної політики України (від 17,2 до 21,9 %), на третьому місці за підсумками 2017 р. – Міністерство оборони.

Починаючи з 2000 р. видаткова частина Державного бюджету аналогічно дохідній частині включає два фонди: загальний і спеціальний.

Видатки спеціального фонду фінансуються за рахунок цільових доходів, визначених під конкретну мету (за рахунок доходів спеціального фонду державного бюджету). *Видатки загального фонду* фінансуються за рахунок доходів загального фонду бюджету. Вони не мають конкретних (закріплених) джерел фінансування.

Середнє значення частки спеціального фонду у фактичних видатках Державного бюджету 2007 – 2017 рр. склало 14,4 % з мінімальним 5,6 % (у 2015 р.) і максимальним 22,6 % (у 2009 р.). Згідно з плановими показниками Державного бюджету на 2018 р. вона становить 8,4 %.

Склад захищених видатків державного бюджету визначений ст. 55 Бюджетного кодексу України, включає:

- оплату праці працівників бюджетних установ;
- нарахування на заробітну плату
- придбання медикаментів і перев'язувальних матеріалів;
- забезпечення продуктами харчування;
- оплату комунальних послуг та енергоносіїв;
- обслуговування державного (місцевого) боргу;
- поточні трансферти населенню;
- поточні трансферти місцевим бюджетам;
- підготовку кадрів вищими навчальними закладами I – IV рівнів акредитації;
- забезпечення осіб з інвалідністю технічними та іншими засобами реабілітації, виробами медичного призначення для індивідуального користування;
- фундаментальні дослідження, прикладні наукові та науково-технічні розроблення;
- роботи та заходи, що здійснюються на виконання Загальнодержавної програми зняття з експлуатації Чорнобильської АЕС і перетворення об'єкта "Укриття" на екологічно безпечну систему, та роботи з посилення бар'єрних функцій зони відчуження;
- компенсацію відсотків, сплачених банкам та/або іншим фінансовим установам за кредитами, отриманими громадянами на будівництво (реконструкцію) чи придбання житла;
- заходи, пов'язані з обороноздатністю держави, що здійснюються за рахунок коштів резервного фонду державного бюджету;
- здійснення розвідувальної діяльності;
- оплату послуг з охорони державних (комунальних) закладів культури;

- оплату енергосервісу;
- виплати за державними деривативами.

За даними звіту Рахункової палати про результати виконання Державного бюджету України за 2016 р., частка захищених видатків у загальному обсязі здійснених видатків склала 84,9 %, у видатках загального фонду – 90,5 %. Планові показники за захищеними видатками не виконані на 1 584,2 млн грн, або 0,3 %. З них: на обслуговування боргових зобов'язань – на 486,7 млн грн (або 0,5 %), надання трансфертів місцевим бюджетам – на 414,4 млн грн (або 0,2 %). Це насамперед надання пільг, житлових субсидій і допомоги окремим категоріям громадян у межах фактичних зобов'язань місцевих бюджетів. На соціальне забезпечення припадає невиконання у сумі 159,7 млн грн, або 0,1 %, що зумовлено проведенням видатків у межах фактично нарахованих виплат [16].

7.3. Склад і характеристика видатків місцевих бюджетів

Видатки місцевих бюджетів виражають економічні відносини, які виникають у зв'язку з фінансуванням власних і делегованих повноважень місцевих органів влади.

Склад видатків місцевих бюджетів визначений:

статтями 89 – 91 і 93 Бюджетного кодексу;

рішенням про відповідний місцевий бюджет на відповідний рік.

Важливим питанням є порядок розмежування видатків між окремими місцевими бюджетами. Основою для здійснення розмежування є розподіл видатків на такі групи:

перша група – видатки на функціонування бюджетних установ і реалізацію заходів, які забезпечують необхідне першочергове надання гарантованих послуг і максимально наближені до споживачів. Їх фінансування здійснюється з бюджетів сіл, їх об'єднань, селищ, міст і бюджетів об'єднаних територіальних громад. Детальний перелік видатків установлений ст. 89, 91 Бюджетного кодексу;

друга група – видатки на фінансування бюджетних установ і реалізацію заходів, які забезпечують надання основних гарантованих послуг для всіх громадян України. Їх фінансування здійснюється з бюджетів міст республіканського АР Крим і міст обласного значення, а також районних бюджетів і бюджетів об'єднаних територіальних громад. Детальний перелік видатків установлений ст. 89, 91 Бюджетного кодексу;

третья група – видатки на функціонування бюджетних установ і реалізацію заходів, які забезпечують гарантовані послуги для окремих категорій громадян, або реалізацію програм, потреба в яких існує в усіх регіонах України. Їх фінансування здійснюється з бюджету АР Крим і обласних бюджетів. Детальний перелік видатків установлений ст. 90 і 91 Бюджетного кодексу.

Слід зазначити, що з бюджетів міст Києва та Севастополя здійснюються видатки всіх трьох груп, що обумовлено спеціальним статусом, наданим цим містам відповідно до ст. 133 Конституції України [35].

Починаючи з 2000 р. видатки місцевих бюджетів, аналогічно до видатків Державного бюджету, розподілені між двома фондами у межах єдиного бюджету: загальним та спеціальним.

В окремих випадках органи місцевого самоврядування не в змозі самостійно й ефективно проводити видатки. Вони можуть прийняти рішення про передання частини або всіх своїх повноважень іншим органам місцевого самоврядування, які забезпечать такі повноваження ефективніше. Водночас обов'язково передаються необхідні фінансові ресурси. Передавання коштів здійснюється у вигляді відповідних міжбюджетних трансфертів на підставі рішень місцевих рад, прийнятих кожною із сторін, і укладання договору.

Передання коштів між місцевими бюджетами у вигляді міжбюджетних трансфертів може передбачатися з метою виконання спільних проєктів чи спільного фінансування об'єктів відповідно до спільних рішень органів місцевого самоврядування та укладених договорів.

Інформація про склад і структуру видатків місцевих бюджетів наведена у табл. 7.5 [20].

Таблиця 7.5

Видатки місцевих бюджетів України за функціональною класифікацією видатків* (фактичні дані)

Групи видатків	2007 р.			2011 р.			2015 р.			2017 р.		
	млрд грн	% до підсумку		млрд грн	% до підсумку		млрд грн	% до підсумку		млрд грн	% до підсумку	
1	2	3	4	5	6	7	8	9				
0100 Загальнодержавні функції	11,7	11,6	12,6	7,0	17,7	6,3	29,8	6,0				

1	2	3	4	5	6	7	8	9
у т. ч. міжбюджетні трансферти	4,4	4,3	2,7	1,5	3,1	1,1	6,0	1,2
0200 Оборона	–	–	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
0300 Громадський порядок, безпека та судова влада	0,1	0,1	0,2	0,1	0,3	0,1	0,6	0,1
0400 Економічна діяльність	10,8	10,7	12,4	6,8	19,1	6,8	55,9	11,3
0500 Охорона навколишнього природного середовища	0,4	0,4	0,9	0,5	1,5	0,5	2,6	0,5
0600 Житлово-комунальне господарство	5,2	5,1	8,4	4,6	15,7	5,6	27,2	5,5
0700 Охорона здоров'я	20,4	20,2	38,7	21,4	59,6	21,3	85,7	17,3
0800 Духовний та фізичний розвиток	3,7	3,7	6,9	3,8	9,6	3,4	16,4	3,3
0900 Освіта	29,2	29,0	59,0	32,6	84,0	30,0	136,6	27,5
1000 Соціальний захист і соціальне забезпечення	19,3	19,1	41,9	23,1	72,6	25,9	141,3	28,5
Усього	100,8	100,0	181,0	100,0	280,1	100,0	496,1	100,0

* Без урахування суми міжбюджетних трансфертів, які передаються місцевими бюджетами різних рівнів або між місцевими бюджетами однієї підпорядкованості

Як видно з табл. 7.5, переважна частка видатків місцевих бюджетів (від 72 до 81 %) за розглядувані роки досліджуваного періоду стосується видатків на фінансування соціальної сфери адміністративно-територіальних одиниць, соціальний захист і соціальне забезпечення населення. Зазначені пропорції логічно витікають з установленого Бюджетним кодексом розмежування видатків між Державним і місцевими бюджетами.

7.4. Форми бюджетного фінансування

Розрізняють такі форми бюджетного фінансування: кошторисне фінансування; бюджетні кредити; бюджетні інвестиції; державні трансферти.

Кошторисне фінансування є основною формою здійснення видатків з бюджету. Виділення бюджетних коштів відбувається на основі *кошторису* – офіційного документа встановленої форми. У цьому документі знаходять відображення підсумкові результати планових розрахунків показників доходів і видатків бюджетної установи на відповідний рік, згруповані за відповідними

статтями згідно з класифікацією доходів і економічною класифікацією видатків бюджету. Кошториси є основою фінансування соціально-культурної сфери, науки, управління та армії. Обсяг видатків і надання кредитів за кошторисом дорівнює обсягові надходжень – величини бюджетного фінансування та суми власних надходжень бюджетної установи.

Затверджені кошториси бюджетних установ є підставою для подальшого складання зведених кошторисів і формування головними розпорядниками бюджетних коштів *бюджетних запитів* – письмових обґрунтувань обсягу бюджетних коштів, необхідних для їх діяльності на наступні бюджетні періоди. Затверджені бюджетні запити підлягають включенню до проектів відповідних бюджетів.

Під час планування обсягів видатків бюджету необхідно враховувати об'єктивну потребу в коштах кожної установи, виходячи з:

- виробничих показників бюджетної установи (кількість класів, учнів у школах, ліжок у лікарнях, дітей у дошкільних закладах тощо);
- загальних показників бюджетної установи (площа та кубатура будівлі бюджетної установи, її санітарно-технічний устрій тощо);
- затверджених нормативів видатків (нормативів штатної кількості працівників, нормативів видатків на придбання предметів і матеріалів, зокрема: медикаментів, продуктів харчування; на оплату комунальних послуг зокрема: опалення, освітлення, добових за відрядженнями тощо);
- необхідності погашення дебіторської та кредиторської заборгованості та реалізації окремих програм і намічених заходів щодо скорочення витрат у плановому періоді.

Обов'язковими умовами планування видатків є:

- виконання вимоги щодо першочергового забезпечення бюджетними коштами видатків на оплату праці з нарахуваннями, виплату стипендії, а також на господарське утримання установ;
- забезпечення суворого режиму економії коштів і матеріальних цінностей (включення до кошторису тільки видатків, передбачених законодавством, необхідність яких обумовлена характером діяльності установи);
- планування видатків на придбання обладнання, капітальний ремонт приміщень тощо, які не є першочерговими, лише за умови забезпечення коштами невідкладних витрат і відсутності заборгованості.

Планування надходжень за спеціальним фондом бюджетної установи здійснюється шляхом:

- надходжень від плати за послуги, що надаються бюджетними установами згідно із законодавством – з урахуванням рівня їх фактичного

виконання за останній звітний рік, а також очікуваного виконання таких показників за період, що передує планованому;

- благодійних внесків, грантів і дарунків – на підставі договорів, календарних планів проведення централізованих заходів та інших документів, якими передбачено отримання таких внесків, грантів і дарунків;

- коштів, що отримують вищі та професійно-технічні навчальні заклади від розміщення на депозитах тимчасово вільних бюджетних коштів, отриманих за надання платних послуг – за видами надходжень, які передбачається розміщувати на депозитах.

Бюджетні кредити становлять виділення бюджетних коштів фізичним та юридичним особам за переліком затверджених програм на умовах повернення, платності та строковості. Вважається, що така форма фінансування є непринятною бюджетові, оскільки вимагає повернення отриманих коштів, тоді як за загальним правилом фінансування з бюджету здійснюється на безповоротній основі. Операції кредитування з державного бюджету України (надання кредитів позичальникам та повернення кредитів позичальниками) здійснюються з 2004 р.

Слід зазначити, що у якості надання кредитів з бюджету в Україні відображаються також платежі на виконання державою гарантійних зобов'язань за позичальників, що отримали кредити під державні гарантії, та витрати, пов'язані із купівлею та конвертацією іноземної валюти, комісії банків за переказ коштів за платежами з виконання державою гарантійних зобов'язань [58]. Подальше погашення заборгованості юридичних чи фізичних осіб перед державою відображається, відповідно, як повернення кредитів до бюджету.

Джерела формування Державного бюджету в частині кредитування визначені:

- пунктами 2 і 3 ст. 30 Бюджетного кодексу України;
- Законом України про Державний бюджет на відповідний рік.

Повний перелік операцій кредитування на відповідний рік у розрізі за фондами визначається виключно Законом про Державний бюджет. Детальні планові показники кредитування з державного бюджету, згруповані за кодами відомчої, програмної і функціональної класифікацій видатків та кредитування бюджету, знаходять відображення у додатку 4 до Закону про Державний бюджет. Інформація про виконання показників кредитування відображається у звітності органів Державної казначейської служби України про виконання бюджетів.

Обсяги кредитування протягом 2007 – 2017 рр. складали, у % до величини видатків державного бюджету: у частині надання кредитів – від 0,94 до 2,77; у частині повернення кредитів – від 0,31 до 1,62 [20]. Система державного кредитування в Україні, за висновками Рахункової палати, залишається вкрай недосконалою: фактичні обсяги кредитування є істотно нижчими від планових показників, стан повернення кредитів до бюджету є незадовільним [16]. Відсутність дієвого механізму забезпечення повернення кредитних ресурсів в умовах недосконалого державного контролю дозволяє окремим суб'єктам господарської діяльності покращувати свій фінансовий стан за рахунок бюджетних коштів. Також має місце розпорошеність кредитних коштів за багатьма напрямками, що не дозволяє сконцентрувати обмежені бюджетні ресурси на стимулюванні розвитку пріоритетних галузей економіки та реалізації окремих напрямів соціальної політики.

Левову частку кредитів з державного бюджету за підсумками 2016 р. передано для розподілу таким відомствам: Міністерству енергетики та вугільної промисловості України (56,9 %), Державному агентству автомобільних доріг України (26,3 %), Міністерству фінансів на реалізацію загальнодержавних витрат (12,7 %). Основні суми за кредитами повернуті в 2016 р. Міністерством фінансів України у частині здійснення загальнодержавних витрат (91,1 %) і Міністерством енергетики та вугільної промисловості (6,6 %). За підсумками 2017 р. основні кредитні ресурси передано Міністерству енергетики та вугільної промисловості (25,7 %), Міністерству регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства (7,1 %), Державному агентству автомобільних доріг України (22,1 %), Міністерству фінансів на реалізацію загальнодержавних витрат (44,2 %). Основні суми за кредитами повернуті в 2017 р. Міністерством фінансів України у частині здійснення загальнодержавних витрат (90,7 %), Міністерством енергетики та вугільної промисловості (4,8 %), Міністерством аграрної політики (2,8 %) [20].

Порядок використання бюджетних коштів за відповідними напрямками затверджується окремими постановами Кабінету Міністрів України. Наприклад, основні кредитні ресурси, головним розпорядником за якими виступає Міністерство аграрної політики та продовольства, спрямовуються на формування Аграрним фондом державного інтервенційного фонду, закупівлі матеріально-технічних ресурсів для потреб сільськогосподарських товаровиробників. Порядок використання зазначених коштів визначений Постановою Кабінету Міністрів України № 503 від 23.06.2010 р. [102].

Фінансова підтримка фермерським господарствам на поворотній основі здійснюється відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України № 1102 від 25.08.2004 р. Кошти надаються через Український державний фонд підтримки фермерських господарств на конкурсних засадах [98].

Значна частина кредитних ресурсів Державного бюджету спрямовується на розвиток автомагістралей та реформу дорожнього сектора в Україні, джерелом коштів виступають здійснювані у Міжнародних фінансових організаціях запозичення.

Міністерство енергетики та вугільної промисловості України отримує бюджетні кредити на реконструкцію гідроелектростанцій, підвищення надійності постачання електроенергії в Україні, підвищення ефективності передавання електроенергії тощо.

Операції кредитування можуть передбачатися і у рішеннях про місцеві бюджети, проте особливого поширення вони не набули. За інформацією Державної казначейської служби України, частка операцій кредитування місцевих бюджетів у загальному обсязі операцій кредитування зведеного бюджету склала за період 2007 – 2017 рр. від 0,9 до 4,2 % [20].

Бюджетні інвестиції як вкладення бюджетних коштів у розвиток продуктивних сил, в об'єкти інтелектуальної власності, розвиток підприємств, удосконалення робочої сили тощо можуть здійснюватися у різних формах, зокрема таких, як:

- кошторисне бюджетне інвестування окремих державних програм і проектів;
- бюджетне кредитування юридичних осіб, які реалізують інвестиційні проекти;
- бюджетні інвестиції у статутні капітали діючих або ново створюваних юридичних осіб;
- міжбюджетні трансферти тощо.

Включення інвестиційних проектів до відповідних бюджетів відбувається за результатами їх оцінювання, проведеного на підставі техніко-економічного обґрунтування та проектно-кошторисної документації інвестиційного проекту. З метою забезпечення ефективного та цільового використання коштів державного бюджету, створення конкурентного середовища при відборі та впровадженні інвестиційних проектів, що передбачають залучення коштів державного бюджету, проводять конкурсний відбір відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України "Деякі питання управління державними інвестиціями" [31].

Відбір державних інвестиційних проектів здійснюється за такими критеріями:

- ступінь реалізації проекту (для розпочатих проектів);
- позитивний економічний ефект;
- позитивна економічна ефективність (для самоокупних проектів);
- позитивний соціальний ефект;
- позитивний екологічний ефект;
- обґрунтування вибору джерел коштів, необхідних для експлуатації (утримання) об'єкта державної власності;
- економія витрат на експлуатацію (утримання) об'єкта державної власності порівняно з такими витратами до реалізації проекту.

Прикладом фінансування інвестиційних проектів з Державного бюджету в 2017 р. може бути, зокрема, реалізація бюджетної програми "Розвиток мережі й утримання автомобільних доріг загального користування", державна підтримка будівництва шахти № 10 "Нововолинська", будівництво сучасного лікувально-діагностичного комплексу Національної дитячої спеціалізованої лікарні "Охматдит", будівництво футбольних полів зі штучним покриттям в регіонах України тощо.

Частина інвестиційних проектів може реалізовуватися шляхом надання бюджетних кредитів за визначеним порядком. Серед таких інвестицій у 2017 р. є, зокрема, проведення реконструкції, капітального ремонту та технічного переоснащення магістрального газопроводу Уренгой – Помари – Ужгород, будівництво ПЛ 750 кВ Рівненська АЕС – Київська, будівництво повітряної лінії 750 кВ Запорізька – Каховська тощо.

Прикладом бюджетної інвестиції у статутні капітали діючих або новостворюваних юридичних осіб є здійснене в 2017 р. збільшення статутного капіталу Державної спеціалізованої фінансової установи "Державний фонд сприяння молодіжному житловому будівництву" (в сумі 34,3 млн грн) або проведене в 2014 р. збільшення статутного капіталу НАК "Укראгролізинг" (на 39,9 млн грн).

Деякі інвестиції реалізуються через надання міжбюджетних трансфертів. Такими є запланована на 2018 р. субвенція з Державного бюджету міському бюджету м. Дніпро на завершення будівництва метрополітену; субвенція з державного бюджету обласному бюджету Херсонської області на будівництво шляхопроводу на проспекті Адмірала Сенявіна – вул. Залаегерсег у м. Херсоні; субвенція з Державного бюджету бюджету Івано-Франківської області на будівництво сучасного біатлонного комплексу; субвенція з Державного бюджету місцевим бюджетам на фінансове

забезпечення будівництва, реконструкції, ремонту й утримання автомобільних доріг загального користування місцевого значення, вулиць і доріг комунальної власності у населених пунктах тощо.

Ще однією формою бюджетного фінансування є **державні трансферти** – виділення коштів із бюджету окремим суб'єктам на безоплатній та безповоротній основі, яке здійснюється у таких формах:

державні субсидії – форма фінансової допомоги юридичним і фізичним особам. В умовах України це можуть бути житлові субсидії населенню на оплату електроенергії, природного газу, послуг тепло-, водопостачання і водовідведення, квартирної плати (утримання будинків, споруд і прибудинкових територій), управління багатоквартирним будинком, вивезення побутового сміття та рідких нечистот, субсидії фермерам тощо;

державні субвенції – форма фінансової допомоги, яка передбачає пайову участь держави й одержувачів коштів у реалізації проектів;

державні дотації – надання коштів з бюджетів на покриття збитків підприємств, доплат на безповоротній основі. В умовах України такими можуть бути дотації: на підтримку виробництва життєво важливих продуктів харчування; на виробництво життєво важливих лікарських препаратів та засобів реабілітації інвалідів; на імпорتنі закупівлі окремих товарів; послуги транспорту, що забезпечують соціально важливі перевезення; суб'єктам господарювання, що опинилися в критичній соціально-економічній або екологічній ситуації, з метою фінансування капітальних вкладень на рівні, необхідному для підтримання їх діяльності; на цілі технічного розвитку, що дають значний економічний ефект тощо;

державна допомога населенню – допомога, що надається фізичним особам за рахунок коштів бюджету чи цільових фондів держави, у грошовій або натуральній формі. Прикладами в умовах України може бути надання державної соціальної допомоги сім'ям із дітьми, малозабезпеченим сім'ям, інвалідам тощо.

Рекомендована література: [3; 15; 16; 20; 31; 58; 71; 98; 102; 123].

Практична частина

Запитання для самоконтролю

1. Поясніть сутність і призначення бюджетних видатків.
2. Розмежуйте поняття видатків і витрат бюджету.
3. Назвіть критерії класифікації видатків бюджету.

4. Поясніть, яким чином здійснюється розмежування видатків між бюджетами різних рівнів.
5. Охарактеризуйте склад видатків, що фінансуються з Державного бюджету України.
6. Охарактеризуйте додатки до Закону про Державний бюджет України, якими визначається склад видатків.
7. Поясніть сутність та обґрунтуйте необхідність таємних видатків.
8. Поясніть сутність захищених статей видатків бюджету та визначте їх склад.
9. Охарактеризуйте структуру видатків Державного бюджету за різними ознаками.
10. Визначте склад і дайте характеристику видатків місцевих бюджетів.
11. Охарактеризуйте структуру видатків місцевих бюджетів.
12. Назвіть і охарактеризуйте форми бюджетного фінансування.

Тестові завдання

1. *За рівнем централізації виділяють видатки:*
 - а) на фінансування галузей економіки, соціальної сфери та інших видів діяльності;
 - б) Державного бюджету України та місцевих бюджетів;
 - в) поточні та капітальні;
 - г) на капітальне будівництво, оплату праці, відрядження.
2. *Наукова класифікація видатків здійснюється за такими ознаками:*
 - а) ознакою головного розпорядника бюджетних коштів;
 - б) суспільним призначенням;
 - в) ознакою цільового призначення;
 - г) формами бюджетного фінансування.
3. *Видатки на забезпечення конституційного ладу держави, державної цілісності та суверенітету здійснюються за рахунок коштів:*
 - а) Державного бюджету України;
 - б) бюджету АР Крим;
 - в) бюджетів місцевого самоврядування;
 - г) Державного бюджету України та бюджету АР Крим.
4. *Видатки на фінансування бюджетних установ і заходів, які забезпечують надання основних гарантованих послуг для всіх громадян України, здійснюються за рахунок коштів:*
 - а) бюджетів міст республіканського (АР Крим) і міст обласного значення, а також районних бюджетів;

- б) бюджету АР Крим та обласних бюджетів;
- в) бюджетів сіл, селищ, міст районного значення та їх об'єднань;
- г) Державного бюджету України.

5. Видатки на освіту здійснюються за рахунок коштів:

- а) бюджетів міст республіканського (АР Крим) і міст обласного значення;
- б) Державного бюджету України, бюджету АР Крим і обласних бюджетів;
- в) районних бюджетів;
- г) бюджетів, визначених у відповідях а – в.

6. До видатків, що здійснюються виключно з державного бюджету, належать видатки на:

- а) охорону здоров'я;
- б) культуру та мистецтво;
- в) військову оборону;
- г) соціальний захист і соціальне забезпечення.

7. Таємні видатки:

- а) не включаються до Державного бюджету;
- б) включаються до Державного бюджету з детальним описанням;
- в) включаються до Державного бюджету без деталізації;
- г) правильної відповіді немає.

8. До захищених видатків Державного бюджету зараховують:

- а) видатки на обслуговування Державного боргу;
- б) видатки на оплату праці працівників бюджетних установ і нарахування на заробітну плату, видатки на забезпечення продуктами харчування;
- в) видатки на оплату комунальних послуг та енергоносіїв, придбання медикаментів і перев'язувальних матеріалів;
- г) видатки, визначені у відповідях а – в.

9. Основною формою здійснення видатків з бюджету є:

- а) бюджетні інвестиції;
- б) кошторисне фінансування;
- в) державні трансферти;
- г) бюджетні кредити.

10. До поточних видатків не належать:

- а) видатки на оплату комунальних послуг та енергоносіїв;
- б) видатки на обслуговування боргових зобов'язань;
- в) видатки на створення державних запасів і резервів;
- г) видатки на соціальне забезпечення.

Практичні завдання

Завдання 1. У дільничній лікарні на початок планового року функціонує така кількість ліжок: у пологовому відділенні – 40, хірургічному – 70, дитячому – 80, в інших – 140. Із 1 вересня, у зв'язку з перебудовою частини господарського корпусу під стаціонар, кількість ліжок збільшено: у хірургічному відділенні – до 120, дитячому – до 110, інших – до 215. Кількість днів функціонування одного ліжка на рік у відділеннях становить 317, 298, 305 і 293 дні, відповідно. Визначте середньорічну кількість ліжко-днів у лікарні на плановий рік.

Завдання 2. Видатки загального фонду селищного бюджету було затверджено в сумі 2 700 тис. грн, що становило 90 % усіх видатків бюджету. Після внесення змін до рішення про місцевий бюджет видатки загального фонду зросли на 5 %, порівняно з первісно затвердженим значенням, а загальний обсяг видатків було зменшено на 50 млн грн. Визначте видатки спеціального фонду на момент першого затвердження бюджету та після внесення змін до нього.

Завдання 3. Національний університет додатково планує у штатному розписі на поточний рік посади професора, доктора економічних наук, професора з педагогічним стажем 12 років та асистента з педагогічним стажем 2 роки. Передбачено також 15 триденних і 10 п'ятиденних відряджень, загальна кількість діб для перебування в готелях становить 70. Середня вартість проїзду в один бік визначена на рівні 160 грн. Визначте додатковий плановий обсяг видатків бюджетної установи за статтями 2111 "заробітна плата", 2120 "нарахування на оплату праці", 2250 "видатки на відрядження".

Завдання 4. На підставі наведених у табл. 7.6 даних здійсніть розмежування видатків між відповідними бюджетами.

Таблиця 7.6

Перелік запланованих видатків у новому бюджетному році

№ п/п	Види видатків
1	2
1	Харківське художнє училище (професійно-технічний навчальний заклад комунальної власності)
2	Загальноосвітня школа I – III ступенів (м. Харків)

1	2
3	Харківський патентно-комп'ютерний коледж
4	Коротичанський ліцей (сел. Коротич Харківського р-ну, Харківської обл.)
5	Дошкільний навчальний заклад "Бджілка" загального розвитку для дітей від 2-х до 6-ти років (с. Утконосівка Ізмаїльського р-ну Одеської обл.)
6	Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
7	Університет економіки та права "КРОК" (приватна форма власності)
8	Національний інститут раку (м. Київ)
9	Харківський міський пологовий будинок № 1
10	Менська центральна районна лікарня
11	Одеська обласна клінічна лікарня
12	Національний академічний театр опери та балету України ім. Т. Г. Шевченка (Національна опера України)
13	Харківський національний театр опери та балету ім. М. В. Лисенка
14	Хмельницька центральна районна бібліотека (сел. Чорний Острів)
15	Національний музей історії України
16	Одеська обласна державна адміністрація
17	Харківська міська рада
18	Львівська обласна рада
19	Вищий господарський суд України
20	Державна податкова інспекція у Шевченківському районі м. Харкова

Завдання 5. На підставі наведених в табл. 7.7 даних розрахуйте за групами класів такі показники: середні ставки заробітної платні вчителів; середні витрати на перевірку зошитів із розрахунку на один клас.

Таблиця 7.7

Вихідні дані

Показники	1 – 4 класи	5 – 9 класи	10 – 11 класи
Кількість класів у школі на 1 вересня	4	15	2
Кількість навчальних годин на тиждень	88	502	78
Місячний фонд заробітної плати (не враховуючи доплати за перевірку зошитів)	7 125	48 750	10 635
Місячні витрати на перевірку зошитів	900	1 860	440

За результатами проведених розрахунків зробіть висновки.

8. Видатки бюджету на економічну діяльність держави та науку

Мета – формування системи теоретичних знань щодо основ бюджетного фінансування економічної діяльності та наукових досліджень, набуття практичних навичок обчислення сум бюджетної підтримки галузей економіки.

Компетентності, що формуються за темою:

знання: складу видатків на економічну діяльність держави, напрямів і форм бюджетного фінансування економіки, джерел фінансування наукових досліджень;

уміння: аналізувати структуру та динаміку видатків бюджету на економічну діяльність і науку; визначати обсяги потенційної державної підтримки галузей економіки за відповідними бюджетними програмами;

комунікації: володіння технологіями спілкування з представниками державних адміністрацій, головними розпорядникам бюджетних коштів;

автономність і відповідальність: здатність визначати потенційні обсяги державної підтримки. Відповідальність за обґрунтованість отриманих показників.

Основні питання

8.1. Видатки бюджету на економічну діяльність.

8.2. Видатки бюджету на науку.

Ключові слова: бюджетне фінансування економічної діяльності, бюджетне фінансування науки, планування видатків.

8.1. Видатки бюджету на економічну діяльність

Проблема державного регулювання економіки перебуває в полі зору провідних вчених-економістів. Уперше в західній економічній літературі неможливість досягнення економічної рівноваги за допомогою ринкових важелів без втручання держави усвідомив англійський економіст

Дж. Кейнс. Він вважав, що розширення функцій уряду – це єдиний практичний засіб уникнути повного руйнування існуючих економічних форм, а також спонукання до інвестування та координації схильності до споживання. У 50 – 60 рр. ХХ ст. західні вчені зазначали, що економічний розвиток країни – надто важлива мета, щоб віддати її на розсуд децентралізованої маси економічних суб'єктів, діючих через систему ринку та вільного підприємництва.

Проте роль держави у регулюванні економіки не варто переоцінювати. Завданням держави не є безпосереднє втручання в господарську діяльність підприємств (щоб не ліквідувати стимули, імпульси до високо-ефективної, продуктивної роботи). Сучасна державна політика відносно до економічного суб'єкта має базуватися на прагненні такого використання інструментів господарської політики, що знаходяться в руках держави, яке б вивільняло нові сили, відкривало нові можливості та закривало безплідні шляхи. Держава не заміщає, а доповнює ринок, допомагаючи його розвитку та вдосконаленню, а також зменшуючи та пом'якшуючи його провали. Це означає – вибором і комбінацією засобів спрямовувати суб'єктів господарювання вперед до нового прогресу.

Втручання в розвиток економіки в Україні обумовлене необхідністю надання підтримки та проведення структурної перебудови базових галузей національної економіки. Передусім це стосується галузей, які визначають передумови розвитку інших сфер діяльності, закладають основу національної безпеки, забезпечують реалізацію соціально-важливих потреб населення, формують лівову частку валютних надходжень від експорту, забезпечують імпортозаміщення, сприяють діяльності секторів, що мають відповідний потенціал для вироблення продукції з високим ступенем доданої вартості. Такими пріоритетними галузями української економіки є, зокрема, енергетика та металургія, сільське господарство, нафто-газова та вугледобувна промисловість, судно- й авіабудування, космічна галузь.

Відповідно до ст. 12 Господарського кодексу України [19] основними засобами регулятивного впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання є:

- державне замовлення;
- ліцензування, патентування і квотування;
- технічне регулювання;
- застосування нормативів і лімітів;

- регулювання цін і тарифів;
- надання інвестиційних, податкових та інших пільг;
- надання дотацій, компенсацій, цільових інновацій та субсидій [19].

Базовими нормативними документами, які визначають пріоритетні напрями бюджетних видатків на розвиток економіки, є:

- Стратегія сталого розвитку "Україна – 2020" [147];
- щорічне послання Президента України до Верховної Ради України;
- Основні напрями бюджетної політики на плановий рік, схвалені Постановою Верховної Ради України;
- Державна програма економічного та соціального розвитку України;
- Державна програма розвитку внутрішнього виробництва, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України № 1130 від 12.09.2011 р.;
- програми економічного розвитку окремих областей, районів тощо.

Конкретні напрями й обсяги видатків на економічний розвиток країни або окремих її регіонів визначаються виключно у Законі про Державний бюджет і рішеннях про місцеві бюджети.

У табл. 8.1. подані видатки на економічну діяльність, згруповані відповідно до функціональної класифікації [20].

Таблиця 8.1

Склад і структура видатків Зведеного бюджету на економічну діяльність (фактичні дані)

Групи видатків	2007 р.		2011 р.		2015 р.		2017 р.	
	млрд грн	% до підсумку	млрд грн	% до підсумку	млрд грн	% до підсумку	млрд грн	% до підсумку
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Загальна економічна, торговельна та трудова діяльність	0,81	2,0	2,11	3,7	1,03	1,8	3,94	3,8
Сільське господарство, лісове господарство та мисливство, рибне господарство	8,04	19,8	7,64	13,4	6,06	10,8	12,94	12,6

Закінчення табл. 8.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Паливно-енергетичний комплекс	7,35	18,1	11,00	19,2	1,90	3,4	2,82	2,7
Інша промисловість і будівництво	1,11	2,8	1,21	2,1	0,44	0,8	1,87	1,8
Транспорт	14,56	35,9	18,49	32,4	31,11	55,3	49,39	48,0
Зв'язок, телекомунікації та інформатика	0,14	0,4	0,18	0,3	0,26	0,5	0,95	0,9
Інші галузі економіки	1,38	3,4	8,92	15,6	5,45	9,7	7,54	7,3
Дослідження і розроблення в галузях економіки	1,01	2,5	1,36	2,4	0,83	1,5	1,41	1,4
Інша економічна діяльність	6,12	15,1	6,22	10,9	9,18	16,3	22,02	21,4
Економічна діяльність	40,52	100,0	57,12	100,0	56,26	100,0	102,88	100,0
Довідково: видатки на економічну діяльність у загальній сумі видатків Зведеного бюджету, %	17,9		13,7		8,3		9,7	
видатки на економічну діяльність у ВВП, %	5,6		4,4		2,8		3,4	

Як видно з табл. 8.1, за номінального зростання видатків бюджету на економічну діяльність протягом 2007 – 2017 рр. їх частка у загальній сумі видатків Зведеного бюджету й у ВВП має тенденцію до скорочення. У рейтингу галузей за обсягом бюджетних видатків на їхній розвиток перші позиції посідають транспортна галузь з часткою від 32,4 до 55,3 % за всі досліджувані роки; сільське, лісове, рибне господарство та мисливство з часткою від 10,8 до 19,8 %; паливно-енергетичний комплекс (18,1 – 19,2 % за 2007 – 2011 рр. і з подальшим скороченням до рівня 3,4 та 2,7 % у 2015 та 2017 рр., відповідно). З 2011 р. суттєва частка (від 7,3 до 15,6 %) належить видаткам на інші галузі економіки, де переважають видатки на реалізацію багатоцільових проектів розвитку.

Видатки на економічну діяльність здійснюються як з Державного, так і з місцевих бюджетів. Розмежування видатків між бюджетами відповідно до Бюджетного кодексу схематизоване на рис. 8.1.

Рис. 8.1. Розмежування видатків між бюджетами на економічну діяльність держави

Слід доповнити розглядувану теоретичну інформацію цифровими даними (табл. 8.2) [20].

Таблиця 8.2

Співвідношення між окремими видатками на економічну діяльність держави, % (фактичні дані)

Напрями видатків	2007 р.		2011 р.		2015 р.		2017 р.	
	державний	місцеві	державний	місцеві	державний	місцеві	державний	місцеві
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Економічна діяльність – усього	73,4	26,6	78,4	21,6	66,0	34,0	45,7	54,3
Вугільна галузь та інші галузі з видобутку твердого палива	100,0	0,0	100,0	0,0	100,0	0,0	100,0	0,0

Закінчення табл. 8.2

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Електроенергетична галузь	100,0	0,0	100,0	0,0	100,0	0,0	100,0	0,0
Промисловість з видобутку рудних і нерудних корисних копалин	100,0	0,0	100,0	0,0	100,0	0,0	100,0	0,0
Водний транспорт	99,4	0,6	99,0	1,0	100,0	0,0	100,0	0,0
Повітряний транспорт	100,0	0,0	100,0	0,0	100,0	0,0	100,0	0,0
Сільське господарство, лісове господарство та мисливство, рибне господарство	99,1	0,9	98,0	2,0	78,1	21,9	85,5	14,5
Будівництво	51,7	48,3	79,6	20,4	42,9	57,1	49,4	50,6
Дорожнє господарство	86,1	13,9	82,6	17,4	80,2	19,8	47,4	52,6
Зв'язок, телекомунікації та інформатика	61,2	38,8	62,3	37,7	47,2	52,8	20,7	79,3
Автомобільний транспорт	0,0	100,0	36,0	64,0	18,1	81,9	13,0	87,0
Трубопровідний та інший транспорт	22,5	77,5	22,4	77,6	2,6	97,4	1,5	98,5
Нафтогазова галузь	87,5	12,5	0,0	100,0	0,0	100,0	0,0	100,0

Як свідчать дані табл. 8.2, протягом 2007 – 2017 рр. співвідношення видатків на економічну діяльність між Державним і місцевими бюджетами змінилося з 73,4 % : 26,6 % у 2007 р. до 45,7% : 54,3 % у 2017 р. Тобто спостерігається зростання ролі місцевих бюджетів у фінансуванні видатків на економіку. Водночас за цілою низкою напрямів (вугільна та інші галузі з видобутку твердого палива, електроенергетична галузь, промисловість з видобутку рудних і нерудних корисних копалин, водний та повітряний транспорт) фінансування здійснюється виключно з державного бюджету. Переважно за кошти державного бюджету фінансуються програми підтримки сільського, лісового, рибного господарства та мисливства. Нафтогазова галузь та у значній мірі трубопровідний та інший транспорт підтримуються за кошти місцевих бюджетів. Зростає в останні роки частка видатків місцевих бюджетів у фінансуванні дорожнього господарства, зв'язку, телекомунікацій та інформатики.

Потрібно детальніше розглянути порядок та особливості фінансування основних (за величиною коштів) сум видатків на розвиток окремих галузей економіки.

Транспортна галузь – основна частина видатків, що надходить до галузі, спрямовується на розвиток дорожнього господарства. Основним головним розпорядником коштів виступає Державне агентство автомобільних доріг України. Головною метою його діяльності є: забезпечення розвитку мережі автомобільних доріг; підвищення безпеки руху, швидкості, комфортності й економічності перевезень пасажирів і вантажів автомобільним транспортом; поліпшення транспортно-експлуатаційного стану автомобільних доріг, мостів і дорожньої інфраструктури; покращення транспортної доступності сільських територій та забезпечення права громадян на пересування; поліпшення технічних показників; підвищення конкурентоспроможності автомобільних доріг щодо забезпечення транзитних перевезень і розвитку автомобільного туризму. Основними бюджетними програмами, за якими відбувається виділення коштів, є: "Розвиток мережі й утримання автомобільних доріг загального користування", "Виконання боргових зобов'язань за кредитами, отриманими під державні гарантії на розвиток мережі автомобільних доріг загального користування", "Покращення стану автомобільних доріг" тощо

Слід розглянути **паливно-енергетичний комплекс**. До галузей паливно-енергетичного комплексу, які отримують бюджетне фінансування, належать вугільна, нафтогазова й електроенергетична галузі. Базовими нормативними документами, які визначають основні орієнтири для планування видатків на вугільну галузь, є:

- Програма "Українське вугілля";
- Концепція реформування та розвитку вугільної промисловості на період до 2020 р.;
- Енергетична стратегія України на період до 2035 р.;
- Концепція реформування вугільної галузі, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України № 737-р від 14.05.2008 р.

Вугільна та інші галузі з видобутку твердого палива – основною бюджетною програмою щодо виділення коштів є: "Державна підтримка вугледобувних підприємств на часткове покриття витрат із собівартості готової товарної вугільної продукції". Згідно з фактичними показниками виконання Державного бюджету за 2013 – 2014 рр. на цю програму виділялося 84,5 – 88,3 % загальних видатків на вугільну та інші галузі

з видобутку твердого палива; у 2015 – 2016 рр. – 49,6 і 49,4 %, відповідно; за плановими показниками Державного бюджету України на 2018 р. видатків за даною програмою не передбачено. Іншими напрямками, за якими виділялися кошти, були, зокрема, "Реструктуризація вугільної та торфодобувної промисловості", "Гірничорятувальні заходи на вугледобувних підприємствах", "Виконання боргових зобов'язань за кредитами, залученими під державні гарантії, з метою реалізації проектів соціально-економічного розвитку", "Державна підтримка будівництва вугле- та торфодобувних підприємств, технічне переоснащення зазначених підприємств". На 2018 р. заплановані видатки також за такими програмами, як: "Ліквідація збиткових вугледобувних і вуглепереробних підприємств" (15,2 % загальних видатків на вугільну та інші галузі з видобутку твердого палива), "Підтримка впровадження Енергетичної стратегії України" (12,7 %), "Підтримка впровадження ринку електричної енергії" (28,2 %), "Здійснення заходів із забезпечення вітчизняного виробництва вугільної продукції та подальшого реформування державного сектора вугільної промисловості" (26,2 %). Слід підкреслити, що обсяги бюджетної підтримки галузі суттєво: якщо в 2013 р. з бюджету було виділено 15,0 млрд грн, у 2014 р. – 9,1, то в 2015 – тільки 1,8 млрд грн, а в 2016 – 2,5 млрд грн. Основним головним розпорядником коштів, що спрямовуються на вугільну та інші галузі з видобутку твердого палива, виступає Міністерство енергетики та вугільної промисловості України.

Чинна редакція Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для часткового покриття витрат вугледобувних підприємств, що включаються до собівартості готової товарної вугільної продукції, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України № 92 від 21 лютого 2017 р. [56]. Одержувачами бюджетних коштів є такі вугледобувні підприємства: державні підприємства та господарські товариства, 100 % акцій яких належать державі; підприємства, яким передано цілісні майнові комплекси або системи цілісних майнових комплексів державних підприємств, їх структурні підрозділи в оренду чи концесію та які провадять діяльність у сфері видобування кам'яного вугілля та лігніту (бурого вугілля), за умови реєстрації Міністерством енергетики та вугільної промисловості договору концесії або взяття ним на облік договору оренди.

Бюджетні кошти використовуються для фінансового оздоровлення вугледобувних підприємств з метою задоволення потреби галузей

економіки у відповідному обсязі високоякісної продукції. Вони спрямовуються на оплату праці та внесення обов'язкових платежів, пов'язаних із виплатою заробітної плати та оплатою спожитої електроенергії.

Обсяг бюджетних коштів для окремого вугледобувного підприємства визначається за формулою:

$$R_{1,2,3} = \frac{B_i}{Z_i} \times Z_{1,2,3},$$

де $R_{1,2,3}$ – обсяг бюджетних коштів, що виділяються для покриття витрат окремого вугледобувного підприємства;

B_i – річний або місячний обсяг бюджетних коштів, які виділяються для покриття витрат вугледобувних підприємств відповідно до розпису державного бюджету;

Z_i – загальний обсяг прогнозованих збитків вугледобувних підприємств на рік або відповідний місяць;

$Z_{1,2,3}$ – обсяг прогнозованих збитків конкретного вугледобувного підприємства.

Розподіл бюджетних коштів між вугледобувними підприємствами здійснюється Міністерством енергетики та вугільної промисловості.

Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для реструктуризації вугільної та торфодобувної промисловості регулювався Постановою Кабінету Міністрів України № 236 від 11.03.2011 рр. Бюджетні кошти спрямовувалися на підготовку вугледобувних підприємств до ліквідації, ліквідацію вугледобувних, вуглепереробних і торфодобувних підприємств, утримання водовідливних комплексів, будівництво та реконструкція яких передбачені проектами ліквідації шахт [56].

У 2018 р. набув чинності Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для ліквідації збиткових вугледобувних і вуглепереробних підприємств [49]. Відповідно до нього одержувачами бюджетних коштів є: державні вугледобувні та вуглепереробні підприємства, на яких здійснюються заходи з їх підготовки до ліквідації, рішення про ліквідацію яких прийнято Урядом; державні вугледобувні та вуглепереробні підприємства, на відокремлених підрозділах яких здійснюються заходи з підготовки до ліквідації; державні підприємства, на які покладено функції замовника з виконання робіт і заходів з ліквідації вугледобувних і вуглепереробних підприємств; державні підприємства, на яких

покладено функції з утримання водовідливних комплексів, будівництво та реконструкція яких передбачені проектами ліквідації шахт, за умови, що забезпечення їх подальшого функціонування до вартості таких проектів не включене. Бюджетні кошти передбачено спрямовувати фактично за тими ж напрямками, які були визначені Постановою Кабінету Міністрів України "Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у Державному бюджеті для реструктуризації вугільної та торфодобувної промисловості" від № 236 від 11.03.2011 рр., а саме:

на підготовку до ліквідації державних вугледобувних і вуглепереробних підприємств та їх відокремлених підрозділів. Обсяг фінансування затверджується Міністерством енергетики та вугільної промисловості на підставі поданих підприємствами матеріалів і кошторису витрат із застосуванням галузевих нормативів та з урахуванням потреби у здійсненні заходів з підготовки таких підприємств та їх відокремлених підрозділів до ліквідації;

на ліквідацію вугледобувних і вуглепереробних підприємств. Обсяг фінансування визначається на підставі поданих підприємствами-замовниками матеріалів у розрізі підприємств, що ліквідуються, кошторису витрат і переліку робіт, передбачених проектами ліквідації зазначених підприємств;

на подолання негативних соціально-економічних наслідків ліквідації відповідно до затверджених у встановленому порядку проектів їх ліквідації;

на утримання водовідливних комплексів, будівництво та реконструкція яких передбачені проектами ліквідації шахт, за умови, що забезпечення їх подальшого функціонування до вартості таких проектів не включене, відповідно до кошторисів витрат із застосуванням галузевих нормативів і зазначених у них показників [49].

Порядок використання коштів, передбачених у Державному бюджеті за програмою "Гірничорятувальні заходи на вугледобувних підприємствах" регулюється Постановою Кабінету Міністрів України від 23 лютого 2011 р. № 154 [46]. Одержувачами бюджетних коштів є центральний штаб і воєнізовані гірничорятувальні загони Державної воєнізованої гірничорятувальної служби у вугільній промисловості, які здійснюють гірничорятувальні заходи на вугледобувних підприємствах. Бюджетні кошти використовуються для здійснення гірничорятувальних заходів на вугледобувних підприємствах. Кошти спрямовуються на: забезпечення готовності штабу та загонів, їх сил і засобів до виконання робіт, пов'язаних із запобіганням, невідкладним реагуванням і ліквідацією наслідків аварій

на вугледобувних підприємствах; здійснення контролю за готовністю вугледобувних підприємств до виконання робіт з ліквідації (мінімізації) наслідків аварій та локалізації зони впливу шкідливих і небезпечних факторів; ремонт і технічне обслуговування аварійно-рятувальних засобів; підготовку працівників вугледобувних підприємств, штабу та загонів до дій в умовах надзвичайної ситуації.

Порядок використання коштів, передбачених у Державному бюджеті для підтримки будівництва вугле- та торфодобувних підприємств, їх технічного переоснащення, регулюється Постановою Кабінету Міністрів України № 988 від 8 жовтня 2012 р. Одержувачами бюджетних коштів є державні вугле- та торфодобувні підприємства, господарські товариства, 100 % акцій яких належать державі, а також державне підприємство "Дирекція з будівництва об'єктів". Бюджетні кошти використовуються для підвищення ефективності роботи підприємств з метою задоволення потреби галузей економіки у необхідному обсязі вугілля і торфу шляхом будівництва, реконструкції, технічного переоснащення підприємств. Це забезпечить підтримання, приріст їх виробничих потужностей з видобутку, переробки вугілля і торфу, поліпшення умов та підвищення рівня безпеки праці. Ці кошти спрямовуються на:

- реалізацію проектів капітального будівництва;
- технічне переоснащення вугле- та торфодобувних підприємств;
- виконання бюджетних зобов'язань минулого року, взятих на облік в органах Казначейства [50].

Прийняття рішення про надання коштів за відповідними напрямками здійснюється Міністерством енергетики та вугільної промисловості на підставі конкурсного відбору серед претендентів.

Реалізація програми "Підтримка впровадження Енергетичної стратегії України" здійснюється за кошти, які надходять до Державного бюджету у формі узгоджених траншів від Європейського Союзу. Бюджетні кошти використовуються з урахуванням положень Енергетичної стратегії України на період до 2035 р. Вони спрямовуються на: заходи з будівництва, реконструкції та технічного переоснащення підприємств паливно-енергетичного комплексу; розроблення проектів нормативно-правових актів для подальшої реалізації положень Третього енергетичного пакету Європейського Союзу згідно з Договором про заснування Енергетичного співтовариства; розроблення та впровадження системи своєчасного виявлення, запобігання та нейтралізації кіберзагроз у паливно-енергетичному

комплексі; впровадження організаційно-технічної моделі системи кібербезпеки, оперативного реагування на кібератаки та кіберінциденти в паливно-енергетичному комплексі тощо. Одержувачами бюджетних коштів у рамках цієї програми можуть бути виключно підприємства державної форми власності або господарські товариства, 100 % акцій яких належать державі [48].

Порядок використання коштів, передбачених у Державному бюджеті для здійснення заходів із забезпечення вітчизняного виробництва вугільної продукції та подальшого реформування державного сектора вугільної промисловості затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 7 лютого 2018 р. № 63 [47]. Одержувачами бюджетних коштів є вугледобувні підприємства державної форми власності або господарські товариства з видобутку вугілля, 100 % акцій яких належать державі. Бюджетні кошти спрямовуються на: забезпечення вітчизняного виробництва товарної вугільної продукції шляхом оплати праці та внесення обов'язкових платежів, пов'язаних з виплатою заробітної плати (у тому числі на погашення заборгованості із заробітної плати); здійснення заходів із технічного переоснащення та модернізації вугледобувних підприємств у сумі не менше 30 % загального обсягу асигнувань за бюджетною програмою (у тому числі на фінансування інвестиційних проектів вугільної галузі для модернізації та технічного переоснащення шахт, відібраних на конкурсній основі).

Нафтогазова галузь – фінансування нафтогазової галузі з Державного бюджету здійснюється у межах механізму компенсації Національній акціонерній компанії "Нафтогаз України" різниці між цінами закупівлі імпортованого природного газу та його реалізації суб'єктам господарювання для виробництва теплової енергії, яка споживається населенням. Максимальний обсяг фінансування обмежується сумою збитків, які несе "Нафтогаз України" через встановлене державне регулювання цін на природний газ для окремих категорій споживачів, мінімальний – можливостями Державного бюджету.

Сума максимальної компенсації різниці між цінами закупівлі та реалізації 1 тис. м³ природного газу обчислюється за формулою:

$$K = C_{зс} - C_p,$$

де K – сума компенсації різниці між цінами на природний газ за 1 тис. м³, грн;

C_{zc} – середньозважена ціна закупівлі імпортованого природного газу (без урахування податку на додану вартість і збору у вигляді цільової надбавки до чинного тарифу на природний газ), грн;

C_p – визначена у договорі між Національною акціонерною компанією "Нафтогаз України" та суб'єктами господарювання ціна реалізації імпортованого природного газу (без податку на додану вартість і збору у вигляді цільової надбавки до чинного тарифу на природний газ) для виробництва теплової енергії, яка споживається населенням, грн.

Сільське господарство – величина коштів, передбачена у видатках Зведеного бюджету України за кодом функціональної класифікації 0421 "Сільське господарство" коливалася протягом досліджуваного періоду від 9,7 % (2015 р.) до 18,6 % (2007 р.) у складі видатків на економічну діяльність або від 7,5 до 12,4 млрд грн [20]. Обсяг коштів, що спрямовується безпосередньо на розвиток галузі, є дещо меншим, оскільки частина таких видатків має опосередковане відношення до сільськогосподарської галузі. Так, за цим же кодом відображають, зокрема: видатки на експлуатацію державного водогосподарського комплексу й управління водними ресурсами; видатки, пов'язані з керівництвом та управлінням у сфері геодезії, картографії та кадастру; видатки на здійснення заходів щодо підтримки науково-дослідних господарств тощо.

Основним серед кількох головних розпорядників коштів, що призначаються для сільськогосподарської галузі, виступає Міністерство аграрної політики та продовольства України.

Потенційними напрямками фінансування безпосередньо сільськогосподарської галузі за рахунок коштів Державного бюджету є:

- фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі;
- фінансова підтримка сільгосптоваровиробників;
- фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів.
- державна підтримка галузі тваринництва;
- державна підтримка розвитку хмелярства, закладення молодих садів, виноградників та ягідників і нагляд за ними;

Порядок використання коштів, передбачених у Державному бюджеті для фінансової підтримки заходів в агропромисловому комплексі, затверджений постановою Кабінету Міністрів України № 104 від 13.02.2012 р. [100].

Метою використання бюджетних коштів є збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, підвищення продуктивності в сільському господарстві, сприяння розвитку аграрного ринку та забезпечення продовольчої безпеки. Бюджетні кошти використовуються для (всього визначено п'ятнадцять можливих напрямів):

- створення і забезпечення резервного запасу сортового та гібридного насіння;
- державної підтримки сільськогосподарської дорадчої служби;
- здійснення заходів з охорони та захисту, раціонального використання лісів, наданих у постійне користування агропромисловим підприємствам;
- селекції в рослинництві;
- розвитку тваринництва;
- часткової компенсації вартості складної сільськогосподарської техніки вітчизняного виробництва;
- здійснення фінансової підтримки суб'єктів господарювання агропромислового комплексу через механізм здешевлення кредитів і компенсації лізингових платежів;
- надання фінансової підтримки для створення оптових ринків сільськогосподарської продукції;
- часткового відшкодування суб'єктам господарювання вартості будівництва та реконструкції тваринницьких ферм, комплексів і підприємств з виробництва комбікормів;
- фінансування заходів із захисту, відтворення та підвищення родючості ґрунтів;
- підтримки сільськогосподарських обслуговувальних кооперативів;
- часткового відшкодування вартості будівництва нових тепличних комплексів;
- виконання програми селекції у тваринництві та птахівництві на підприємствах агропромислового комплексу;
- виплати субсидії на гектар посівів;
- державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників шляхом здешевлення страхових платежів (премій).

Безпосередні напрями використання коштів у конкретному році та їхні обсяги уточнюються окремими щорічними постановами Уряду. Останніми роками обсяги бюджетного фінансування за названими напрямами

суттєво скорочено. Водночас набули чинності заходи підтримки за схожими програмами, які реалізуються на практиці. Зокрема, це: фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів; часткова компенсація вартості сільськогосподарської техніки й обладнання вітчизняного виробництва (у рамках програми "Фінансова підтримка сільгосптоваровиробників").

Порядок використання коштів бюджету за програмою "Фінансова підтримка сільгосптоваровиробників" урегульований Постановою Кабінету Міністрів України від 8 лютого 2017 р. № 77 [54]. Метою використання бюджетних коштів є збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, підвищення продуктивності в сільському господарстві, сприяння розвитку аграрного ринку та забезпечення продовольчої безпеки. Кошти спрямовують за двома напрямками: на бюджетну дотацію для розвитку сільськогосподарських товаровиробників та стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції; на часткову компенсацію вартості сільськогосподарської техніки й обладнання вітчизняного виробництва. Безпосередній розподіл коштів за названими напрямками здійснює Міністерство аграрної політики України.

Відповідно до Порядку розподілу бюджетної дотації для розвитку сільськогосподарських товаровиробників та стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції у 2017 р. право на отримання бюджетної дотації мають юридичні та фізичні особи-підприємці, основною діяльністю яких є постачання сільськогосподарських товарів. Питома вага вартості таких сільськогосподарських товарів має становити не менше 75 % вартості всіх товарів, поставлених ними протягом попередніх дванадцяти послідовних звітних податкових періодів сукупно [64]. Розподіл бюджетної дотації здійснюється за такими напрямками:

бюджетна дотація товаровиробникам, які займаються розведенням свійської птиці та/або виробництвом м'яса свійської птиці та/або виробництвом яєчних продуктів, яєчного альбуміну, яєчного порошку;

бюджетна дотація іншим товаровиробникам, які провадять види діяльності, визначені в п. 16-1.3 ст. 16-1 Закону України "Про державну підтримку сільського господарства України" (крім КВЕД 01.47, 10.12 і 10.80) [79].

Бюджетна дотація виплачується товаровиробникам щомісяця з урахуванням вартості реалізованої продукції пропорційно частці сплаченої до бюджету суми податку на додану вартість за визначеними видами

діяльності в загальній сумі сплати податку на додану вартість. Обов'язковою умовою є відсутність податкового боргу з податку на додану вартість на наступний день після граничного строку сплати такого податку за звітний період, за який надається бюджетна дотація [64].

Часткова компенсація вартості сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва здійснюється відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України № 130 від 01.03.2017 р. Компенсація надається на безповоротній основі та становить, починаючи з 2018 р., 25 % вартості техніки й обладнання (без урахування ПДВ). Перелік техніки й обладнання, вартість яких може бути компенсована, визначається комісією, утвореною Міністерством економічного розвитку та торгівлі України. Право на отримання компенсації мають виключно юридичні особи та фізичні особи-підприємці, основною діяльністю яких є постачання сільськогосподарських товарів, вироблених ними на власних або орендованих основних засобах. Питома вага вартості таких сільськогосподарських товарів має становити не менше 75 % вартості всіх товарів, поставлених такими юридичними та фізичними особами протягом попередніх дванадцяти послідовних звітних податкових періодів [57].

Здійснення *фінансової підтримки заходів* в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів здійснюється відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України № 300 від 29.04.2015 р. [53]. Компенсація надається на конкурсній основі суб'єктам господарювання агропромислового комплексу:

для позичальників – суб'єктів господарювання агропромислового комплексу, які мають чистий дохід (виручку) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) за останній рік до 10 млн грн; для позичальників, які провадять діяльність з вирощування та розведення великої рогатої худоби молочних порід, іншої великої рогатої худоби – у розмірі облікової ставки НБУ, що діє на дату нарахування відсотків, але не вище розмірів, передбачених кредитними договорами;

для інших позичальників – суб'єктів господарювання агропромислового комплексу – у розмірі 50 % облікової ставки НБУ, що діє на дату нарахування відсотків, але не вище розмірів, передбачених кредитними договорами.

Компенсації підлягають відсоткові ставки за кредитами, залученими для покриття витрат, пов'язаних із: закупівлею пально-мастильних

матеріалів, насіння, добрив, засобів захисту рослин, кормів, сировини та інгредієнтів для виробництва комбікормів, ветеринарних препаратів, спермопродукції, молодняку сільськогосподарських тварин і птиці, обладнання для тваринницьких ферм і комплексів, запасних частин для ремонту сільськогосподарської і зрошувальної техніки й обладнання, енергоносії; оплати послуг, пов'язаних з виконанням ремонтних робіт сільськогосподарської і зрошувальної техніки, робіт (послуг) з підготовки й обробки ґрунту, посіву, захисту рослин від хвороб і шкідників, внесення добрив та підживлення, збирання врожаю.

Державна підтримка галузі тваринництва здійснюється відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України "Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для розвитку тваринництва". Бюджетні кошти спрямовуються на державну підтримку за такими напрямками:

- часткова компенсація відсоткової ставки за банківськими кредитами, залученими для покриття витрат, пов'язаних із провадженням діяльності у галузях: вівчарство, козівництво, бджільництво, звірівництво, кролівництво, шовківництво й аквакультура;
- часткова компенсація вартості будівництва та реконструкції тваринницьких ферм і комплексів, доїльних залів, підприємств з переробки сільськогосподарської продукції в частині витрат, профінансованих за рахунок банківських кредитів;
- спеціальна бюджетна дотація за утримання корів молочного, молочно-м'ясного та м'ясного напрямку продуктивності;
- спеціальна бюджетна дотація за вирощування молодняку великої рогатої худоби, який народився в господарствах фізичних осіб;
- часткове відшкодування вартості закуплених для подальшого відтворення племінних тварин, а саме: телиць, нетелей, корів молочного, молочно-м'ясного та м'ясного напрямку продуктивності, свинок і кнурців, вівцематок, баранів, ярки і сперми бугаїв та ембріонів великої рогатої худоби, – які мають племінну (генетичну) цінність;
- часткове відшкодування вартості будівництва та реконструкції тваринницьких ферм і комплексів, доїльних залів, підприємств з переробки сільськогосподарської продукції.

Розподіл коштів здійснюється серед претендентів, які подали відповідні заяви на отримання компенсацій та встановлені пакети документів у межах фактичних надходжень до Державного бюджету.

Державна підтримка розвитку хмелярства, закладення молодих садів, виноградників та ягідників і нагляд за ними здійснюється відповідно до Порядку справляння збору та використання коштів на розвиток виноградарства, садівництва та хмелярства [52] і Наказу Міністерства аграрної політики та продовольства України "Про затвердження нормативів, у межах яких проводиться компенсація у виноградарстві, садівництві і хмелярстві, форм звітності та переліку механізмів і техніки" [91].

Бюджетні кошти надаються суб'єктам господарювання, які займаються виноградарством, садівництвом і хмелярством, незалежно від їх організаційно-правової форми та форми власності для компенсації здійснених у поточному бюджетному році витрат (без урахування сум податку на додану вартість) за такими напрямками:

- проведення робіт із закладення насаджень, догляду за ними до вступу в плодоношення (табл. 8.3) [91];
- придбання садивного матеріалу плодово-ягідних культур, винограду та хмелю (до 80 % здійснених у поточному та попередньому бюджетних роках витрат без урахування сум ПДВ) за умови закладення насаджень у поточному році;
- будівництво холодильників із регульованим газовим середовищем та ємністю від 500 тонн для зберігання столових сортів винограду та плодів власного виробництва, придбання ліній товарної обробки плодів;
- будівництво розсадницькими господарствами лабораторних комплексів для виробництва безвірусного садивного матеріалу та камер швидкого заморожування плодів і ягід виробниками такої продукції;
- придбання механізмів і техніки (в тому числі імпортного виробництва, яка не виробляється в Україні) для проведення технологічних операцій у виноградарстві, садівництві та хмелярстві та нового обладнання для сублімаційного висушування фруктів; модернізації холодильного та газового режимів зберігання у реконструйованих холодильниках ємністю від 500 тонн (за умови власного виробництва столових сортів винограду та плодів у обсязі, не меншому ємності такого холодильника) згідно з визначеним Міністерством аграрної політики та продовольства переліком.

Фінансування названих видатків здійснюється в межах установлених Міністерством аграрної політики та продовольства нормативів.

**Компенсація витрат із закладення плодкових насаджень
і догляд за ними до вступу в період плодоношення
без урахування проектних робіт та краплинного зрошення**

Саджанець	Схема посадки	Витрати на 1 га, тис. грн					Тривалість створення, років
		Усього	Підготовка ґрунту та посадки		Догляд за насадженнями (з розрахунку на рік)		
			усього	у т. ч. вартість саджанців	усього	у т. ч. засоби хімічного захисту	
Яблуня, однорічний	5 x 3	60,5	21,5	9,3	7,8	3,7	5
Яблуня, дворічний	5 x 3	55,4	24,2	12	7,8	3,7	4
Вишня	5 x 3	44,7	23,5	11,3	5,3	2,6	4

Новим напрямом бюджетного фінансування сільськогосподарської галузі є запровадження з 2018 р. програми "Фінансова підтримка розвитку фермерських господарств". Кошти, що будуть виділені у рамках програми, планується спрямовувати на:

виплати дотацій фермерським господарствам, які зареєстровані в установленому порядку після 1 січня 2018 р. і мають в обробітку земельні площі до 20 га;

підтримки сільськогосподарських обслуговувальних кооперативів шляхом здешевлення вартості (70 %) закупівлі техніки, обладнання, устаткування;

здешевлення кредитів, отриманих у державному банку або банку, у статутному капіталі якого 75 і більше відсотків акцій належить державі;

компенсації вартості закупленого у суб'єктів насінництва та розсадництва насіння сільськогосподарських рослин вітчизняної селекції супереліти (супер-супереліти), еліти, першої генерації, батьківських форм, гібридів першого покоління.

Лісове господарство та мисливство – використання коштів Державного бюджету на галузь здійснюється за такими програмами: "Керівництво та управління у сфері лісового господарства", "Дослідження,

прикладні розробки та підготовка наукових кадрів у сфері лісового господарства", "Ведення лісового і мисливського господарства, охорона і захист лісів в лісовому фонді". Порядок здійснення та фінансування з бюджету заходів з лісовпорядкування, лісорозведення і відновлення лісів, охорони (у тому числі від пожеж) і захисту лісів, створення захисних лісових насаджень і полезахисних лісових смуг регулюється Постановою Кабінету Міністрів України від 20 грудня 2017 р. № 1016. Розподіл бюджетних коштів між їх одержувачами здійснюється комісією, яка утворюється Держлісагентством, за погодженням з Мінагрополітики [55].

Інші галузі економіки – істотна частка у видатках Державного бюджету на інші галузі економіки (код функціональної класифікації видатків 0470) припадає на: видатки, пов'язані із виконанням боргових зобов'язань за кредитами, залученими під державні гарантії для реалізації проектів "Циклон-4" і "Створення Національної супутникової системи зв'язку"; видатки на управління та випробування космічних засобів, реалізацію Державної цільової економічної програми енергоефективності; видатки Державного фонду регіонального розвитку тощо.

Детальніше зупинимося на порядку формування та використання коштів *Державного фонду регіонального розвитку*. Відповідно до ст. 24¹ Бюджетного кодексу останній створюється у складі державного бюджету України в обсязі, що не може бути меншим 1 % прогнозного обсягу доходів загального фонду проекту Державного бюджету України на відповідний бюджетний період [15]. Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України "Деякі питання державного фонду регіонального розвитку" [28] бюджетні кошти даного фонду спрямовуються на фінансування інвестиційних програм і проектів регіонального розвитку, які:

- відповідають пріоритетам, визначеним у Державній стратегії регіонального розвитку, стратегіях розвитку регіонів та у планах заходів з їх реалізації;
- упроваджуються як проекти співробітництва територіальних громад;
- підтримують добровільно об'єднані територіальні громади [28].

Видатки Фонду регіонального розвитку за 2015 – 2017 рр. становили 2,4; 2,7 і 3,1 млрд грн, планові видатки Фонду на 2018 р. становлять 6,0 млрд грн [20; 76].

Окрім названих галузей та напрямів підтримки економічної діяльності в Україні існує низка затверджених програм розвитку окремих галузей економіки, джерелами фінансування яких визначено, окрім інших, кошти

Державного та місцевих бюджетів. Такими програмами, що реалізовувалися у різні роки є, зокрема:

- Державна цільова економічна програма енергоефективності;
- Загальнодержавна цільова науково-технічна космічна програма України;
- Загальнодержавна програма формування національної екологічної мережі України на 2000 – 2015 рр.;
- Державна цільова програма реформування залізничного транспорту на 2010 – 2019 рр.;
- Національна програма сприяння розвитку малого підприємництва в Україні тощо.

За кожною бюджетною програмою визначається головний розпорядник коштів, мета, завдання, очікувані результати та показники ефективності програми, прогнозні обсяги та джерела фінансування. Кошти на бюджетні програми виділяються під визначених головних розпорядників коштів згідно із затвердженими кошторисами видатків.

8.2. Видатки бюджету на науку

Базовим нормативним документом, який визначає правові, організаційні та фінансові засади функціонування і розвитку у сфері наукової і науково-технічної діяльності в Україні, є Закон України "Про наукову і науково-технічну діяльність" [119].

Основними **цільми державної політики** у науковій і науково-технічній діяльності є:

забезпечення наукового обґрунтування визначення стратегічних завдань розвитку економіки та суспільства;

досягнення високого рівня розвитку науки та техніки;

примноження національного багатства на основі використання наукових і науково-технічних досягнень;

створення умов для досягнення високого рівня життя кожного громадянина, його фізичного, духовного й інтелектуального розвитку шляхом використання сучасних досягнень науки та техніки;

зміцнення національної безпеки на основі використання наукових і науково-технічних досягнень;

створення умов для реалізації інтелектуального потенціалу громадян у сфері наукової і науково-технічної діяльності;

забезпечення вільного розвитку наукової та науково-технічної творчості; сприяння розвитку наукової і науково-технічної діяльності у підприємницькому секторі;

інтеграція вітчизняного сектора наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок у світовий науковий та Європейський дослідницький простір.

Потрібно розрізнати поняття: пріоритетні напрями розвитку науки та техніки та пріоритетні тематичні напрями наукових досліджень і науково-технічних розробок.

Під **пріоритетними напрямками розвитку науки та техніки** розуміють науково, економічно та соціально обґрунтовані напрями науково-технічного розвитку на довгостроковий період (понад десять років), яким надається пріоритетна державна підтримка з метою формування ефективного сектора наукових досліджень і науково-технічних розроблень для забезпечення конкурентоспроможності вітчизняного виробництва, сталого розвитку, національної безпеки України та підвищення якості життя населення.

Відповідно до Закону України № 2623-III від 11.07.2001 р. пріоритетними напрямками розвитку науки та техніки на період до 2020 р. визначено:

- фундаментальні наукові дослідження з найбільш важливих проблем розвитку науково-технічного, соціально-економічного, суспільно-політичного, людського потенціалу з метою забезпечення конкурентоспроможності України у світі та сталого розвитку суспільства та держави;
- інформаційні та комунікаційні технології;
- енергетика й енергоефективність;
- раціональне природокористування;
- науки про життя, нові технології профілактики та лікування найпоширеніших захворювань;
- нові речовини та матеріали [132].

Під **пріоритетними тематичними напрямками наукових досліджень і науково-технічних розроблень** розуміють напрями фундаментальних і прикладних наукових досліджень і науково-технічних розроблень, що визначаються на середньостроковий період (до п'яти років) у рамках пріоритетних напрямів розвитку науки та техніки з метою забезпечення їх реалізації.

Постановою Кабінету Міністрів України № 942 від 07.09.2011 р. визначений перелік пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень

і науково-технічних розробок на період до 2020 р. [93]. Можна назвати окремі з них:

- фундаментальні проблеми наук про життя та розвиток біотехнологій;
- нові апаратні рішення для перспективних засобів обчислювальної техніки, інформаційних і комунікаційних технологій;
- суперкомп'ютерні програмно-технічні засоби, телекомунікаційні мережі та системи; грид- і клауд-технології;
- технології та засоби захисту інформації;
- технології ефективного енергозабезпечення будівель і споруд;
- технології використання нових видів палива, скидних енергоресурсів, відновлюваних та альтернативних джерел енергії;
- нанотехнології створення нового покоління мастильних матеріалів для промисловості;
- технології сталого використання, збереження і збагачення біоресурсів; покращення їх якості та безпечності, збереження біорізноманіття;
- технології утилізації та видалення побутових і промислових відходів;
- технології раціонального використання ґрунтів і збереження їх родючості;
- проблеми розвитку особистості, суспільства; демографія та соціально-економічна політика;
- молекулярні біотехнології створення нових організмів і продуктів для сільського господарства, фармацевтичної та харчової промисловості;
- створення та застосування нанотехнологій і технологій наноматеріалів.

Фінансове забезпечення наукової і науково-технічної діяльності в Україні здійснюється за рахунок коштів Державного та місцевих бюджетів, коштів установ, організацій та підприємств, вітчизняних та іноземних замовників робіт, грантів, інших джерел, не заборонених законом. Джерела фінансування наукових досліджень залежать від їх характеру.

Фундаментальні дослідження (а саме: наукова теоретична й експериментальна діяльність, спрямована на здобуття нових знань про закономірності розвитку природи, суспільства, людини, їх взаємозв'язку) фінансуються переважно з бюджету або спеціальних фондів, що пов'язано з високим ризиком їх здійснення та непевністю очікуваних результатів.

Прикладні дослідження (наукова діяльність, спрямована на отримання нових знань, що можуть бути використані для практичних цілей) – за рахунок коштів замовника.

Бюджетне фінансування наукової і науково-технічної діяльності здійснюється шляхом:

фінансування основної діяльності державних наукових установ;

фінансування наукових досліджень вищих навчальних закладів III – IV рівнів акредитації;

фінансування окремих наукових і науково-технічних програм, проєктів і надання грантів.

Фінансування діяльності наукових установ ґрунтується на: складанні їх кошторису, наукових досліджень вищих навчальних закладів – на основі планування та затвердження у кошторисі бюджетної організації окремої статті видатків на проведення досліджень і розроблень, фінансування окремих наукових і науково-технічних програм – на основі складання кошторису за кожною окремою темою.

Розмежування видатків між Державним та місцевими бюджетами на науку здійснюється згідно з вимогами Бюджетного кодексу України у такий спосіб (рис. 8.2).

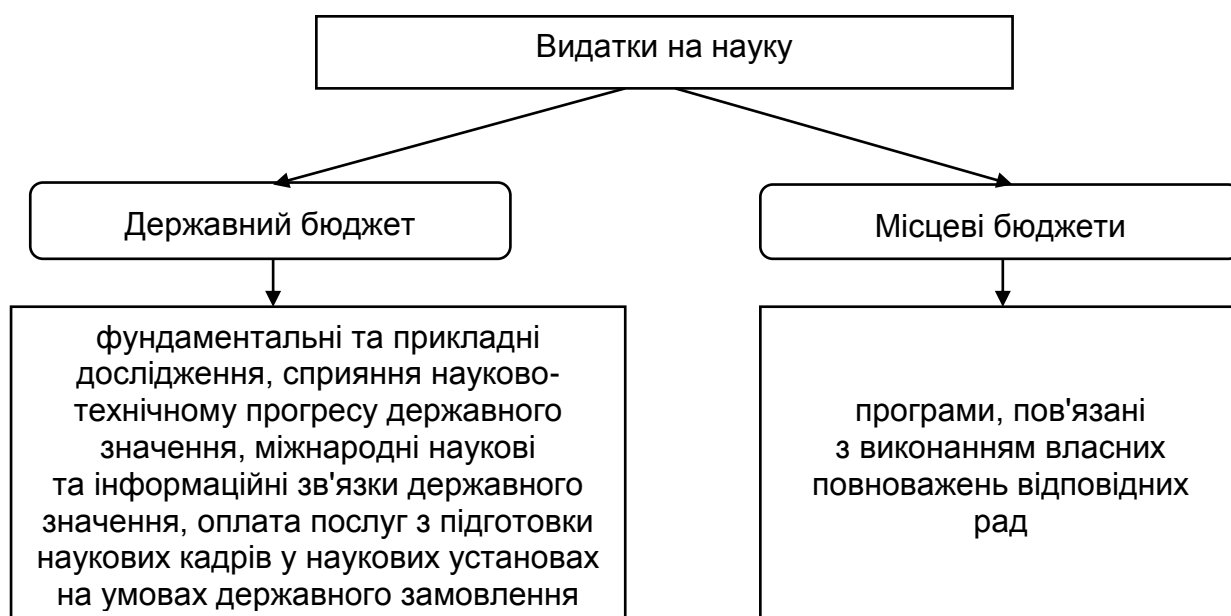

Рис. 8.2. Розмежування видатків між бюджетами на науку

Статтю 48 Закону України "Про наукову і науково-технічну діяльність" передбачено, що держава забезпечує бюджетне фінансування

наукової і науково-технічної діяльності у розмірі не менше 1,7 % ВВП України [119]. Кошти Державного бюджету виділяються на: підтримку основної діяльності державних наукових установ, що фінансуються за рахунок коштів Державного бюджету; проведення наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розроблень університетів, академій, інститутів; фінансування окремих наукових і науково-технічних програм, проектів; надання грантів.

Слід розглянути склад видатків на науку за галузями економіки (табл. 8.4).

Таблиця 8.4

**Склад і структура видатків Зведеного бюджету
на науку (фактичні дані)**

Дослідження і розроблення у сфері	2007 р.		2011 р.		2015 р.		2017 р.	
	млн грн	% до підсумку	млн грн	% до підсумку	млн грн	% до підсумку	млн грн	% до підсумку
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Державного управління	246,5	13,3	381,4	13,9	3 114,9	58,7	3 827,3	55,3
Оборони	68,7	3,7	115,8	4,2	–	–	–	–
Громадського порядку, безпеки та судової влади	29,9	1,6	84,9	3,1	135,8	2,6	72,1	1,0
Економіки	1 009,4	54,4	1 359,6	49,6	834,6	15,7	1 410,7	20,4
Охорони навколишнього природного середовища	56,4	3,0	68,0	2,5	81,3	1,5	104,3	1,5
Житлово-комунального господарства	6,2	0,3	–	–	–	–	–	–
Охорони здоров'я	180,4	9,7	319,3	11,6	412,0	7,8	389,9	5,6
Духовного та фізичного розвитку	18,3	1,0	34,9	1,3	29,5	0,6	27,7	0,4
Освіти	219,3	11,8	359,7	13,1	677,6	12,8	1 070,3	15,5
Соціального захисту	19,5	1,0	18,3	0,7	16,6	0,3	21,5	0,3

Закінчення табл. 8.4

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Дослідження і розроблення – усього	1 854,46	100,0	2 741,86	100,0	5 302,48	100,0	6 923,9	100,0
Довідково: видатки на дослідження і розроблення у загальній сумі видатків Зведеного бюджету, %	0,82		0,66		0,78		0,66	
видатки на дослідження і розроблення у ВВП, %	0,26		0,21		0,27		0,23	

Як видно з табл. 8.4, переважна частина видатків Зведеного бюджету, що призначена для фінансування досліджень і розроблень, здійснюється (у рейтинговому порядку на прикладі 2017 р.) у сферах економіки, державного управління, освіти й охорони здоров'я – сукупно за даними напрямками від 88,3 до 96,7 % загальної суми видатків на дослідження і розроблення за досліджувані роки.

Загальні видатки на дослідження та розроблення складають від 0,66 до 0,82 % загальної суми видатків Зведеного бюджету України та від 0,21 до 0,27 % величини ВВП. Це не відповідає визначеному нормативному показникові видатків на науку. Окрім того, цифри значно менші за аналогічні у розвинутих країнах світу. Усереднений показник за 28-ма країнами Європейського Союзу щодо частки витрат на виконання досліджень і розроблень у ВВП складав у 2015 р. 2,03 %. З максимальними 3,26 % у Швеції, 3,07 % у Австрії, 3,03 % у Данії [21].

Видатки на науку в Україні за наведені роки фінансувалися виключно з Державного бюджету. Основними державними відомствами, які отримували фінансування, були Національна академія наук України, Міністерство освіти і науки України, Національна академія медичних наук України.

Слід зазначити, що важливим засобом реалізації пріоритетних напрямів розвитку науки та техніки з метою розв'язання найважливіших природничих, технічних і гуманітарних проблем є розроблення та реалізація наукових і науково-технічних програм. Необхідно назвати

окремі наукові програми, що реалізуються чи реалізувалися в останні роки в Україні:

- Державна цільова науково-технічна програма проведення досліджень в Антарктиці на 2011 – 2020 роки;
- "Нанотехнології та наноматеріали" на 2010 – 2014 рр.;
- Державна цільова науково-технічна та соціальна програма "Наука в університетах" на 2008 – 2017 рр.;
- Програма впровадження і застосування грид-технологій на 2009 – 2013 рр.

Аналогічним чином формуються та реалізуються місцеві програми. В якості прикладу можна назвати:

- Програму розвитку науково-технічної та інноваційної діяльності Івано-Франківської області до 2020 р.;
- Регіональну програму інноваційного розвитку Дніпропетровської області на період до 2020 р.

За кожною бюджетною програмою визначається головний розпорядник коштів, мета, завдання, очікувані результати та показники ефективності програми, прогнозні обсяги та джерела фінансування. Кошти на бюджетні програми виділяються під визначених головних розпорядників коштів згідно із затвердженими кошторисами видатків.

Рекомендована література: [3; 15; 19; 28; 46 – 57; 64; 76; 79; 91; 93; 98; 100; 119; 132; 147].

Практична частина

Запитання для самоконтролю

1. Обґрунтуйте необхідність бюджетного фінансування видатків на розвиток економіки й охарактеризуйте їх склад.
2. Опишіть порядок розмежування видатків на економічну діяльність між Державним і місцевими бюджетами.
3. Охарактеризуйте видатки бюджету на розвиток сільськогосподарської галузі.
4. Назвіть склад видатків Державного бюджету на розвиток нафтогазової галузі.
5. Визначте склад видатків Державного бюджету на паливно-енергетичний комплекс.

6. Назвіть мету та цілі створення Державного фонду регіонального розвитку.

7. Охарактеризуйте цілі державної політики у науковій і науково-технічній діяльності.

8. Визначте пріоритетні напрями розвитку науки та техніки в Україні.

9. Назвіть пріоритетні тематичні напрями наукових досліджень і науково-технічних розроблень в Україні.

10. Опишіть, у який спосіб здійснюється бюджетне фінансування науки.

11. Назвіть джерела фінансування наукової і науково-технічної діяльності.

12. Опишіть визначений Бюджетним кодексом України порядок розмежування видатків на науку між державним і місцевими бюджетами.

Тестові завдання

1. Які з наведених груп не є складовими видатків на економічну діяльність згідно з функціональною класифікацією видатків бюджету:

- а) охорона навколишнього природного середовища;
- б) паливно-енергетичний комплекс;
- в) транспорт;
- г) зв'язок, телекомунікації та інформатика?

2. Відповідно до Бюджетного кодексу України державні програми підтримки регіонального розвитку та пріоритетних галузей економіки фінансуються з:

- а) державного бюджету;
- б) обласних бюджетів;
- в) місцевих бюджетів;
- г) державного та місцевих бюджетів.

3. До засобів регулятивного впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання належать:

- а) державне замовлення;
- б) ліцензування, патентування і квотування;
- в) надання дотацій, компенсацій, цільових інновацій та субсидій;
- г) засоби, визначені у відповідях а – в.

4. До бюджетних програм підтримки сільськогосподарської галузі належать:

а) часткова компенсація вартості сільськогосподарської техніки й обладнання вітчизняного виробництва;

б) спеціальна бюджетна дотація за утримання корів молочного, молочно-м'ясного та м'ясного напрямку продуктивності;

в) будівництво холодильників із регульованим газовим середовищем та ємністю від 500 тонн для зберігання столових сортів винограду та плодів власного виробництва;

г) програми, зазначені у відповідях а – в.

5. Отримувачами коштів, передбачених у Державному бюджеті України для часткового покриття витрат вугледобувних підприємств, що включаються до собівартості готової товарної вугільної продукції, є:

а) вугільні підприємства незалежно від форми власності;

б) державні підприємства та господарські товариства, 100 % акцій яких належать державі;

в) підприємства, яким передано цілісні майнові комплекси або системи цілісних майнових комплексів державних підприємств, їх структурні підрозділи в оренду чи концесію та які провадять діяльність у сфері видобування кам'яного вугілля та лігніту (бурого вугілля), за умови реєстрації Міністерством енергетики та вугільної промисловості договору концесії або взяття ним на облік договору оренди;

г) підприємства, визначені у відповідях б, в.

6. Провідним державним відомством за часткою наукових видатків із загального фонду державного бюджету є:

а) Міністерство освіти і науки України;

б) Національна академія наук України;

в) Українська академія аграрних наук;

г) Міністерство фінансів України.

7. Пріоритетними напрямами розвитку науки та техніки є:

а) науково, економічно та соціально обґрунтовані напрями науково-технічного розвитку на довгостроковий період (понад 20 років);

б) науково, економічно та соціально обґрунтовані напрями науково-технічного розвитку на довгостроковий період (понад 10 років);

в) напрями фундаментальних і прикладних наукових досліджень і науково-технічних розроблень, що визначаються на середньостроковий період (до п'яти років);

г) напрями фундаментальних і прикладних наукових досліджень та науково-технічних розроблень, що визначаються на середньостроковий період (до трьох років).

8. *Фундаментальні наукові дослідження фінансуються за рахунок коштів:*

- а) бюджету;
- б) спеціальних фондів;
- в) замовника;
- г) бюджету або спеціальних фондів.

9. *Відповідно до Закону України "Про наукову і науково-технічну діяльність" держава має забезпечувати бюджетне фінансування наукової та науково-технічної діяльності (крім видатків на оборону) в розмірі не менше:*

- а) 1,7 % від ВВП;
- б) 3 % від видаткової частини Державного бюджету;
- в) 10 % національного доходу;
- г) 3 % від дохідної частини Державного бюджету.

10. *Який із заходів фінансується у рамках програми "Фінансова підтримка сільгосптоваровиробників":*

- а) бюджетна дотація для розвитку сільськогосподарських товаровиробників і стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції;
- б) селекція в рослинництві;
- в) виплата субсидії на гектар посівів;
- г) спеціальна бюджетна дотація за вирощування молодняка великої рогатої худоби, який народився в господарствах фізичних осіб?

Практичні завдання

Завдання 1. Початково затверджені планові видатки Державного бюджету України на розвиток мережі й утримання автомобільних доріг загального користування становили 2 965 млн грн. У липні поточного року їх обсяг було зменшено на 8 %. Сума заборгованості Державного бюджету України перед головним розпорядником коштів – Державним агентством автомобільних доріг України – на кінець звітного року становила 2,3 млн грн. Визначте річну суму касових видатків Агентства, якщо сума фактичних видатків становила 97 % від планової величини. На підставі проведених розрахунків зробіть обґрунтований

висновок і поясніть відмінність між показниками касових і фактичних видатків.

Завдання 2. Підприємство отримало кредит під інвестиційний проєкт у сумі 20 000 грн на термін три роки під 18 % річних. Основну суму кредиту слід погашати однаковими сумами наприкінці кожного року, відсотки нараховують на непогашений залишок основної суми. Держава компенсує позичальникові 60 % облікової ставки НБУ. За прогнозами фахівців, облікова ставка НБУ становитиме протягом першого-другого років користування кредитом 12 %, у третьому році – 10 %. Фактично облікова ставка НБУ становила: 1 рік – 12 %, 2 рік – 15 %, 3 рік – 14 %.

Складіть графік погашення кредиту та визначте загальну суму видатків держави за цим кредитом і додаткові видатки (суму економії) бюджетних коштів унаслідок зміни фактичного рівня облікової ставки НБУ порівняно з очікуваною.

Завдання 3. Вартість обладнання, придбаного на умовах фінансового лізингу, становила 2 300 тис. грн. Термін лізингу – 8 років. Авансовий платіж – 20 % від вартості предмета лізингу. Залишкова вартість обладнання після закінчення терміну лізингу – 25 % від первісної вартості. Плата за використувані лізингодавцем кредитні ресурси – 24 %. Одноразова комісія – 1 % від суми кредитних коштів, які залучають для придбання предмета лізингу. Лізингові платежі здійснюють за класичною схемою. Періодичність здійснення платежів – щоквартальна. Держава компенсує лізингоотримувачу 50 % вартості кредитних ресурсів і 20 % разової комісії. Складіть графік лізингових платежів та визначте загальну суму видатків держави за цією угодою.

Завдання 4. Підприємство отримало кредит у сумі 18 000 грн терміном на три роки під 22 % річних. Кредит слід погашати за схемою ануїтетних платежів наприкінці кожного місяця, відсотки нараховують на непогашений залишок основної суми. Держава компенсує позичальникові 50 % ставки за кредитом. Не розробляючи графік погашення кредиту, визначте загальну суму видатків бюджету за цією статтею.

Завдання 5. На підставі звітних даних Державної казначейської служби України проаналізуйте склад і структуру видатків на розвиток економіки та науку за останні три роки. Зробіть обґрунтовані висновки, назвіть пріоритетні напрями бюджетного фінансування.

9. Видатки бюджету на соціальний захист населення і соціальну сферу

Мета – формування системи теоретичних знань щодо призначення видатків бюджету на соціальний захист населення і соціальну сферу, отримання практичних навичок визначення сум державної соціальної допомоги

Компетентності, що формуються за темою:

знання: складу видатків на соціальний захист населення, форм і методів фінансового забезпечення соціальної сфери, основ кошторисного фінансування;

уміння: аналізувати структуру та динаміку видатків бюджету на соціальний захист населення та соціальну сферу; визначати обсяги державної соціальної допомоги за відповідними напрямками: сім'ям з дітьми, малозабезпеченим сім'ям; субсидій на оплату житлово-комунальних послуг, пільг і різноманітних видів допомоги громадянам;

комунікації: володіння технологіями спілкування з представниками державних адміністрацій; уміння презентувати результати досліджень чинних програм соціального захисту населення;

автономність і відповідальність: здатність визначати обсяги державної соціальної допомоги за відповідними напрямками; відповідальність за правильність проведених розрахунків.

Основні питання

9.1. *Склад видатків на соціальний захист населення і соціальну сферу.*

9.2. *Соціальні виплати та гарантії, що фінансуються за рахунок коштів бюджету.*

9.3. *Фінансове забезпечення видатків на освіту.*

9.4. *Фінансове забезпечення видатків на охорону здоров'я.*

9.5. *Фінансове забезпечення видатків на культуру та мистецтво.*

9.6. *Фінансове забезпечення видатків на засоби масової інформації, фізичну культуру та спорт.*

Ключові слова: соціальний захист, соціальне забезпечення, бюджетне фінансування.

9.1. Склад видатків на соціальний захист населення і соціальну сферу

Одним із визначальних завдань правової держави є забезпечення соціального захисту населення та розвитку соціальної сфери, що набуває особливого значення в умовах вільного ринку та підприємництва. Соціальний захист становить комплекс організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на підтримку доходів і забезпечення добробуту кожного члена суспільства в конкретних економічних умовах.

Право громадян України на соціальний захист визначене ст. 46 Конституції. Статті 47 – 53 Основного закону гарантують громадянам право на житло; на достатній життєвий рівень для себе та своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло; право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування; на безпечне для життя і здоров'я довкілля; право на освіту тощо [35].

Узяті на себе соціальні зобов'язання держава виконує за рахунок коштів Державного та місцевих бюджетів, а також коштів Пенсійного фонду України, фондів соціального страхування та інших джерел.

У межах тематики, розглядуваної у підручнику, доцільно зацентувати увагу на виплатах, здійснюваних із бюджетів. Основні напрями соціального захисту в Україні здійснюються за рахунок коштів бюджетів (табл. 9.1).

Таблиця 9.1

Основні напрями соціального захисту в Україні (за рахунок коштів бюджетів)

Групи виплат	Види виплат
1	2
1. Соціальні виплати у зв'язку з малозабезпеченістю	Державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям
	субсидія для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива
	допомога на дітей одиним матерям (у сумі, що перевищує гарантований державою мінімальний рівень допомоги)

1	2
2. Гарантовані державою виплати на дітей	Допомога при народженні дитини
	допомога при усиновленні дитини
	допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування
	допомога на дітей одиницею матерям (у мінімальному гарантованому державою розмірі)
3. Виплати, призначені для компенсації втрачених громадянами доходів	Допомога у зв'язку з вагітністю та пологами
	індексація грошових доходів громадян
4. Соціальна допомога та соціальні гарантії для окремих категорій громадян	Державна соціальна допомога особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю
	державна соціальна допомога особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю
	пільги та допомога ветеранам війни
	пільги та допомога ветеранам праці та іншим громадянам похилого віку
	пільги та допомога громадянам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи
	пільги та соціальна підтримка дітей війни
	виплати компенсацій реабілітованим громадянам
	допомога у вирішенні житлового питання
	розселення та облаштування депортованих кримських татар та осіб інших національностей, які були депортовані з території України
	інші

Соціальний захист громадян в Україні здійснюється шляхом:

- надання адресної фінансової допомоги;
- надання пільг, соціальної підтримки та соціальних гарантій. Програми соціального захисту для громадян України встановлені низкою законодавчих і нормативно-правових актів. Відповідно до них держава бере на себе зобов'язання здійснювати фінансування таких програм, а також відшкодовувати підприємствам, організаціям, установам вартість послуг, наданих ними безоплатно або за пільговою ціною особам, які мають право на пільги.

Видатки на соціальну сферу включають фінансування:

- освіти;
- охорони здоров'я;
- культури та мистецтва;

- засобів масової інформації;
- фізичної культури та спорту.

Фінансування соціальної сфери здійснюється за рахунок бюджетних і позабюджетних коштів, у тому числі коштів юридичних і фізичних осіб, добровільних внесків, інших, не заборонених законодавством, джерел.

9.2. Соціальні виплати та гарантії, що фінансуються за рахунок коштів бюджету

Відповідно до функціональної класифікації видатків видатки на соціальний захист і соціальне забезпечення включають групи видатків, які характеризуються певними значеннями (табл. 9.2) [20].

Таблиця 9.2

Склад і структура видатків Зведеного бюджету на соціальний захист та соціальне забезпечення (фактичні дані)

Напрями видатків	2007 р.			2011 р.			2015 р.			2017 р.		
	млрд грн	% до підсумку		млрд грн	% до підсумку		млрд грн	% до підсумку		млрд грн	% до підсумку	
1	2	3	4	5	6	7	8	9				
Соціальний захист на випадок непрацевдатності	2,36	4,9	5,17	4,9	8,70	4,9	12,83	4,5				
Соціальний захист пенсіонерів	26,01	53,6	61,65	58,5	99,59	56,5	140,23	49,1				
Соціальний захист ветеранів війни та праці	3,90	8,0	4,67	4,4	5,37	3,0	6,79	2,4				
Соціальний захист сім'ї, дітей та молоді	8,80	18,1	24,86	23,6	36,48	20,7	44,12	15,4				
Соціальний захист безробітних	0,10	0,2	0,02	0,0	0,06	0,0	0,11	0,0				
Допомога у вирішенні житлового питання	2,43	5,0	2,78	2,6	15,52	8,8	68,73	24,1				
Соціальний захист інших категорій населення	4,19	8,6	5,38	5,1	8,62	4,9	9,47	3,3				
Дослідження і розроблення у сфері соціального захисту	0,02	0,0	0,02	0,0	0,02	0,0	0,02	0,0				
Інша діяльність у сфері соціального захисту	0,71	1,5	0,88	0,8	2,00	1,1	3,46	1,2				

Закінчення табл. 9.2

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Соціальний захист та соціальне забезпечення – всього	48,52	100,0	105,43	100,0	176,34	100,0	285,76	100,0
Довідково: видатки на економічну діяльність у загальній сумі видатків Зведеного бюджету, %	21,5		25,3		25,9		27,0	
видатки на економічну діяльність у ВВП, %	6,7		8,1		8,9		9,6	

Як видно з табл. 9.2, переважна частина видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення спрямовується на соціальний захист пенсіонерів, сім'ї, дітей та молоді. У 2017 р. вагомою є частка видатків у частині надання допомоги у вирішенні житлового питання. Загалом видатки за розглядувані роки складають від 21,5 до 27,0 % від загальної суми видатків Зведеного бюджету України та від 6,7 до 9,6 % величини ВВП.

Видатки на соціальний захист і соціальне забезпечення, джерелом фінансування яких виступають бюджетні кошти, розмежовані між відповідними бюджетами відповідно до Бюджетного кодексу. Теоретична інформація у вигляді цифрових даних подана у табл. 9.3 [20].

Таблиця 9.3

**Розмежування видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення між Державним та місцевими бюджетами, %
(фактичні дані)**

Напрями видатків	2007 р.		2011 р.		2015 р.		2017 р.	
	державний	місцеві	державний	місцеві	державний	місцеві	державний	місцеві
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Соціальний захист та соціальне забезпечення – всього	60,2	39,8	60,3	39,7	58,8	41,2	50,6	49,4
Дослідження і розроблення у сфері соціального захисту	100,0	0,0	100,0	0,0	100,0	0,0	100,0	0,0
Соціальний захист пенсіонерів	93,2	6,8	94,6	5,4	95,2	4,8	95,2	4,8

Закінчення табл. 9.3

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Соціальний захист інших категорій населення	58,8	41,2	47,6	52,4	58,9	41,1	59,7	40,3
Соціальний захист ветеранів війни та праці	9,7	90,3	12,0	88,0	17,6	82,4	21,4	78,6
Соціальний захист на випадок непрацевдатності	35,9	64,1	14,0	86,0	14,4	85,6	16,1	83,9
Інша діяльність у сфері соціального захисту	24,3	75,7	32,7	67,3	4,1	95,9	3,6	96,4
Допомога у вирішенні житлового питання	39,1	60,9	26,2	73,8	9,2	90,8	2,4	97,6
Соціальний захист сім'ї, дітей та молоді	0,6	99,4	1,3	98,7	0,1	99,9	0,2	99,8
Соціальний захист безробітних	100,0	0,0	100,0	0,0	97,9	2,1	0,0	100,0

Як свідчать дані табл. 9.3, за 2007 – 2017 рр. співвідношення видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення між Державним і місцевими бюджетами змінилося з 60,2 % : 39,8 % (у 2007 р.) до 50,6 % : 49,4 % (у 2017 р.). Тобто спостерігається зростання ролі місцевих бюджетів у фінансуванні видатків за цим напрямом. Водночас видатки на дослідження і розроблення – повністю, а видатки на соціальний захист пенсіонерів – переважно фінансуються за кошти державної скарбниці; видатки на соціальний захист інших категорій населення фінансуються коштом Державного та місцевих бюджетів на паритетних засадах. Джерелом фінансування решти видатків на соціальний захист і забезпечення в останні роки є здебільшого кошти місцевих скарбниць.

Слід охарактеризувати основні напрями видатків Державного бюджету на соціальний захист і соціальне забезпечення.

Видатки на *соціальний захист пенсіонерів* з Державного бюджету здійснюються у формі фінансового забезпечення виплати пенсій, надбавок і підвищень до пенсій, призначених за пенсійними програмами, та дефіциту коштів Пенсійного фонду.

Видатки на *соціальний захист ветеранів війни та праці* з Державного бюджету здійснюються у формах:

- надання щорічної разової грошової допомоги ветеранам війни та жертвам нацистських переслідувань відповідно до законів України

"Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту" і "Про жертви нацистських переслідувань" [87; 138];

- надання соціальної допомоги особам, які мають особливі та особливі трудові заслуги перед Батьківщиною відповідно до законів України "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту" і "Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні" [127; 138];

- заходів із психологічної реабілітації, соціальної та професійної адаптації, забезпечення санаторно-курортним лікуванням із застосуванням сучасних технологій постраждалих учасників Революції гідності та учасників антитерористичної операції;

- призначення на надання довічних державних стипендій учасникам бойових дій у період Другої світової війни 1939 – 1945 рр., які мають визначні заслуги та зробили вагомий внесок у розбудову Української держави (призначаються відповідно до Указу Президента № 689/2000 від 17.05.2000 р.) [90];

- фінансової підтримки громадських об'єднань ветеранів, заходів з відвідування військових поховань і військових пам'ятників і відзначення святкових, пам'ятних та історичних дат [101].

Соціальний захист на випадок непрацездатності здійснюється, зокрема, у формі фінансової підтримки громадських об'єднань інвалідів, фінансування заходів із соціальної, трудової та професійної реабілітації інвалідів, забезпечення діяльності Фонду соціального захисту інвалідів, реабілітації дітей-інвалідів.

Допомога у вирішенні житлового питання надається у формах будівництва (придбання) житла для військовослужбовців, інвалідів війни, часткової компенсації відсоткової ставки кредитів комерційних банків молодим сім'ям та самотнім молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) та придбання житла, надання державної підтримки для будівництва (придбання) доступного житла тощо. Обсяги такої допомоги визначаються фінансовими можливостями бюджету.

Видатки на *соціальний захист інших категорій населення* здійснюються у формах:

розселення та облаштування депортованих кримських татар та осіб інших національностей, які були депортовані з території України (здійснюються відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України № 647 від 9.06.2011 р.) [99]; соціального захисту громадян, які постраждали

внаслідок Чорнобильської катастрофи (пільги та соціальні гарантії призначаються відповідно до Закону України "Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи" № 796-XII від 28.02.1991 р.) [139];

відшкодування шкоди, завданої громадянинуві незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури та суду, відшкодування громадянинуві вартості конфіскованого та безхазяйного майна, стягнутого в дохід держави; відшкодування шкоди, завданої фізичній чи юридичній особі незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, їх посадових і службових осіб (здійснюється відповідно до Закону України № 266/94-ВР від 01.12.1994 р.) [128];

фінансування заходів із соціального захисту дітей, сімей, жінок та інших найбільш вразливих категорій населення (здійснюється відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 12.04.2017 р. № 256) [44];

надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг (здійснюється відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 1.10.2014 р. № 505) [60];

виплата матеріальної допомоги військовослужбовцям, звільненим з військової строкової служби (здійснюється відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 8.04.2015 р. № 185) [45] тощо.

Значна частина інших видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення здійснюється також за рахунок коштів місцевих бюджетів, у тому числі шляхом отримання субвенцій із Державного бюджету. Слід охарактеризувати найрозповсюдженіші з таких виплат.

9.2.1. Державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям

Сім'я, що постійно проживає на території України та з поважних або незалежних від неї причин має середньомісячний сукупний дохід, нижчий від рівня забезпечення прожиткового мінімуму, має право на отримання державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям. Цей вид допомоги призначається відповідно до Закону України "Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям" [80].

Розмір даної допомоги визначається за такою формулою:

$$\text{СДМС} = \sum \text{РЗПМ} - \text{Д},$$

де СДМС – розмір соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям, грн;

$\sum \text{РЗПМ}$ – рівень забезпечення прожиткового мінімуму для сім'ї (визначається як сума рівнів забезпечення прожиткового мінімуму кожного з членів сім'ї), грн;

Д – середньомісячний сукупний дохід сім'ї, грн.

Слід мати на увазі, що розмір соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям відповідно до вимог чинного законодавства не може бути більшим ніж 75 % від рівня забезпечення прожиткового мінімуму:

$$\text{СДМС} \leq 75 \% \sum \text{РЗПМ}.$$

Рівень забезпечення прожиткового мінімуму для сім'ї визначається з урахуванням певних нормативів (табл. 9.4)

Таблиця 9.4

Рівні забезпечення прожиткового мінімуму для обчислення соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям

Категорії осіб	У % до прожиткового мінімуму для відповідних соціальних і демографічних груп населення
Працевдатні особи	21
Особи, які втратили працевдатність та інваліди	100
Діти	85

Додатково до встановлених рівнів забезпечення прожиткового мінімуму окремих осіб застосовуються підвищувальні коефіцієнти (табл. 9.5).

Таблиця 9.5

Підвищувальні коефіцієнти до встановленого рівня забезпечення прожиткового мінімуму окремих осіб для обчислення соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям

Категорії осіб	Коефіцієнт
1	2
Дитина, що входить до складу малозабезпеченої сім'ї (крім дитини з інвалідністю)	1,1

1	2
Дитина з інвалідністю, що входить до складу малозабезпеченої сім'ї	1,2
Дитина, яка утримується матір'ю (батьком, усиновителем), що не перебуває в шлюбі, і запис про батька (матір) цієї дитини у Книзі реєстрації народжень провадиться в установленому порядку за вказівкою матері (батька)	1,2
Дитина, в якої один або обоє батьків є особами з інвалідністю I або II групи	1,2
Громадяни, які набули статус особи, що проживає і працює (навчається) на території населеного пункту, якому надано статус гірського	1,2

Розмір державної соціальної допомоги (у тому числі і максимальний), збільшується:

- на кожну дитину віком до 13-ти років – на 250 грн;
- на кожну дитину віком від 13-ти до 18-ти років – на 500 грн.

Максимальний розмір допомоги з урахуванням збільшення її розміру на кожну дитину, яка входить до складу малозабезпеченої сім'ї, не може перевищувати прожиткового мінімуму для сім'ї.

Середньомісячний сукупний дохід сім'ї визначається шляхом ділення загальної суми всіх доходів кожної особи, що враховуються для надання допомоги, за останні шість календарних місяців на 6.

Перелік доходів, які включаються та які не включаються до складу сукупного доходу сімей, та особливості врахування окремих видів доходів у визначенні середньомісячного сукупного доходу сім'ї встановлені відповідно до Методики обчислення сукупного доходу сім'ї для всіх видів соціальної допомоги [36].

Державна соціальна допомога призначається на шість місяців. Одиноким особам, визнаним за результатами медико-соціальної експертизи непрацездатними, які не мають інших джерел до існування, державна соціальна допомога може бути призначена на термін визнання особи непрацездатною. Одиноким особам, які досягли 65-річного віку та не мають інших джерел до існування, державна соціальна допомога може бути призначена довічно.

Державна соціальна допомога призначається з місяця звернення, якщо протягом місяця подано всі необхідні документи. Статтею 7 Закону "Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям" визначено перелік випадків, за яких державна соціальна допомога не призначається, зменшується її розмір або припиняється виплата.

Для кращого засвоєння матеріалу розв'яжемо розрахункову задачу.

Умова. Потрібно визначити право сім'ї на призначення державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям та її розміри (табл. 9.6).

Таблиця 9.6

**Склад і доходи сім'ї за попередні шість місяців
для розрахунку державної соціальної допомоги
малозабезпеченим сім'ям**

Члени сім'ї	Доходи
Батько	4 місяці x 4 200 грн; 2 місяці x 4 300 грн
Мати (здійснює догляд за дитиною до досягнення нею трирічного віку)	6 місяців x 860 грн
Дитина 2 роки	–
Дитина 5 років	–
Дитина 14 років	–

Розв'язання задачі. Насамперед необхідно визначити середньо-місячний сукупний дохід сім'ї за попередні шість місяців:

$$(4 \text{ місяці} \times 4\,200 \text{ грн} + 2 \text{ місяці} \times 4\,300 \text{ грн} + 6 \text{ місяців} \times 860 \text{ грн}) / 6 = \\ = 30\,560 / 6 = 5\,093,33 \text{ грн.}$$

Надалі слід обчислити рівень забезпечення прожиткового мінімуму для сім'ї (квітень 2018 р.) (табл. 9.7).

Таблиця 9.7

Рівень забезпечення прожиткового мінімуму для сім'ї

Члени сім'ї	Рівень забезпечення прожиткового мінімуму
Батько	1 762 грн* x 21 % = 370,02 грн
Мати	1 762 грн* x 21 % = 370,02 грн
Дитина 2 роки	1 492 грн* x 85 % x 1,1 = 1 395,02 грн
Дитина 5 років	1 492 грн* x 85 % x 1,1 = 1 395,02 грн
Дитина 14 років	1 860 грн* x 85 % x 1,1 = 1 739,10 грн
Разом	5 269,18 грн

* Прожитковий мінімум для відповідних груп населення, визначений Законом України "Про Державний бюджет на 2018 рік" [76].

Визначаємо попередній розмір допомоги малозабезпеченим сім'ям:

$$\text{СДМС} = 5269,18 - 5\,093,33 = 175,85.$$

Розрахунок максимального розміру допомоги, що може бути призначений:

$$5\,269,18 \times 75\% = 3\,951,89 \text{ грн.}$$

Оскільки 175,85 грн < 3 951,89 грн, попередній розмір допомоги не зміниться і складе 175,85 грн.

Розмір допомоги малозабезпеченим сім'ям з урахуванням встановлених доплат на дітей складе:

$$175,85 \text{ грн} + 250 \text{ грн (доплата на дитину 2-х років)} + 250 \text{ грн (доплата на дитину 5-ти років)} + 500 \text{ грн (доплата на дитину 14-ти років)} = 1\,175,85 \text{ грн}$$

Розв'язок. Ураховуючи, що отримана величина не перевищує прожиткового мінімуму на сім'ю, кінцевий розмір допомоги не зміниться та складе розраховані 1 175,85 грн.

Для оформлення допомоги слід звернутися до відповідного структурного підрозділу з питань соціального захисту населення держадміністрацій, виконавчих органів міських, районних у містах рад за місцем реєстрації уповноваженого представника малозабезпеченої родини. У сільській місцевості приймання заяв з необхідними документами та їх подальше передання відповідним органам соціального захисту є прерогативою виконавчих органів сільських і селищних рад.

9.2.2 Субсидія для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива

Умови призначення та порядок надання громадянам житлових субсидій визначаються Положенням про порядок призначення та надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого

пiчного побутового палива, затвердженим Постановою Кабiнету Міністрiв України (у редакції постанови Кабiнету Міністрiв України № 1050-97-п від 22.09.1997 р.) [110].

Головною умовою призначення субсидії є наявність різниці між розміром плати за житлово-комунальні послуги, скраплений газ і паливо (у межах соціальної норми житла та соціальних нормативiв користування житлово-комунальними послугами) й обсягом обов'язкового відсотку платежу, який зобов'язана оплачувати сім'я в разі призначення субсидії. Розмір цього відсотка розраховують відповідно до Постанови Кабiнету Міністрiв України "Про новий розмір витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пiчного побутового палива у разі надання житлової субсидії" у такому порядку. На першому етапі визначають коефіцієнт доходу сім'ї (К_д):

$$K_d = D_{\text{особу}} : ПМ_{\text{заг}},$$

де $D_{\text{особу}}$ – середньомісячний сукупний дохід на одне домогосподарство в розрахунку на одну особу, грн;

$ПМ_{\text{заг}}$ – прожитковий мінімум на одну особу (загальний показник), що є чинним на дату, з якої призначається субсидія, грн.

Слід зазначити, що у складі доходів фізичних осіб для розрахунку субсидії не враховують суми утриманого податку на доходу фізичних осіб.

На другому етапі визначають безпосередньо відсоток платежу ($\%_{\text{платежу}}$), який сплачуватиме сім'я за умови призначення субсидії (значення коефіцієнта округлюють до двох знаків після коми):

$$\%_{\text{платежу}} = K_d : 2 \times 15,$$

де 2 – базовий коефіцієнт доходу для призначення субсидії (два прожиткових мінімуми на одну особу в розрахунку на місяць);

15 – базова норма плати за житлово-комунальні послуги (15 % середньомісячного сукупного доходу домогосподарства) [121].

Соціальна норма житла та соціальні нормативи користування житлово-комунальними послугами для призначення субсидій встановлені Постановою Кабiнету Міністрiв України "Про встановлення державних соціальних стандартів у сфері житлово-комунального обслуговування" від 6 серпня 2014 р. [74] і приведені у табл. В.1 додатка В.

Субсидія для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг призначається виходячи із середньомісячного сукупного доходу осіб за два квартали, що передують місяцю, з якого призначається субсидія; субсидія на придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива – виходячи з розміру доходу за попередній календарний рік.

Призначення субсидії для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг для домогосподарств, які отримували субсидію у попередньому періоді, на наступний період відбувається у травні. З цією метою враховуються доходи за третій – четвертий квартали попереднього року. Розрахунок субсидії на опалювальний сезон у жовтні здійснюється на підставі доходів за перший – другий квартали.

Субсидія для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг призначається з місяця звернення за її призначенням до дати закінчення опалювального сезону, але не більше ніж на 12 місяців, і розраховується:

на неопалювальний сезон – з 1 травня до 30 вересня;

на опалювальний сезон – з 1 жовтня до 30 квітня.

Субсидія для придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива призначається один раз на календарний рік за особистим зверненням громадян.

Призначення субсидій та контроль за їх цільовим використанням здійснюється структурними підрозділами з питань соціального захисту населення держадміністрацій, виконавчих органів міських, районних у містах рад. У сільській місцевості приймання заяв з необхідними документами для призначення субсидій та передання їх відповідним структурним підрозділам з питань соціального захисту населення здійснюють уповноважені особи, які визначаються виконавчими органами сільських і селищних рад.

За загальним правилом субсидія для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг надається шляхом перерахування коштів на рахунок підприємств, установ, організацій та управителів багатоквартирних будинків, що надають житлово-комунальні послуги, а субсидія для відшкодування витрат на придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива за бажанням громадян виплачується відділеннями поштового зв'язку чи перераховується на їх рахунок у банківській установі.

Умови, за яких у призначенні субсидії буде відмовлено, визначено у п. 5 Положення про порядок призначення та надання населенню субсидій [110].

Наведемо приклад розрахунку субсидії для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг.

Умова. Сім'я у складі: батько, мати, дитина семи років зареєстровані та проживають у квартирі площею 48 м². Розмір плати за житлово-комунальні послуги у межах соціальних нормативів користування житлово-комунальними послугами складає 1 985,79 грн. Необхідно визначити право сім'ї, яка вперше звернулася за призначенням субсидії для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг на її отримання, та розрахувати її розмір. Доходи сім'ї за попередні два квартали подані в табл. 9.8.

Таблиця 9.8

**Склад та доходи сім'ї за попередні два квартали
для розрахунку субсидії для відшкодування витрат на оплату
житлово-комунальних послуг**

Члени сім'ї	Доходи*
Батько	23 200 грн
Мати	22 950 грн
Дитина 7-ми років	–

* Без урахування сум утриманого податку на доходи фізичних осіб

Розв'язання задачі. Слід визначити обмеження площі, на яку може бути призначено субсидію у частині оплати за користування житлом/утримання житла:

$$13,65 \text{ м}^2 \times 3 + 35,22 = 76,17 \text{ м}^2.$$

Отже, субсидію у частині оплати за користування житлом/утримання житла може бути призначено на всю площу квартири, оскільки $48 \text{ м}^2 < 73,5 \text{ м}^2$. Субсидію у частині споживання комунальних послуг може бути призначено на загальний обсяг таких послуг, оскільки такі послуги, як зазначено в умові задачі, отримані у межах соціальних нормативів.

Потрібно визначити середньомісячний сукупний дохід сім'ї за попередні два квартали:

$$(23\,200 \text{ грн} + 22\,950 \text{ грн}) / 6 = 7\,691,67 \text{ грн.}$$

Середньомісячний сукупний дохід на одного зареєстрованого у житловому приміщенні члена сім'ї визначається таким чином:

$$7\,691,67 / 3 = 2\,563,89 \text{ грн.}$$

Слід визначити обов'язковий відсоток платежу від середньомісячного сукупного доходу, що має сплачуватися сім'єю. Він становить:

$$(2\,563,89 / 1\,777) : 2 \times 15 = 10,82 \%$$

Отже, сім'я має право сплачувати 10,82 % свого середньомісячного сукупного доходу. Розмір платежу, що має здійснюватися сім'єю, визначається таким чином:

$$7\,691,67 \text{ грн} \times 10,82 \% = 832,24 \text{ грн.}$$

Розв'язок. Розмір субсидії для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг: 1 985,79 грн – 832,24 грн = 1 153,55 грн.

Після закінчення періоду, на який сім'ї призначено субсидію на оплату житлово-комунальних послуг, за загальним правилом її, за наявності підстав буде автоматично перепризначено на новий термін. В окремих випадках (зокрема, якщо отримувачем субсидії виступає орендар, за наявності у складі сім'ї внутрішньо переміщених осіб тощо) для повторного призначення субсидії потрібно заново подати заяву та декларацію про доходи

9.2.3. Державна соціальна допомога сім'ям з дітьми

Надання державної соціальної допомоги сім'ям з дітьми здійснюється відповідно до Закону України "Про державну допомогу сім'ям з дітьми" [78] і Порядку призначення та виплати державної допомоги сім'ям з дітьми [105].

Відповідно до цих нормативних документів призначаються такі **види державної допомоги сім'ям з дітьми**:

- допомога у зв'язку з вагітністю та пологами;
- допомога при народженні дитини;
- допомога при усиновленні дитини;
- допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування;
- допомога на дітей одиницям матерям.

Усі види державної допомоги сім'ям з дітьми (крім допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами жінкам з числа військовослужбовців) призначають і виплачують органи праці та соціального захисту населення за місцем проживання батьків (усиновителів, опікуна, піклувальника). Допомога у зв'язку з вагітністю та пологами призначається і виплачується за місцем основної роботи (служби).

9.2.4. Допомога у зв'язку з вагітністю та пологами

Право на державну допомогу у зв'язку з вагітністю та пологами мають усі жінки, які не застраховані в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування. Особам, які усиновили або взяли під опіку дитину протягом двох місяців з дня її народження, допомога у зв'язку з вагітністю та пологами надається на підставі рішення про усиновлення або встановлення опіки за період з дня усиновлення чи встановлення опіки та до закінчення терміну післяпологової відпустки.

Допомога у зв'язку з вагітністю та пологами призначається, якщо звернення за нею надійшло не пізніше шести місяців з дня закінчення відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами. Період декретної відпустки, на який призначають допомогу у зв'язку з вагітністю і пологами зазначений у табл. 9.9 [34; 78; 89; 105].

Таблиця 9.9

Період, за який виплачують допомогу у зв'язку з вагітністю і пологами

Випадки виплати допомоги	Період, за який виплачують допомогу, календарних днів	З якого часу
1	2	3
Загальний	126 (70 до пологів і 56 – після)	З 30-ти тижнів вагітності

1	2	3
Передчасні або багатоплідні (народження двох і більше дітей) пологи, виникнення ускладнень під час пологів або в післяпологовому періоді	140 (70 до пологів і 70 – після)	3 30-ти тижнів вагітності
Жінки, які належать до I – III категорій постраждалих унаслідок аварії на ЧАЕС	180 (90 до пологів і 90 – після)	3 27-ми тижнів вагітності
Жінка, яка не спостерігалась у лікувально-профілактичному закладі з приводу вагітності до дня пологів	Післяпологовий лікарняний – 56 (при ускладнених чи багатоплідних пологах – 70), для жінок-чорнобильців I – III категорій – 90	3 дня пологів
Передчасні пологи до 30-ти тижнів вагітності: <ul style="list-style-type: none"> якщо жінку виписують з живою дитиною; у разі смерті дитини 	140 70	3 дня пологів
Жінка, яка усиновила чи взяла під опіку дитину протягом двох місяців з дня її народження	3 дня усиновлення чи встановлення опіки до 56-го з дня народження дитини	
Жінка-чорнобилець I – III категорій, яка усиновила чи взяла під опіку дитину протягом двох місяців з дня її народження	3 дня усиновлення чи встановлення опіки до 90-го з дня народження дитини	
Жінка, яка усиновила чи взяла під опіку двох і більше дітей протягом двох місяців з дня їх народження	3 дня усиновлення чи встановлення опіки до 70-го з дня народження дитини	

Допомога у зв'язку з вагітністю та пологами надається у розмірі 100 % середньомісячного доходу (стипендії, грошового забезпечення, допомоги з безробіття тощо) жінки, але не менше 25 % від розміру встановленого законом прожиткового мінімуму для працездатної особи із розрахунку на місяць. Для визначення середньомісячного доходу виходять із доходів, отриманих жінкою протягом дванадцяти календарних місяців, що передують місяцю звернення за допомогою.

9.2.5. Допомога при народженні дитини

Допомога при народженні дитини призначається за умови, якщо звернення за її призначенням надійшло не пізніше дванадцяти місяців з дня народження дитини. Розмір допомоги становить 41 280 грн. Виплата допомоги здійснюється одноразово у сумі 10 320 грн, решта суми допомоги виплачується протягом наступних 36-ти місяців рівними частинами (по 860 грн щомісяця).

9.2.6. Допомога при усиновленні дитини

Право на допомогу при усиновленні дитини має особа, яка є громадянином України, постійно проживає на її території та усиновила дитину з числа дітей-сиріт або дітей, позбавлених батьківського піклування. У разі усиновлення двох і більше дітей допомога надається на кожну дитину.

Допомога при усиновленні дитини призначається за умови, якщо звернення за її призначенням надійшло не пізніше дванадцяти місяців з дня набрання законної сили рішенням про усиновлення дитини. Допомога при усиновленні дитини надається у розмірі, встановленому для виплати допомоги при народженні дитини.

9.2.7. Допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування

Допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування, призначається особам, призначеним в установленому законом порядку опікунами чи піклувальниками дітей, які внаслідок смерті або хвороби батьків, позбавлення їх батьківських прав чи з інших причин залишилися без батьківського піклування та відповідно до законодавства набули статусу дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування.

Зазначена допомога призначається на підставі рішення про встановлення опіки чи піклування і надається у розмірі, що становить два прожиткових мінімуми для дитини відповідного віку.

У разі, якщо на дитину виплачуються призначені в установленому порядку пенсія, аліменти, стипендія, державна допомога, розмір допомоги

на дитину, над якою встановлено опіку чи піклування, визначається як різниця між двома прожитковими мінімумами для дитини відповідного віку та розміром призначених пенсії, аліментів, стипендії, державної допомоги.

Допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування, призначається з місяця, в якому була подана заява з усіма необхідними документами, та виплачується щомісяця до моменту досягнення дитиною 18-річного віку включно.

9.2.8. Допомога на дітей одиницим матерям

Право на допомогу на дітей одиницим матерям мають одиници матери (які не перебувають у шлюбі), одиници усиновлювачі, якщо у свідоцтві про народження (рішенні про усиновлення) дитини відсутній запис про батька (матір) або запис про батька (матір) проведено в установленому порядку державним органом реєстрації актів цивільного стану за вказівкою матери (батька, усиновлювача).

Право на допомогу на дітей одиницим матерям (батькам) має мати (батько) дітей у разі смерті одного з батьків, яка (який) не отримує на них пенсію в разі втрати годувальника, соціальну пенсію або державну соціальну допомогу дитині померлого годувальника, передбачену Законом України "Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю" [82].

Якщо одиницик матери, одиницикий усиновлювач, матери (батько) у разі смерті одного з батьків уклали шлюб, то за ними зберігається право на отримання допомоги на дітей, які народилися чи були усиновлені до шлюбу, за умови якщо ці діти не були усиновлені чоловіком (дружиною).

Жінка, яка має дітей від особи, з якою вона не перебувала та не перебуває в зареєстрованому шлюбі, але з якою вона веде спільне господарство, разом проживає і виховує дітей, права на отримання допомоги, встановленої на дітей одиницим матерям, не має. У разі реєстрації цієї жінкою шлюбу з особою, яка є батьком її дітей, допомога на дітей, народжених від цієї особи, не призначається.

Допомога на дітей одиницим матерям призначається за наявності відповідної довідки державного органу реєстрації актів цивільного стану про підстави внесення до книги реєстрації народжень відомостей про батька (матір) дитини.

Допомога на дітей одиницями матерям призначається незалежно від отримання на дітей інших видів допомоги, передбачених Законом "Про державну допомогу сім'ям з дітьми" [78].

Розмір цієї допомоги визначається за такою формулою:

$$D_{\text{діт одиницями матерям}} = \text{ПМ}_{\text{дит}} - D_{\text{на особу}},$$

де $D_{\text{діт одиницями матерям}}$ – розмір допомоги на дітей одиницями матерям, грн;

$\text{ПМ}_{\text{дит}}$ – прожитковий мінімум для дитини відповідного віку, грн;

$D_{\text{на особу}}$ – середньомісячний сукупний дохід сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні шість місяців, грн.

Допомога призначається на підставі поданої заяви з усіма необхідними документами. Виплачується щомісяця до місяця досягнення дитиною 18-річного віку включно. Якщо діти навчаються за денною формою у загальноосвітніх, професійно-технічних навчальних закладах, вищих навчальних закладах I – IV рівнів акредитації – до закінчення такими дітьми навчальних закладів, але не довше ніж до досягнення ними 23 років. Допомога призначається на кожну дитину.

9.2.9. Державна соціальна допомога на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, грошове забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам за надання соціальних послуг у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях за принципом "гроші ходять за дитиною"

Стандарти створення та функціонування дитячих будинків сімейного типу врегульовано положеннями "Про дитячий будинок сімейного типу" та "Про прийомну сім'ю" [94; 96]. Слід розглянути основні поняття, які містяться в цих нормативних документах.

Дитячий будинок сімейного типу – окрема сім'я, що створюється за бажанням подружжя або окремої особи, яка не перебуває у шлюбі. Такі сім'ї беруть на виховання та спільне проживання не менше п'яти дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Батьки-вихователі – особи, які беруть на виховання та спільне проживання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Прийомна сім'я – сім'я або окрема особа, яка не перебуває у шлюбі та добровільно за плату взяла на виховання та спільне проживання

від одного до чотирьох дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Прийомні батьки – подружжя або окрема особа, яка не перебуває у шлюбі, які взяли на виховання та спільне проживання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Термін перебування у дитячому будинку сімейного типу чи у прийомній сім'ї встановлено до досягнення дитиною 18-річного віку; в разі продовження навчання у професійно-технічних, вищих навчальних закладах I – IV рівнів акредитації – до 23-х років або до закінчення відповідних навчальних закладів.

Порядок призначення і виплати даного виду соціальної допомоги здійснюється відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 31.01.2007 р. № 81 [63]. Державна соціальна допомога на дітей призначається батькам-вихователям на кожну дитину-вихованця і прийомним батькам на кожну прийомну дитину. Її розмір становить два прожиткових мінімуми для дітей відповідного віку; для дітей, які навчаються у загальноосвітніх навчальних закладах, за денною формою навчання у вищих навчальних закладах I – IV рівнів акредитації та професійно-технічних навчальних закладах, до закінчення відповідних навчальних закладів – два прожиткових мінімуми для працездатної особи. У разі, якщо дитині виплачуються призначені в установленому порядку пенсія, аліменти, стипендія, державні допомоги, розмір соціальної допомоги визначається як різниця між двома прожитковими мінімумами для дитини відповідного віку та розміром зазначених виплат за попередній повний місяць на момент влаштування дитини у дитячий будинок сімейного типу або прийомну сім'ю (крім державної соціальної допомоги інвалідам з дитинства та дітям з інвалідністю).

Крім отримання допомоги в зазначених розмірах на кожну дитину, батьки мають право на грошове забезпечення. Його розмір становить 35 % двох прожиткових мінімумів для дітей відповідного віку на кожну дитину-вихованця та кожну прийомну дитину. Сумарний розмір грошового забезпечення не може бути більшим:

п'яти прожиткових мінімумів для працездатної особи – одному з батьків-вихователів;

1,5 прожиткового мінімуму для працездатної особи – одному з прийомних батьків.

*9.2.10. Тимчасова державна допомога дітям,
батьки яких ухиляються від сплати аліментів,
не мають можливості утримувати дитину
або місце проживання їх невідоме*

Такий вид допомоги запроваджено з 2006 р. У її виплаті керуються Порядком, затвердженим Кабінетом Міністрів України від 22.02.2006 р. № 189, яким визначено механізм надання, умови, розмір допомоги тощо [107].

Тимчасову державну допомогу призначають за таких обставин:

- рішення суду про стягнення аліментів із одного з батьків не виконується у зв'язку з ухиленням від сплати аліментів або відсутністю у боржника коштів та іншого майна, на які за законом може бути звернено стягнення;

- стосовно одного з батьків здійснюється кримінальне провадження або він перебуває на примусовому лікуванні, у місцях позбавлення волі, на строковій військовій службі, його визнано в установленому порядку недієздатним;

- місце проживання (перебування) одного з батьків не встановлено.

Тимчасова допомога призначається дитині віком до 18-ти років. Допомога не призначається на дітей, які перебувають під опікою чи піклуванням або на повному державному утриманні. Допомога призначається і виплачується органами соціального захисту населення за місцем проживання (перебування) одного з батьків, який утримує дитину.

Допомога призначається кожні шість місяців починаючи з місяця, в якому подані всі необхідні документи. Розмір допомоги дорівнює різниці між 50 % прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку та середньомісячним сукупним доходом сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні шість місяців.

*9.2.11. Державна соціальна допомога інвалідам з дитинства
та дітям-інвалідам віком до 18-ти років*

Призначається відповідно до Закону України "Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю". У табл. 9.10 подані розміри виплат за категоріями осіб [81].

**Державна соціальна допомога та надбавка на догляд
для осіб з інвалідністю з дитинства та дітей з інвалідністю**

Категорії осіб	Розмір державної соціальної допомоги	Надбавка на догляд
	% до прожиткового мінімуму осіб, які втратили працездатність	
Особа з інвалідністю з дитинства I групи, підгрупа А	100	75
Особа з інвалідністю з дитинства I групи, підгрупа Б	100	50
Особа з інвалідністю з дитинства II групи	80	–
Одинокі особи з інвалідністю з дитинства II групи, які за висновком лікарсько-консультативної комісії потребують постійного стороннього догляду	80	15
Особа з інвалідністю з дитинства III групи	60	–
Одинокі особи з інвалідністю з дитинства III групи, які за висновком лікарсько-консультативної комісії потребують постійного стороннього догляду	60	15
Дитина з інвалідністю підгрупи А віком до 18-ти років	70	100 % до прожиткового мінімуму на дітей відповідного віку
Дитина з інвалідністю (крім підгрупи А) віком до 18-ти років	70	50 % до прожиткового мінімуму на дітей відповідного віку

Термін призначення державної соціальної допомоги особам з інвалідністю з дитинства – на весь час інвалідності, встановленої органами медико-соціальної експертизи; дітям з інвалідністю – на строк, зазначений у медичному висновку, але не більше як по місяць досягнення дитиною з інвалідністю 18-річного віку. Якщо дитина з інвалідністю, на яку виплачувалася державна соціальна допомога, з досягненням 18-річного віку визнана особою з інвалідністю з дитинства, виплата допомоги продовжується у новому розмірі за її чи опікуна (у разі її недієздатності) заявою. У разі смерті особи з інвалідністю з дитинства або дитини з інвалідністю члену її сім'ї або особі, яка здійснила поховання, виплачується на вибір допомога на поховання в розмірі двомісячної суми державної соціальної допомоги або допомога на поховання чи відшкодування витрат на поховання.

Особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю, які мають одночасно право на державну соціальну допомогу, на пенсію та на державну соціальну допомогу згідно із Законом України "Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю" [82], призначається за вибором одна з таких форм підтримки. Якщо особа з інвалідністю з дитинства або дитина з інвалідністю має право на пенсію у зв'язку зі втратою годувальника (державну соціальну допомогу дитині померлого годувальника) та державну соціальну допомогу відповідно до Закону "Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю" [81], ці виплати призначаються одночасно.

Особам з інвалідністю з дитинства, які перебувають на повному державному утриманні у будинках-інтернатах, пансіонатах тощо, виплачується 25 % призначеного розміру державної соціальної допомоги. Решта суми за їх особистою письмовою заявою або заявою їх законних представників зараховується на рахунки установ, де перебувають особи з інвалідністю, і спрямовується виключно на поліпшення умов проживання в них зазначених осіб.

Дітям з інвалідністю із числа сиріт за період перебування на повному державному утриманні державна соціальна допомога виплачується в повному розмірі та перераховується на їх особисті рахунки у банку. Іншим дітям з інвалідністю, які перебувають на повному державному утриманні, призначена державна соціальна допомога виплачується в розмірі 50 % і перераховується на їх особисті рахунки у банку; інші 50 % перераховуються на банківські рахунки установи за місцем перебування дитини та спрямовуються виключно на поліпшення умов проживання дітей.

9.2.12. Державна соціальна допомога особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам

Призначається відповідно до Закону України "Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю" [82] та Постанови Кабінету міністрів України "Про затвердження Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам і державної соціальної допомоги на догляд" [106].

Державна соціальна допомога призначається особі, яка одночасно:

1) досягла віку 65-ти років і не має права на пенсію відповідно до чинного законодавства або визнана особою з інвалідністю в установленому порядку (є певні винятки щодо жінок 1960 р. народження і старших – для них право на отримання даної допомоги виникає з віку, визначеного законом);

2) не отримує пенсію або соціальні виплати, що призначаються для відшкодування шкоди, заподіяної ушкодженням здоров'я на виробництві, відповідно до Закону України "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування" [89], і допомоги, що призначається відповідно до Закону України "Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю" [81] (крім осіб з інвалідністю з дитинства або дітей з інвалідністю, які мають право на державну соціальну допомогу дитині померлого годувальника відповідно до Закону України "Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю" [82] і державну соціальну допомогу відповідно до Закону України "Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю" [81]);

3) є малозабезпеченою особою (крім осіб з інвалідністю I групи та дітей померлого годувальника).

Право на соціальну допомогу мають також:

особи з інвалідністю I групи, якщо вони не отримують пенсію;

діти померлого годувальника (у тому числі народжені до спливу десяти місяців з дня смерті годувальника), який на день смерті не мав страхового стажу, необхідного для призначення пенсії для особи з інвалідністю III групи.

Особам, які отримують пенсію з інвалідності, державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства (чи мають право на їх призначення), за бажанням замість зазначених виплат може бути призначена соціальна допомога відповідно до Закону України "Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю" [82].

Видами державної соціальної допомоги, які призначаються, є:

- державна соціальна допомога особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю;

- державна соціальна допомога на догляд.

Допомога призначається довічно особам, які досягли встановленого законом віку, особам з інвалідністю – на весь час інвалідності,

встановленої органами медико-соціальної експертизи, дитині померлого годувальника – до досягнення нею 18-річного віку.

Розміри державної соціальної допомоги, що призначаються особам з інвалідністю та особам, які не мають права на пенсію, подані в табл. 9.11.

Таблиця 9.11

Розміри державної соціальної допомоги особам з інвалідністю та особам, які не мають права на пенсію

Категорії осіб	Щомісячна державна соціальної допомога, % до прожиткового мінімуму осіб, які втратили працездатність
Особа з інвалідністю I групи	100
Жінки, яким присвоєно звання "Мати-героїня"	100
Дитина померлого годувальника (на трьох і більше його дітей)	150
Дитина померлого годувальника (на двох його дітей)	120
Дитина померлого годувальника (на одну його дитину)	100
Особа з інвалідністю II групи	80
Особа з інвалідністю III групи	60
Священнослужителі, церковнослужителі й особи, які протягом не менше десяти років до введення в дію Закону України "Про свободу совісті та релігійні організації" займали виборні або за призначенням посади у релігійних організаціях, офіційно визнаних в Україні та легалізованих згідно із законодавством України, за наявності архівних документів відповідних державних органів і релігійних організацій або показань свідків, які підтверджують факт такої роботи	50
Чоловіки та жінки, які досягли віку 65 років*	30

* Чи віку, визначеного ст. 1 Закону № 1727-IV від 18.05.2004 р. (для жінок 1960 р. народження і старших).

Розмір державної соціальної допомоги на догляд устанавлюється для окремих груп осіб за наявності обґрунтованої потреби у догляді та коливається від 15 до 100 % прожиткового мінімуму осіб, які втратили працездатність.

Особам, які перебувають на повному державному утриманні у відповідній установі (закладі), виплачується 20 % призначеного розміру державної

соціальної допомоги. У разі смерті отримувача державної соціальної допомоги особам, які здійснили його поховання, виплачується допомога на поховання в розмірі двомісячної суми державної соціальної допомоги.

Виплата державної соціальної допомоги та покриття витрат на її доставку здійснюються за рахунок коштів Державного бюджету України.

9.2.13. Соціальні гарантії для ветеранів війни та дітей війни

Соціальні гарантії цього призначення визначені Законом України "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту" [138] та Законом України "Про соціальний захист дітей війни" [136].

9.2.14. Пільги та соціальні гарантії для осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи

Призначаються відповідно до Закону України "Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи" [139].

9.2.15. Соціальні гарантії для ветеранів праці та інших громадян похилого віку

Установлені Законом України "Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні" [127].

9.2.16. Соціальні гарантії для жертв політичних репресій

Закон України "Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні" дає право особам, які відбували покарання у вигляді позбавлення волі або примусового поміщення у лікувальні заклади та згодом були реабілітовані, на грошову компенсацію у розмірі однієї мінімальної заробітної плати за кожний місяць позбавлення волі, але не більше 75-ти мінімальних заробітних плат. Одноразово як грошова компенсація реабілітованій особі виплачується до 15-ти мінімальних заробітних плат, а решта належних грошей – протягом наступних п'яти років. У разі можливості, на вимогу реабілітованого, вся нарахована грошова компенсація може бути виплачена одноразово. Якщо реабілітована особа стала особою

з інвалідністю унаслідок репресій або є пенсіонером, їй надається також право на отримання окремих передбачених законодавством пільг [134].

Слід зазначити, що основні з названих та описаних державних програм соціального захисту згідно з переліком, установленим пп. б п. 4 ст. 89 Бюджетного кодексу України фінансуються з районних бюджетів, бюджетів міст республіканського АР Крим та обласного значення, бюджетів об'єднаних територіальних громад за рахунок субвенцій з Державного бюджету України. Це, зокрема: допомога сім'ям з дітьми; малозабезпеченим сім'ям; особам з інвалідністю з дитинства, дітям з інвалідністю; тимчасова державна допомога дітям; житлові субсидії населенню; пільги окремим категоріям громадян (ветеранам війни, ветеранам праці, дітям війни тощо) та ряд інших (див. табл. 5.3).

Порядок індексації доходів громадян, установлений Законом Української СРСР "Про індексацію грошових доходів населення" Відповідно до нього індексації підлягають грошові доходи громадян, отримані ними в гривнях на території України, які не мають разового характеру:

пенсії; стипендії;

оплата праці (грошове забезпечення);

суми виплат, що здійснюються відповідно до законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування;

суми відшкодування шкоди, заподіяної працівникові каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я;

суми, що виплачуються особам, які мають право на відшкодування шкоди в разі втрати годувальника,

розмір аліментів [114].

Соціальні виплати, що мають цільовий і разовий характер (допомога при народженні дитини, допомога на поховання, матеріальна допомога, одноразова допомога при виході на пенсію тощо), а також допомога у зв'язку з вагітністю і пологами індексації не підлягають.

Індексація грошових доходів населення проводиться в разі, якщо величина індексу споживчих цін перевищила поріг індексації, який установлюється в розмірі 103 %. Грошові доходи населення індексуються у межах прожиткового мінімуму, встановленого для відповідних соціальних і демографічних груп населення. Джерелами індексації виступають: власні кошти підприємств, організацій; кошти бюджету (у частині індексації доходів осіб, що зайняті у бюджетній сфері); кошти фондів Пенсійного

та соціального страхування (у частині індексації пенсій, інших виплат); кошти особи, яка виплачує аліменти (у частині індексації суми аліментів, призначених у твердій грошовій сумі). Слід також мати на увазі, що відповідно до останніх змін у законодавстві проведення індексації грошових доходів населення здійснюється у межах фінансових ресурсів бюджетів на відповідний рік.

9.3. Фінансове забезпечення видатків на освіту

Основними нормативними документами, якими урегульовані базові питання організації суспільних відносин у галузі навчання, виховання, професійної, наукової, загальнокультурної підготовки громадян України є:

- Національна доктрина розвитку освіти, затверджена Указом Президента України № 347/2002 від 17.04.2002 р.;
- Закон України "Про освіту" № 2145-VIII від 5 вересня 2017 р.;
- Закон України "Про загальну середню освіту" № 651-XIV від 13.05.1999 р.;
- Закон України "Про дошкільну освіту" № 2628-III від 11.07.2001 р.;
- Закон України "Про позашкільну освіту" № 1841-III від 22.06.2000 р.;
- Закон України "Про професійно-технічну освіту" № 103/98-ВР від 10.02.1998 р.;
- Закон України "Про вищу освіту" № 1556-VII від 1 липня 2014 р. тощо.

Відповідно до Закону України "Про освіту" складниками системи освіти є:

- дошкільна освіта;
- повна загальна середня освіта;
- позашкільна освіта;
- спеціалізована освіта;
- професійна (професійно-технічна) освіта;
- фахова передвища освіта;
- вища освіта;
- освіта дорослих, у тому числі післядипломна [125].

Фінансування закладів, установ і організацій системи освіти здійснюється за рахунок коштів відповідних бюджетів, а також інших джерел, не заборонених законодавством. Державні та комунальні заклади освіти мають право надавати платні освітні та інші послуги, перелік яких

затверджує Уряд України. Держава створює умови для фінансування здобуття особами освіти в обсязі, необхідному для досягнення результатів навчання, передбачених стандартами освіти, та виконання закладами освіти державної та комунальної форм власності ліцензійних умов.

Держава забезпечує асигнування на освіту в розмірі не менше ніж 7 % ВВП за рахунок коштів державного, місцевих бюджетів та інших джерел фінансування, не заборонених законодавством [125].

Видатки на освіту, згруповані за значеннями відповідно до функціональної класифікації, подані в табл. 9.12 [20].

Таблиця 9.12

Склад і структура видатків Зведеного бюджету на освіту
(фактичні дані)

Напрями видатків	2007 р.			2011 р.			2015 р.			2017 р.		
	млрд грн	% до підсумку		млрд грн	% до підсумку		млрд грн	% до підсумку		млрд грн	% до підсумку	
Дошкільна освіта	5,26	11,9		11,83	13,7		18,14	15,9		28,21	15,9	
Загальна середня освіта	18,85	42,5		35,23	40,8		49,67	43,5		84,35	47,5	
Професійно-технічна освіта	2,68	6,0		5,31	6,2		6,17	5,4		8,28	4,7	
Вища освіта	12,83	28,9		26,62	30,9		30,98	27,1		38,68	21,8	
Післядипломна освіта	0,51	1,1		0,87	1,0		0,95	0,8		1,41	0,8	
Позашкільна освіта та заходи із позашкільної роботи з дітьми	1,80	4,1		3,64	4,2		4,78	4,2		7,81	4,4	
Програми матеріального забезпечення навчальних закладів	0,18	0,4		0,25	0,3		0,26	0,2		0,41	0,2	
Дослідження і розроблення у сфері освіти	0,22	0,5		0,36	0,4		0,68	0,6		1,07	0,6	
Інші заклади та заходи у сфері освіти	2,01	4,5		2,15	2,5		2,56	2,2		7,54	4,2	
Освіта – всього	44,33	100,0		86,25	100,0		114,19	100,0		177,76	100,0	
Довідково: видатки на освіту у загальній сумі видатків Зведеного бюджету, %	19,6			20,7			16,8			16,8		
видатки на освіту у ВВП, %	6,2			6,6			5,7			6,0		

Як видно з табл. 9.12, основними напрямками витраток на освіту є (за питомою часткою витраток) загальна середня, вища та дошкільна освіта, на які припадає близько 85 % загального обсягу бюджетних витраток на освіту. Загалом витрати на освіту складають від 16,8 до 20,7 % загальної суми витраток Зведеного бюджету України та від 5,7 до 6,6 % величини ВВП.

Витрати на освіту здійснюються як з Державного, так і з місцевих бюджетів. Розмежування витраток між бюджетами відповідно до Бюджетного кодексу за цифровими даними розглянуто у табл. 9.13 [20].

Таблиця 9.13

Розмежування витраток на освіту між Державним та місцевими бюджетами, % (фактичні дані)

Напрями витраток	2007 р.		2011 р.		2015 р.		2017 р.	
	державний	місцеві	державний	місцеві	державний	місцеві	державний	місцеві
Освіта – всього	34,2	65,8	31,6	68,4	26,4	73,6	23,1	76,9
Дослідження і розроблення у сфері освіти	100,0	0,0	100,0	0,0	100,0	0,0	100,0	0,0
Програми матеріального забезпечення навчальних закладів	99,4	0,6	99,5	0,5	99,8	0,2	98,0	2,0
Вища освіта	91,9	8,1	90,9	9,1	90,2	9,8	89,1	10,9
Післядипломна освіта	59,3	40,7	63,1	36,9	61,9	38,1	62,8	37,2
Інші заклади та заходи у сфері освіти	13,6	86,4	11,9	88,1	8,0	92,0	47,2	52,8
Позашкільна освіта та заходи із позашкільної роботи з дітьми	4,7	95,3	7,2	92,8	1,9	98,1	3,6	96,4
Професійно-технічна освіта	80,2	19,8	19,6	80,4	2,0	98,0	2,3	97,7
Загальна середня освіта	0,6	99,4	0,7	99,3	0,4	99,6	0,3	99,7
Дошкільна освіта	0,6	99,4	0,6	99,4	0,5	99,5	0,0	100,0

Як свідчать дані табл. 9.13, за 2007 – 2017 рр. співвідношення витраток на освіту між Державним і місцевими бюджетами змінилося

з 65,8 % : 34,2 % у 2007 р. до 76,9 % : 23,1 % у 2017 р. Тобто має місце зростання ролі місцевих бюджетів у фінансуванні видатків за цим напрямом. Водночас видатки на дослідження і розроблення – повністю, а видатки на реалізацію програм матеріального забезпечення навчальних закладів, на вищу освіту – переважно фінансуються за кошти державної скарбниці. Видатки на загальну середню, професійно-технічну та поза-шкільну освіту – здебільшого за кошти місцевих бюджетів. Післядипломна освіта, інші заклади та заходи у сфері освіти фінансуються на паритетних засадах коштом державної та місцевих скарбниць. Значні кошти для фінансування освіти надходять до місцевих бюджетів у формі освітньої субвенції (див. 5.3 розділу 5).

9.4. Фінансове забезпечення видатків на охорону здоров'я

Базовим нормативним документом, яким визначено правові, організаційні, економічні та соціальні засади охорони здоров'я в Україні та врегульовані суспільні відносини у цій сфері, є Закон України "Основи законодавства України про охорону здоров'я" [42].

Фінансове забезпечення охорони здоров'я здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України та місцевих бюджетів, коштів юридичних і фізичних осіб, а також з інших джерел, не заборонених законом.

Кошти Державного бюджету України та місцевих бюджетів, призначені на охорону здоров'я, використовуються, зокрема, для забезпечення медичної допомоги населенню, фінансування державних цільових і місцевих програм охорони здоров'я та фундаментальних наукових досліджень у цій сфері.

Відповідно до Закону України "Основи законодавства України про охорону здоров'я" держава забезпечує бюджетні асигнування на охорону здоров'я в розмірі, що відповідає її науково обґрунтованим потребам, але не менше 10 % національного доходу [42].

Значення видатків на охорону здоров'я за групами та характеристиками відповідно до функціональної класифікації подані в табл. 9.14 [20].

Як видно з табл. 9.14, основними напрямками бюджетних видатків на охорону здоров'я є видатки на забезпечення діяльності лікарень і санаторно-курортних закладів (від 61,1 до 71,3 % видатків на охорону здоров'я за подані роки); видатки на забезпечення діяльності поліклінік

і амбулаторій, швидкої та невідкладної допомоги (від 13,6 до 22,3 %), фінансування іншої діяльності у сфері охорони здоров'я (від 9,8 до 14,9 %). Загалом видатки на охорону здоров'я складають від 9,7 до 11,8 % загальної суми видатків Зведеного бюджету України та від 3,4 до 3,8 % величини ВВП.

Таблиця 9.14

**Склад і структура видатків Зведеного бюджету
на охорону здоров'я (фактичні дані)**

Напрями видатків	2007 р.		2011 р.		2015 р.		2017 р.	
	млрд грн	% до підсумку	млрд грн	% до підсумку	млрд грн	% до підсумку	млрд грн	% до підсумку
Поліклініки й амбулаторії, швидка та невідкладна допомога	3,64	13,6	6,87	14,0	14,22	20,0	22,78	22,3
Лікарні та санаторно-курортні заклади	18,46	69,1	34,90	71,3	46,01	64,8	62,54	61,1
Санітарно-профілактичні та протиепідемічні заходи та заклади	1,25	4,7	2,05	4,2	1,14	1,6	1,47	1,4
Дослідження і розроблення у сфері охорони здоров'я	0,18	0,7	0,32	0,7	0,41	0,6	0,39	0,4
Інша діяльність у сфері охорони здоров'я	3,19	11,9	4,82	9,8	9,21	13,0	15,21	14,9
Охорона здоров'я – всього	26,72	100,0	48,96	100,0	71,00	100,0	102,39	100,0
Довідково: видатки на охорону здоров'я у загальній сумі видатків Зведеного бюджету, %	11,8		11,7		10,4		9,7	
видатки на освіту у ВВП, %	3,7		3,8		3,6		3,4	

Видатки на охорону здоров'я здійснюються як з Державного, так і з місцевих бюджетів. Інформація щодо розмежування видатків між бюджетами

відповідно до Бюджетного кодексу, доповнена цифровими даними, подана в табл. 9.15.

Таблиця 9.15

Розмежування видатків на охорону здоров'я між Державним і місцевими бюджетами, % (фактичні дані)

Напрями видатків	2007 р.		2011 р.		2015 р.		2017 р.	
	державний	місцеві	державний	місцеві	державний	місцеві	державний	місцеві
Охорона здоров'я – всього	23,7	76,3	20,9	79,1	16,1	83,9	16,3	83,7
Дослідження і розроблення у сфері охорони здоров'я	100,0	0,0	100,0	0,0	100,0	0,0	100,0	0,0
Санітарно-профілактичні та протиепідемічні заходи та заклади	98,7	1,3	98,6	1,4	97,0	3,0	96,9	3,1
Інші заклади та заходи у сфері охорони здоров'я	62,3	37,7	42,6	57,4	57,3	42,7	53,3	46,7
Санаторно-курортні заклади	64,8	35,2	64,0	36,0	39,6	60,4	34,3	65,7
Поліклініки загального профілю та амбулаторії	19,2	80,8	16,7	83,3	24,5	75,5	32,1	67,9
Спеціалізовані лікарні та інші спеціалізовані заклади	28,0	72,0	30,9	69,1	27,3	72,7	27,7	72,3
Спеціалізовані та стоматологічні поліклініки	15,8	84,2	11,2	88,8	4,4	95,6	3,9	96,1
Лікарні загального профілю	5,4	94,6	5,5	94,5	2,6	97,4	1,9	98,1
Станції швидкої та невідкладної допомоги	0,0	100,0	16,1	83,9	0,0	100,0	0,0	100,0
Фельдшерсько-акушерські пункти	0,0	100,0	0,0	100,0	0,0	100,0	0,0	100,0
Пологові будинки	0,0	100,0	0,0	100,0	0,0	100,0	0,0	100,0
Будинки дитини	0,0	100,0	0,0	100,0	0,0	100,0	0,0	100,0
Станції переливання крові	2,9	97,1	2,9	97,1	0,0	100,0	0,0	100,0

Як видно з табл. 9.15, від 76,3 до 83,7 % усіх видатків на охорону здоров'я фінансується з місцевих бюджетів. Повністю чи переважною

мірою з місцевих скарбниць фінансують станції швидкої та невідкладної допомоги, фельдшерсько-акушерські пункти, пологові будинки, будинки дитини, спеціалізовані та стоматологічні поліклініки, лікарні загального профілю.

Коштом державного бюджету фінансують переважно санітарно-профілактичні та протиепідемічні заходи та заклади, дослідження і розроблення у сфері охорони здоров'я. Решта напрямів у сфері охорони здоров'я фінансується коштом як державного, так і місцевих бюджетів на паритетних засадах.

9.5. Фінансове забезпечення видатків на культуру та мистецтво

До базової мережі закладів культури належать бібліотеки, музеї, архіви, галереї, заповідники, виставкові зали, цирки, театри, філармонії, музичні колективи й ансамблі, культурно-інформаційні та культурно-просвітницькі центри, концертні організації, мистецькі колективи, кінотеатри, навчальні заклади культури та мистецтва, кіностудії, художні галереї, виставки, кіновідеопрокатні підприємства, об'єднання, палаци та будинки культури, інші клубні заклади, студії, парки культури та відпочинку тощо.

Основними нормативними документами, які визначають правові засади діяльності у сфері культури, регулюють суспільні відносини, пов'язані зі створенням, використанням, розповсюдженням, збереженням культурної спадщини та культурних цінностей, і спрямовані на забезпечення доступу до них, є:

- Закон України "Про культуру" № 2778-VI від 14.12.2010 р.;
- Закон України "Про театри і театральну справу" № 2605-IV від 31.05.2005 р.;
- Закон України "Про кінематографію" № 9/98-ВР від 13.01.1998 р.;
- Закон України "Про бібліотеки і бібліотечну справу" № 32/95-ВР від 27.01.1995 р.;
- Закон України "Про музеї та музейну справу" № 249/95-ВР від 29.06.1995 р.;
- Закон України "Про професійних творчих працівників та творчі спілки" № 554/97-ВР від 07.10.1997 р.;
- Закон України "Про природно-заповідний фонд України" № 2456-XII від 16.06.1992 р. тощо.

Фінансування закладів культури здійснюється за рахунок: коштів державного та місцевих бюджетів; коштів, що надходять від господарської діяльності, надання платних послуг; коштів, отриманих за роботи (послуги), виконані закладом культури на замовлення підприємств, установ, організацій та фізичних осіб; доходів від реалізації продукції майстерень, підприємств, цехів і господарств, від надання в оренду приміщень, споруд, обладнання; за рахунок інших не заборонених законодавством джерел.

Законом України "Про культуру", який діяв до 12.01.2011 р., було встановлено, що держава гарантує необхідні асигнування на розвиток культури в розмірі не менше 8 % від національного доходу України. Чинною редакцією Закону [41] подібної норми не передбачено.

Відповідно до функціональної класифікації у табл. 9.16 подані видатки на культуру та мистецтво, згруповані за характеристиками та значеннями (табл. 9.16) [20].

Таблиця 9.16

**Склад і структура видатків Зведеного бюджету
на культуру та мистецтво (фактичні дані)**

Напрями видатків	2007 р.			2011 р.			2015 р.			2017 р.		
	млн грн	% до підсумку		млн грн	% до підсумку		млн грн	% до підсумку		млн грн	% до підсумку	
1	2	3	4	5	6	7	8	9				
Театри	434,3	13,3	1 049,4	15,9	1 298,2	14,9	2 092,7	13,6				
Художні колективи, концертні та циркові організації	287,3	8,8	633,3	9,6	719,9	8,3	1 228,4	8,0				
Кінематографія	75,7	2,3	130,9	2,0	153,3	1,8	531,2	3,4				
Творчі спілки	9,6	0,3	9,8	0,1	–	–	–	–				
Бібліотеки, музеї і ви- ставки	964,6	29,5	2 294,0	34,7	2 836,9	32,6	4 250,2	27,5				
Заповідники	149,0	4,6	306,0	4,6	275,9	3,2	410,7	2,7				
Клубні заклади	730,2	22,3	1 578,8	23,9	2 477,0	28,5	4 254,4	27,6				
Інші заходи та за- клади в галузі куль- тури та мистецтва	617,5	18,9	613,4	9,3	933,6	10,7	2 662,4	17,3				
Культура та мисте- цтво – всього	3 268,3	100,0	6 615,5	100,0	8 694,8	100,0	15 430,1	100,0				

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Довідково: видатки на культуру та мистецтво у загальній сумі видатків Зведеного бюджету, %	1,45		1,59		1,28		1,46	
видатки на культуру та мистецтво у ВВП, %	0,45		0,51		0,44		0,52	

Як видно з табл. 9.16, основними напрямками на культуру та мистецтво є видатки, пов'язані з фінансуванням діяльності бібліотек, музеїв і виставок, клубних закладів, театрів. Найменшу підтримку спрямовують на розвиток кінематографії, заповідників і творчих спілок. Загалом видатки на культуру та мистецтво складають від 1,28 до 1,59 % загальної суми видатків Зведеного бюджету України та від 0,44 до 0,52 % величини ВВП.

Видатки на культуру та мистецтво здійснюються як з Державного, так і з місцевих бюджетів. Розмежування видатків між бюджетами здійснюється відповідно до Бюджетного кодексу. Теоретична інформація, доповнена цифровими даними, наведена у табл. 9.17 [20].

Таблиця 9.17

Розмежування видатків на культуру та мистецтво між Державним та місцевими бюджетами, % (фактичні дані)

Напрями видатків	2007 р.		2011 р.		2015 р.		2017 р.	
	державний	місцеві	державний	місцеві	державний	місцеві	державний	місцеві
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Культура та мистецтво – всього	23,5	76,5	22,9	77,1	20,8	79,2	25,6	74,4
Кінематографія	77,5	22,5	85,3	14,7	89,7	10,3	95,1	4,9
Заповідники	76,2	23,8	77,9	22,1	85,8	14,2	85,6	14,4

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Художні колективи, концертні та циркові організації	34,6	65,4	42,4	57,6	45,6	54,4	43,4	56,6
Театри	32,8	67,2	37,2	62,8	41,6	58,4	43,3	56,7
Інші заходи та заклади в галузі культури та мистецтва	36,6	63,4	21,3	78,7	23,1	76,9	40,2	59,8
Бібліотеки, музеї і виставки	12,3	87,7	15,9	84,1	12,2	87,8	13,8	86,2
Клубні заклади	0,0	100,0	0,0	100,0	0,0	100,0	0,0	100,0
Творчі спілки	23,5	76,5	22,9	77,1	20,8	79,2	25,6	74,4

Як видно з табл. 9.17, 75 % видатків на культуру та мистецтво здійснюються з місцевих бюджетів. Істотно переважають у фінансуванні з Державного бюджету тільки видатки на кінематографію та заповідники.

9.6 Фінансове забезпечення видатків на засоби масової інформації, фізичну культуру та спорт

9.6.1. Фінансування засобів масової інформації

Основними нормативними документами, які визначають правові засади діяльності засобів масової інформації в Україні, є Закони України:

- Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів № 540/97-ВР від 23.09.1997 р.;
- Про телебачення і радіомовлення № 3759-XII від 21.12.1993 р.;
- Про суспільне телебачення і радіомовлення України № 1227-VII від 17 квітня 2014 р.;
- Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні № 2782-XII від 16.11.1992 р. тощо.

Засоби масової інформації в Україні здійснюють свою діяльність переважно на умовах самофінансування та самозабезпечення. Виняток становлять державні та комунальні засоби масової інформації.

Відповідно до функціональної класифікації, видатки на засоби масової інформації розподіляють на групи за певними характеристиками та значеннями (табл. 9.18) [20].

**Склад і структура видатків Зведеного бюджету
на засоби масової інформації (фактичні дані)**

Напрями видатків	2007 р.			2011 р.			2015 р.			2017 р.		
	млн грн	% до підсумку		млн грн	% до підсумку		млн грн	% до підсумку		млн грн	% до підсумку	
Телебачення і радіомовлення	663,05	78,0		840,11	77,9							
Преса	124,74	14,7		157,55	14,6							
Книговидання	32,71	3,8		26,34	2,4							
Інші засоби масової інформації	29,33	3,5		53,96	5,0							
Засоби масової інформації – всього	849,82	100,0		1 077,97	100,0		1 354,72	100,0		1 830,93	100,0	
Довідково: видатки на культуру та мистецтво у загальній сумі видатків Зведеного бюджету, %	0,38			0,26			0,20			0,17		
видатки на культуру та мистецтво у ВВП, %	0,12			0,08			0,07			0,06		

Як видно з табл. 9.19, основними напрямками на засоби масової інформації в 2010 – 2012 рр. є видатки на фінансування та підтримку телебачення, радіомовлення та преси. На них припадає від 92,5 до 93,2 % загального обсягу бюджетних видатків на засоби масової інформації. З 2012 р. через скасування Міністерством фінансів відповідних кодів бюджетної класифікації деталізувати склад видатків на засоби масової інформації не можна. Загалом видатки на засоби масової інформації складають від 0,17 до 0,38 % загальної суми видатків Зведеного бюджету України та від 0,06 до 0,12 % величини ВВП.

Видатки на засоби масової інформації здійснюються як з Державного, так і з місцевих бюджетів. Розмежування видатків між бюджетами здійснюється відповідно до Бюджетного кодексу (рис. 9.1).

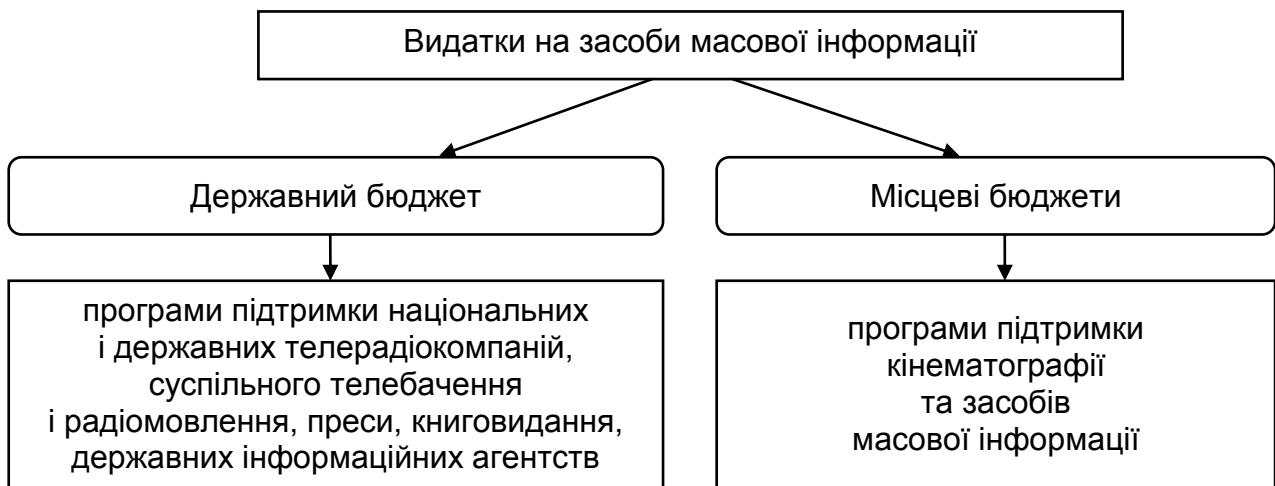

Рис. 9.1. Розмежування видатків між бюджетами на засоби масової інформації

Зазначимо, що близько 80 % видатків на засоби масової інформації здійснюється з Державного бюджету. Кошти державного бюджету спрямовуються переважно на фінансування телебачення та радіомовлення, інших засобів масової інформації; кошти місцевих бюджетів – на фінансування преси та книговидання.

9.6.2. Фінансування фізичної культури та спорту

Основним нормативним документом, який визначає загальні правові, організаційні, соціальні й економічні основи діяльності у сфері фізичної культури та спорту та регулює суспільні відносини у створенні умов для їх розвитку, є Закон України "Про фізичну культуру і спорт" [142].

До суб'єктів сфери фізичної культури та спорту відносять, зокрема:

- спортивні клуби;
- дитячо-юнацькі спортивні школи;
- спеціалізовані навчальні заклади спортивного профілю;
- школи вищої спортивної майстерності;
- центри олімпійської підготовки;
- центри студентського спорту вищих навчальних закладів;
- фізкультурно-оздоровчі заклади;
- центри фізичного здоров'я населення;
- центри фізичної культури та спорту інвалідів;
- колективи фізичної культури;
- фізкультурно-спортивні товариства;
- спортивні федерації;

• громадські організації фізкультурно-спортивної спрямованості учнів і студентів;

- Національний олімпійський комітет України;
- суб'єкти паролімпійського та дефлімпійського руху в Україні;
- спортивний комітет України.

Фінансування діяльності зазначених суб'єктів здійснюється за рахунок коштів власника (засновника), коштів відповідних бюджетів, добровільних внесків, інших не заборонених законодавством джерел [142].

Видатки на фізичну культуру та спорт є складовою видатків на духовний і фізичний розвиток функціональної класифікації видатків бюджету. Обсяги та їх місце у складі видатків Зведеного бюджету України наведено в табл. 9.19 [20].

Таблиця 9.19

Видатки Зведеного бюджету на фізичну культуру і спорт
(фактичні дані)

Показники	2007 р.	2011 р.	2015 р.	2017 р.
Видатки на фізичну культуру та спорт – усього, млн грн	1 537,2	3 012,3	6 120,3	6 960,8
Довідково: видатки на фізичну культуру та спорт у загальній сумі видатків Зведеного бюджету, %	0,68	0,72	0,90	0,66
видатки на фізичну культуру та спорт у ВВП, %	0,21	0,23	0,31	0,23

Як видно з табл. 9.19, видатки на фізичну культуру та спорт посідають від 0,66 до 0,90 % загальної суми видатків Зведеного бюджету України та від 0,21 до 0,31 % величини ВВП.

Видатки на фізичну культуру та спорт здійснюються як з Державного, так і з місцевих бюджетів. Розмежування видатків між бюджетами здійснюється відповідно до Бюджетного кодексу.

Слід доповнити представлену інформацію цифровими даними. Співвідношення видатків на фізичну культуру та спорт між Державним і місцевими бюджетами складало в середньому за період 2007 – 2017 рр. 43,6 % : 56,4 %; за підсумками 2017 р. частка видатків на фізичну культуру та спорт, які фінансуються коштом місцевих бюджетів, зросла до 65,7 % [20].

Рекомендована література: [3; 15; 34 – 36; 41; 42; 44; 45; 60; 63; 76; 78; 80 – 82; 87; 89; 90; 94; 96; 99; 101; 105 – 107; 110; 114; 121; 125 – 128; 134; 136 – 139; 142].

Практична частина

Запитання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте сутність і значення системи соціального захисту.
2. Назвіть основні напрями соціального захисту населення в Україні, джерелом фінансування яких є кошти бюджету, й охарактеризуйте базові нормативні документи, які регулюють здійснення видатків на соціальний захист.
3. Назвіть види державної допомоги сім'ям з дітьми й опишіть порядок їх призначення.
4. Опишіть порядок призначення державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям.
5. Назвіть та охарактеризуйте основні гарантії соціального захисту ветеранів війни, осіб з інвалідністю та осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи в Україні.
6. Опишіть порядок призначення населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива.
7. Опишіть порядок здійснення індексації грошових доходів населення в Україні.
8. Охарактеризуйте склад і порядок фінансування видатків бюджету на освіту.
9. Охарактеризуйте склад і порядок фінансування видатків бюджету на охорону здоров'я.
10. Охарактеризуйте склад і порядок фінансування видатків бюджету на культурно-освітні заклади.
11. Охарактеризуйте склад і порядок фінансування видатків бюджету на засоби масової інформації.
12. Охарактеризуйте склад і порядок фінансування видатків бюджету на фізичну культуру та спорт.

Тестові завдання

1. До видатків бюджету на соціальний захист населення у зв'язку з малозабезпеченістю належать:

- а) виплати допомоги у зв'язку з вагітністю і пологами;
- б) виплати компенсацій реабілітованим громадянам;

в) субсидія на відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг;

г) індексація грошових доходів громадян.

2. Видами державної соціальної допомоги сім'ям з дітьми є:

а) допомога при усиновленні дитини;

б) державна соціальна допомога особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю;

в) допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування;

г) допомоги, визначені у відповідях а, в.

3. Індексція грошових доходів населення проводиться в разі, коли величина індексу споживчих цін перевищила поріг індексації, який установлюється в розмірі:

а) 100 %;

б) 101 %;

в) 103 %;

г) 105 %.

4. Покриття витрат на виплату державної допомоги сім'ям з дітьми здійснюється:

а) за рахунок коштів місцевих бюджетів;

б) за рахунок коштів Державного бюджету;

в) за рахунок коштів Державного бюджету у вигляді субвенцій до місцевих бюджетів;

г) за рахунок коштів бюджетів місцевого самоврядування.

5. Допомога у зв'язку з вагітністю та пологами:

а) надається у розмірі 100 % середньомісячного доходу жінки, але не менше 25 % від розміру встановленого законом прожиткового мінімуму для працездатної особи із розрахунку на місяць;

б) надається у розмірі 60 – 100 % середньомісячного доходу жінки, але не менше 25 % від розміру встановленого законом прожиткового мінімуму для працездатної особи із розрахунку на місяць;

в) надається у розмірі 100 % середньомісячного доходу жінки, але не менше 50 % від розміру встановленого законом прожиткового мінімуму для працездатної особи із розрахунку на місяць;

г) надається у розмірі 60 – 100 % середньомісячного доходу жінки, але не менше 50 % від розміру встановленого законом прожиткового мінімуму для працездатної особи із розрахунку на місяць.

6. Допомога на дітей одиноким матерям визначається як різниця:

а) прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку та середньомісячного сукупного доходу сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні шість місяців;

б) прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку та середньомісячного сукупного доходу сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні дванадцять місяців;

в) прожиткового мінімуму для особи, яка втратила працездатність, та середньомісячного сукупного доходу сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні шість місяців;

г) прожиткового мінімуму для працездатної особи та середньомісячного сукупного доходу сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні дванадцять місяців.

7. Фінансування охорони здоров'я здійснюється:

а) виключно з місцевих бюджетів;

б) виключно з Державного бюджету;

в) виключно з бюджетів місцевого самоврядування;

г) з Державного та місцевих бюджетів.

8. Відповідно до Закону України "Основи законодавства України про охорону здоров'я" держава забезпечує бюджетні асигнування на охорону здоров'я в розмірі не меншому:

а) 8 % національного доходу;

б) 10 % національного доходу;

в) 2 % від ВВП;

г) 5 % від видаткової частини Зведеного бюджету.

9. Фінансування діяльності установ фізичної культури та спорту здійснюється за рахунок:

а) коштів власника (засновника);

б) добровільних внесків;

в) коштів Державного та місцевих бюджетів;

г) джерел, визначених у відповідях а – в.

10. Допомога при народженні дитини:

а) є фіксованою величиною;

б) установлена у відсотках до прожиткового мінімуму на дітей у віці до шести років;

в) виплачується отримувачам разово;

г) виплачується за рахунок коштів Фонду соціального страхування України.

Практичні завдання

Завдання 1. 9-річний хлопець, інвалід із дитинства I групи, живе разом із батьками та потребує постійного догляду. На який розмір допомоги від держави може претендувати сім'я в цій ситуації?

Завдання 2. Сім'я у складі: батько, мати, троє дітей у віці чотирьох, шести та десяти років претендує на отримання допомоги малозабезпеченим сім'ям. Необхідний пакет документів підготовлений і поданий до управління праці та соціального захисту населення. Яким буде рішення уповноваженого органу та у якій сумі (за умови позитивного рішення) буде призначена допомога, якщо сукупний дохід сім'ї за шість місяців, які передують місяцю звернення за допомогою, становив 22 720 грн?

Завдання 3. 20-річна дівчина, студентка університету за контрактом, звернулася до управління праці та соціального захисту населення за місцем реєстрації та подала документи, необхідні для призначення допомоги у зв'язку з вагітністю і пологами. Визначте, яким буде рішення уповноваженого органу, та у якій сумі (за умови позитивного рішення) буде призначено цей вид допомоги заявниці.

Завдання 4. Молода сім'я (чоловік і дружина) зареєстрована та проживає у квартирі площею 52,6 м². Споживання комунальних послуг здійснюється у межах нормативів споживання. Місячна плата за житлово-комунальні послуги складає 1 637,53 грн. Визначте право сім'ї на отримання субсидії для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг і її розмір, якщо доходи сім'ї за попередні два квартали, становлять:

чоловік – заробітна платня 32 800 грн (у тому числі податок на доходи фізичних осіб – 5 904 грн);

дружина – заробітна плата – 28 350 грн (у тому числі податок на доходи фізичних осіб 5 103 грн).

Завдання 5. 18 березня поточного року А. С. Миколайчук звернувся до управління праці та соціального захисту населення із заявою про призначення допомоги на 9-річну дитину як її опікун. Доходи на дитину (пенсія, стипендія, державна допомога) за попередні шість календарних місяців не нараховувалися. Яким буде рішення уповноваженого органу?

10. Видатки бюджету на оборону й управління

Мета – формування системи теоретичних знань щодо призначення видатків на оборону й управління, особливостей їх фінансування, набуття практичних навичок обчислення граничних сум видатків.

Компетентності, що формуються за темою:

знання: складу видатків на оборону й управління, порядку й особливостей їх планування та фінансування;

уміння: аналізувати структуру та динаміку видатків бюджету на оборону й управління, визначати рівень їхньої обґрунтованості та достатності;

комунікації: володіння технологіями спілкування з представниками держаних адміністрацій, розпорядникам бюджетних коштів;

автономність і відповідальність: здатність визначати необхідний обсяг видатків бюджету на оборону й управління; відповідальність за якість проведених розрахунків.

Основні питання

10.1. *Видатки бюджету на оборону.*

10.2. *Видатки бюджету на управління.*

Ключові слова: видатки на оборону, видатки на управління; кошторисне фінансування.

10.1. Видатки бюджету на оборону

Відповідно до ст. 17 Конституції України захист суверенітету та територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього українського народу [35]. Ураховуючи необхідність забезпечення власної воєнної безпеки й оборони, усвідомлюючи свою відповідальність у справі підтримання міжнародної стабільності, наша держава формує та утримує Збройні сили.

Потрібно зауважити, що з моменту набуття незалежності та до недавнього часу, відповідно до Концепції оборони та будівництва Збройних сил України, Україна поступово, з урахуванням усіх чинників національної безпеки, реалізувала намір стати нейтральною, без'ядерною державою

та не планувала брати участі у військових блоках, дотримуючись усіх договорів і угод щодо незастосування ядерної зброї [115]. Тимчасова окупація Російською Федерацією частини території України – АР Крим і м. Севастополя, розпалювання збройного конфлікту в Східних регіонах України, руйнування системи світової та регіональної безпеки та принципів міжнародного права обумовили перегляд та уточнення доктринальних засад щодо формування та реалізації воєнної політики України.

Основними нормативними документами, якими урегульовані базові засади оборони в Україні, є:

- Стратегія національної безпеки України [145];
- Воєнна доктрина України [18];
- Закон України "Про оборону України" [122];
- Закон України "Про Збройні сили України" [112].

Основними напрямками державної політики національної безпеки України відповідно до Стратегії національної безпеки визначено, зокрема: відновлення територіальної цілісності України; створення ефективного сектора безпеки та оборони України; підвищення обороноздатності держави [145]. Основні положення Воєнної доктрини є, у свою чергу, похідними від Стратегії національної безпеки України. Вони розкривають її за напрямками забезпечення воєнної безпеки та спрямовані на протидію агресії з боку Російської Федерації, досягнення Україною критеріїв, необхідних для набуття членства в Європейському Союзі й Організації Північноатлантичного договору, забезпечення рівноправного взаємовигідного співробітництва у воєнній, воєнно-економічній та військово-технічній сферах з усіма зацікавленими державами-партнерами [18].

Відповідно до Закону "Про оборону України" **оборона України** – це система політичних, економічних, соціальних, воєнних, наукових, науково-технічних, інформаційних, правових, організаційних, інших заходів держави щодо підготовки до збройного захисту та її захист у разі збройної агресії або збройного конфлікту [122].

Правові засади організації та діяльності Збройних сил України визначені Законом України "Про Збройні сили України". На Збройні сили покладаються оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності. Збройні сили України перебувають у підпорядкуванні Міністерства оборони України, яке виступає головним розпорядником коштів, виділених з бюджету на оборону [122].

Структура Збройних сил України представлена:

- Генеральним штабом Збройних сил України як головним органом військового управління;
- Об'єднаним оперативним штабом Збройних сил України як органом управління міжвидовими та міжвідомчими угрупованнями військ (сил);
- видами Збройних сил України: Сухопутними військами, Повітряними силами, Військово-морськими силами;
- з'єднаннями, військовими частинами, військовими навчальними закладами, установами й організаціями, що не належать до видів Збройних сил України;
- окремим родом військ – Десантно-штурмовими військами Збройних сил України;
- окремим родом сил – Силами спеціальних операцій Збройних сил України.

Чисельність Збройних сил України затверджується Верховною Радою України за поданням Президента України. Комплектування Збройних сил відбувається шляхом призову громадян і прийняття на військову службу за контрактом. Станом на 30.12.2002 р. чисельність Збройних сил була затверджена у кількості до 394 750 осіб, у тому числі 307 500 військовослужбовців. Станом на 31.12.2012 р. – до 184 000 осіб, у тому числі до 139 000 військовослужбовців і до 45 000 осіб – працівників Збройних сил. З 27.03.2015 р. – до 250 000 осіб, у тому числі 204 000 військовослужбовців. Чинним законодавством передбачений також особливий період, що настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації, чи з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях. У такому випадку чисельність Збройних сил України збільшується на кількість особового складу, призваного на військову службу на виконання указів Президента України про мобілізацію.

Досягнення необхідного рівня обороноздатності держави здійснюється шляхом формування та реалізації єдиної воєнно-економічної, військово-промислової та військово-технічної політики, основними напрямками якої є, зокрема:

- визначення на державному рівні довгострокових наукових та матеріально-технічних потреб оборони, забезпечення створення, виробництва, ремонту і модернізації озброєння, військової та спеціальної техніки

і боєприпасів для задоволення потреб безпеки і оборони відповідно до характеру і масштабів воєнних загроз, цілей, пріоритетів і завдань воєнної політики держави;

- упровадження системи стратегічного планування розвитку оборонно-промислового комплексу, взаємопов'язаного з цілями та завданнями державної політики у сфері національної безпеки й оборони, соціально-економічного та науково-технічного розвитку України;

- формування збалансованої структури оборонно-промислового комплексу, визначення пріоритетних напрямів його реформування і розвитку, технічного переозброєння, забезпечення максимального завантаження і нарощування науково-виробничого потенціалу оборонного сектора економіки;

- удосконалення системи створення та збереження мобілізаційних запасів, розвитку й утримання виробничих потужностей мобілізаційного призначення, формування та підтримання в належному стані державного матеріального резерву;

- створення системи безперервного забезпечення наукових установ і виробничих підприємств оборонно-промислового комплексу інформаційними, аналітичними та іншими матеріалами на рівні світових досягнень у сфері науки, техніки і технологій, розвитку озброєння, військової та спеціальної техніки;

- створення системи державного замовлення на підготовку робітничих, технічних та інженерних кадрів для задовільнення потреб оборонно-промислового комплексу, сприятливих умов для ефективного функціонування і розвитку науково-дослідних, технологічних і проектних установ, конструкторських бюро та виробничих підприємств оборонної промисловості;

- забезпечення сучасними зразками озброєння та військової техніки, імпорту озброєння та військової техніки, розроблення і виробництво яких в Україні недоцільне або технологічно неможливе;

- удосконалення механізмів формування і контролю за видатками на потреби оборони, оптимізація бюджетних витрат і забезпечення їх раціонального розподілу.

Фінансування потреб національної оборони держави здійснюється за рахунок і в межах коштів, визначених у Законі про Державний бюджет України на відповідний рік. Для досягнення цілей Воєнної доктрини загальний обсяг видатків на оборону має становити не менше 3 % запланованого обсягу ВВП на відповідний рік [18].

Основними напрямками витрачання коштів у частині військової оборони є:

- забезпечення діяльності Збройних сил України та підготовка військ;
- розвиток озброєння та військової техніки Збройних сил України;
- реалізація заходів щодо підвищення обороноздатності та безпеки держави;

- керівництво та військове управління Збройними силами України.

Іншими напрямками видатків, пов'язаними із обороною, є:

- підготовка військових фахівців у вищих навчальних закладах, підвищення кваліфікації та перепідготовка військових фахівців і державних службовців, початкова військова підготовка та патріотичне виховання молоді;

- медичне лікування, реабілітація та санаторне забезпечення особового складу Збройних сил України, ветеранів військової служби та членів їх сімей, ветеранів війни;

- розвідувальна діяльність у сфері оборони.

Основною формою здійснення видатків з бюджету на військову оборону країни є **кошторисне фінансування**.

Окрім військової оборони, виділяють цивільну оборону. Це державна система органів управління, сил і засобів, що створюється для організації та забезпечення захисту населення від наслідків надзвичайних ситуацій техногенного, екологічного, природного та воєнного характеру.

Цивільний захист – це функція держави, спрямована на захист населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій шляхом запобігання таким ситуаціям, ліквідації їх наслідків і надання допомоги постраждалим у мирний час і в особливий період.

Основними напрямками витрачання коштів у частині цивільної оборони є:

- керівництво й управління у сфері державного резерву;
- обслуговування державного матеріального резерву;
- накопичення матеріальних цінностей державного матеріального резерву;

- мобілізаційна підготовка галузей національної економіки України;
- забезпечення діяльності Державної спеціальної служби транспорту.

Загальні принципи формування, розміщення, зберігання, використання, поповнення та поновлення запасів державного матеріального резерву визначені законом України "Про державний матеріальний резерв" [77].

Центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державного матеріального резерву, є Державне агентство резерву України. **Державний резерв** є особливим державним запасом матеріальних цінностей, призначених для: забезпечення потреб України в особливий період; надання державної підтримки окремим галузям народного господарства, підприємствам, установам і організаціям. Метою є: стабілізація економіки у разі тимчасових порушень термінів постачання важливих видів сировини та паливно-енергетичних ресурсів, продовольства; виникнення диспропорції між попитом і пропозицією на внутрішньому ринку; участь у виконанні міждержавних договорів; надання гуманітарної допомоги; забезпечення першочергових робіт під час ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій.

До складу державного резерву входять:

- мобілізаційний резерв – запаси матеріально-технічних і сировинних ресурсів. Вони призначені для: забезпечення розгортання виробництва військової та іншої промислової продукції; ремонту військової техніки та майна в особливий період; розгортання у воєнний час робіт щодо відновлення залізничних та автомобільних шляхів, морських та річкових портів, аеродромів, ліній і споруд зв'язку, газо-, нафтопродуктопроводів, систем енерго- і водопостачання; організації безперебійної роботи промисловості, транспорту та зв'язку; надання медичної допомоги;
- запаси сировинних, матеріально-технічних і продовольчих ресурсів для забезпечення стратегічних потреб держави;
- запаси матеріально-технічних ресурсів для виконання першочергових робіт під час ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій та для виконання інших заходів, передбачених законодавством.

Утримання і розвиток системи державного резерву здійснюється за рахунок Державного бюджету та коштів, отриманих від допоміжної фінансово-господарської діяльності підприємств, установ і організацій системи державного резерву. Постачання матеріальних цінностей до державного резерву та розміщення замовлень на їх поставку на підприємствах, в установах і організаціях здійснюються в основному на підставі замовлень на поставку продукції для державних потреб з подальшим відшкодуванням усіх витрат відповідальних зберігачів. У разі потреби для забезпечення виконання встановлених обсягів накопичення запасів державного резерву Державне агентство резерву України приймає рішення про закупівлю матеріальних цінностей.

Мобілізаційна підготовка національної економіки здійснюється відповідно до Закону України "Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію" [117]. Процес складається з комплексу заходів із переведення і функціонування галузей економіки на режим особливого періоду. Фінансування мобілізаційної підготовки здійснюється за рахунок коштів Державного та місцевих бюджетів, коштів підприємств, установ і організацій, благодійних внесків юридичних і фізичних осіб.

Спеціалізованим військовим формуванням у складі системи Міністерства оборони України є Державна спеціальна служба транспорту, призначена для забезпечення стійкого функціонування транспорту в мирний час і в особливий період. Основними функціями цієї структури є, зокрема:

у мирний час: організація, планування і проведення робіт з технічного прикриття та відбудови об'єктів національної транспортної системи України; проведення планових робіт з будівництва нових і підвищення термінів експлуатації і пропускної спроможності діючих об'єктів національної транспортної системи України; участь у ліквідації наслідків аварій, катастроф, пожеж, стихійного лиха на транспортних комунікаціях; проведення в разі необхідності аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт у небезпечних районах в умовах надзвичайних ситуацій техногенного, природного та екологічного характеру; підтримання у стані постійної готовності потенціалу Державної спеціальної служби транспорту для виконання завдань в особливий період; проведення розмінування вибухонебезпечних предметів на об'єктах національної транспортної системи;

в особливий період: забезпечення постійної готовності підрозділів Державної спеціальної служби транспорту до виконання покладених на них завдань; технічне прикриття, відновлення та встановлення загорожень на найважливіших об'єктах національної транспортної системи України; розмінування вибухонебезпечних предметів на об'єктах національної транспортної системи України; наведення, будівництво, експлуатація і ремонт (реконструкція) наплавних залізничних мостів та естакад; підвищення пропускної спроможності діючих і будівництво нових доріг, залізничних колій, обходів, вузлів, тунелів і мостів; виконання заходів щодо територіальної оборони, спрямованих на додержання правового режиму воєнного та надзвичайного стану [83].

Фінансування Державної спеціальної служби транспорту здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України в межах обсягів бюджетних призначень, визначених головному розпоряднику – Міністерству

оборони України та передбачених окремим рядком у Державному бюджеті України, а також з інших джерел, передбачених законом.

Відповідно до функціональної класифікації видатки на оборону згруповані за характеристиками та значеннями (табл. 10.1) [20].

Таблиця 10.1

**Склад і структура видатків Зведеного бюджету на оборону
(фактичні дані)**

Напрями видатків	2007 р.			2011 р.			2015 р.			2017 р.		
	млн грн	% до підсумку		млн грн	% до підсумку		млн грн	% до підсумку		млн грн	% до підсумку	
Військова оборона	6 630,3	70,4		10 163,9	76,8		47 396,7	91,1		67 107,0	90,2	
Цивільна оборона	1 261,0	13,4		779,6	5,9		819,2	1,6		1 307,1	1,8	
Військова освіта	564,0	6,0		794,1	6,0		1 451,3	2,8		2 402,7	3,2	
Дослідження і розроблення у сфері оборони	68,7	0,7		115,8	0,9		0,0	0,0		0,0	0,0	
Інша діяльність у сфері оборони	892,6	9,5		1 388,8	10,5		2 348,7	4,5		3 543,7	4,8	
Оборона – всього	9 416,5	100,0		13 242,2	100,0		52 015,8	100,0		74 360,4	100,0	
Довідково: видатки на оборону у загальній сумі видатків Зведеного бюджету, %	4,17			3,18			7,65			7,04		
видатки на оборону у ВВП, %	1,31			1,02			2,62			2,49		

Як видно з табл. 10.1, основним напрямом видатків на оборону є видатки на військову оборону з часткою в межах 70,4 – 91,1 % загального обсягу видатків на оборону за 2007 – 2017 рр. Частка видатків на цивільну оборону перебуває у межах 1,6 – 13,4 %. Загалом видатки на оборону складають від 3,18 до 7,65 % загальної суми видатків Зведеного бюджету України та від 1,02 до 2,62 % величини ВВП.

За даними Державної казначейської служби України бюджетні видатки на оборону за всіма напрямками повністю здійснюються з Державного

бюджету. Виключення становлять видатки на цивільну оборону, які одночасно (у межах 0,1 – 1,3 % від загальної суми видатків за цим напрямом за 2007 – 2017 рр.) фінансуються з місцевих бюджетів.

10.2. Видатки бюджету на управління

Управління є однією з важливих функцій, що здійснюються державою. **Видатки на управління** включають такі основні складові:

- державне управління;
- міжнародна діяльність;
- громадський порядок і безпека.

До *видатків на державне управління* зараховують:

- забезпечення функціонування законодавчої влади та представницьких органів місцевого самоврядування;
- забезпечення функціонування виконавчої влади;
- забезпечення функціонування судової влади;
- утримання Президента та його адміністрації;
- фінансова та фіскальна діяльність (забезпечення діяльності органів Державної фіскальної служби, Державної казначейської служби, Рахункової палати тощо);
- керівництво й управління у сфері статистики;
- керівництво й управління у сфері архівної справи;
- інші видатки на загальнодержавне управління.

Видатки на державне управління фінансуються переважно з Державного бюджету. З місцевих бюджетів фінансується діяльність Верховної Ради АР Крим і представницьких органів місцевого самоврядування (обласних, районних, міських, селищних, сільських рад).

Як зазначається у Концепції адміністративної реформи в Україні чинна система державного управління залишається в цілому неефективною, стримуючи проведення соціально-економічних і політичних реформ. Змістовність адміністративної реформи полягає як у комплексній перебудові існуючої в Україні системи державного управління всіма сферами суспільного життя, так і в розбудові нових інститутів державного управління. Однією з цілей цієї реформи є приведення у відповідність видатків на утримання управлінського персоналу до фінансово-економічного стану держави.

Наступною складовою видатків на управління є **видатки на міжнародну діяльність**. Відповідно до ст. 10 Декларації про державний суверенітет

України наша держава як суб'єкт міжнародного права здійснює безпосередні зносини з іншими державами, укладає з ними договори, обмінюється дипломатичними, консульськими, торговельними представництвами, бере участь у діяльності міжнародних організацій в обсязі, необхідному для ефективного забезпечення національних інтересів у політичній, економічній, екологічній, інформаційній, науковій, технічній, культурній і спортивній сферах [27].

Функціональна класифікація передбачає у складі видатків на здійснення загальнодержавних функцій виділення коштів на **зовнішньополітичну діяльність**, а саме на:

- керівництво й управління у сфері державної політики щодо зовнішніх відносин;
- функціонування закордонних дипломатичних установ України та розширення мережі власності України для потреб цих установ;
- організацію і контроль за діяльністю закордонних дипломатичних установ України;
- забезпечення перебування за кордоном працівників органів державної влади;
- фінансову підтримку забезпечення міжнародного позитивного іміджу України;
- заходи щодо підтримки зв'язків з українцями, які проживають за межами України;
- внески до міжнародних організацій, учасником яких є Україна;
- доставка дипломатичної кореспонденції за кордон і в Україну тощо.

Видатки на міжнародну діяльність України фінансуються виключно з Державного бюджету. Основним серед кількох головних розпорядників бюджетних коштів, що спрямовуються на зовнішньополітичну діяльність, виступає Міністерство закордонних справ України. Основним напрямом видатків є функціонування закордонних дипломатичних установ України та розширення мережі власності України для потреб цих установ.

До переліку основних **видатків на громадський порядок і безпеку** зараховують видатки на:

- забезпечення діяльності підрозділів, установ і закладів Національної поліції України;
- забезпечення виконання завдань і функцій Національної гвардії України;
- забезпечення діяльності сил цивільного захисту;

- матеріально-технічне забезпечення Державної прикордонної служби України й утримання її особового складу;
- забезпечення заходів у сфері безпеки держави та діяльності органів системи Служби безпеки України;
- виконання покарань установами й органами Державної кримінально-виконавчої служби України;
- реалізація державної політики у сфері внутрішніх справ, забезпечення діяльності органів, установ і закладів Міністерства внутрішніх справ України;
- забезпечення розвідувальної діяльності у сфері безпеки держави, спеціального захисту державних представництв за кордоном та діяльності підрозділів системи Служби зовнішньої розвідки України;
- державна охорона органів державної влади та посадових осіб;
- створення єдиної авіаційної системи безпеки та цивільного захисту.
- забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України;
- розвиток і модернізація державної системи спеціального зв'язку та захисту інформації;
- забезпечення діяльності Державного бюро розслідувань;
- придбання пожежної та іншої спеціальної техніки вітчизняного виробництва;
- здійснення заходів з інженерно-технічного облаштування кордону тощо.

Основними органами в системі забезпечення громадського порядку та безпеки в Україні є: Міністерство внутрішніх справ, Державна прикордонна служба, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, Державне агентство України з управління зоною відчуження, Державна служба гірничого нагляду та промислової безпеки України, Рада національної безпеки й оборони України, Служба безпеки України, Служба зовнішньої розвідки України.

Головним органом у системі центральних органів виконавчої влади що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку, надання поліцейських послуг; охороні громадського порядку та боротьбі із злочинністю; захисту державного кордону й охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні, а також з питань формування

державної політики у сферах міграції (імміграції та еміграції), є Міністерство внутрішніх справ України.

На Державну прикордонну службу України покладаються завдання щодо забезпечення недоторканності державного кордону та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні.

На Державну службу з надзвичайних ситуацій України покладається реалізація державної політики у сферах цивільного захисту, захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій та запобігання їх виникненню, ліквідації надзвичайних ситуацій, рятувальної справи, гасіння пожеж, пожежної та техногенної безпеки, діяльності аварійно-рятувальних служб, профілактики травматизму невинного характеру, а також гідрометеорологічної діяльності; здійснення державного нагляду (контролю) за додержанням і виконанням вимог законодавства у сферах пожежної і техногенної безпеки, цивільного захисту, за діяльністю аварійно-рятувальних служб тощо.

Державне агентство України з управління зоною відчуження України забезпечує реалізацію державної політики у сферах управління зоною відчуження і зоною безумовного (обов'язкового) відселення, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи, зняття з експлуатації Чорнобильської АЕС і перетворення об'єкта "Укриття" на екологічно безпечну систему, а також здійснює державне управління у сфері поводження з радіоактивними відходами на стадії їх довгострокового зберігання і захоронення.

Державна служба гірничого нагляду та промислової безпеки України забезпечує реалізацію державної політики у сфері промислової безпеки, охорони праці, здійснення державного гірничого нагляду, охорони надр і державного регулювання у сфері безпечного поводження з вибуховими матеріалами промислового призначення.

Рада національної безпеки й оборони України, як спеціально створений при Президентові України орган, забезпечує координацію та здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони.

На Службу безпеки України покладається захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного й оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб, а також забезпечення охорони державної таємниці.

Здійснення розвідувальної діяльності у політичній, економічній, військово-технічній, науково-технічній, інформаційній та екологічній сферах і спеціальний захист державних представництв за кордоном покладено на Службу зовнішньої розвідки України.

Фінансування видатків на громадський порядок і безпеку може здійснюватися одночасно за рахунок коштів Державного та місцевих бюджетів, коштів суб'єктів господарювання, інших не заборонених законодавством джерел.

До переліку **видатків на судову владу** відносять, зокрема:

- забезпечення здійснення правосуддя Верховним судом;
- забезпечення здійснення правосуддя місцевими, апеляційними та вищими спеціалізованими судами;
- забезпечення конституційної юрисдикції в Україні;
- формування суддівського корпусу та контроль за його діяльністю.

Фінансування видатків на судову владу здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету.

Відповідно до функціональної класифікації видатків видатки на управління є складовою видатків двох груп: на загальнодержавні функції і на громадський порядок, безпеку та судову владу. Слід розглянути їх детальніше у складі перелічених груп (табл. 10.2) [20].

Таблиця 10.2

**Склад і структура видатків Зведеного бюджету на управління
(без видатків на громадський порядок, безпеку та судову владу)
(фактичні дані)**

Напрями видатків	2007 р.		2011 р.		2015 р.		2017 р.	
	млрд грн	% до підсумку	млрд грн	% до підсумку	млрд грн	% до підсумку	млрд грн	% до підсумку
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Вищі органи державного управління, органи місцевої влади та місцевого самоврядування	7,44	41,1	11,42	49,9	14,25	52,5	30,46	59,0

Закінчення табл. 10.2

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Фінансова та фіскальна діяльність	6,78	37,4	7,75	33,8	6,48	23,9	11,04	21,4
Зовнішньополітична діяльність	0,68	3,8	1,23	5,4	2,73	10,0	4,19	8,1
Економічна допомога зарубіжним країнам	0,14	0,8	0,01	0,1	0,00	0,0	0,01	0,0
Інші загальні функції державного управління	3,07	16,9	2,49	10,9	3,68	13,5	5,93	11,5
Видатки на управління (без видатків на громадський порядок, безпеку та судову владу) – всього	18,11	100,0	22,90	100,0	27,13	100,0	51,63	100,0
Довідково: видатки на управління (без видатків на громадський порядок, безпеку та судову владу) у загальній сумі видатків Зведеного бюджету, %	8,01		5,49		3,99		4,89	
Видатки на управління (без видатків на громадський порядок, безпеку та судову владу) у ВВП, %	2,51		1,76		1,36		1,73	

Як видно з табл. 10.2, основними напрямками бюджетних видатків на управління (без видатків на громадський порядок, безпеку та судову владу) є видатки на вищі органи державного управління, органи місцевої влади та місцевого самоврядування, здійснення фінансової та фіскальної діяльності. Загалом видатки на управління (без видатків на громадський порядок, безпеку та судову владу) складають за 2007 – 2017 рр. від 3,99 до 8,01 % загальної суми видатків Зведеного бюджету України та від 1,36 до 2,51 % величини ВВП.

Потрібно визначити пропорції розмежування бюджетних видатків на управління (табл. 10.3).

Розмежування видатків на управління (без видатків на громадський порядок, безпеку та судову владу) між Державним та місцевими бюджетами (фактичні дані)

Напрями видатків	2007 р.		2011 р.		2015 р.		2017 р.	
	державний	місцеві	державний	місцеві	державний	місцеві	державний	місцеві
Видатки на управління (без видатків на громадський порядок, безпеку та судову владу) – всього	61,2	38,8	60,5	39,5	56,7	43,3	54,3	45,7
Фінансова та фіскальна діяльність	100,0	0,0	100,0	0,0	100,0	0,0	100,0	0,0
Зовнішньополітична діяльність	100,0	0,0	100,0	0,0	100,0	0,0	100,0	0,0
Економічна допомога зарубіжним країнам	100,0	0,0	100,0	0,0	–	–	100,0	0,0
Вищі органи державного управління, органи місцевої влади та місцевого самоврядування	37,8	62,2	31,8	68,2	31,5	68,5	33,7	66,3
Інші загальні функції державного управління	21,7	78,3	49,7	50,3	46,0	54,0	43,1	56,9

Дані табл. 10.3 свідчать, що за загального співвідношення видатків на управління (без видатків на громадський порядок, безпеку та судову владу) між державним та місцевими бюджетами на рівні, близькому до паритетного, з місцевих бюджетів фінансуються виключно видатки на органи місцевої влади та місцевого самоврядування та реалізація окремих функцій державного управління. Решта видатків – повністю чи у більшій мірі фінансуються з Державного бюджету.

У табл. 10.4 наведена інформація про видатки Зведеного бюджету на громадський порядок, безпеку та судову владу [20].

**Склад і структура видатків Зведеного бюджету
на громадський порядок, безпеку та судову владу (фактичні дані)**

Напрями видатків	2007 р.			2011 р.			2015 р.			2017 р.		
	млрд грн	% до підсумку		млрд грн	% до підсумку		млрд грн	% до підсумку		млрд грн	% до підсумку	
Діяльність із забезпечення громадського порядку, боротьба із злочинністю та охорона державного кордону	8,15	44,2		14,60	44,7		28,45	51,8		40,97	46,3	
Протипожежний захист і рятування	2,76	15,0		4,12	12,6		4,93	9,0		9,30	10,5	
Судова влада	2,03	11,0		3,34	10,2		5,07	9,2		9,66	10,9	
Кримінально-виконавча система та виправні заходи	1,61	8,7		2,79	8,5		3,05	5,5		4,64	5,2	
Діяльність у сфері безпеки держави	1,91	10,3		3,50	10,7		5,77	10,5		10,10	11,4	
Нагляд за додержанням законів і представницькі функції в суді	0,80	4,3		2,30	7,0		2,98	5,4		5,66	6,4	
Дослідження і розроблення у сфері громадського порядку, безпеки та судової влади	0,03	0,2		0,08	0,3		0,14	0,2		0,07	0,1	
Інша діяльність у сфері громадського порядку, безпеки та судової влади	1,16	6,3		1,91	5,9		4,58	8,3		8,08	9,1	
Видатки на громадський порядок, безпеку та судову владу – всього	18,45	100,0		32,64	100,0		54,96	100,0		88,48	100,0	
Довідково: видатки на громадський порядок, безпеку та судову владу у загальній сумі видатків Зведеного бюджету, %	8,16			7,83			8,08			8,37		
Видатки на громадський порядок, безпеку та судову владу у ВВП, %	2,56			2,51			2,76			2,97		

Як видно з табл. 10.4, основним напрямом бюджетних видатків на громадський порядок, безпеку та судову владу є видатки на: діяльність із забезпечення громадського порядку; боротьбу із злочинністю

та охорону державного кордону. На них припадає близько половини загальної суми видатків за цією групою. Найбільшими значеннями характеризуються також видатки на протипожежний захист і рятувальні роботи, діяльність у сфері безпеки держави, судову владу. Загалом видатки на громадський порядок, безпеку та судову владу складають за 2007 – 2017 рр. від 7,83 до 8,37 % загальної суми видатків Зведеного бюджету України та від 2,51 до 2,97 % величини ВВП.

Слід визначити пропорції розмежування бюджетних видатків на громадський порядок, безпеку та судову владу. Протягом 2007 – 2017 рр. зазначене співвідношення видатків між Державним і місцевими бюджетами складало в середньому 99,3 % : 0,7%. Прикладами видатків, що фінансуються також із місцевих бюджетів, є, зокрема, видатки на місцеву пожежну охорону, муніципальні формування з охорони громадського порядку.

Фінансування видатків на управління здійснюється переважно у формі складання індивідуальних і зведених кошторисів доходів і видатків. Одночасно з кошторисом затверджується *штатний розпис* органів державного управління, де зазначається кількість штатних одиниць у розрізі структурних підрозділів, посадові оклади для кожної посади та місячний фонд оплати праці у розрахунку на одну посаду.

Рекомендована література: [3; 15; 18; 20; 27; 35; 77; 83; 112; 115; 117; 122; 145].

Практична частина

Запитання для самоконтролю

1. Назвіть та охарактеризуйте основні нормативні документи, якими урегульовані базові засади оборони в Україні.
2. Охарактеризуйте структуру Збройних сил України.
3. Визначте склад видатків на оборону.
4. Назвіть напрями витрачання коштів у частині військової оборони.
5. Назвіть основні напрями витрачання коштів у частині цивільної оборони.
6. Обґрунтуйте необхідність і порядок формування Державного матеріального резерву.
7. Назвіть склад бюджетних видатків на державне управління.
8. Проаналізуйте склад видатків на міжнародну діяльність.
9. Визначте перелік видатків на громадський порядок і безпеку.

10. Назвіть основні органи в системі забезпечення громадського порядку та безпеки в Україні.

11. Охарактеризуйте порядок розмежування видатків на управління між бюджетами.

12. Опишіть порядок фінансування видатків на управління в Україні.

Тестові завдання

1. Пріоритетними напрямками фінансування потреб оборони є:

а) проведення інтенсивної бойової підготовки військових частин і підрозділів сил оборони;

б) реалізація державного оборонного замовлення, ураховуючи пріоритетність закупівель і розроблення нових зразків озброєння та військової техніки;

в) реалізація соціальних і правових гарантій військовослужбовців і членів їх сімей

г) усі відповіді правильні.

2. До видатків на оборону згідно з бюджетною класифікацією належать видатки на:

а) військову освіту;

б) військову допомогу зарубіжним країнам;

в) цивільну оборону;

г) заходи, визначені у відповідях а – в.

3. Судову владу в Україні фінансують за рахунок коштів:

а) виключно Державного бюджету України;

б) державного й обласних бюджетів;

в) обласних бюджетів;

г) Державного бюджету та бюджетів міст обласного значення.

4. Загальний обсяг видатків на оборону має становити:

а) не менше від 3 % запланованого обсягу ВВП на відповідний рік;

б) не менше від 5 % запланованого обсягу ВВП на відповідний рік;

в) не менше від 3 % запланованого обсягу національного доходу на відповідний рік;

г) не менше від 5 % запланованого обсягу національного доходу на відповідний рік.

5. До видатків бюджету на громадський порядок, безпеку та судову владу не належать:

а) протипожежний захист і рятування;

б) кримінально-виконавча система та виправні заходи;

- в) боротьба із злочинністю та охорона державного кордону;
- г) цивільна оборона.

6. *За рахунок коштів Міністерства оборони фінансуються видатки на:*

- а) керівництво та військове управління Збройними силами України;
- б) будівництво житла для військовослужбовців Збройних сил України;
- в) розвиток озброєння та військової техніки Збройних сил України;
- г) програми, визначені у відповідях а – в.

7. *Медичне лікування, реабілітація та санаторне забезпечення особового складу Збройних сил України фінансується за рахунок коштів:*

- а) Міністерства охорони здоров'я України;
- б) Міністерства соціальної політики України;
- в) Міністерства оборони України;
- г) Міністерства фінансів України.

8. *Потенційними напрямками витрачання коштів на цивільну оборону відповідно до бюджетної класифікації є:*

- а) забезпечення діяльності Збройних сил України та підготовка військ;
- б) забезпечення діяльності сил цивільного захисту;
- в) мобілізаційна підготовка галузей національної економіки України;
- г) створення єдиної авіаційної системи безпеки та цивільного захисту.

9. *До видатків на державне управління не відносять:*

- а) забезпечення функціонування виконавчої влади;
- б) керівництво й управління у сфері державного резерву;
- в) керівництво й управління у сфері статистики;
- г) фінансова та фіскальна діяльність.

10. *Видатки на зовнішньополітичну діяльність призначені на:*

- а) функціонування закордонних дипломатичних установ України та розширення мережі власності України для потреб цих установ;
- б) доставку дипломатичної кореспонденції за кордон і в Україну;
- в) внески до міжнародних організацій, учасником яких є Україна;
- г) видатки, визначені у відповідях а – в.

Практичні завдання

Завдання 1. Планові надходження від реалізації матеріальних цінностей державного резерву визначено в сумі 623,5 млн грн. Планова сума накопичення матеріальних цінностей у державному матеріальному резерві

становить 561,1 млн грн. Визначте додаткову потребу в коштах (вивільнення коштів) Державного бюджету України за операціями формування державного резерву. За результатами проведених розрахунків зробіть висновки.

Завдання 2. Визначте, діяльність якої кількості депутатів міської ради можна профінансувати за рахунок коштів місцевого бюджету відповідно до Закону України "Про місцеві вибори", якщо кількість виборців по місту становить 138 тисяч осіб.

Завдання 3. На підставі даних Державної казначейської служби та Державної служби статистики визначте дотримання визначеного Воєною доктриною України нормативу видатків на фінансування оборони.

Завдання 4. На підставі даних додатка 3 до Закону України про Державний бюджет України на поточний рік проаналізуйте склад і структуру видатків бюджету на оборону. Визначте головних розпорядників бюджетних коштів, розрахуйте частку видатків на оборону в загальній сумі видатків Державного бюджету.

Завдання 5. На підставі наведених у табл. 10.5 даних розрахуйте та порівняйте планові та фактичні видатки Державного управління справами за кодами програмної класифікації видатків 0301050 "Виготовлення державних нагород та пам'ятних знаків" і 0301460 "Виплата Державних премій України".

Таблиця 10.5

Видатки Державного управління справами у плановому році

Показники	Значення показників	
	план	факт
Кількість виготовлених державних нагород, пам'ятних знаків та атрибутів до них, од.	18 980	20 644
Середня вартість виготовлення державних нагород, пам'ятних знаків та атрибутів до них, грн	120,3	110,5
Присуджено Національних премій України імені Тараса Шевченка, од.	5	5
Присуджено Державних премій України в галузі освіти, од.	5	—
Розмір Національної премії України імені Тараса Шевченка, тис. грн	260,0	260,0
Розмір Державної премії України в галузі освіти, тис. грн	100,0	100,0

Визначте суми економії (перевитрачання) бюджетних коштів і зробіть висновки.

11. Видатки бюджету на обслуговування державного боргу

Мета – формування системи теоретичних знань щодо сутності та функцій державного та місцевого боргу, державних і місцевих запозичень, набуття практичних навичок управління боргом та оцінювання рівня боргового навантаження.

Компетентності, що формуються за темою:

знання: основ функціонування державного кредиту, причин виникнення та наслідків державного боргу, методів та інструментів управління боргом й гарантованим боргом;

уміння: аналізувати структуру та динаміку видатків бюджету на обслуговування державного та місцевого боргу, визначати й аналізувати показники боргового навантаження;

комунікації: формування здатності до спілкування з потенційними кредиторами; презентація показників складу та структури державного боргу в динаміці;

автономність і відповідальність: здатність ефективно управляти державним і місцевим боргом; відповідальність за якість управління.

Основні питання

11.1. *Економічна сутність і функції державного (місцевого) боргу. Державні (місцеві) запозичення та гарантії.*

11.2. *Стан, структура та динаміка державного та гарантованого державою боргу.*

11.3. *Управління боргом та оцінювання рівня боргового навантаження.*

Ключові слова: державний кредит, державний борг, місцевий борг, гарантований державою борг, гарантований місцевою радою борг, державні запозичення, місцеві запозичення, боргове навантаження.

11.1. Економічна сутність і функції державного (місцевого) боргу. Державні (місцеві) запозичення та гарантії

Відповідно до теорії державних фінансів розрізняють поняття:

- державний (місцевий) борг;
- гарантований державою (органами місцевої влади) борг.

Відповідно до ст. 2 Бюджетного кодексу України [15] **державний (місцевий) борг** – це загальна сума боргових зобов'язань держави (АР Крим чи територіальної громади міста) з повернення отриманих і непогашених кредитів (позик) станом на звітну дату, що виникають унаслідок державного (місцевого) запозичення. **Державне (місцеве) запозичення** – це операції, пов'язані з отриманням державою (бюджетом АР Крим чи міським бюджетом) кредитів (позик) на умовах повернення, платності та строковості з метою фінансування державного бюджету (бюджету АР Крим чи міського бюджету).

Обсяг боргу перебуває під суворим контролем Уряду й органів місцевої влади. Його граничні обсяги визначаються на кожний бюджетний період у Законі про Державний бюджет України (рішенні про місцевий бюджет). Так, відповідно до ст. 5 Закону України "Про Державний бюджет на 2018 р." граничний обсяг державного боргу станом на 31.12.2018 р. установлений у сумі 1 999 347 176,8 тис. грн, а граничний обсяг гарантованого державою боргу – у сумі 747 551 011,7 тис. грн [76].

Державний борг виконує дві основні **функції**:

- **фіскальна** – передбачає залучення державою необхідних коштів для фінансування бюджетних видатків;
- **регулятивна** – полягає у коригуванні обсягу грошової маси через купівлю – продаж державних цінних паперів Національним банком України.

Відповідно до ст. 2 Бюджетного кодексу України **гарантований державою** (АР Крим чи територіальною громадою міста) **борг** становить загальну суму боргових зобов'язань суб'єктів господарювання – резидентів України щодо повернення отриманих і непогашених станом на звітну дату кредитів (позик), виконання яких забезпечено державними (місцевими) гарантіями.

Виникнення гарантованого боргу обумовлене участю держави (місцевої влади) у якості гаранта щодо забезпечення виконання боргових зобов'язань суб'єктів господарювання. Державні гарантії надаються за рішенням Уряду або на підставі міжнародних договорів України у межах і за напрямками, визначеними в Законі України "Про Державний бюджет України". Так, відповідно до ст. 6 Закону України "Про Державний бюджет на 2018 р." у 2018 р. державні гарантії можуть надаватися в обсязі до 24 млрд грн за такими напрямками:

1) у частині гарантій, що надаються за рішеннями уряду:

- а) для забезпечення часткового виконання боргових зобов'язань суб'єктів господарювання – резидентів України за кредитами (позиками),

що залучаються для фінансування інвестиційних проектів, у тому числі у сфері космічної діяльності;

б) для забезпечення виконання боргових зобов'язань суб'єктів господарювання – резидентів України за кредитами (позиками), що залучаються для:

фінансування програм, пов'язаних із підвищенням обороноздатності та безпеки держави в частині забезпечення Міністерства оборони України, Міністерства внутрішніх справ України, Національної гвардії України, Національної поліції України захищеними засобами зв'язку та спеціальною броньованою технікою;

створення виробничих потужностей для виготовлення продукції оборонного призначення, в тому числі для виробництва боєприпасів;

фінансування будівництва житла для військовослужбовців за проектами Державної іпотечної установи;

2) у частині гарантій, що надаються на підставі міжнародних договорів України:

а) фінансування інвестиційних, інноваційних, інфраструктурних та інших проектів розвитку, які мають стратегічне значення та реалізація яких сприятиме розвитку економіки України; проектів, спрямованих на підвищення енергоефективності та зміцнення конкурентних переваг вітчизняних підприємств.

Місцеві гарантії надаються за рішенням Верховної Ради АР Крим чи міської ради для забезпечення повного або часткового виконання боргових зобов'язань суб'єктів господарювання – резидентів України, які:

належать до комунального сектора економіки;

розташовані на території відповідної ради;

здійснюють на цій території реалізацію інвестиційних програм (проектів), метою яких є розвиток комунальної інфраструктури або впровадження ресурсощадних технологій.

Гарантії є одним із способів поповнення дохідної частини відповідного бюджету; вони надаються на умовах платності (плата зараховується до доходів бюджету за кодом класифікації доходів 24110000 "Доходи від операцій із кредитування та надання гарантій"), строковості та забезпечення виконання зобов'язань.

Механізм надання гарантії необхідно розглянути на прикладі. У 2018 р. державне підприємство "Львівугілля" проводить запозичення коштів з метою реалізації інвестиційного проекту "Оснащення нових лав ВП "Шахта

"Степова". Гарантом за такими запозиченнями виступила українська держава. Порядок та умови надання державних гарантій за цим проектом затверджені Постановою Кабінету Міністрів України № 443 від 23.05.2018 р. [118]. Слід назвати основні з них:

- граничний обсяг запозичень, під які надаються гарантії – 80 % боргових зобов'язань позичальника за запозиченням, сума якого становить 228 108 тис. грн. Сюди долучені зобов'язання щодо погашення основної суми, сплати відсотків, комісій та інших зобов'язань, що впливають із запозичення;

- плата за надання гарантій – 0,001 % річних непогашеної суми запозичення;

- забезпечення виконання зобов'язань – майно, закуплене за рахунок кредиту, майнові права на отримання грошових коштів від реалізації вугільної продукції, що становить не менш як 100 % обсягу наданої державної гарантії, а також порука на користь гаранта.

Обсяг та умови здійснення місцевих запозичень і надання місцевих гарантій погоджуються з Міністерством фінансів України. Обсяг та умови здійснення місцевих зовнішніх запозичень шляхом отримання кредитів (позик) від міжнародних фінансових організацій і надання місцевих гарантій для забезпечення повного або часткового виконання боргових зобов'язань суб'єктів господарювання, що виникають за кредитами (позиками) від міжнародних фінансових організацій, вважаються погодженими, якщо Міністерством фінансів України рішення не прийнято протягом одного місяця з дня надходження документів на погодження.

Наприклад, у 2017 р. Івано-Франківська міська рада ухвалила рішення про запозичення коштів у Північної екологічної фінансової корпорації НЕФКО. Сума запозичень складає 4 млн євро, термін позики – 9 років, ставка запозичень 6,25 % річних. 13.05.2017 р. Міністерство фінансів надало позитивний висновок відносно даної позики.

Інший приклад: у 2017 р. між Європейським банком реконструкції та розвитку та КП "Житомиртеплокомуненерго" укладено кредитний договір на суму 10 млн євро. Гарантом за договором виступила Житомирська міська рада; Міністерство фінансів України надало відповідний лист погодження, який датований 30.10.2017 р.

Державний (місцевий) борг і гарантований державою (АР Крим чи територіальною громадою міста) борг має у складі *внутрішній борг*

(заборгованість держави перед фізичними та юридичними особами – резидентами країни) та *зовнішній борг* (зобов'язання держави перед нерезидентами).

Відповідно до Наказу Міністерства фінансів України "Про бюджетну класифікацію" [71] борг класифікується за двома ознаками: за типом кредитора; за типом боргового зобов'язання.

В якості **кредитора** можуть виступати, зокрема, міжнародні фінансові організації, банківські установи, бюджети різних рівнів і державні фонди, органи управління іноземних держав тощо. За типом боргового зобов'язання виділяють, зокрема, *короткострокові, середньострокові, довгострокові зобов'язання* тощо.

11.2. Стан, структура та динаміка державного та гарантованого державою боргу

Станом на 31.12.2017 р. загальна сума державного та гарантованого державою Україною боргу склала 2 141,67 млрд грн, або 76,31 млрд дол. США (виходячи з офіційного курсу української гривні до долара США на 31.12.2017 р. 28,0672 грн за 1 долар США). Величина державного боргу склала 1 833,71 млрд грн (65,33 млрд дол. США) або 85,62 % загальної суми боргу; величина гарантованого державою боргу – 307,96 млрд грн (10,97 млрд дол. США), або 14,38 % загальної суми боргу [23].

Із загальної величини державного боргу в обсязі 1 833,71 млрд грн:

- на внутрішній борг припадає 753,40 млрд грн, або 41,1 % його величини;

- на зовнішній борг припадає 1080,31 млрд грн, або 58,9 %.

- із загальної величини гарантованого державою боргу в обсязі 307,96 млрд грн:

- на внутрішній борг припадає 13,28 млрд грн, або 4,3 % його величини;

- на зовнішній борг припадає 294,69 млрд грн, або 95,7 % [23].

11.2.1. Внутрішній державний борг

Необхідно розглянути склад і структуру внутрішнього державного боргу (рис. 11.1).

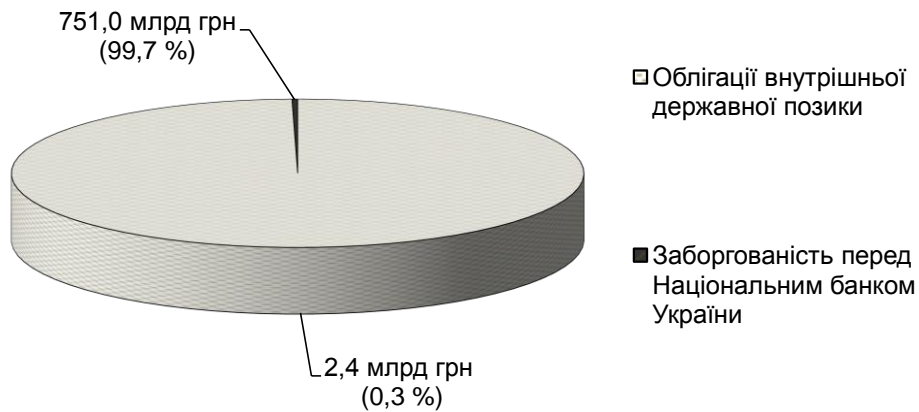

Рис. 11.1. Склад і структура внутрішнього державного боргу України станом на 31.12.2017 р.

Як видно, внутрішній державний борг України представлений переважно облігаціями внутрішньої державної позики. Станом на 31.12.2017 р. має місце заборгованість за облігаціями з терміном обігу три, шість, дев'ять, дванадцять і вісімнадцять місяців, а також від двох до тридцяти років.

2,4 млрд грн, або 0,3 % суми внутрішнього державного боргу, припадає на заборгованість перед Національним банком України. Така заборгованість виникла в період 1991 – 1996 рр., коли для фінансування дефіциту Державного бюджету Національним банком надавалися кредити в національній та іноземній валюті. За 1994 – 1996 рр. заборгованість Уряду перед Національним банком України досягла 3 438,6 млн грн у національній валюті. Згідно з Законом України "Про реструктуризацію боргових зобов'язань Кабінету Міністрів України перед Національним банком України" у 2000 р. такі зобов'язання були реструктуризовані та зараховані на внутрішній державний борг. З 2010 р. розпочалося погашення боргу, що триватиме до 2035 р. включно. Сума боргу сплачується щокварталу рівними частками із внесенням плати на рівні 5 % річних за його обслуговування. Протягом 2010 – 2017 рр. щорічно погашалось по 132 млн грн.

11.2.1. Зовнішній державний борг

Далі необхідно розглянути склад і структуру зовнішнього державного боргу України (рис. 11.2) [23].

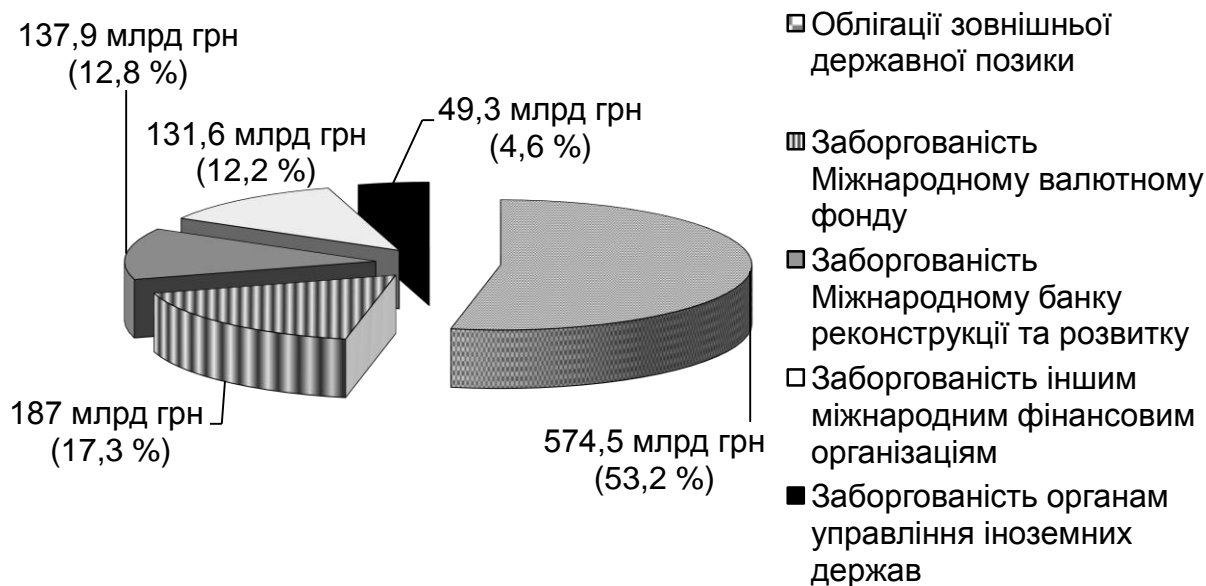

Рис. 11.2. Склад і структура зовнішнього державного боргу України станом на 31.12.2017 р.

Як видно з рис. 11.2, три основні складові зовнішнього державного боргу України – облігації зовнішньої державної позики (ОЗДП), на які припадає 53,2 % суми зовнішнього державного боргу, заборгованість перед Міжнародним валютним фондом (17,3 % суми боргу) та заборгованість перед Міжнародним банком реконструкції та розвитку (12,8 % суми боргу).

Станом на 31.12.2017 р. в обігу перебувають ОЗДП, номіновані у дол. США. (табл. 11.1).

Таблиця 11.1

Номінальна вартість облігацій зовнішньої державної позики, що перебувають в обігу станом на 31.12.2017 р., млрд дол. США

Термін обігу облігацій	Рік емісії облігацій					
	2013	2014	2015	2016	2017	Разом
1	2	3	4	5	6	7
3,8 роки (12.11.15 – 01.09.19)			0,66			0,66
4,8 роки (12.11.15 – 01.09.20)			1,36			1,36
5 років		1,0	1,0	1,0		3,0
5,8 роки (12.11.15 – 01.09.21)			1,41			1,41
6,8 роки (12.11.15 – 01.09.22)			1,38			1,38

1	2	3	4	5	6	7
7,8 роки (12.11.15 – 01.09.23)			1,36			1,36
8,8 роки(12.11.15 – 01.09.24)			1,34			1,34
9,8 роки (12.11.15 – 01.09.25)			1,33			1,33
10,8 роки (12.11.15 – 01.09.26)			1,32			1,32
11,8 роки (12.11.15 – 01.09.27)			1,31			1,31
15 років					3,0	3,0
Інший*	3,0					3,0
Усього	3,0	1,0	12,47	1,0	3,0	20,47

* Заборгованість перед Російською Федерацією за єврооблігаціями (так званий "борг Януковича")

Далі слід розглянути ще один вид зовнішнього державного боргу, яким є борг перед Міжнародним валютним фондом.

11.2.2. Борг перед МВФ

На другому місці за величиною зовнішнього державного боргу – заборгованість держави перед Міжнародним валютним фондом.

Співпраця України з Міжнародним валютним фондом розпочалася після вступу країни до цієї організації у червні 1992 р. Перший кредит з метою підтримки платіжного балансу України в сумі 498,7 млн СПЗ (спеціальні права запозичення) було надано у період 1994 – 1995 рр. Протягом 1995 – 1998 рр. Україна отримала від МВФ кредити на загальну суму 1 318,2 млн СПЗ за трьома річними програми "Стенд-бай". Їх головною метою була підтримка курсу національної валюти та фінансування дефіциту платіжного балансу. У рамках Програми розширеного фінансування (1998 – 2002 рр.) Україна отримала 1 193,0 млн СПЗ, які були спрямовані на поповнення валютних резервів Національного банку України. З 2002 р. Україна перестала отримувати кредитні ресурси МВФ, а з 2005 р. взаємовідносини з МВФ офіційно переведено у площину безкредитних стосунків – консультативну співпрацю.

У зв'язку з розгортанням повномасштабної кризи на світових фінансових ринках та їх впливу на економіку України наша країна подала заявку на отримання нової програми співробітництва "Стенд-бай". У рамках ухваленної в листопаді 2008 р. програми співпраці "Стенд-бай" Україна отримала три транші загальним обсягом 7 млрд СПЗ, з яких до державного

бюджету потрапили 3,125 млрд, а 3,875 млрд СПЗ були зараховані на рахунок Національного банку.

У липні 2010 р. взамін програми, затвердженої в листопаді 2008 р., було ухвалено нову спільну програму "Стенд-бай". За цією програмою Україна отримала два транші допомоги загальним обсягом 2,250 млрд СПЗ, з яких 1,34 млрд надійшло до державного бюджету, а 0,91 млрд – на рахунок Національного банку. Надання подальших запланованих траншів не відбулося через невиконання Урядом України умов програми співробітництва з МВФ.

У квітні 2014 р. після приходу до влади в Україні нового Уряду та виконання попередніх домовленостей, МВФ ухвалив надання Україні нової позики "Стенд-бай". За нею Україна отримала два транші загальним обсягом 2,9727 млрд СПЗ.

У березні 2015 р. МВФ ухвалив заміну програми "Стенд-бай" на нову, чотирирічну програму "Механізм Розширеного Фінансування". У 2015 р. за цією програмою було отримано 6,7 млрд дол. США, у 2016 і 2017 рр., відповідно, 716,1 і 734,05 млн СПЗ [23].

Отже, кошти Міжнародного валютного фонду надходять або до Державного бюджету з метою покриття його дефіциту, або на рахунок Національного банку з метою регулювання платіжного балансу України, підтримки обмінного курсу гривні та ліквідності банківського сектора. Водночас кошти Фонду, які спрямовуються до Державного бюджету, збільшують обсяг державного зовнішнього боргу України, а надходження на рахунок Національного банку збільшують обсяг зовнішнього гарантованого державою боргу.

Державний борг України перед Міжнародним валютним фондом станом на 31.12.2017 р. складається з двох частин:

перша (в обсязі 137,95 млрд грн) є загальною сумою отриманих до Державного бюджету та непогашених наданих даною фінансовою організацією позик;

друга (в обсязі 49,08 млрд грн) – це сума отриманих Україною від Міжнародного валютного фонду як його учасницею у рамках загального та спеціального розподілу спеціальних прав запозичення в 2009 р.

Основі кошти, які отримує Україна від Міжнародного валютного фонду, надаються переважно у рамках програм "Стенд-бай", базові умови кредитування за якими наведено у табл. 11.2.

**Фінансові умови надання кредиту з боку МВФ
за програмою "Стенд-бай"**

Показники	Значення показників
Відсоткова ставка	SDR interest rate + % (маржа Фонду)
Тип відсоткової ставки	плаваюча (залежить від зміни SDR interest rate)
Ставка одноразової комісії (за резервування коштів)	0,25 % (повертається пропорційно отриманню коштів)
Ставка сервісного збору	0,5 % від суми траншу
Порядок та терміни погашення позик	Пільговий період – 3 роки (здійснюється тільки щоквартальна сплата відсотків). Погашення основної суми – рівними частинами щоквартально протягом 2-х років

Необхідно надати належну увагу боргу держави перед МБРР.

11.2.3. Борг перед МБРР

На третьому місці за величиною зовнішнього державного боргу – заборгованість держави перед Міжнародним банком реконструкції та розвитку (МБРР). Співпраця України з цією організацією розпочалася з моменту приєднання України до цієї організації у вересні 1992 р. За понад двадцятип'ятирічний термін співпраці загальна сума зобов'язань Банку перед Україною сягнула майже 12 млрд доларів США в рамках приблизно сімдесяти проектів і програм [24]. Портфель проектів України з Банком спрямовано на підтримку ключових напрямів економічних реформ, а саме: структурну перебудову базових галузей економіки, реформування фінансового та банківського секторів, охорону навколишнього природного середовища, фінансування електроенергетики, комунального господарства та соціального сектора. Банк допоміг також модернізувати бюджетну систему України шляхом створення Державного казначейства, усунення бартерних платежів і поліпшення загальної фінансової та платіжної дисципліни.

Концепція партнерства Світового банку з Україною на 2017 – 2021 рр. передбачає такі напрями співпраці:

управління державними фінансами та реформа державного управління;

антикорупційна діяльність;
управління найбільшими фіскальними ризиками та покращення управління державними інвестиціями;
зміцнення фінансового сектора;
покращення інфраструктури;
створення рівноправного партнерства у приватному секторі;
земельна реформа;
реформа охорони здоров'я;
приватизація;
ефективне, результативне та комплексне надання послуг;
соціальна допомога;
цільова допомога постраждалим від конфлікту громадам [22].

Співробітництво України з МБРР здійснюється у вигляді:
отримання інвестиційних і системних позик, що обслуговуються державою або під державні гарантії (відповідальний – Міністерство фінансів);

отримання технічної допомоги у вигляді грантів на підготовку проєктів і дорадчо-консультативної допомоги (відповідальний – Міністерство економічного розвитку та торгівлі України).

Необхідно назвати окремі проєкти, що реалізуються:

- Другий проєкт покращення автомобільних доріг та безпеки руху (період реалізації 11.10.2012 – 31.12.2018 рр., сума позики 450,0 млн дол. США);
- модернізація системи соціальної підтримки населення України (період реалізації 02.10.2014 – 01.10.2020 рр., сума позики 300,0 млн дол. США);
- розвиток міської інфраструктури – 2 (період реалізації 21.11.2014 – 31.10.2020 рр., сума позики 350,0 млн дол. США);
- Проєкт з підвищення енергоефективності в секторі централізованого тепlopостачання (період реалізації 21.11.2014 – 31.10.2020 рр., сума позики 315,5 млн дол. США);
- передавання електроенергії – 2 (період реалізації 09.06.2015 – 30.06.2020 рр., сума позики 378,42 млн дол. США);
- поліпшення охорони здоров'я на службі у людей (період реалізації 15.06.2015 – 30.09.2020 рр., сума позики 214,73 млн дол. США [23].

З метою більш ефективного використання кредитних ресурсів Світовим банком змінено фінансові умови отримання позик. Так, після

27.09.2007 р. Рада виконавчих директорів Світового банку скоротила вартість позик і гарантій, що надаються МБРР: єдиним фінансовим збором залишається разова комісія за виділення коштів у розмірі 0,25 % від суми позики. За новими, схваленими 12.02.2008 р. Радою Виконавчих Директорів Світового банку, фінансовими умовами подовжено максимальний кінцевий термін погашення позик до тридцяти років для всіх нових позик і гарантій МБРР.

МБРР надає кошти на реалізацію конкретних проектів. За низкою проектів банк фінансує не всю їх суму, а лише певну частину. Конкретні умови надання позик окреслені у кредитних угодах.

Приклади наведені у табл. 11.3, 11.4.

Таблиця 11.3

**Умови надання кредиту МБРР на покращення
автомобільних доріг і безпеки руху***

Кредитні умови	Значення показника
Початкова одноразова комісія	0,25 % від суми позики
Відсоткова ставка	ставка ЛІБОР для валюти позики + + змінний спред**
Термін сплати відсотків	2 рази на рік (15.05. і 15.11) виходячи з непогашеного залишку за кредитом
Погашення основної суми	рівними частками починаючи з 15.05.2014 р. до 15.11.2038 р.
Дата закриття Проекту (термін, до якого треба вибрати кошти)	31.12.2012 р.

* Дата затвердження Радою МБРР – 21.04.2009 р., підписання кредитної угоди – 21.04.2009 р., ратифікація Верховною Радою України 16.07.2009 р.

** Змінний спред означає для кожного відсоткового періоду:

1) стандартний змінний спред, установлений Банком, який набрав чинності о 00:01 за вашингтонським часом за один календарний день до дати Угоди про позичку;

2) мінус (або плюс) середньозважена маржа для цього відсоткового періоду нижче (або вище) ставки ЛІБОР чи інших ставок-орієнтирів за шестимісячні депозити стосовно непогашених запозичень Банку або їхніх частин, які виділяються Банком для фінансування Позик, за якими нараховуються відсотки на основі змінного спреда, який визначається Банком і виражається у відсотках за рік.

**Умови надання кредиту МБРР на реалізацію
Проекту розширення доступу до ринків фінансових послуг***

Кредитні умови	Значення показника
Початкова одноразова комісія	0,25 % від суми позики
Відсоткова ставка	ставка ЛІБОР для валюти позики + + сумарний спред ЛІБОР**
Термін сплати відсотків	2 рази на рік (15.05. і 15.11) виходячи з непогашеного залишку за кредитом
Погашення основної суми	відповідно до графіку починаючи з 15.11.2011 р. до 15.05.2019 р.
Дата закриття Проекту (термін, до якого треба вибрати кошти)	30.06.2010 р.
Комісія за невибрані кошти	0,75 % річних від незнятої суми позики

* Дата затвердження Радою МБРР – 22.06.2006 р., підписання кредитної угоди – 23.06.2006 р., ратифікація Верховною Радою України – 13.12.2006 р.

** Сумарний спред LIBOR означає для кожного періоду нарахування відсотків:

(А) три чверті від одного відсотка (0,75 %);

(В) мінус (або плюс) середньозважена маржа для такого періоду нарахування відсотків, нижча (або вища) від ставок пропозиції на Лондонському міжбанківському ринку депозитів або від інших базових ставок для піврічних депозитів, коли йдеться про непогашені позики Банку або їхні частини, виділені Банком з метою фінансування наданих Банком позик в єдиній валюті або їхніх частин, у тому числі цю позику, як це обґрунтовано визначає Банк і який виражається у відсотках річних.

11.2.4. Інші зовнішні заборгування

Україна має заборгованість і перед іншими фінансовими організаціями, зокрема: Європейським співтовариством (еквівалент у сумі 94,1 млрд грн), Європейським інвестиційним банком (еквівалент у сумі 19,4 млрд грн), Європейським банком реконструкції та розвитку (еквівалент у сумі 18,0 млрд грн). Заборгованість України органам управління іноземних держав є результатом укладених кредитних угод між Урядом України й урядами відповідних країн. Найбільшу заборгованість станом на 31.12.2017 р. Україна має перед: Російською Федерацією – еквівалент у сумі 17 млрд грн, або 34,5 % загальної суми боргу закордонним органам управління; Японією – 15,73 млрд грн, або 31,9 % боргу закордонним органам управління; Канадою – 8,9 млрд грн, або 18,1 % боргу закордонним органам управління; Німеччиною – 7,49 млрд грн, або 15,2 % боргу закордонним органам управління [23].

11.2.5. Показники державного та гарантованого державою боргу

Потрібно проаналізувати склад і структуру Державного та гарантованого державою боргу в іншому ракурсі – за відсотковими ставками (табл. 11.5) та у розрізі валют погашення (табл. 11.6) [23].

Таблиця 11.5

Склад та структура державного та гарантованого державою боргу України станом на 31.12.2017 р. (за видами відсоткових ставок)

Вид відсоткової ставки	Млрд грн	%
LIBOR	257,31	12,01
Індекс споживчих цін (CPI)	145,17	6,78
Ставка МВФ	392,98	18,35
Фіксована	1 346,21	62,86
Усього	2 141,67	100,00

Як видно з табл. 11.5, за переважною частиною боргу передбачено сплату фіксованої відсоткової ставки (62,86 %), ставки Міжнародного валютного фонду (18,35 %) і ставки LIBOR (12,01 % боргу).

Таблиця 11.6

Склад та структура державного та гарантованого державою боргу України станом на 31.12. 2017 р. (у розрізі валют погашення)

Вид відсоткової ставки	Млрд грн	%
Долар США	914,78	42,71
Євро	165,66	7,73
Канадський долар	8,90	0,42
Спеціальні права запозичення	392,98	18,35
Українська гривня	643,62	30,05
Японська ієна	15,73	0,73
Усього	2 141,67	100,0

Як видно з табл. 11.6, переважна частина державного та гарантованого державою боргу України номінована у доларі США (42,71 %),

гривні (30,05 %) і розрахунковій валютній одиниці Міжнародного валютного фонду – спеціальних правах запозичення (18,35 %).

Аналізуючи стан і структуру державного боргу, особливу увагу варто звернути на терміни його погашення. За офіційними даними Міністерства фінансів України, 41,6 % державного боргу станом на 19.07.2018 р. має бути погашена протягом 2018 – 2022 рр., 26,3 % – протягом 2023 – 2027 рр., 21,6 % у період 2028 – 2032 рр., решта (10,5 % – протягом 2033 – 2045 рр. [23]. Зазначене призведе до істотного підвищення навантаження на бюджет країни та вимагатиме проведення особливо обґрунтованої політики у сфері державних фінансів.

Динаміка державного та гарантованого державою боргу наведена на рис. 11.3 [23].

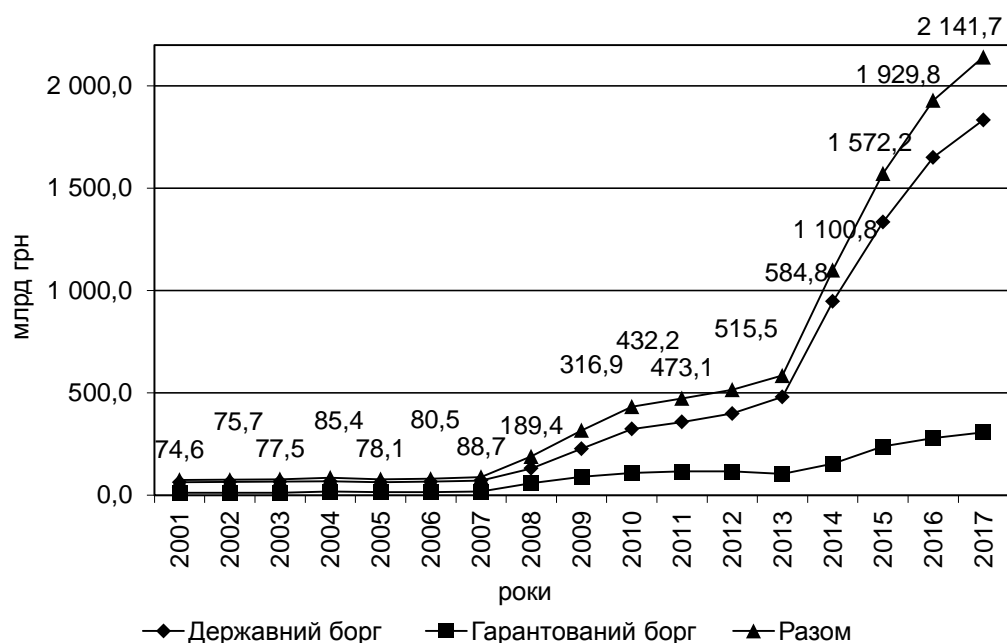

Рис. 11.3. Динаміка Державного та гарантованого державою боргу на 31.12 відповідного року, млрд грн

Отже, за період 2001 – 2017 рр. сума боргу зросла з 74,6 до 2 141,7 млрд грн. Особливо істотно зростання боргу відбувалося у період 2008 – 2010, 2014 – 2015 років (табл. 11.7) [23].

Зміна обсягів державного та гарантованого державою боргу
(за ознакою умовності)

Показники	У млрд грн	У млрд дол. США	Довідково: офіційний курс дол. США до грн, грн за 1 дол. США
Станом на 31.12.2007 р.	88,7	17,6	5,05
Станом на 31.12.2010 р.	432,2	54,3	7,9617
2010 р. до 2007 р., разів	4,87	3,09	1,58
Станом на 31.12.2014 р.	1100,8	69,8	15,768556
Станом на 31.12.2015 р.	1572,2	65,5	24,000667
2015 р. до 2014 р., разів	1,42	0,94	1,52

Як видно з табл. 11.7, протягом 2007 – 2010 рр. сума боргу в гривневому еквіваленті зростає у 4,87 рази. Це пов'язано як із перевищенням здійснюваними запозиченнями сум погашення заборгованості, так і з девальвацією національної валюти: за окреслений період вона знецінилася відносно долара США у 1,58 рази. Як результат, зростання боргу у доларовому еквіваленті було дещо меншим – у 3,09 рази. За 2015 р. унаслідок наступного витка девальвації гривні еквівалентний гривневий борг зріс на 42 %, тоді як цей же борг у перерахунку у дол. США скоротився на 6 %.

У табл. 11.8 зображено, як змінювалося у динаміці співвідношення між зовнішнім і внутрішнім боргом [23].

Таблиця 11.8

**Частка зовнішнього боргу в загальній сумі
державного та гарантованого державою боргу
станом на 31.12 відповідного року, %**

Роки	Частка зовнішнього боргу, %	Роки	Частка зовнішнього боргу, %	Роки	Частка зовнішнього боргу, %
2001	71,8	2007	78,8	2013	51,4 (min)
2002	71,8	2008	75,4	2014	55,6
2003	73,5	2009	66,8	2015	66,3
2004	75,5	2010	63,7	2016	64,3
2005	75,4	2011	63,3	2017	64,2
2006	79,4 (max)	2012	59,9		

Як бачимо з табл. 11.8, частка зовнішнього державного та гарантованого державою боргу коливається за досліджувані роки у межах 51,4 – 79,4 %. Станом на кінець 2017 р. значення розглядуваного показника становить 64,2 %.

11.3. Управління боргом та оцінювання рівня боргового навантаження

Під управлінням державним (місцевим) боргом розуміють сукупність дій, пов'язаних із здійсненням запозичень, обслуговуванням і погашенням державного (місцевого) боргу, інших правочинів із державним (місцевим) боргом, що спрямовані на досягнення збалансованості бюджету й оптимізацію боргового навантаження.

Етапами управління боргом є:

- запозичення коштів;
- використання коштів;
- обслуговування боргу;
- здійснення операцій з активного управління боргом;
- погашення боргу.

Запозичення коштів відбувається шляхом укладання відповідних угод, випуску та реалізації облігацій, казначейських зобов'язань тощо.

Використання коштів передбачає спрямування їх на покриття бюджетного дефіциту, реалізацію відповідних програм тощо.

Під **обслуговуванням боргу** розуміють операції щодо здійснення плати за користування кредитом (позикою), сплати комісій, штрафів та інших платежів, пов'язаних із управлінням боргом.

Операції з активного управління державним боргом – операції із державним боргом і спрямовані на зменшення ризиків, пов'язаних з державним боргом, та/або отримання економії коштів державного бюджету, додаткових надходжень до Державного бюджету.

Погашення боргу передбачає повернення основної суми боргу кредиторів.

Потрібно охарактеризувати загальні умови запозичення державою коштів.

Значна частина державного боргу представлена облігаціями внутрішньої та зовнішньої державної позики. Слід визначити порядок та умови їх емісії. Варто зазначити, що випуск облігацій здійснюється щороку

в межах установленого Законом України "Про Державний бюджет України" граничного розміру державного боргу на відповідний рік.

11.3.1. Внутрішня державна позика

Основними **нормативними документами**, якими урегульовані питання випуску та обігу облігацій внутрішньої державної позики, є:

- ст. 10 "Державні облігації України" Закону України "Про цінні папери та фондовий ринок" [143];
- Постанова Кабінету Міністрів України "Про випуски облігацій внутрішніх державних позик" [73];
- Бюджетний кодекс України [15];
- Закон України про Державний бюджет України.

Облігації внутрішніх державних позик України – державні цінні папери, що розміщуються виключно на внутрішньому фондовому ринку та підтверджують зобов'язання України щодо відшкодування пред'явникам цих облігацій їх номінальної вартості з виплатою доходу відповідно до умов розміщення облігацій. *Емітентом облігацій* внутрішньої державної позики виступає Міністерство фінансів України.

Постановою Кабінету Міністрів України № 80 від 31.01.2001 р. визначено такі *різновиди облігацій внутрішньої державної позики*, які розміщуються Міністерством фінансів України:

- короткострокові облігації (номінал облігацій становить 1 000 грн; купонів за облігаціями не передбачено);
- короткострокові облігації, номіновані в іноземній валюті (номінал облігацій становить 1 000 дол. США; купонів за облігаціями не передбачено);
- короткострокові або середньострокові облігації, номіновані в іноземній валюті (номінал облігацій становить 1 000 дол. США, або 1 000 євро; купонний період становить 13 або 26 тижнів);
- середньострокові облігації (номінал облігацій становить 1 000 грн; купонний період становить 13 або 26 тижнів);
- середньострокові облігації з достроковим погашенням, номіновані в іноземній валюті (номінал облігацій становить 1 000 дол. США або 1 000 євро; купонний період становить 6 місяців);
- довгострокові облігації (номінал облігацій становить 1 000 грн; купонний період становить 6 місяців);

- довгострокові облігації з достроковим погашенням (номінал облігацій становить 1 000 грн; купонний період становить 3 місяці);
- довгострокові амортизаційні облігації (номінал облігацій становить 1 000 грн; купонний період становить 6 місяців);
- середньо- та довгострокові облігації з індексованою вартістю (номінал облігацій становить 1 000 грн; купонний період становить 6 місяців) [73].

Слід зазначити, що *короткостроковими* вважаються облігації з терміном обігу до одного року; *середньостроковими* – з терміном обігу від одного до п'яти років; *довгостроковими* – з терміном обігу понад п'ять років.

Придбання облігацій внутрішньої державної позики здійснюється на добровільних засадах юридичними та фізичними особами. Безкупонні державні облігації реалізуються за ціною, нижчою ніж їх номінальна вартість. Дохід за цими облігаціями становить різницю між номінальною вартістю, що відшкодовується власнику облігацій під час їх погашення, та ціною їх придбання.

Річна відсоткова ставка доходу за іншими державними облігаціями визначається як середньозважена дохідність за конкурентними заявками, що надійшли на аукціон з первинного розміщення цих облігацій та підлягають задовільненню за рішенням Міністерства, з урахуванням установленого ним граничного рівня дохідності облігацій, конкурентні заявки з перевищенням якого не задовільнюються. Ціна реалізації таких облігацій розраховується окремо для кожного покупця за кожною заявкою, що надійшла на аукціон залежно від запропонованого покупцем рівня дохідності.

Розміщення державних облігацій здійснюється через брокерів та/або дилерів, які є зберігачами та клієнтами депозитарію Національного банку України (розміщення середньострокових або довгострокових облігацій із індексованою вартістю здійснюється через первинних дилерів).

Слід назвати *особливості обігу та погашення* окремих видів облігацій. Державні облігації з достроковим погашенням можуть бути достроково пред'явлені для погашення власниками та безумовно погашені емітентом:

- середньострокові облігації, номіновані в іноземній валюті – у будь-який момент;
- довгострокові облігації – після здійснення п'яти купонних платежів на такі облігації. Дострокове погашення проводиться на дату здійснення купонного платежу на такі облігації.

Амортизаційні державні облігації погашаються після 18 місяців обігу облігацій рівними частинами в момент здійснення купонних платежів.

Погашення облігацій з індексованою вартістю здійснюється за індексованою вартістю, але не нижчою за номінальну вартість. Індиксація номінальної вартості таких облігацій здійснюється на коефіцієнт індексації. Він визначається як співвідношення середньозважених курсів грн до дол. США на міжбанківському ринку в такий спосіб. У чисельнику береться курс гривні за календарний місяць, який передує місяцю, в якому здійснюється погашення таких облігацій. У знаменнику – курс гривні за календарний місяць, який передує місяцю, в якому здійснюється первинне розміщення таких облігацій.

Міністерство фінансів заздалегідь повідомляє про планові випуски облігацій внутрішньої державної позики. Слід навести приклад такого повідомлення [23].

Оголошення про проведення розміщення державних облігацій,
що відбудуться 02.08.2018 р.

Міністерство фінансів України на підставі Постанови Кабінету Міністрів України від 31.01.2001р. № 80 "Про випуск облігацій внутрішніх державних позик" оголошує планове проведення розміщення державних облігацій, що відбудуться 02 серпня 2018 р. за показниками, наведеними у таблиці.

Показники

Номер розміщення	137	138
Код облігації	Дорозміщення UA4000200950	Дорозміщення UA4000200968
Термін обігу (дн.)	96	187
Кількість виставлених облігацій, (шт.)	–	–
Дата розміщення	02.08.2018 р.	02.08.2018 р.
Дата оплати за придбані облігації	03.08.2018 р.	03.08.2018 р.
Дата погашення	07.11.2018 р.	06.02.2019 р.
Дати сплати відсотків	–	–

Результати розміщення облігацій подані у табл. 11.9 [23].

**Результати проведення планових розміщень облігацій
внутрішньої державної позики 2.08.2018 р.**

Показники	Значення показників	
Номер розміщення	137	138
Код облігації	Дорозміщення UA4000200950	Дорозміщення UA4000200968
Номінальна вартість	1 000	1 000
Кількість виставлених облігацій, шт.	–	–
Дата розміщення	02.08.2018 р.	02.08.2018 р.
Дата оплати за придбані облігації	03.08.2018 р.	03.08.2018 р.
Дати сплати відсотків	–	–
Розмір купонного платежу на одну облігацію	–	–
Номінальний рівень дохідності, %	17,20	17,22
Термін обігу, днів	96	187
Дата погашення	07.11.2018 р.	06.02.2019 р.
Обсяг поданих заявок (за номінальною вартістю), грн	2 182 523 000,00	101 000 000,00
Обсяг задовільнених заявок (за номінальною вартістю), грн	2 135 473 000,00	81 000 000,00
Загальний обсяг випуску (за номінальною вартістю), грн	2 768 204 000,00	349 869 000,00
Кількість виставлених заявок, шт.	11	4
Кількість задоволених заявок, шт.	5	2
Максимальний рівень дохідності, %	18,50	18,10
Мінімальний рівень дохідності, %	18,00	18,00
Встановлений рівень дохідності, %	18,00	18,00
Середньозважений рівень дохідності, %	18,00	18,00
Залучено коштів до Державного бюджету від продажу облігацій, грн	2 038 949 620,40	74 161 170,00

Отже, з п'ятнадцяти виставлених заявок на придбання облігацій було задовільнено сім; результатом розміщення облігацій стало залучення коштів до Державного бюджету в сумі 2 113 110 790,40 гривень.

За випущеними державними облігаціями передбачається виплата встановленого доходу власникам. Рівень дохідності за облігаціями внутрішньої державної позики наведено у табл. 11.10 [23].

Таблиця 11.10

**Річний номінальний рівень дохідності за ОВДП,
що перебувають в обігу станом на 01.08.2018 р.**

Облігації	Рівень дохідності, %
Номіновані у грн	8,12 – 20,00
Номіновані у грн (з індексованою вартістю)	5 – 9,25
Номіновані у дол. США	3,85 – 6,69
Номіновані у євро	3,95 – 4,12

Важливим інструментом державної політики у сфері фінансів є зовнішня державна позика.

11.3.2. Зовнішня державна позика

Основними нормативними документами, якими врегульовані питання випуску та обігу облігацій зовнішньої державної позики, є:

- ст. 10 "Державні облігації України" Закону України "Про цінні папери та фондовий ринок" [143] ;
- Бюджетний кодекс України [15];
- Закон України про Державний бюджет України.
- Постанова Кабінету Міністрів України, яка визначає порядок кожного окремого випуску облігацій зовнішньої державної позики.

Облігації зовнішніх державних позик України – державні боргові цінні папери, що розміщуються на міжнародних фондових ринках і підтверджують зобов'язання України відшкодувати пред'явникам цих облігацій їх номінальну вартість з виплатою доходу відповідно до умов розміщення облігацій. Розміщення, обслуговування та погашення облігацій зовнішніх державних позик України здійснює Міністерство фінансів України, яке може залучати для цього банки, інвестиційні компанії тощо.

Потрібно навести дані про випуск облігацій зовнішньої державної позики за останні звітні роки (табл. 11.11) [23].

Таблиця 11.11

Інформація про випуск облігацій зовнішньої державної позики

Роки	Кількість випусків облігацій	Загальний обсяг випусків (за номінальною вартістю облігацій), млрд дол. США	Річна ставка дохідності за облігаціями, %
2007	2	1,2	6,385 – 6,75
2008	–	–	–
2009	–	–	–
2010	3	2,6	6,7 – 7,75
2011	2	2,75	6,25 – 7,95
2012	3	4,85	7,8 – 9,25
2013	2	4,25	5,0 – 7,50
2014	1	1,0	1,844
2015	2	13,30243	1,847 – 7,75
2016	1	1,0	1,471
2017	1	3,0	7,375

Слід зазначити, що випуск облігацій у 2015 р. (окрім випуску облігацій під гарантією США) на суму 1 млрд дол. проводився у рамках реструктуризації наявного державного боргу відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України № 912 від 11.11.2015 р. [113].

Із загальної суми випущених у 2017 р. облігацій частина їх на суму 1 681 877 021,56 дол. США були емітовані для здійснення обміну та/або часткової викупівлі ОЗДП України 2015 р. Ціна обміну та/або викупу установлена на рівні 1 060 і 1 067,5 дол. США за 1 000 дол. США (щодо основної суми першої та другої серій облігацій), відповідно. Вартість випущених облігацій включала також суму нарахованих відсотків за першою та другою серіями облігацій 2015 р.

За випущеними державними облігаціями передбачається виплата власникам установленого доходу. Рівень дохідності за облігаціями зовнішньої державної позики наведено у табл. 11.12 [23].

**Річний номінальний рівень дохідності за ОЗДП,
що перебувають в обігу станом на 01.08.2018 р.**

Облігації	Частка облігацій у загальному обсязі, %	Рівень дохідності, %
Номіновані у дол. США	85,3	7,375 – 7,75
Номіновані у дол. США (під гарантією США)	14,7	1,471 – 1,847

Кожний випуск облігацій зовнішньої державної позики затверджується окремою Постановою Уряду. Приклад наведено у табл. 11.13 [23].

Умови випуску облігацій зовнішньої державної позики 2017 р.*

Показники	Значення показників
Загальний обсяг випуску облігацій	3 000 млн дол. США
Номінальна вартість однієї облігації	200 тис. дол. США (або більша сума, кратна 1 тис. дол. США)
Річна дохідність облігації, %	7,375
Терміни виплати доходу за облігаціями	25.03 та 25.09 щороку починаючи з 25.03.2018 р.
Погашення облігацій	Рівними частинами у розмірі 25 % основної суми 25.03.2031 р., 25.09 2031 р., 25.03.2032 р., 25.09.2032 р.

* Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України "Про здійснення державних зовнішніх запозичень у 2017 р." № 696 від 18.09.2017 р.

Потребує детального розгляду процес формування і розміщення казначейських зобов'язань держави.

11.3.3. Казначейські зобов'язання

Ще одним інструментом здійснення запозичень в Україні, що використовувався у попередні періоди, є казначейські зобов'язання.

Основними *нормативними документами*, якими урегульовані питання випуску й обігу державних казначейських зобов'язань, є:

- стаття 11 "Казначейські зобов'язання України" Закону України "Про цінні папери та фондовий ринок" [143];

- Бюджетний кодекс України [15];
- Закон України про Державний бюджет України;
- Постанова Кабінету Міністрів України, яка визначає порядок кожного окремого випуску казначейських зобов'язань.

Казначейське зобов'язання України – державний цінний папір, що розміщується виключно на добровільних засадах серед фізичних осіб, засвідчує факт заборгованості Державного бюджету України перед власником казначейського зобов'язання України, дає власнику право на отримання грошового доходу та погашається відповідно до умов розміщення казначейських зобов'язань. *Номінальна вартість* казначейських зобов'язань України може бути визначена у національній або іноземній валюті. *Емітентом казначейських зобов'язань* України виступає держава в особі Міністерства фінансів України за дорученням Кабінету Міністрів України.

Так, казначейські зобов'язання 2012 р. випущені відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України № 836 від 5.09.2012 р. "Про випуск казначейських зобов'язань".

Умови розміщення казначейських зобов'язань 2012 р. випуску наведено у табл. 11.14 [23].

Таблиця 11.14

Умови розміщення казначейських зобов'язань 2012 р. випуску

Критерії та показники	Значення
1	2
Покупці	Фізичні особи на добровільних засадах
Номінальна вартість облігації	500 дол. США
Термін обігу	24 місяці
Купонний період	6 місяців
Розмір доходу за кожним купоном:	
облігації серії А	23 дол. (9,2 % річних)
облігації серії В	20 дол. (8,0 % річних)
Загальний обсяг випуску:	
облігації серії А	100 млн дол. США (розміщення успішно завершено)
облігації серії В	100 млн дол. США (розміщення розпочалося 30.11.2012 р.)

1	2
Можливість дострокового погашення облігацій	Не передбачена
Генеральний агент розміщення облігацій	ПАТ Державний ощадний банк України

Управління державним боргом передбачає здійснення відповідних платежів, до яких належать:

1) погашення державного боргу;

2) обслуговування боргу:

а) здійснення плати за користування кредитом (позикою) (виплати відсотків за державними борговими зобов'язаннями);

б) сплати комісій, штрафів за державними борговими зобов'язаннями;

в) оплати послуг, пов'язаних із управлінням державним боргом, а саме: агентських, консультаційних, рейтингових, юридичних, інформаційних, дорадчих, перекладацьких, управлінських та ін.

Витрати бюджету на погашення та обслуговування боргу плануються відповідно до:

- графіків платежів за вже існуючим боргом на момент складання проекту бюджету;

- планових обсягів запозичень на фінансування бюджету;

- прогнозних відсоткових ставок і курсів валют;

- прогнозу обсягів витрат на управління боргом.

Крім того, *характер розрахунків платежів* за позиками залежить як від інструменту запозичення (облігація державної/місцевої позики, кредитна угода), так і від кредитора (Європейський банк реконструкції та розвитку, Міжнародний банк реконструкції та розвитку, Міжнародний валютний фонд тощо), кожний із яких застосовує власну методику розрахунку платежів за позикою.

Видатки на обслуговування боргу здійснюються за рахунок коштів загального фонду державного (місцевого) бюджету. Згідно з функціональною класифікацією видатків бюджету, видатки на обслуговування боргу є складовою видатків на загальнодержавні функції.

Слід розглянути видатки на обслуговування Державного боргу (табл. 11.15) [20; 21].

Видатки на обслуговування Державного боргу
(фактичні дані)

Роки	Усього – млрд грн	Видатки на обслуговування боргу у % до:	
		загальної суми видатків загального фонду бюджету	ВВП
2007	3,3	1,51	0,46
2008	3,8	1,25	0,40
2009	9,0	2,89	0,99
2010	15,5	4,02	1,44
2011	23,1	5,98	1,76
2012	24,2	5,31	1,72
2013	31,7	8,78	2,16
2014	48,0	12,93	3,02
2015	84,5	15,52	4,25
2016	95,8	14,91	4,02
2017	110,5	14,58	3,70

Отже, в динаміці спостерігається зростання видатків на обслуговування державного боргу – за десять років вони збільшилися з 3,3 до 110,5 млрд грн, або з 1,51 до 14,58 % загальної суми видатків загального фонду Державного бюджету і від 0,46 до 3,70 % величини ВВП.

Слід розглянути видатки на обслуговування місцевих боргів (табл. 11.16) [20].

Таблиця 11.16

Видатки на обслуговування місцевих боргів (фактичні дані)

Роки	Усього – млн грн	Видатки на обслуговування боргу, % до загальної суми видатків загального фонду бюджету
1	2	3
2007	329,0	0,26
2008	490,1	0,29
2009	745,1	0,48
2010	856,4	0,48
2011	814,6	0,38

1	2	3
2012	994,8	0,38
2013	1 495,0	0,76
2014	1 457,9	0,76
2015	1 667,3	0,71
2016	311,0	0,11
2017	122,1	0,03

Як бачимо, видатки на обслуговування місцевих боргів зростали у період з 2007 до 2015 р. включно, а починаючи з 2016 р. мають тенденцію до скорочення. Частка зазначених видатків у загальній сумі видатків загального фонду місцевих бюджетів складає у різні роки від 0,03 до 0,76 %.

Слід зазначити, що відповідно до вимог ст. 74 Бюджетного кодексу видатки на обслуговування боргу місцевих бюджетів не можуть щорічно перевищувати 10 % видатків від загального фонду відповідного місцевого бюджету протягом будь-якого бюджетного періоду, на який заплановане обслуговування боргу. Окрім того, якщо у процесі погашення основної суми боргу та платежів з його обслуговування, обумовленої договором між кредитором і позичальником, має місце порушення графіка погашення з вини позичальника, відповідна рада не має права здійснювати нові запозичення протягом п'яти наступних років.

Важливою складовою управління державним боргом є проведення державою операцій з активного управління боргом.

Активне управління боргом полягає у виконанні операцій:

- зворотної викупівлі зобов'язань за державним боргом;
- обміну державних цінних паперів на державні цінні папери з більшим терміном обігу; дострокове погашення державних цінних паперів;
- розміщення тимчасово вільних коштів єдиного казначейського рахунку та коштів валютних рахунків шляхом придбання державних цінних паперів із подальшим поверненням таких коштів до кінця поточного бюджетного періоду;
- операції з деривативами.

Департамент боргової політики в межах повноважень і з урахуванням можливостей здійснює заходи, пов'язані із запровадженням у практику та здійсненням операцій з активного управління державним боргом.

Складовою системи управління боргом є *управління ризиками*. Під **ризиком**, пов'язаним із державним боргом, розуміють можливість настання події (обставини) імовірного характеру, що призведе до:

- збільшення витрат бюджету, пов'язаних із збільшенням сум погашення і обслуговування державного боргу;
- зменшення можливостей фінансування бюджету за рахунок боргових джерел.

Основні ризики, пов'язані із державним боргом, розглянуті в табл. 11.17.

Таблиця 11.17

Характеристика ризиків, які впливають на величину державного боргу

Види ризику	Характеристика ризику
Відсотковий ризик	Ризик зростання плаваючих відсоткових ставок, передбачених умовами чинних зобов'язань за державним боргом
Валютний ризик	Ризик знецінення національної валюти відносно іноземних валют, у яких номіновано зобов'язання за державним боргом
Ризик рефінансування	Ризик зменшення ємності відповідних ринків, що унеможлиблює запозичення в обсягах, достатніх для рефінансування боргу за прийнятною ціною
Кредитний ризик	Ризик невиконання контрагентами зобов'язань перед державою
Ризик ліквідності	Ризик тимчасової нестачі коштів державного бюджету на виконання зобов'язань за державним боргом
Бюджетний ризик	Ризик значного недовиконання дохідної частини державного бюджету порівняно з планом, що може призвести до збільшення державних запозичень та/або невиконання боргових зобов'язань з обслуговування державного боргу
Рейтинговий ризик	Ризик зниження суверенного рейтингу
Операційний ризик	Ризик дії людського, технічного чинників і обставин непереборної сили

Основними завданнями держави з управління державним боргом на найближчу перспективу (2017 – 2019 рр.) визначені:

оптимізація структури державного боргу в розрізі валют і відсоткових ставок, що дасть змогу мінімізувати відповідні ризики;

мінімізація ризиків, пов'язаних із рефінансуванням боргу, та подовження середньозваженого терміну обігу державних цінних паперів;
запобігання виникненню пікових навантажень на державний бюджет, що пов'язані зі здійсненням платежів за державним боргом;
підвищення рівня ліквідності державних боргових цінних паперів;
забезпечення ефективної співпраці з провідними міжнародними рейтинговими агентствами щодо присвоєння ними суверенного кредитного рейтингу Україні та її борговим зобов'язанням;
розширення співпраці з міжнародними фінансовими організаціями;
забезпечення прозорості діяльності, пов'язаної з управлінням державним боргом, і публічності шляхом розміщення відповідної інформації на офіційному веб-сайті Мінфіну [144].

Важливе місце в системі управління боргом посідає оцінювання рівня боргової безпеки. Під **борговою безпекою** розуміють такий рівень внутрішньої та зовнішньої заборгованості з урахуванням вартості її обслуговування і ефективності використання внутрішніх і зовнішніх запозичень та оптимального співвідношення між ними, достатній для вирішення нагальних соціально-економічних потреб, що не загрожує втратою суверенітету та руйнуванням вітчизняної фінансової системи.

Боргова безпека є складовою фінансової безпеки, а фінансова, у свою чергу, – важливою складовою економічної безпеки країни. Методикою розрахунку рівня економічної безпеки України, затвердженою Наказом Міністерства економічного розвитку та торгівлі України № 1277 від 29.10.2013 р., визначено основні *індикатори боргової безпеки* та охарактеризовано їх можливі значення (табл. 11.18) [39].

Таблиця 11.18

Індикатори боргової безпеки держави

Показники	Значення показників				
	оптимальне	задовільне	незадовільне	небезпечне	критичне
1	2	3	4	5	6
Відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП, %	20	30	40	50	60

1	2	3	4	5	6
Відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП, %	40	45	55	60	70
Середньозважена дохідність ОВДП на первинному ринку, %	4	5	7	9	11
Індекс ЕМВІ+Україна	200	300	500	700	1 000
Відношення обсягу офіційних міжнародних резервів до обсягу валового зовнішнього боргу, %	50	45	41	36	20

Методика передбачає також розрахунок *інтегрального показника* боргової безпеки. Його обчислення за 2007 – 2017 рр. дали такі результати. Найвищий рівень боргової безпеки держави мав місце у 2007 р. – значення інтегрального показника склало 0,629, або 62,9 % від оптимального рівня. Станом на кінець 2012 р. показник безпеки був уже за крок до критичного рівня, сягнувши позначки 0,344. Зрештою, на кінець 2014 р. усі індикатори-дестимулятори рівня боргової безпеки (перші чотири з названих показників) виявилися вищими за свої критичні значення), а індикатор-стимулятор (п'ятий показник) – нижчим. Отже, рівень боргової безпеки знизився до надкритичного мінімуму, не досягши і позначки 0,2 [11]. За підсумками 2017 р. значення індикатора хоча і зросло до рівня 0,238, все ж залишається незадовільним.

Додатково до названих показників можна використовувати індикатори боргової безпеки, розміщені у табл. 11.19 [38].

Таблиця 11.19

Додаткові індикатори боргової безпеки держави

Показники	Рекомендовані значення показників
1	2
Відношення загального обсягу державного боргу до ВВП, %	Не більше 55
Відношення загального обсягу зовнішнього боргу до ВВП, %	Не більше 25
Рівень зовнішньої заборгованості на одну особу, дол. США	Не більше 200
Відношення державного зовнішнього боргу до річного експорту товарів і послуг, %	Не більше 70

1	2
Відношення відсоткових платежів з обслуговування зовнішнього боргу до річного експорту товарів і послуг, %	Не більше 12
Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування зовнішнього боргу до доходу державного бюджету, %	Не більше 20
Відношення обсягу внутрішнього боргу до ВВП, %	Не більше 30
Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування внутрішнього боргу до доходів державного бюджету, %	Не більше 25
Відношення заборгованості уряду за державними цінними паперами до ВВП, %	Не більше 30

Необхідно проаналізувати окремі з названих показників у динаміці (табл. 11.20).

Таблиця 11.20

Відношення державного та гарантованого державою боргу до ВВП, % на кінець відповідних років

Роки	Державний борг	Гарантований борг	Загальна сума боргу
1	2	3	4
1998	37,4	10,7	48,1
1999	48,2	12,8	61,0
2000	37,8	7,5	45,3
2001	31,0	5,6	36,6
2002	28,6	5,0	33,5
2003	24,7	4,3	29,0
2004	19,6	5,1	24,7
2005	14,3	3,4	17,7
2006	12,1	2,7	14,8
2007	9,9	2,4	12,3
2008	13,8	6,2	20,0
2009	24,9	10,0	34,8
2010	29,9	10,1	39,9
2011	27,4	8,9	36,3
2012	28,5	8,3	36,8
2013	32,8	7,1	39,9
2014	59,7	9,7	69,4

1	2	3	4
2015	67,1	12,0	79,1
2016	69,2	11,7	80,9
2017	61,5	10,3	71,8

Дані табл. 11.20 демонструють, що в період з 1999 р. до 2007 р. відбувалося поступове скорочення частки державного та гарантованого державою боргу у ВВП країни. З 2008 р. починається щорічне доволі стрімке зростання значень наведених показників: станом на 31.12.2016 р. співвідношення показників набувають найвищого за період дослідження значення, на кінець 2017 р. ситуація певною мірою покращується, хоча залишається складною.

Граничні показники державного боргу встановлені також ст. 18 Бюджетного кодексу, відповідно до якої загальний обсяг державного боргу та гарантованого державою боргу на кінець бюджетного періоду не має перевищувати 60 % річного номінального обсягу ВВП України. За цим показником мало місце перевищення встановленого нормативу в 1999 р. і у кожному із років останнього чотирирічного періоду (2014 – 2017 рр.)

Інформація про боргове навантаження України на душу населення подана у табл. 11.21 [20; 21; 23].

Таблиця 11.21

Державний та гарантований державою боргу з розрахунку на душу населення України, грн на кінець відповідних років

Роки	Державний борг	Гарантований борг	Загальна сума боргу
1	2	3	4
2001	1 306,15	233,97	1 540,12
2002	1 343,00	234,57	1 577,58
2003	1 388,70	239,39	1 628,09
2004	1 431,50	374,76	1 806,25
2005	1 345,52	319,65	1 665,17
2006	1 417,35	309,42	1 726,77
2007	1 537,42	376,31	1 913,73

1	2	3	4
2008	2 832,23	1 272,56	4 104,79
2009	4 938,68	1 955,67	6 894,35
2010	7 066,09	2 375,79	9 441,88
2011	7 829,17	2 538,66	10 367,83
2012	8 764,82	2 553,19	11 318,01
2013	8 756,07	2 550,59	11 306,71
2014	10 571,40	2 301,98	12 873,41
2015	22 060,44	3 582,67	25 643,10
2016	31 203,37	5 563,78	36 767,11
2017	38 766,06	6 551,21	45 317,19
2017 р. до 2001 р., разів: номінально	29,7	28,0	29,4
з урахуванням індексу-дефлятора ВВП	2,66	2,50	2,63

Як видно з табл. 11.21, за період 2001 – 2012 рр. величина державного боргу зросла у 29,7 рази, гарантованого боргу – у 28 разів. З урахуванням індексу-дефлятора ВВП рівень зростання склав, відповідно, 2,66 і 2,50 рази. Загальне боргове навантаження на одного жителя України збільшилося з 1 540,12 до 45 317,19 грн, а з урахуванням індексу-дефлятора ВВП – у 2,63 рази.

Інші показники боргової безпеки проаналізовані в табл. 11.22 [20; 21; 23].

Таблиця 11.22

Показники боргової безпеки України

Показники	Рекомендовані значення показників	Значення показників		
		2010 р.	2014 р.	2017 р.
1	2	3	4	5
Величина зовнішнього державного боргу, % до ВВП	<= 25	16,8	30,6	36,2
Величина внутрішнього державного боргу, % до ВВП	<= 30	13,1	29,1	25,3

1	2	3	4	5
Величина зовнішнього державного боргу з розрахунку на одного жителя, дол. США	≤ 200	498,84	717,99	908,08
Величина зовнішнього державного боргу, % до річного експорту товарів і послуг	≤ 70	44,4	48,1	73,2
Заборгованість уряду за державними цінними паперами, % до ВВП	≤ 30	18,0	24,8	44,4
Платежі з обслуговування зовнішнього боргу, % до річного експорту товарів і послуг	≤ 12	1,14	2,06	2,75
Платежі з обслуговування зовнішнього боргу до доходу державного бюджету, %	≤ 20	1,93	4,39	4,84
Платежі з обслуговування внутрішнього боргу до доходів державного бюджету, %	≤ 25	4,52	9,05	9,21

Як видно з табл. 11.22, у динаміці спостерігається погіршення стану боргової безпеки держави. На кінець 2010 р. істотне перевищення норми (2,5 рази) має місце лише відносно величини зовнішнього державного боргу з розрахунку на одного жителя. Наприкінці 2017 р. показників, що перебувають за межами рекомендованих значень, уже чотири із восьми – частка зовнішнього державного боргу у ВВП, частка зовнішнього державного боргу в річному експорті товарів і послуг, частка заборгованості уряду за державними цінними паперами у ВВП і величина зовнішнього державного боргу з розрахунку на одного жителя.

До основних показників боргової безпеки у частині місцевих фінансів відносять:

- граничний обсяг місцевого боргу та місцевих гарантій;
- величина боргу з розрахунку на одного жителя громади;
- величина місцевого боргу в доходах бюджету;
- видатки на обслуговування боргу в доходах місцевого бюджету.

Відповідно до ст. 18 Бюджетного кодексу України загальний обсяг місцевого боргу та гарантованого АР Крим чи територіальною громадою міста боргу (без урахування гарантійних зобов'язань, що виникають за кредитами/позиками від міжнародних фінансових організацій) станом

на кінець бюджетного періоду не може перевищувати 200 % (для м. Києва – 400 %) середньорічного індикативного прогнозного обсягу надходжень бюджету розвитку (без урахування обсягу місцевих запозичень і капітальних трансфертів/субвенцій із інших бюджетів), визначеного прогнозом відповідного місцевого бюджету на наступні за плановим два бюджетні періоди.

Рекомендована література: [3; 11; 15; 20 – 24; 38; 39; 71; 73; 76; 113; 118; 143; 144].

Практична частина

Запитання для самоконтролю

1. Дайте визначення сутності державного (місцевого) боргу.
2. Назвіть причини виникнення та нарощування суми державного (місцевого) боргу.
3. Дайте класифікацію державного боргу за типом кредитора та типом боргового зобов'язання.
4. Назвіть та охарактеризуйте функції державного боргу.
5. Назвіть причини виникнення гарантованого державою (органами місцевої влади) боргу.
6. Визначте умови надання державних (місцевих) гарантій.
7. Охарактеризуйте сучасний стан державного та гарантованого державою боргу.
8. Назвіть та охарактеризуйте умови співпраці України зі світовими фінансовими організаціями.
9. Дайте визначення управлінню державним боргом і назвіть його складові етапи.
10. Опишіть порядок та умови емісії облігацій державної позики та державних казначейських зобов'язань.
11. Охарактеризуйте сутність операцій із активного управління державним боргом, охарактеризуйте ризики, які впливають на величину державного боргу.
12. Назвіть індикатори боргової безпеки держави та визначте їх порогові значення

Тестові завдання

1. Згідно з бюджетною класифікацією, борг класифікується за:

- а) типом кредитора та типом боргового зобов'язання;
- б) типом кредитора та джерелами його погашення;
- в) типом боргового зобов'язання і умовами погашення боргу;
- г) рівнем забезпеченості боргових зобов'язань і умовами погашення боргу.

2. Обслуговування внутрішнього та зовнішнього боргу згідно з бюджетною класифікацією належить до видатків на:

- а) загальнодержавні функції;
- б) оборону;
- в) економічну діяльність;
- г) правильної відповіді немає.

3. Обслуговування державного боргу згідно із законодавством України передбачає:

- а) погашення основного боргу;
- б) сплату відсотків і компенсаційних виплат за борговими зобов'язаннями;
- в) погашення основного боргу та сплату відсотків і компенсаційних виплат за борговими зобов'язаннями;
- г) правильної відповіді немає.

4. Безкупонні державні облігації:

- а) реалізуються за ціною, вищою ніж їх номінальна вартість;
- б) забезпечують дохід власникам за рахунок різниці між номінальною вартістю облігацій та ціною їх придбання;
- в) придбаваються виключно юридичними особами на добровільних засадах;
- г) можуть бути достроково пред'явлені для погашення власниками та безумовно погашені емітентом.

5. Амортизаційні державні облігації:

- а) погашаються за індексованою вартістю, але не нижчою за номінальну вартість;
- б) реалізуються за ціною, нижчою ніж їх номінальна вартість;
- в) погашаються після вісімнадцяти місяців обігу облігацій рівними частинами в момент здійснення купонних платежів;
- г) можуть бути достроково погашені після здійснення п'яти купонних платежів на такі облігації.

6. Відсотковий ризик впливу на величину державного боргу означає:

- а) ризик знецінення національної валюти відносно іноземних валют, у яких номіновано зобов'язання за державним боргом;
- б) ризик невиконання контрагентами зобов'язань перед державою;
- в) ризик тимчасової нестачі коштів державного бюджету на виконання зобов'язань за державним боргом;
- г) ризик зростання плаваючих відсоткових ставок, передбачених умовами чинних зобов'язань за державним боргом.

7. Протягом терміну дії договору про місцеву гарантію міські ради передбачають у відповідному рішенні про місцевий бюджет кошти на виконання гарантійних зобов'язань з платежів, термін сплати яких настає у відповідному бюджетному періоді. Щодо забезпечених гарантією договорів, за якими вже настав гарантійний випадок, такі кошти передбачаються:

- а) в обсязі, що дорівнює сумі платежів за цими договорами;
- б) в обсязі, що становить не менше 25 % сум платежів за цими договорами;
- в) в обсязі, що становить не менше 50 % сум платежів за цими договорами;
- г) в обсязі, що становить не менше 90 % сум платежів за цими договорами.

8. Інформація щодо граничного розміру державного боргу України знаходить відображення у:

- а) Законі України "Про державний внутрішній борг України";
- б) Законі України "Про Державний бюджет України";
- в) Бюджетному кодексі України;
- г) Постанові Кабінету Міністрів України "Про випуски облігацій внутрішніх державних позик".

9. Який з наведених показників згідно з вимогами Бюджетного кодексу України не може перевищувати 60 % річного номінального обсягу ВВП України:

- а) загальний обсяг державного боргу на кінець бюджетного періоду;
- б) загальний обсяг державного боргу та гарантованого державою боргу на кінець бюджетного періоду;
- в) валовий зовнішній борг України;
- г) загальний обсяг внутрішнього боргу України?

10. Загальний обсяг місцевого боргу та гарантованого територіальною громадою м. Києва боргу (без урахування гарантійних зобов'язань, що виникають за кредитами/позиками від Міжнародних фінансових організацій) станом на кінець бюджетного періоду не може перевищувати:

а) 400 % середньорічного індикативного прогнозного обсягу надходжень бюджету розвитку, визначеного прогнозом місцевого бюджету на наступні за плановим два бюджетні періоди;

б) 400 % середньорічного індикативного прогнозного обсягу надходжень бюджету розвитку (без урахування обсягу місцевих запозичень і капітальних трансфертів/субвенцій з інших бюджетів), визначеного прогнозом місцевого бюджету на наступні за плановим два бюджетні періоди;

в) 200 % середньорічного індикативного прогнозного обсягу надходжень бюджету розвитку, визначеного прогнозом місцевого бюджету на наступні за плановим два бюджетні періоди;

г) 200 % середньорічного індикативного прогнозного обсягу надходжень бюджету розвитку (без урахування обсягу місцевих запозичень і капітальних трансфертів/субвенцій з інших бюджетів), визначеного прогнозом місцевого бюджету на наступні за плановим два бюджетні періоди.

Практичні завдання

Завдання 1. У 2018 р. Україна здійснила емісію облігацій зовнішньої державної позики України на загальну суму 1 250 млн дол. США з погашенням у 2023 р. Запозичення здійснювались за ставкою 6,25 % річних. Термін сплати відсотків – 17.06 і 17.12 щороку, починаючи з 17.12.2018 р. Розрахуйте видатки Державного бюджету на обслуговування даної позики в 2020 р., якщо офіційний курс гривні до долара США становитиме: на 17.06.2020 р. – 28,10 грн/дол.; на 17.12.2020 р. – 28,15 грн/дол.

Завдання 2. Планові видатки міського бюджету становлять 460 млн грн, у тому числі видатки спеціального фонду – 23,2 млн грн. У якому максимальному обсязі у плановому році можуть бути затверджені видатки на обслуговування місцевого боргу?

Завдання 3. 11.09.2018 р. держава здійснила емісію облігацій внутрішньої державної позики з індексованою вартістю кількістю 525 тис. шт.

номінальною вартістю 1 000 грн. Терміни сплати відсотків: 13.03.2019 р., 11.09.2019 р., 12.03.2020 р., 10.09.2020 р., 11.03.2021 р., 09.09.2021 р. Розмір купонного платежу на одну облігацію – 46,50 грн. Визначте щорічні видатки Державного бюджету на обслуговування цієї позики (за роками) та вартість погашення облігацій, якщо середньозважений курс гривні до долара США на міжбанківському ринку за календарний місяць, який передує місяцю, в якому здійснюватиметься погашення облігацій, становитиме:

а) 25,95 грн/дол.;

б) 28,29 грн/дол.

Варіанти а) та б) потрібно розглянути як незалежні один від одного.

Завдання 4. Інформацію про державний борг України станом на 1.01.2018 р. наведено в табл. 11.23.

Таблиця 11.23

Величина державного боргу станом на 1 січня 2018 року
(умовні дані)

Борги за валютами погашення	Млн грош. од.	Офіційні курси іноземних валют до гривні
У дол. США	29 850	15,769
У євро	2 500	19,233
У СПЗ	6 100	22,844
У грн	375 400	–

У 2018 р. відбулися такі операції:

а) проведено емісію облігацій внутрішньої державної позики на суму 520 млн грн. Дата розміщення – 16.03.2018 р. Виплати купона: 16.03, 16.06, 16.09 і 16.12 щороку, починаючи з 16.06.2018 р. Дохідність облігацій – 14,5 % річних. Погашення облігацій слід здійснювати 16.03. 2023 р.;

б) здійснено виплату купонного доходу за облігаціями зовнішньої державної позики 2015 – 2017 рр. випуску. Загальна сума платежу становила 78 млн дол. США (середньозважений курс долара – 26,59 грн/дол.);

в) здійснено виплату купонного доходу за облігаціями внутрішньої державної позики 2014 – 2016 рр. випуску, номінованими у гривнях. Загальна сума платежу становила 4,3 млрд грн;

г) здійснено виплату доходу за купонами казначейських зобов'язань у сумі 26 млн дол. (середньозважений курс долара – 26,37 грн/дол.);

д) проведено погашення випущених у 2016 р. казначейських зобов'язань на суму 100 млн дол.;

е) здійснено виплату купонного доходу за облігаціями внутрішньої державної позики 2008 р. випуску, номінованими у євро. Загальна сума платежу становила 37,5 млн євро (середньозважений курс євро – 32,19 грн/євро);

ж) проведено погашення облігацій емісії 2008 року, номінованих у євро, на суму 2 500 млн євро;

з) здійснено сплату відсотків за користування кредитними ресурсами Міжнародного валютного фонду в сумі 305,2 млн СПЗ;

и) отримано 500 млн євро від Європейського інвестиційного банку.

Визначте:

а) розмір державного боргу на 31.12.2018 р. у гривневому еквіваленті та в аспекті валют погашення, якщо врахувати, що протягом року українська гривня девальвувала: щодо американської валюти – на 2 %; щодо євро – на 2,2 %; щодо СПЗ – на 2,3 %.

б) видатки бюджету на обслуговування боргу в 2018 р.

Зробіть висновки.

Завдання 5. Станом на 1.01 поточного року величина державного боргу, номінованого в дол. США, становила 29 млрд дол. США; станом на 1.02 цей борг скоротився на 1 млрд дол. Визначте, як змінилася в цьому разі величина еквівалентного боргу, розрахованого у гривнях, якщо офіційний курс гривні до долара США станом на 1.01 становив 17,85 грн за 1 дол., а на 1.02 – 22,15 грн за 1 дол.

Індивідуальні навчально-дослідні завдання

Індивідуальне навчально-дослідне завдання 1 Дослідження динаміки та структури доходів, видатків, кредитування Державного бюджету та міжбюджетних трансфертів

Індивідуальне навчально-дослідне завдання виконується за індивідуальним варіантом, який погоджується з ведучим викладачем (за загальним правилом номер варіанта відповідає номеру студента за списком у журналі викладача). Виконання першого варіанта передбачає обрання пунктів 1.1, 2.1 і 3.1 завдання, для другого варіанта, відповідно, – пунктів 1.2, 2.2 і 3.2 і т. д. Результати дослідження подаються у табличній та текстовій формі за наведеним прикладом, у якому розв'язані завдання 1.0, 2.0 і 3.0. Розрахунки щодо кожної таблиці слід доповнити висновками та коментарями.

Робота включає три складові:

- I. Аналіз доходів;
- II. Аналіз видатків і кредитування;
- III. Аналіз міжбюджетних трансфертів.

Перша частина роботи виконується з використанням планових показників Державного бюджету України за останній трирічний період; друга і третя частини – із залученням планових показників останнього з ухвалених Верховною Радою України Закону про Державний бюджет України.

Перша частина роботи "Аналіз доходів" виконується з використанням даних додатка 1 до Закону України "Про Державний бюджет України". Студентам пропонується визначити такі показники відповідно до обраного ними варіанта (конкретна стаття доходів для аналізу обирається на підставі завдань 1.1 – 1.30):

- 1) абсолютне значення певної статті дохідної частини Державного бюджету України за три останніх роки, тис. грн;
- 2) частку зазначеної статті у складі відповідної підгрупи надходжень за три останніх роки, %;
- 3) частку зазначеної статті у складі відповідної групи надходжень за три останніх роки, %;

- 4) частку зазначеної статті у складі загальної суми доходів Державного бюджету (без урахування міжбюджетних трансфертів), %;
- 5) частку зазначеної статті у складі загальної суми доходів Державного бюджету (з урахуванням міжбюджетних трансфертів), %;
- 6) частку зазначеної статті у ВВП, %;
- 7) ланцюговий темп зростання зазначеної статті дохідної частини Державного бюджету, %;
- 8) базисний темп зростання зазначеної статті дохідної частини Державного бюджету, %;
- 9) частку зазначеної статті дохідної частини Державного бюджету, що зараховується до загального фонду Державного бюджету, %;
- 10) частку зазначеної статті дохідної частини Державного бюджету, що зараховується до спеціального фонду державного бюджету, %.

Друга частина роботи "Аналіз видатків і кредитування" виконується з використанням даних додатків 3 і 4 до Закону України "Про Державний бюджет України". Студентам пропонується визначити такі показники відповідно до обраного ними варіанта (конкретне відомство для аналізу обирається на підставі завдань 2.1 – 2.30):

- 1) суму видатків на відповідне відомство з Державного бюджету, тис. грн;
- 2) обсяги надання кредитів відповідному відомству (повернення кредитів відповідним відомством), тис. грн;
- 3) частку видатків відповідного відомства у загальній сумі видатків Державного бюджету, %;
- 4) частку видатків загального фонду в загальній сумі видатків відповідного відомства, %;
- 5) частку видатків спеціального фонду в загальній сумі видатків відповідного відомства, %;
- 6) частку видатків споживання у загальній сумі видатків відповідного відомства, %;
- 7) частку видатків розвитку в загальній сумі видатків відповідного відомства, %;
- 8) частку видатків відповідного відомства у ВВП, %.
- 9) частку кредитів, наданих відповідному відомству в загальній сумі наданих з Державного бюджету кредитів, %;
- 10) частку кредитів, повернутих відповідним відомством у загальній сумі повернутих до Державного бюджету кредитів, %.

Додатково у межах II частини роботи необхідно визначити:

- а) бюджетні програми, які реалізуються відповідним головним розпорядником бюджетних коштів у розрізі відповідальних виконавців;
- б) видатки на відповідне відомство у розрізі складових функціональної класифікації видатків.

Третя частина роботи "Аналіз міжбюджетних трансфертів"

виконується з використанням даних додатків 6 і 7 до Закону "Про Державний бюджет України". Студентам пропонується визначити такі показники відповідно до обраного ними варіанта (конкретна адміністративно-територіальна одиниця для аналізу обирається на підставі завдань 3.1 – 3.30):

- 1) величину базової (реверсної) дотації бюджету, тис. грн;
- 2) частку базової дотації відповідному місцевому бюджету в загальній сумі базової дотації, % (частку реверсної дотації з відповідного місцевого бюджету у загальній сумі реверсної дотації, %);
- 3) суму інших дотацій та додаткових дотацій з Державного бюджету для відповідного місцевого бюджету, тис. грн;
- 4) частку інших дотацій та додаткових дотацій з Державного бюджету для відповідного місцевого бюджету у загальній сумі інших дотацій та додаткових дотацій з державного бюджету, тис. грн;
- 5) загальну суму субвенцій із загального фонду Державного бюджету для відповідного місцевого бюджету, тис. грн;
- 6) частку субвенцій із загального фонду Державного бюджету для відповідного місцевого бюджету у загальній сумі субвенцій із загального фонду Державного бюджету, %;
- 7) загальну суму субвенцій зі спеціального фонду Державного бюджету для відповідного місцевого бюджету, тис. грн;
- 8) частку субвенцій зі спеціального фонду Державного бюджету для відповідного місцевого бюджету у загальній сумі субвенцій зі спеціального фонду Державного бюджету, %;
- 9) частку міжбюджетних трансфертів у доходах відповідного місцевого бюджету, %;
- 10) частку базової дотації у доходах відповідного місцевого бюджету, %;
- 11) частку реверсної дотації з відповідного місцевого бюджету в формуванні доходів Державного бюджету, %;

12) назвати 5 – 6 найбільш значущих трансфертів з Державного бюджету в дохідній частині місцевого бюджету та їх частку в загальній сумі трансфертів з Державного бюджету для відповідного місцевого бюджету.

Завдання

1.0. Рентна плата за спеціальне використання лісових ресурсів.

1.1. Ввізне мито.

1.2. Кошти, що перераховуються Національним банком України відповідно до Закону України "Про Національний банк України".

1.3. Рентна плата за спеціальне використання води.

1.4. Податок на додану вартість з ввезених на територію України товарів.

1.5. Рентна плата за користування радіочастотним ресурсом України.

1.6. Рентна плата за користування надрами для видобування природного газу.

1.7. Податок і збір на доходи фізичних осіб.

1.8. Виконавчий збір.

1.9. Збір під час набуття права власності на легкові автомобілі.

1.10. Кошти від продажу землі.

1.11. Кошти від реалізації скарбів, майна, одержаного державою в порядку спадкування чи дарування, безхазяйного майна, знахідок, а також валютних цінностей і грошових коштів, власники яких невідомі.

1.12. Плата за надання державних гарантій та кредитів (позик), залучених державою.

1.13. Екологічний податок.

1.14. Судовий збір і надходження від звернення застави у дохід держави.

1.15. Рентна плата за користування надрами для видобування нафти.

1.16. Податок на прибуток підприємств.

1.17. Надходження до Фонду соціального захисту інвалідів.

1.18. Податок на додану вартість з вироблених в Україні товарів (робіт, послуг).

1.19. Акцизний податок з вироблених в Україні підакцизних товарів (продукції).

1.20. Надходження до цільового фонду для забезпечення оборони та безпеки держави.

1.21. Рентна плата за транзитне транспортування трубопроводами аміаку територією України.

1.22. Кошти, отримані за вчинення консульських дій.

1.23. Рентна плата за користування надрами для видобування корисних копалин загальнодержавного значення.

1.24. Вивізні мито.

1.25. Надходження від реалізації матеріальних цінностей державного резерву.

1.26. Частина чистого прибутку (доходу) державних унітарних підприємств та їх об'єднань, що вилучається до бюджету, та дивіденди (дохід), нараховані на акції (частки) господарських товариств, у статутних капіталах яких є державна власність.

1.27. Акцизний податок з ввезених на митну територію України під-акцизних товарів (продукції).

1.28. Надходження від орендної плати за користування цілісним майновим комплексом та іншим державним майном.

1.29. Рентна плата за транспортування нафти та нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами територією України.

1.30. Єдиний збір, який справляється у пунктах пропуску через Державний кордон України.

2.0. Міністерство освіти і науки України.

2.1. Апарат Верховної Ради України.

2.2. Державне управління справами.

2.3. Міністерство внутрішніх справ України.

2.4. Міністерство інфраструктури України.

2.5. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України.

2.6. Міністерство закордонних справ України.

2.7. Міністерство культури України.

2.8. Міністерство оборони України.

2.9. Міністерство енергетики та вугільної промисловості України.

2.10. Міністерство охорони здоров'я України.

2.11. Міністерство молоді та спорту України.

2.12. Міністерство аграрної політики та продовольства України.

- 2.13. Міністерство екології та природних ресурсів України.
- 2.14. Державне агентство автомобільних доріг України.
- 2.15. Міністерство фінансів України.
- 2.16. Міністерство юстиції України.
- 2.17. Антимонопольний комітет України.
- 2.18. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг.
- 2.19. Державне космічне агентство України.
- 2.20. Рада національної безпеки і оборони України.
- 2.21. Рахункова палата.
- 2.22. Міністерство соціальної політики.
- 2.23. Служба безпеки України.
- 2.24. Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення.
- 2.25. Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку.
- 2.26. Державне бюро розслідувань.
- 2.27. Національна академія правових наук України.
- 2.28. Центральна виборча комісія.
- 2.29. Харківська обласна державна адміністрація.
- 2.30. Одеська обласна державна адміністрація.

- 3.0. Вінницька область.
- 3.1. Волинська область.
- 3.2. Дніпропетровська область.
- 3.3. Житомирська область.
- 3.4. Запорізька область.
- 3.5. Закарпатська область.
- 3.6. Київська область.
- 3.7. Івано-Франківська область.
- 3.8. Одеська область.
- 3.9. Кіровоградська область.
- 3.10. Полтавська область.
- 3.11. Миколаївська область.
- 3.12. м. Бориспіль.
- 3.13. Рівненська область.
- 3.14. м. Вінниця.
- 3.15. Сумська область.
- 3.16. м. Дніпро.

- 3.17. Тернопільська область.
- 3.18. м. Луцьк.
- 3.19. Харківська область.
- 3.20. м. Львів.
- 3.21. Херсонська область.
- 3.22. м. Обухів.
- 3.23. Хмельницька область.
- 3.24. м. Полтава.
- 3.25. Черкаська область.
- 3.26. м. Рівне.
- 3.27. Чернівецька область.
- 3.28. м. Славутич.
- 3.29. Чернігівська область.
- 3.30. м. Харків.

Звіт про виконання індивідуального навчально-дослідного завдання подається у вигляді скріпленого (зшитого) зошита (реферату) з титульною сторінкою стандартного зразка та внутрішнім наповненням із зазначенням усіх позицій змісту завдання (обсягом 10 – 12 аркушів). Робота подається викладачу, який читає лекційний курс з дисципліни.

Приклад виконання індивідуального навчально-дослідного завдання

1. Аналіз доходів

Динаміка надходжень до Державного бюджету рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів за 2016 – 2018 рр. подана у табл. 1.

Таблиця 1

Динаміка планових надходжень до Державного бюджету рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів

Показники	2016 р.	2017 р.	2018 р.
1	2	3	4
Вихідні дані: 13010000 Рентна плата спеціальне використання лісових ресурсів, тис. грн	270 500	315 000	365 100

Продовження табл. 1

1	2	3	4
у т.ч. зараховується: до загального фонду Державного бюджету, тис. грн	270 500	315 000	365 100
зараховується до спеціального фонду Державного бюджету, тис. грн	–	–	–
13000000 Рента плата та плата за використання інших природних ресурсів, тис. грн	46 528 950,2	49 591 292,4	46 528 950,2
10000000 Податкові надходження, тис. грн	759 897 906,7	630 095 747,1	759 897 906,7
Усього доходів (без урахування міжбюджетних трансфертів), тис. грн	912 472 866,5	767 343 735,1	912 472 866,5
Разом доходів, тис. грн	917 879 366,4	771 266 617,6	917 879 366,4
ВВП, млн грн	2 385 367*	2 982 920*	3 261 800**
Розрахункові показники:			
Сума рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів у загальній сумі рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів, %	0,58	0,64	0,78
Сума рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів у загальній сумі податкових надходжень бюджету, %	0,04	0,05	0,05
Сума рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів у загальній сумі доходів бюджету (без урахування між бюджетних трансфертів), %	0,03	0,04	0,04
Сума рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів у загальній сумі доходів бюджету, %	0,03	0,04	0,04
Сума рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів у ВВП, %	0,01	0,01	0,01
Ланцюговий темп зростання надходжень від рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів, %	100,0	116,5	115,9
Базисний темп зростання надходжень від рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів, %	100,0	116,5	135,0

1	2	3	4
Частка рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів, що зараховується до загального фонду Державного бюджету, %	100,0	100,0	100,0
Частка рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів, що зараховується до спеціального фонду Державного бюджету, %	0,0	0,0	0,0

* Фактичні дані.

** Прогнозні дані.

*Висновок. ...***2. Аналіз видатків і кредитування**

Планові показники видатків і кредитування з Державного бюджету щодо Міністерства освіти і науки України за 2018 р. подані у табл. 2.

Таблиця 2

**Аналіз планових показників видатків і кредитування
з Державного бюджету щодо Міністерства освіти і науки України
(Міністерство освіти і науки України – КВКВ 220)**

Показники	2018 р.
1	2
Вихідні дані:	
Сума видатків Державного бюджету на Міністерство освіти і науки України, тис. грн	31 787 239,7
Видатки загального фонду Міністерства освіти і науки України, тис. грн	22 111 549,1
Видатки спеціального фонду Міністерства освіти і науки України, тис. грн	9 675 690,6
Видатки споживання Міністерства освіти і науки України, тис. грн	28 605 249,2
Видатки розвитку Міністерства освіти і науки України, тис. грн	3 181 990,5
Видатки Державного бюджету України, тис. грн	991 699 998,4

1	2
ВВП, млн грн	3 261 800*
Кредитування з Державного бюджету Міністерства освіти і науки, тис. грн	36 850
у т.ч.: надання кредитів, тис. грн	38 850
повернення кредитів, тис. грн	-2 000
Кредитування з Державного бюджету – всього, тис. грн	6 828 748,0
у т.ч.: надання кредитів, тис. грн	14 161 520,3
повернення кредитів, тис. грн	-7 332 772,3
Розрахункові показники:	
Частка видатків Міністерства освіти і науки України у загальній сумі видатків Державного бюджету, %	3,21
Частка видатків загального фонду Міністерства освіти і науки України у загальній сумі його видатків, %	69,6
Частка видатків спеціального фонду Міністерства освіти і науки України у загальній сумі його видатків, %	30,4
Частка видатків споживання Міністерства освіти і науки України у загальній сумі його видатків, %	90,0
Частка видатків розвитку Міністерства освіти і науки України у загальній сумі його видатків, %	10,0
Частка видатків Міністерства освіти і науки України у ВВП, %	0,97
Частка кредитів, наданих Міністерству освіти і науки України у загальній сумі наданих з Державного бюджету кредитів, %	0,27
Частка кредитів, повернутих Міністерством освіти і науки України у загальній сумі повернутих до Державного бюджету кредитів, %	0,03

* Прогнозні дані.

Висновок. ...

Програми та заходи, заплановані для реалізації Міністерством освіти і науки України в 2018 р., за їх кількістю та обсягами фінансування у розрізі відповідальних виконавців у структурі головного розпорядника бюджетних коштів подані у табл. 3.

**Перелік програм, запланованих для реалізації
Міністерством освіти і науки України**

Відповідальний виконавець у структурі головного розпорядника коштів	Загальні видатки, тис. грн	Кількість бюджетних програм	Основні програми та їх частка в загальній сумі видатків відповідального виконавця	Частка відповідального виконавця у загальній сумі видатків головного розпорядника коштів, %
2201 Апарат Міністерства освіти і науки України	31 757 144	27	1) Підготовка кадрів ВНЗ III і IV рівнів акредитації та забезпечення діяльності їх баз практики 73,4 % 2) Виплата академічних стипендій студентам (курсантам) ВНЗ 10,0 % 3) Підготовка кадрів Київським національним університетом імені Т. Шевченка 4,2 %	99,91
2203 Державна служба якості освіти	30 095,7	1	Керівництво та управління у сфері забезпечення якості освіти 100 %	0,09
Міністерство освіти і науки – всього	31 787 239,7			

Висновок. ...

Планові видатки на Міністерство освіти і науки у розрізі складових функціональної класифікації видатків подані у табл. 4.

**Планові видатки на Міністерство освіти і науки
у розрізі складових функціональної класифікації видатків**

Коди функціональної класифікації	Сума, тис. грн	% до підсумку
0100 Загальнодержавні функції	97 733,2	0,31
0400 Економічна діяльність	420 156,9	1,32
0800 Духовний та фізичний розвиток	128 510,4	0,40
0900 Освіта	31 140 839,2	97,97
Разом	31 787 239,7	100,0

Висновок. ...

4. Аналіз міжбюджетних трансфертів

Показники міжбюджетних трансфертів, заплановані для бюджету Вінницької області, подані у табл. 5.

**Аналіз планових показників міжбюджетних трансфертів
бюджету Вінницької області**

Показники	2018 р.
1	2
Вихідні дані:	
Величина базової дотації з Державного бюджету для бюджету Вінницької області, тис. грн	27 458,8
Величина базової дотації з Державного бюджету для усіх місцевих бюджетів, тис. грн	8 182 660,7
Величина реверсної дотації Державному бюджету з бюджету Вінницької області, тис. грн	–
Величина реверсної дотації Державному бюджету з усіх місцевих бюджетів, тис. грн	5 406 499,9
Сума інших дотацій та додаткових дотацій з Державного бюджету для бюджету Вінницької області, тис. грн	718 641,6
Загальна сума інших дотацій та додаткових дотацій з Державного бюджету для усіх місцевих бюджетів, тис. грн	16 983 386,4

1	2
Загальна сума субвенцій із загального фонду Державного бюджету для бюджету Вінницької області, тис. грн	7 369 501,6
Загальна сума субвенцій із загального фонду Державного бюджету для усіх місцевих бюджетів, тис. грн	267 424 392,3
Загальна сума субвенцій зі спеціального фонду Державного бюджету для бюджету Вінницької області, тис. грн	732 887,9
Загальна сума субвенцій зі спеціального фонду Державного бюджету для усіх місцевих бюджетів, тис. грн	16 446 188,8
Загальна сума трансфертів з Державного бюджету у доходах бюджету Вінницької області, тис. грн	8 848 489,9
Доходи бюджету Вінницької області*, тис. грн	10 232 649,706
Розрахункові показники:	
Частка базової дотації бюджету Вінницької області у загальній сумі базової дотації, %	0,34
Частка реверсної дотації з бюджету Вінницької області у загальній сумі реверсної дотації, %	–
Частка інших дотацій та додаткових дотацій з Державного бюджету для бюджету Вінницької області у загальній сумі інших дотацій та додаткових дотацій з Державного бюджету, %	4,23
Частка субвенцій з загального фонду Державного бюджету для бюджету Вінницької області у загальній сумі субвенцій з загального фонду Державного бюджету, %	2,76
Частка субвенцій зі спеціального фонду Державного бюджету для бюджету Вінницької області у загальній сумі субвенцій зі спеціального фонду Державного бюджету, %	4,46
Частка міжбюджетних трансфертів з Державного бюджету у доходах бюджету Вінницької області, %	86,47
Частка базової дотації у доходах бюджету Вінницької області, %	0,27
Частка реверсної дотації з бюджету Вінницької області у формуванні доходів Державного бюджету, %	–
Найбільш значущі трансферти з Державного бюджету, % до загальної величини трансфертів бюджету Вінницької області:	
а) субвенція на надання пільг та житлових субсидій населенню	37,4
б) субвенція на виплату допомоги сім'ям з дітьми, малозабезпеченим сім'ям	27,2
в) медична субвенція	12,0
г) додаткова дотація на здійснення переданих з Державного бюджету видатків з утримання закладів освіти та охорони здоров'я	8,1

1	2
д) субвенція на фінансове забезпечення будівництва, ремонт автомобільних доріг загального користування	7,0
е) освітня субвенція	4,5
є) базова дотація	0,3

* Відповідно до Рішення Вінницької обласної ради № 509 від 20.12.2017 р. "Про обласний бюджет на 2018 р."

Висновок. ...

Індивідуальне навчально-дослідне завдання 2 Формування та виконання місцевих бюджетів

Індивідуальне навчально-дослідне завдання виконується студентськими колективами за індивідуальними варіантами. Результати дослідження подаються у формі таблиць, рисунків, тексту та доповнюються необхідними висновками та коментарями.

Робота включає п'ять складових:

- I. Установлення переліку місцевих бюджетів, що утворюються на території області;
- II. Визначення складових зведеного бюджету області;
- III. Розмежування видатків між бюджетами;
- IV. Обчислення показників дефіциту (профіциту) місцевих бюджетів області;
- V. Аналіз дохідної та видаткової частин окремих бюджетів області.

Перша частина роботи "Встановлення переліку місцевих бюджетів, що утворюються на території області". Виконання завдання передбачає ознайомлення студентів з адміністративно-територіальним поділом України та визначенням складу та кількості бюджетів, що формуються на території відповідної області.

За результатами виконання завдання студенти мають назвати кількість адміністративно-територіальних одиниць відповідної області (районів, міст обласного значення, районів у містах, міст районного значення, сіл і селищ) і створених рад (районних, міських, районних у містах, селищних, сільських, рад об'єднаних територіальних громад).

Для виконання роботи слід використовувати інформацію за посиланнями:

<http://static.rada.gov.ua/zakon/new/NEWSAIT/ADM/zmist.html>;

http://uk.wikipedia.org/wiki/Адміністративний_устрій_України.

Виконуючи завдання варто враховувати такі моменти:

1) формування бюджетів в Україні може відбуватися:

а) у межах одного населеного пункту (наприклад, Бахмацькій міській раді Бахмацького району Чернігівської області підпорядкований один населений пункт – м. Бахмач);

б) у межах кількох населених пунктів одного району (наприклад, Степовохутірській сільській раді Носівського району Чернігівської області підпорядковано чотири населених пункти: с. Степові Хутори, с. Відрадне, с. Карабинівка та с. Платонівка);

в) у межах кількох населених пунктів різних районів області (наприклад, Холминській селищній раді територіальної громади підпорядковано 13 населених пунктів у Корюківському районі Чернігівської області: смт Холми, с. Бобрик, с. Борок, с. Дачне, с-ще Довжик, с. Жукля, с. Камка, с. Козилівка, с. Кучугури, с. Олешня, с. Тихонівське, с. Уріччя, с. Ченчики та два населених пункти у Семенівському районі Чернігівської області: с. Березова Роща та с. Радомка);

2) адміністративний поділ міст на райони не означає автоматичного формування відповідних районних у містах бюджетів.

У кожній академічній групі формується шість студентських колективів, які спільно виконують завдання на прикладі однієї із запропонованих їм областей України (табл. 6).

Таблиця 6

Варіанти завдання для студентів

Група студентів	Області
1	2
Студенти першої академічної групи	Вінницька область
	Волинська область
	Дніпропетровська область
	Житомирська область
	Черкаська область
	Чернівецька область

1	2
Студенти другої академічної групи	Закарпатська область
	Запорізька область
	Івано-Франківська область
	Київська область
	Кіровоградська область
Студенти третьої академічної групи	Львівська область
	Миколаївська область
	Одеська область
	Полтавська область
	Чернігівська область
Студенти четвертої академічної групи	Рівненська область
	Сумська область
	Тернопільська область
	Херсонська область
	Хмельницька область

Друга частина роботи "Визначення складових зведеного бюджету області". Виконання завдання передбачає опанування студентами сутності категорії "зведений бюджет".

Для виконання завдання студентам потрібно скористатися офіційною інформацією органів державної влади і управління за посиланням: <http://static.rada.gov.ua/zakon/new/NEWSAIT/ADM/zmist.html> – і схематизувати зведений бюджет відповідної області на рисунку. Склад зведених бюджетів районів області потрібно надати в узагальненому вигляді; деталізацію варто здійснити лише за одним із районів області.

Виконуючи завдання, варто пам'ятати, що, якщо місту або району в місті адміністративно підпорядковані інші міста, селища чи села, зведений бюджет міста або району в місті включає показники бюджетів цих міст, селищ і сіл.

У кожній академічній групі формується шість студентських колективів, які спільно виконують дане завдання на прикладі однієї із запропонованих їм областей України відповідно до варіантів завдань у табл. 6.

Третя частина роботи "Розмежування видатків між бюджетами". Виконання завдання передбачає ознайомлення студентів з порядком та особливостями розмежування видатків між Державним і місцевими

бюджетами різних рівнів. Для кращого засвоєння теоретичних знань студентам треба за кожним із запропонованих напрямів видатків назвати по чотири бюджетні установи у відповідній області, що фінансуються з бюджетів різних рівнів.

Напрями видатків:

- 1) видатки на освіту;
- 2) видатки на охорону здоров'я;
- 3) видатки на культуру та мистецтво;

У виконанні завдання слід керуватися ст. 87 – 91 Бюджетного кодексу України й обов'язково уточнювати джерела фінансування на сайтах відповідних установ і рад.

У кожній академічній групі формується шість студентських колективів, які спільно виконують завдання на прикладі однієї із запропонованих їм областей України відповідно до варіантів завдань у табл. 6.

Четверта частина роботи "Обчислення показників дефіциту (профіциту) місцевих бюджетів області". Виконання завдання передбачає ознайомлення студентів з порядком обчислення показників профіциту (дефіциту) бюджету, опанування особливостей затвердження місцевих бюджетів з дефіцитом (профіцитом). Для кращого засвоєння теоретичних знань студентам пропонується розглянути затверджені у рішеннях про місцеві бюджети планові показники бюджетного дефіциту (профіциту), перевірити правильність їх розрахунку (їхній зв'язок з показниками доходів, видатків та операцій кредитування бюджету, визначений п. 21 та 44 ст. 2 Бюджетного кодексу України) й обґрунтувати правомірність прийняття бюджетів із дефіцитом чи профіцитом, виходячи з вимог ст. 14 – 16, 72 – 74 Бюджетного кодексу України. Додатково слід розглянути джерела фінансування бюджетного дефіциту (напрями спрямування надлишку бюджетних коштів). Окремо слід установити обґрунтованість затвердження величини оборотного залишку бюджетних коштів згідно з вимогами ст. 14 Бюджетного кодексу України.

У кожній академічній групі формується шість студентських колективів, які спільно виконують завдання на прикладі однієї із запропонованих їм областей України відповідно до варіантів завдань у табл. 6. Кожний із колективів обирає для дослідження чотири бюджети:

- 1) бюджет області;
- 2) бюджет району області;

- 3) бюджет міста обласного значення (або бюджет об'єднаної територіальної громади);
- 4) бюджет міста районного значення (села, селища).

П'ята частина роботи "Аналіз дохідної та видаткової частин окремих бюджетів області". Виконання завдання полягає в ознайомленні та проведенні детального аналізу планових і фактичних показників дохідної та видаткової частин, повернення та надання кредитів, міжбюджетних взаємовідносин місцевих бюджетів.

У кожній академічній групі формується шість студентських колективів, які спільно виконують завдання на прикладі однієї із запропонованих їм областей України відповідно до варіантів завдань у табл. 6. Кожний із колективів обирає для дослідження чотири бюджети:

- 1) бюджет області;
- 2) бюджет району області;
- 3) бюджет міста обласного значення (або бюджет об'єднаної територіальної громади);
- 4) бюджет міста районного значення (села, селища).

За результатами виконання п'ятої частини роботи необхідно:

1) визначити склад і структуру доходів відповідного бюджету, співвідношення між показниками загального та спеціального фондів, визначити рівень виконання плану щодо доходів. Інформацію навести у табличному вигляді та на рисунках. Додатково потрібно обґрунтувати склад доходів бюджету, затверджений відповідною радою, їхнє включення до загального (спеціального) фондів;

2) визначити склад і структуру видатків відповідного бюджету, співвідношення між показниками загального та спеціального фондів; визначити рівень виконання плану за видатками. Інформацію навести у табличному вигляді та на рисунках. Додатково потрібно обґрунтувати склад видатків бюджету, затверджений відповідною радою, їхнє включення до загального (спеціального) фондів;

3) визначити наявність операцій з надання та повернення кредитів до бюджету; співвідношення між показниками загального та спеціального фондів; визначити сальдо за операціями кредитування; розрахувати рівень виконання плану щодо операцій кредитування;

4) визначити наявність міжбюджетних відносин, обсяги та структуру міжбюджетних трансфертів; визначити рівень виконання плану з трансфертних операцій. Обґрунтувати наявні міжбюджетні відносини,

визначити рівень фінансової залежності відповідного бюджету від вищих органів влади.

У виконанні завдання доцільно подавати інформацію за формами таблиць з розділів 5 – 7 підручника.

Кожна частина індивідуального навчально-дослідного завдання має супроводжуватись обґрунтованим аналізом і висновками. Загальний висновок не передбачений.

Приклади виконання завдань

Приклад виконання **першої частини** індивідуального науково-дослідного завдання "Встановлення переліку місцевих бюджетів, що утворюються на території **Чернігівської області**".

Кількість бюджетів, утворених на території Чернігівської області, подано у табл. 7.

Таблиця 7

Інформація про кількість бюджетів, сформованих на території Чернігівської області

Бюджет	Кількість бюджетів – усього	З них бюджетів об'єднаних територіальних громад
Обласний	1	–
Районний у області	22	–
Міський	16	10
в т.ч.: міст обласного значення	4	–
міст районного значення	12	10
Селищний	26	17
Сільський	270	9
Районний у місті	2	–
Усього бюджетів	337	36

Деталізація наданої у табл. 7 інформації.

Обласний бюджет Чернігівської області – 1.

Районні бюджети Чернігівської області – 22 (за кількістю районів області):

Бюджет Бахмацького району;

Бюджет Бобровицького району;

Бюджет Борзнянського району;
Бюджет Варвинського району;
Бюджет Городнянського району;
Бюджет Ічнянського району;
Бюджет Козелецького району;
Бюджет Коропського району;
Бюджет Корюківського району;
Бюджет Куликівського району;
Бюджет Менського району;
Бюджет Ніжинського району;
Бюджет Новгород-Сіверського району;
Бюджет Носівського району;
Бюджет Прилуцького району;
Бюджет Ріпкинського району;
Бюджет Семенівського району;
Бюджет Сновського району;
Бюджет Сосницького району;
Бюджет Срібнянського району;
Бюджет Талалаївського району;
Бюджет Чернігівського району.

Міські (міст обласного значення) бюджети – 4 (за кількістю міст обласного значення):

Бюджет м. Ніжин;
Бюджет м. Новгород-Сіверський;
Бюджет м. Прилуки;
Бюджет м. Чернігів.

Міські (міст районного значення) бюджети – 12 (за кількістю міст районного значення):

Бюджет м. Батурин (Бахмацький район);
Бюджет м. Бахмач (Бахмацький район);
Бюджет м. Бобровиця (Бобровицький район);
Бюджет м. Борзна (Борзнянський район);
Бюджет м. Варва (Варвинський район);
Бюджет м. Городня (Городнянський район);
Бюджет м. Ічня (Ічнянський район);
Бюджет м. Корюківка (Корюківський район);
Бюджет м. Мена (Менський район);

Бюджет м. Носівка (Носівський район);
Бюджет м. Остер (Козелецький район);
Бюджет м. Семенівка (Семенівський район);
Бюджет м. Сновськ (Сновський район).

Селищні бюджети – всього у Чернігівській області – 26.

Назвемо селищні бюджети, що формуються в одному з районів області. Для прикладу візьмемо **Чернігівський район**: формується три селищних бюджети:

1) бюджет Седнівської селищної ради (населені пункти смт Седнів, сел. Нове);

2) бюджет Гончарівської селищної ради територіальної громади (смт Гончарівське, с. Жеведь, с. Козероги, с. Смолин);

3) бюджет Михайло-Коцюбинської селищної ради територіальної громади (смт Михайло-Коцюбинське, с. Андріївка, с. Антоновичі, с. Бірки, с. Ведильці, с. Гірманка, с. Жукотки, с. Зайці, с. Кархівка, с. Кругле, с. Левковичі, с. Левоньки, с. Ленків Круг, с. Льгів, с. Льгівка, с. Малійки, с. Москалі, с. Пльохів, с. Скугарі, с. Шибишинівка).

Слід також зазначити, що на території суміжних Чернігівського та Куликівського районів Чернігівської області формується бюджет Олишівської селищної ради територіальної громади (смт Олишівка, с. Коростень, с. Смоленка).

Сільські бюджети – всього у Чернігівській області – 270.

Назвемо сільські бюджети, що формуються в одному з районів області. Для прикладу візьмемо **Бобровицький район**: формується три сільських бюджети:

1) бюджет Вороньківської сільської ради (с. Вороньки);

2) бюджет Соколівської сільської ради (с. Соколівка, с. Бірки, с. Красне, с. Мочалище, с. Новоселиця, с. Рокитне);

3) бюджет Новобасанської сільської ради територіальної громади (с. Нова Басань, с. Білоцерківці, с. Веприк, с. Новий Биків, с. Старий Биків, с-ще Чистопілля).

Районні у містах бюджети – всього у Чернігівській області – 2:

1) бюджет Деснянської районної у м. Чернігові ради;

2) бюджет Новозаводської районної у м. Чернігові ради.

Приклад виконання **другої частини** індивідуального науково-дослідного завдання "Визначення складових зведеного бюджету **Чернігівської області**" поданий на рис. 1.

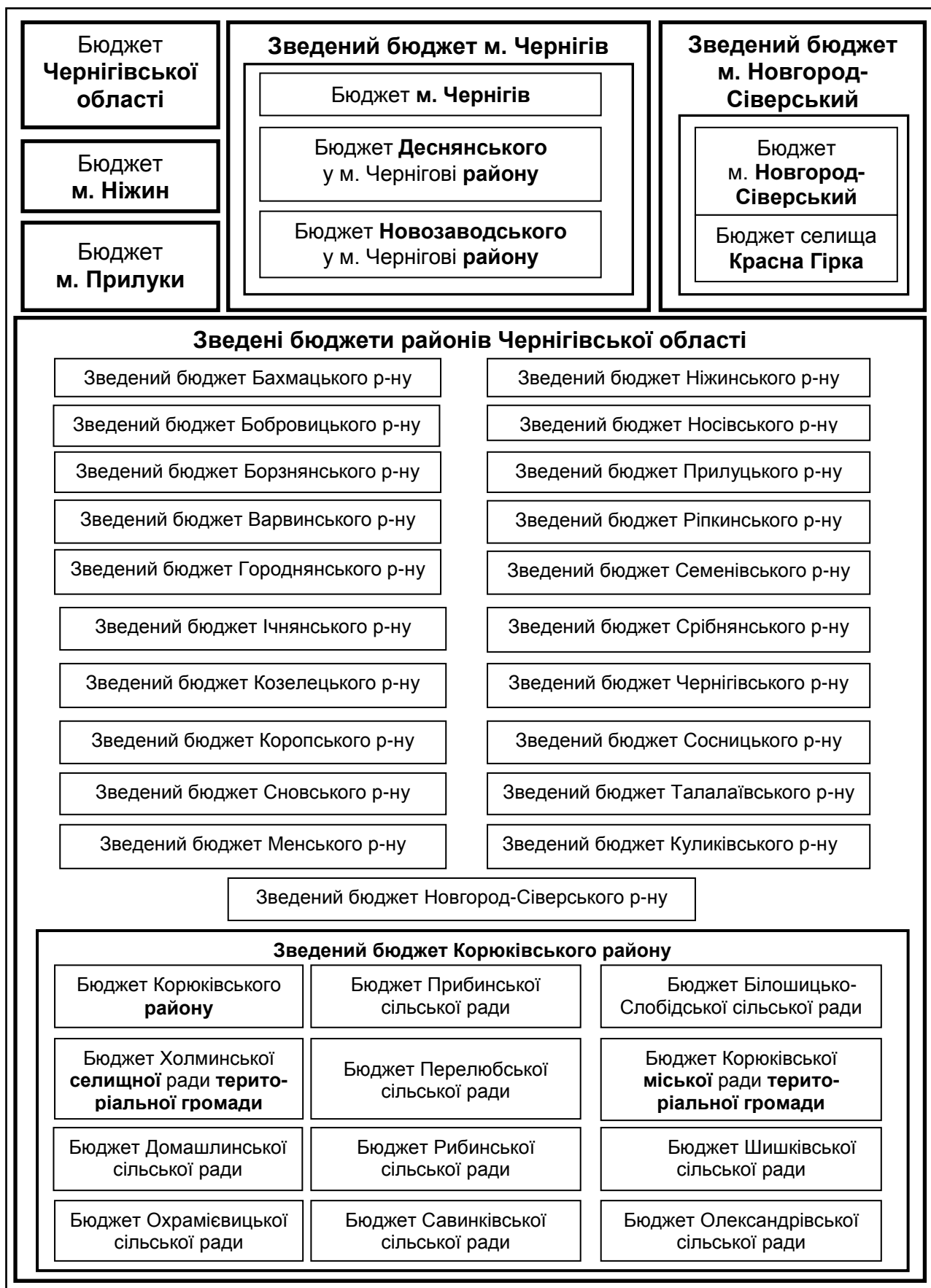

Рис. 1. Зведений бюджет Чернігівської області

Приклад виконання **третьої частини** індивідуального науково-дослідного завдання "Розмежування видатків між бюджетами на прикладі **Чернігівської області**".

Джерела фінансування окремих бюджетних установ Чернігівської області подано у табл. 8.

Таблиця 8

Бюджетне фінансування видатків на окремі бюджетні установи по Чернігівській області

Бюджетні установи	Види бюджету	Стаття Бюджетного кодексу
1	2	3
Видатки на освіту		
Чернігівський національний технологічний університет	Державний	пп. "в" п. 7 част. 1 ст. 87
Сосницький сільськогосподарський технікум бухгалтерського обліку	Обласний (Чернігівської обласної ради)	...
Борзнянська загальноосвітня школа I – III ступенів ім. Х. Алчевської (м. Борзна Борзнянського р-ну Чернігівської області)	Районний (Борзнянської районної ради)	...
Ніжинська загальноосвітня школа I – III ступенів № 17 (м. Ніжин Чернігівської області)	Міський (Ніжинської міської ради)	...
Деснянський дошкільний навчальний заклад комбінованого типу (сmt Десна Козелецького району Чернігівської області)	Об'єднаної територіальної громади (Деснянської селищної ради територіальної громади)	...
Стрільницький дошкільний навчальний заклад "Чебурашка" (с. Стрільники Бахмацького р-ну Чернігівської області)	Сільський (Стрільницької сільської ради)	...
Видатки на охорону здоров'я		
Державна установа "Чернігівський обласний лабораторний центр"	Державний	...

1	2	3
КЛПЗ "Чернігівська обласна стоматологічна поліклініка"	Обласний (Чернігівської обласної ради)	...
Міський пологовий будинок (м. Прилуки Чернігівської області)	Міський (Прилуцької міської ради))	...
Бахмацька центральна районна лікарня	Районний (Бахмацької районної ради)	...
Видатки на культуру та мистецтво		
Державний архів Чернігівської області	Державний	...
Чернігівський обласний академічний укра- їнський музично-драматичний театр ім. Т. Г. Шевченка	Обласний (Чернігівської обласної ради)	...
Новгород-Сіверська міська бібліотека	Міський (м. Новгород- Сіверський Чернігівської області)	...
Ніжинський районний будинок культури (с. Талалаївка Ніжинського району Чернігівської області)	Районний (Ніжинський р-н)	...
Остерська дитяча музична школа (м. Остер Козелецького р-ну Чернігівської області)	Об'єднаної територі- альної громади (Остерської міської територіальної громади)	...

Приклад виконання **четвертої частини** індивідуального науково-дослідного завдання "Обчислення показників дефіциту (профіциту) місцевих бюджетів на прикладі **бюджету Куликівської селищної ради** (Куликівський район Чернігівської області)".

Джерелом інформації для виконання завдання виступили: Рішення Куликівської селищної ради Куликівського району Чернігівської області № 30 від 20.12.2017 р. "Про селищний бюджет на 2018 рік"; додатки 1 і 3 до Рішення про місцевий бюджет.

Показники дефіциту (профіциту) бюджету Куликівської селищної ради подано у табл. 9.

**Обчислення показників дефіциту (профіциту) бюджету
Куликівської селищної ради, грн**

Показники	Загальний фонд	Спеціальний фонд	У тому числі бюджет розвитку	Разом
Доходи	94 096 300,00	1 950 100,00	0,00	96 046 400,00
Видатки	90 097 100,00	5 949 300,00	3 999 200,00	96 046 400,00
Надання кредитів	–	–	–	–
Повернення кредитів	–	–	–	–
Дефіцит (профіцит)	3 999 200,00	-3 999 200,00	-3 999 200,00	0,00

Слід зазначити, що обчислені показники профіциту за загальним фондом бюджету та дефіциту за спеціальним фондом бюджету відповідають затвердженим показникам дефіциту (профіциту), визначеним у текстовій частині Рішення про бюджет Куликівської селищної ради, та показникам фінансування, відображеним у додатку 2 до Рішення про бюджет Куликівської селищної ради, що підтверджує правильність їх розрахунку.

Затвердження бюджету Куликівської селищної ради з дефіцитом за спеціальним фондом (на суму 3 999,2 тис. грн) і профіцитом за загальним фондом (3 999,2 тис. грн) відповідає вимогам ст. 72 Бюджетного кодексу України: джерелом фінансування дефіциту спеціального фонду є сформований профіцит за загальним фондом. У цілому бюджет є збалансованим.

Оборотний залишок бюджетних коштів затверджено п. 3 Рішення про бюджет Куликівської селищної ради в сумі 10 000 грн, що становить 0,01 % планових видатків загального фонду місцевого бюджету. Відповідно, розмір цього показника відповідає законодавчо встановленим вимогам (не більше 2 % планових видатків загального фонду бюджету).

Використана та рекомендована література

1. Базилевич В. Д. Державні фінанси : навч. посіб. / В. Д. Базилевич, Л. О. Баластрик ; за заг. ред. В. Д. Базилевича – Київ : Атіка, 2004. – 368 с.
2. Богдан Т. П. Фіскальні правила як важлива складова прогресивних фіскальних інститутів / Т. П. Богдан // Фінанси України. – 2016. – № 4. – С. 7–26.
3. Бюджетна система : підручник / за ред. С. І. Юрія, В. Г. Дем'янишина, О. П. Кириленко. – Тернопіль : ТНЕУ, 2013. – 624 с.
4. Бюджетний менеджмент : підручник / В. Федосов, В. Опарін, Л. Сафонова та ін. ; за заг. ред. В. Федосова. – Київ : КНЕУ, 2004. – 864 с.
5. Мярковський А. І. Стратегічні напрями розвитку системи управління державними фінансами / А. І. Мярковський // Фінанси України. – 2013. – № 8. – С. 7–18.
6. Науково-практичний коментар до Бюджетного кодексу України / кол. авторів [заг. редакція, передмова Ф. О. Ярошенка]. – Київ : Зовнішня торгівля ; УДУФМТ, 2010. – 592 с.
7. Пасічник Ю. В. Бюджетна система України та зарубіжних країн : навч. посіб. / Ю. В. Пасічник. – Київ : Знання-Прес, 2006. – 607 с.
8. Романенко О. Р. Фінанси : підручник / О. Р. Романенко. – Київ : Центр навчальної літератури, 2004. – 312 с.
9. Управління державним бюджетом України : підручник / кол. авторів [за заг. ред. М. Я. Азарова]. – Київ : Міністерство фінансів України, 2010. – 816 с.
10. Федосов В. М. Бюджетна система : підручник / В. М. Федосов. – Київ : Знання-Прес, 2012. – 871 с.
11. Юшко С. В. До питання оцінювання рівня боргової безпеки України / С. В. Юшко, О. А. Прошутя // Мат-ли IV Всеукр. наук.-практ. конф. "Сучасні проблеми фінансового моніторингу". – Харків : ХНЕУ імені С. Кузнеця, 2015. – С. 178–180.
12. Юшко С. В. Доходи бюджету: оцінка стану та перспектив формування : монографія / С. В. Юшко. – Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2017. – 190 с.
13. Юшко С. В. Організація міжбюджетних відносин в Україні: стан, проблеми і перспективи / С. В. Юшко // Фінанси України. – 2009. – № 1. – С. 86–97.

14. Юшко С. В. Роль місцевих податків і зборів у формуванні доходів бюджетів місцевого самоврядування / С. В. Юшко // Фінанси України. – 2018. – № 1. – С. 72–87.

15. Бюджетний кодекс України : Закон України № 2456-VI від 08.07.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.

16. Висновки про виконання Закону України "Про Державний бюджет України на 2016 рік", підготовлені Департаментом з питань бюджетної політики і затверджені рішенням Рахункової палати [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/document/16753245/Bul_vyk_DBU_2016.pdf?subportal=main.

17. Висновки щодо виконання Державного бюджету України за 2009 рік : підготовлено Рахунковою палатою України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/16728123>.

18. Воєнна доктрина України : Указ Президента України від 24.09.2015 р. № 555/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/555/2015/print1517307405242048>.

19. Господарський кодекс України : Закон України № 436-IV від 16.01.2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.

20. Дані офіційного веб-сайта Державної казначейської служби України. – Режим доступу : <http://treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=146477>.

21. Дані офіційного веб-сайта Державної служби статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

22. Дані офіційного веб-сайта Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. – Режим доступу : <http://www.me.gov.ua>.

23. Дані офіційного веб-сайта Міністерства фінансів України. – Режим доступу : http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/archive/main?cat_id=325755.

24. Дані офіційного веб-сайта Світового банку. – Режим доступу : <http://www.worldbank.org/country/ukraine>.

25. Дані офіційного веб-сайта Статистичної служби Європейського Союзу. – Режим доступу : <http://ec.europa.eu/eurostat>.

26. Дані офіційного веб-сайта Чугуївської міської ради. – Режим доступу : <http://chuguev-rada.gov.ua>.

27. Декларація про державний суверенітет України від 16.07.1990 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/55-12>.

28. Деякі питання державного фонду регіонального розвитку : Постанова Кабінету Міністрів України від 18.03.2015 р. № 196 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/196-2015-%D0%BF>.

29. Деякі питання надання та використання субвенції з Державного бюджету місцевим бюджетам на придбання витратних матеріалів для закладів охорони здоров'я та лікарських засобів для інгаляційної анестезії : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.03.2011 р. № 371 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/371-2011-п>.

30. Деякі питання стабілізаційної дотації з державного бюджету місцевим бюджетам : Постанова Кабінету Міністрів України від 16.09.2015 р. № 727 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/727-2015-%D0%BF/print>.

31. Деякі питання управління державними інвестиціями : Постанова Кабінету Міністрів України від від 22.07.2015 р. № 571 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/571-2015-%D0%BF/print>.

32. Зведений баланс фінансових ресурсів України : додаток до Проекту Закону про Державний бюджет України на 2017 рік № 5000 від 15.09.2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60032.

33. Зведений баланс фінансових ресурсів України : додаток до Проекту Закону про Державний бюджет України на 2018 рік № 7000 від 15.09.2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62551

34. Інструкція про порядок видачі документів, що засвідчують тимчасову непрацездатність громадян : Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 13.11.2001 р. № 455 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1005-01>.

35. Конституція України : Закон України № 254к/96-ВР від 28.06.1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

36. Методика обчислення сукупного доходу сім'ї для всіх видів соціальної допомоги : Наказ Мінпраці та соцполітики, Мінекономіки та з питань європейської інтеграції, Мінфіну, Держкомстату, Держкомітету молодіжної політики, спорту і туризму України від 15.11.2001 р. № 486/202/524/455/3370 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0112-02>.

37. Методика розрахунку орендної плати за державне майно та пропорції її розподілу : Постанова Кабінету Міністрів України від 04.10.1995 р. № 786 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/786-95-п>.

38. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України : Наказ Міністерства економіки України від 02.03.2007 р. № 60 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1022.4251.0>.

39. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України : Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 р. № 1277 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=cf1a6236-2e54-49b5-9d46-894a4bcdf481>.

40. Методологічні вказівки щодо складання балансу фінансових ресурсів : Наказ Міністерства економіки, Міністерства фінансів, Міністерства статистики від 18.04.1996 р. № 49/76/117 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0220-96>.

41. Основи законодавства України про культуру : Закон України № 17-XII від 14.02.1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2117-12>.

42. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України № 2801-XII від 19.11.1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>.

43. Податковий кодекс України : Закон України № 2755-VI від 02.12.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

44. Порядок використання коштів, передбачених у Державному бюджеті для виконання заходів із соціального захисту дітей, сімей, жінок та інших найбільш вразливих категорій населення : Постанова Кабінету Міністрів України від 12.04.2017 р. № 256 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/256-2017-%D0%BF>.

45. Порядок використання коштів, передбачених у Державному бюджеті для виплати матеріальної допомоги військовослужбовцям, звільненим

з військової строкової служби : Постанова Кабінету Міністрів України від 8.04.2015 р. № 185 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/185-2015-%D0%BF>.

46. Порядок використання коштів, передбачених у Державному бюджеті для здійснення гірничорятувальних заходів на вугледобувних підприємствах : Постанова Кабінету Міністрів України від 23.02.2011 р. № 154 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/154-2011-%D0%BF>.

47. Порядок використання коштів, передбачених у Державному бюджеті для здійснення заходів із забезпечення вітчизняного виробництва вугільної продукції та подальшого реформування державного сектора вугільної промисловості : Постанова Кабінету Міністрів України від 7.02.2018 р. № 63 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/en/63-2018-%D0%BF>.

48. Порядок використання коштів, передбачених у Державному бюджеті для здійснення заходів щодо розвитку галузі енергетики : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.12.2016 р. № 1064 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1064-2016-%D0%BF>.

49. Порядок використання коштів, передбачених у Державному бюджеті для ліквідації збиткових вугледобувних та вуглепереробних підприємств : Постанова Кабінету Міністрів України від 21.02.2018 р. № 93 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/93-2018-%D0%BF>.

50. Порядок використання коштів, передбачених у Державному бюджеті для підтримки будівництва вугле- та торфодобувних підприємств, технічного переоснащення зазначених підприємств : Постанова Кабінету Міністрів України від 8.10.2012 р. № 988 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/988-2012-%D0%BF>.

51. Порядок використання коштів, передбачених у Державному бюджеті для підтримки галузі тваринництва : Постанова Кабінету Міністрів України від 7.02.2018 р. № 107 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/107-2018-%D0%BF/para143#n143>.

52. Порядок використання коштів, передбачених у Державному бюджеті для розвитку виноградарства, садівництва і хмелярства : Постанова

ва Кабінету Міністрів України від 15.07.2005 р. № 587 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 2.04.2012 р. № 285) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/587-2005-%D0%BF>.

53. Порядок використання коштів, передбачених у Державному бюджеті для фінансової підтримки заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів : Постанова Кабінету Міністрів України від 29.04.2015 р. № 300 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/300-2015-%D0%BF/paran13#n13>.

54. Порядок використання коштів, передбачених у Державному бюджеті для фінансової підтримки сільськогосподарських товаровиробників : Постанова Кабінету Міністрів України від 8.02.2017 р. № 77 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/77-2017-%D0%BF>.

55. Порядок використання коштів, передбачених у Державному бюджеті для фінансування заходів з ведення лісового і мисливського господарства, охорони і захисту лісів у лісовому фонді, створення захисних лісових насаджень та полезахисних лісових смуг : Постанова Кабінету Міністрів України від 20.12.2017 р. № 1016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1016-2017-%D0%BF>.

56. Порядок використання коштів, передбачених у Державному бюджеті для часткового покриття витрат вугледобувних підприємств, що включаються до собівартості готової товарної вугільної продукції : Постанова Кабінету Міністрів України від 21.02.2017 р. № 92 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/92-2017-%D0%BF>.

57. Порядок використання коштів, передбачених у Державному бюджеті для часткової компенсації вартості сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва : Постанова Кабінету Міністрів України від 1.03.2017 р. № 130 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/130-2017-%D0%BF>.

58. Порядок відображення операцій, пов'язаних з державним та гарантованим державою боргом, при плануванні та виконанні державного бюджету : Наказ Міністерства фінансів України від 28.01.2004 р. № 42 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0228-04>.

59. Порядок казначейського обслуговування доходів та інших надходжень Державного бюджету : Наказ Міністерства фінансів України від 29.01.2013 р. № 43 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0291-3/print1443284177666658>.

60. Порядок надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг : Постанова Кабінету Міністрів України від 1.10.2014 р. № 505 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/505-2014-%D0%BF>.

61. Порядок отримання та погашення позик на покриття тимчасових касових розривів, що виникають за загальним фондом та бюджетом розвитку місцевого бюджету, у фінансових установах : Наказ Міністерства фінансів України від 09.08.2002 р. № 627 (у редакції наказу Міністерства фінансів України від 03.12.2010 № 1511) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0710-02>.

62. Порядок покриття тимчасових касових розривів місцевих бюджетів : Постанова Кабінету Міністрів України від 29.12.2010 р. № 1204 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1204-2010-%D0%BF>.

63. Порядок призначення і виплати державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, грошового забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам за надання соціальних послуг у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях за принципом "гроші ходять за дитиною" : Постанова Кабінету Міністрів України від 31.01.2007 р. № 81 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/81-2007-%D0%BF>.

64. Порядок розподілу бюджетної дотації для розвитку сільськогосподарських товаровиробників та стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції у 2017 р. : Постанова Кабінету Міністрів України від 8.02.2017 р. № 83 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/83-2017-%D0%BF/para8#n8>.

65. Порядок складання, розгляду, затвердження та основні вимоги до виконання кошторисів бюджетних установ : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2002 р. № 228 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/228-2002-п/print1465810930134527>.

66. Порядок та умови надання медичної субвенції з Державного бюджету місцевим бюджетам : Постанова Кабінету Міністрів України від 23.01.2015 р. № 11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/11-2015-p>.

67. Порядок та умови надання освітньої субвенції з Державного бюджету місцевим бюджетам : Постанова Кабінету Міністрів України від 14.01.2015 р. № 6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/6-2015-p>.

68. Порядок та умови надання субвенції з Державного бюджету місцевим бюджетам на надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами : Постанова Кабінету Міністрів України від 14.02.2017 р. № 88 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/88-2017-%D0%BF>.

69. Порядок та умови надання субвенції з Державного бюджету місцевим бюджетам на придбання ангиографічного обладнання : Постанова Кабінету Міністрів України від 21.02.2017 р. № 185 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/en/185-2017-%D0%BF>.

70. Порядок та умови надання у 2017 р. субвенції з Державного бюджету місцевим бюджетам на погашення різниці між фактичною вартістю теплової енергії, послуг з централізованого опалення, постачання гарячої води, централізованого водопостачання та водовідведення, постачання холодної води та водовідведення (з використанням внутрішньобудинкових систем), що вироблялися, транспортувалися та постачалися населенню та/або іншим підприємствам тепlopостачання, централізованого питного водопостачання та водовідведення, які надають населенню такі послуги, та тарифами, що затверджувалися та/або погоджувалися органами державної влади чи місцевого самоврядування : Постанова Кабінету Міністрів України від 18.05.2017 р. № 332 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/332-2017-%D0%BF>.

71. Про бюджетну класифікацію : Наказ Міністерства фінансів України від 14.01.2011 р. № 11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/rada/show/v0011201-11>.

72. Про виконавче провадження : Закон України 1404-VIII від 02.06.2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1404-19>.

73. Про випуски облігацій внутрішніх державних позик : Постанова Кабінету Міністрів України від 31.01.2001 р. № 80 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/80-2001-п>.

74. Про встановлення державних соціальних стандартів у сфері житлово-комунального обслуговування : Постанова Кабінету Міністрів України від 6.08.2014 р. № 409 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/409-2014-%D0%BF>.

75. Про Державний бюджет України на 2003 рік : Закон України № 380-IV від 26.12.2002 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/380-15>.

76. Про Державний бюджет України на 2018 рік : Закон України № 2246-VIII від 7.12.2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2246-19>.

77. Про державний матеріальний резерв : Закон України № 51/97-ВР від 24.01.1997 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/51/97-вр>.

78. Про державну допомогу сім'ям з дітьми : Закон України № 2811-XII від 21.11.1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2811-12>.

79. Про державну підтримку сільського господарства України : Закон України № 1877-IV від 24.06.2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1877-15>.

80. Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям : Закон України № 1768–III від 01.06.2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1768-14>.

81. Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю : Закон України № 2109–III від 16.11.2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2109-14>.

82. Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю : Закон України № 1727-IV від 18.05.2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1727-15>.

83. Про Державну спеціальну службу транспорту : Закон України № 1449-IV від 5.02.2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1449-15>.

84. Про добровільне об'єднання територіальних громад : Закон України № 157-VIII від 5.02.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/157-19/print>.

85. Про ефективне використання державних коштів: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.10.2016 р. № 710 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/710-2016-p>.

86. Про єдиний збір, який справляється у пунктах пропуску через державний кордон України : Закон України № 1212-XIV від 04.11.1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1212-14>.

87. Про жертви нацистських переслідувань : Закон України № 1584-III від 23.03.2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1584-14>.

88. Про загальні засади подальшої експлуатації і зняття з експлуатації Чорнобильської АЕС та перетворення зруйнованого четвертого енергоблока цієї АЕС на екологічно безпечну систему : Закон України № 309-XIV від 11.12.1998 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/309-14>.

89. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України № 1105-XIV від 23.09.1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1105-14>.

90. Про заснування довічних державних стипендій для учасників бойових дій у період Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 рр. : Указ Президента України від 17.05.2000 р. № 689 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/689/2000>.

91. Про затвердження нормативів, у межах яких проводиться компенсація у виноградарстві, садівництві і хмелярстві, форм звітності та переліку механізмів і техніки : Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 19.06.2012 р. № 365 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1114-12>.

92. Про затвердження переліку квазіфіскальних операцій і органів влади (управління), відповідальних за проведення оцінки можливого впливу таких операцій на показники бюджету : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1.08.2012 р. № 692-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/692-2012-p>.

93. Про затвердження переліку пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково–технічних розробок на період до 2020 р. :

Постанова Кабінету Міністрів України від 7.09.2011 р. № 942 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/942-2011-%D0%BF>.

94. Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу : Постанова Кабінету Міністрів України від 26.04.2002 р. № 564 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/564-2002-п>.

95. Про затвердження Положення про консульський збір України : Наказ Міністерства закордонних справ України від 05.01.2011 р. № 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0131-11>.

96. Про затвердження Положення про прийомну сім'ю : Постанова Кабінету Міністрів України від 26.04.2002 р. № 565 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/565-2002-п>.

97. Про затвердження Порядків розміщення тимчасово вільних коштів єдиного казначейського рахунка шляхом придбання облігацій внутрішньої державної позики і розміщення тимчасово вільних коштів єдиного казначейського рахунка та коштів валютних рахунків Державного бюджету на депозитних рахунках : Постанова Кабінету Міністрів України від 19.01.2011 р. № 65 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/65-2011-п>.

98. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у Державному бюджеті для надання підтримки фермерським господарствам : Постанова Кабінету Міністрів України від 25.08.2004 р. № 1102 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1102-2004-п>.

99. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у Державному бюджеті для розселення та облаштування депортованих кримських татар та осіб інших національностей, які були депортовані з території України : Постанова Кабінету Міністрів України від 9.06.2011 р. № 647 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/647-2011-п>.

100. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у Державному бюджеті для фінансової підтримки заходів в агропромисловому комплексі : Постанова Кабінету Міністрів України від 13.02.2012 р. № 104 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/104-2012-п>.

101. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у Державному бюджеті на фінансову підтримку громадських об'єднань ветеранів, заходи з відвідування військових поховань і військових пам'ятників та з відзначення святкових, пам'ятних та історичних дат : Постанова Кабінету Міністрів України від 07.03.2012 р. № 176 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/176-2012-п>.

102. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у Державному бюджеті на формування Аграрним фондом Державного інтервенційного фонду, а також закупівлю матеріально-технічних ресурсів для потреб сільськогосподарських товаровиробників : Постанова Кабінету Міністрів України від 23.06.2010 р. № 503 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/503-2010-п>.

103. Про затвердження Порядку відрахування до Державного бюджету частини чистого прибутку (доходу) державними унітарними підприємствами та їх об'єднаннями : Постанова Кабінету Міністрів України від 23.02.2011 р. № 138 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/138-2011-%D0%BF>.

104. Про затвердження Порядку надання цільових пільгових державних кредитів на здобуття вищої освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 16.06.2003 р. № 916 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/916-2003-п>.

105. Про затвердження Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми : Постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2001 р. № 1751 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1751-2001-п>.

106. Про затвердження Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю і державної соціальної допомоги на догляд : Постанова Кабінету Міністрів України від 02.04.2005 р. № 261 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/261-2005-п>.

107. Про затвердження Порядку призначення та виплати тимчасової державної допомоги дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце проживання їх невідоме : Постанова Кабінету Міністрів України від 22.02.2006 р. № 189

[Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/rada/show/189-2006-п>.

108. Про затвердження Порядку розміщення тимчасово вільних коштів місцевих бюджетів на вкладних (депозитних) рахунках у банках : Постанова Кабінету Міністрів України від 12.01.2011 р. № 6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/6-2011-п>.

109. Про затвердження Порядку та умов надання у 2013 р. субвенції з Державного бюджету місцевим бюджетам на придбання медикаментів та виробів медичного призначення для забезпечення швидкої медичної допомоги : Постанова Кабінету Міністрів України від 05.03.2012 р. № 210 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/210-2012-п>.

110. Про заходи щодо подальшого вдосконалення надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива : Постанова Кабінету Міністрів України від 22.09.1997 р. № 1050 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/show/1050-97-п>.

111. Про збір на обов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України № 400/97–ВР від 26.06.1997 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/400/97-вр>.

112. Про Збройні сили України : Закон України № 1934-XII від 06.12.1991 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1934-12>.

113. Про здійснення у 2015 р. правочинів з державним та гарантованим державою боргом з метою його реструктуризації і часткового списання : Постанова Кабінету Міністрів України від 11.11.2015 р. № 912 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/912-2015-%D0%BF>.

114. Про індексацію грошових доходів населення : Закон Української СРСР № 1282-XII від 03.07.1991 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1282-12>.

115. Про концепцію оборони та будівництва Збройних сил України : Постанова Верховної Ради України від 11.10.1991 р. № 1659–XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1659-12>.

116. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України № 280/97-ВР від 21.05.1997 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/show/280/97-вр>.

117. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України № 3543-XII від 21.10.1993 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3543-12>.

118. Про надання у 2018 р. державної гарантії за зобов'язаннями державного підприємства "Львіввугілля" з метою реалізації інвестиційного проекту "Оснащення нових лав ВП "Шахта "Степова" ДП "Львіввугілля" : Постанова Кабінету Міністрів України від 23.05.2018 р. № 443 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/443-2018-%D0%BF>.

119. Про наукову і науково–технічну діяльність : Закон України № 848-VIII від 26.11.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/848-19>.

120. Про Національний банк України : Закон України № 679-XIV від 20.05.1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/679-14>.

121. Про новий розмір витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива у разі надання житлової субсидії : Постанова Кабінету Міністрів України від 27.07.1998 р. № 1156 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1156-98-п>.

122. Про оборону України : Закон України № 1932-XII від 6.12.1991 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1932-12>.

123. Про оплату праці працівників на основі Єдиної тарифної сітки розрядів і коефіцієнтів з оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери : Постанова Кабінету Міністрів України від 30.08.2002 р. № 1298 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1298-2002-п>.

124. Про оренду державного та комунального майна : Закон України № 2269-XII від 10.04.1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2269-12>.

125. Про освіту : Закон України № 2145-VIII від 5.09.2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.

126. Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні : Закон України № 875-XII від 21.03.1991 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/875-12>.

127. Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні : Закон України № 3721-XII від 16.12.1993 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3721-12>.

128. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду : Закон України № 266/94-ВР від 01.12.1994 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/266/94-вр>.

129. Про порядок надання пільгових довготермінових кредитів молодим сім'ям та самотнім громадянам на будівництво (реконструкцію) та придбання житла : Постанова Кабінету Міністрів України від 29.05.2001 р. № 584 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/584-2001-п>.

130. Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності : Указ Президента України від 10.06.1997 р. № 503/97 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/503/97>.

131. Про приватизацію державного майна : Закон України № 2163-XII від 04.03.1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2163-12>.

132. Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки : Закон України № 2623-III від 11.07.2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2623-14>.

133. Про публічні закупівлі : Закон України № 922-VIII від 25.12.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/922-19/print1445579913430515>.

134. Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні : Закон України № 962-XII від 17.04.1991 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/962-12>.

135. Про регламент Верховної Ради України : Закон України № 1861-VI від 10.02.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1861-17/print>

136. Про соціальний захист дітей війни : Закон України № 2195-IV від 18.11.2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2195-15>.

137. Про спрощення порядку надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива : Постанова Кабінету Міністрів України від 21.10.1995 р. № 848 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/848-95-п>.

138. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України № 3551-XII від 22.10.1993 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3551-12>.

139. Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи : Закон України № 796-XII від 28.02.1991 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/796-12>.

140. Про судовий збір : Закон України № 3674-VI від 08.07.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3674-17>.

141. Про управління об'єктами державної власності : Закон України № 185-V від 21.09.2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/185-16>.

142. Про фізичну культуру і спорт : Закон України № 3808-XII від 24.12.1993 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3808-12>.

143. Про цінні папери та фондовий ринок : Закон України № 3480-IV від 23.02.2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3480-15>.

144. Середньострокова стратегія управління державним боргом на 2017 – 2019 рр. : Постанова Кабінету Міністрів України від 1.12.2017 р. № 905 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/905-2017-%D0%BF>.

145. Стратегія національної безпеки України : Указ Президента України від 26.05.2015 р. № 287/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>.

146. Стратегія реформування системи управління державними фінансами на 2017 – 2020 рр. : Розпорядження Кабінету Міністрів України

від 8.02.2017 р. № 142-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/249797370>.

147. Стратегія сталого розвитку "Україна – 2020" : Указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5/2015/print1509661435339455>.

148. Формула розподілу обсягу медичної субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам : Постанова Кабінету Міністрів України від 19.08.2015 р. № 618 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/618-2015-п>.

149. Формула розподілу освітньої субвенції між місцевими бюджетами : Постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2017 р. № 1088 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1088-2017-п>.

Додатки

Додаток А

Таблиця А.1

Адміністративно-територіальний поділ України станом на 1 серпня 2018 р.

№ п/п	Автономна Республіка Крим, область, місто	Райони		Міста				Селища міського типу	Сільські населені пункти		
		сільські	у містах	усього	обласного значення	районного значення	із районним поділом		усього	селищ	сіл
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1	АР Крим	14	3	16	11	5	1	56	947	30	917
2	Вінницька	27	0	18	6	12	0	29	1 457	129	1 328
3	Волинська	16	0	11	4	7	0	22	1 054	0	1 054
4	Дніпропетровська	22	18	20	13	7	3	46	1 435	63	1 372
5	Донецька	18	21	52	28	24	4	131	1 115	196	919
6	Житомирська	23	2	12	5	7	1	43	1 613	20	1 593
7	Закарпатська	13	0	11	5	6	0	19	578	0	578
8	Запорізька	20	7	14	5	9	1	22	914	44	870
9	Івано-Франківська	14	0	15	6	9	0	24	765	20	745
10	Київська	25	0	26	13	13	0	30	1 126	5	1 121
11	Кіровоградська	21	2	12	4	8	1	27	991	16	975
12	Луганська	18	4	37	14	23	1	109	780	102	678
13	Львівська	20	6	44	9	35	1	34	1 850	1	1 849
14	Миколаївська	19	4	9	5	4	1	17	885	71	814

Закінчення додатка А

Таблиця А.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
15	Одеська	26	4	19	9	10	1	33	1 124	23	1 101
16	Полтавська	25	5	16	6	10	2	20	1 805	15	1 790
17	Рівненська	16	0	11	4	7	0	16	999	3	996
18	Сумська	18	2	15	7	8	1	20	1 455	52	1 403
19	Тернопільська	17	0	18	4	14	0	17	1 023	1	1 022
20	Харківська	27	9	17	7	10	1	61	1 673	138	1 535
21	Херсонська	18	3	9	4	5	1	31	658	80	578
22	Хмельницька	20	0	13	6	7	0	24	1 414	5	1 409
23	Черкаська	20	2	16	6	10	1	14	825	101	724
24	Чернівецька	11	0	11	2	9	0	8	398	0	398
25	Чернігівська	22	2	16	4	12	1	29	1465	57	1408
26	м. Київ	0	10	1	0	0	1	0	0	0	0
27	м. Севастополь	0	4	2	0	1	1	1	29	1	28
Усього		490	108	461	187	272	24	883	28 378	1 173	27 205

Додаток Б

Таблиця Б.1

Склад місцевих рад України станом на 1 серпня 2018 р.

375

№ п/п	Автономна Республіка Крим, область, місто	Усього	Обласних (АР Крим)	Об'єднаних територіальних громад – усього	Районні		Міські			Селищні	Сільські
					сільські	у містах	усього	міст обласного значення	міст районного значення		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1	АР Крим	315	1	0	14	3	16	11	5	38	243
2	Вінницька	725	1	3	27	0	16	6	10	28	650
3	Волинська	299	1	40	16	0	9	4	5	10	223
4	Дніпропетровська	278	1	55	22	15	17	13	4	18	150
5	Донецька	371	1	9	17	9	48	27	21	75	212
6	Житомирська	606	1	11	23	2	12	5	7	35	522
7	Закарпатська	337	1	6	13	0	8	5	3	19	290
8	Запорізька	220	1	35	20	0	11	5	6	15	138
9	Івано-Франківська	447	1	23	14	0	14	6	8	16	379
10	Київська	645	1	9	25	0	22	12	10	27	561
11	Кіровоградська	435	1	4	21	2	12	4	8	27	368
12	Луганська	314	1	9	17	4	37	14	23	82	164
13	Львівська	701	1	15	20	0	44	9	35	31	590
14	Миколаївська	304	1	10	19	0	9	5	4	12	253

Закінчення додатка Б

Таблиця Б.1

376

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
15	Одеська	479	1	11	26	0	16	7	9	31	394
16	Полтавська	485	1	16	25	3	13	6	7	17	410
17	Рівненська	329	1	19	16	0	10	4	6	13	270
18	Сумська	335	1	27	18	0	11	7	4	10	268
19	Тернопільська	492	1	26	17	0	14	4	10	8	426
20	Харківська	441	1	12	27	0	16	7	9	50	335
21	Херсонська	307	1	4	18	3	9	4	5	29	243
22	Хмельницька	435	1	22	20	0	10	6	4	14	368
23	Черкаська	507	1	26	20	0	12	6	6	10	438
24	Чернівецька	213	1	26	11	0	5	2	3	4	166
25	Чернігівська	337	1	36	22	2	6	4	2	9	261
26	м. Київ	1		0	0	0	1	0	0	0	0
27	м. Севастополь	11		0	0	4	2	0	1	1	4
	Усього	10 369	25	454	488	47	400	183	215	629	8 326

Додаток В

Таблиця В.1

Соціальна норма житла та соціальні нормативи, в межах яких держава надає громадянам субсидії на оплату житлово-комунальних послуг

377

Вид послуги	Норми споживання*
1	2
1. Управління багатоквартирним будинком; витрати на управління багатоквартирним будинком	13,65 м ² загальної (опалювальної – для опалення) площі на одну особу. Додатково 35,22 м ² на домогосподарство
2. Постачання теплової енергії для централізованого опалення	
3. Постачання та розподіл природного газу або постачання та розподіл електричної енергії для індивідуального опалення незалежно від джерела та виду енергії	
4. Забезпечення електроенергією:	110 кВт/год. на місяць на сім'ю з однієї особи та додатково 30 кВт/год. на місяць на кожного іншого члена сім'ї, але не більше 230 кВт/год.
а) приміщень, обладнаних стаціонарними електроплитами за наявності централізованого постачання гарячої води	130 кВт/год. на місяць на сім'ю з однієї особи та додатково 30 кВт/год. на місяць на кожного іншого члена сім'ї, але не більше 250 кВт/год.
б) приміщень, обладнаних стаціонарними електроплитами, за відсутності централізованого постачання гарячої води	
в) приміщень, не обладнаних стаціонарними електроплитами, за наявності централізованого постачання холодної води та за відсутності централізованого постачання гарячої води та газових водонагрівальних приладів	
г) у селах і селищах міського типу для громадян, яким відповідно до законодавства держава забезпечує безоплатне освітлення житла	30 кВт/год. на місяць на одну особу

Продовження додатка В

Продовження табл. В.1

378

1	2
д) інших будинків (квартир)	70 кВт/год. на місяць на сім'ю з однієї особи і додатково 30 кВт/год. на місяць на кожного іншого члена сім'ї, але не більше 190 кВт/год.
5. Газопостачання для приготування їжі та підігріву води: а) за наявності газової плити та централізованого гарячого водопостачання	3,3 м ³ на одну особу на місяць
б) за наявності газової плити в разі відсутності централізованого гарячого водопостачання та газового водонагрівача	5,4 м ³ на одну особу на місяць
в) за наявності газової плити та газового водонагрівача	10,5 м ³ на одну особу на місяць
6. Централізоване постачання холодної води:	
а) за наявності централізованого постачання гарячої води	2,4 м ³ на одну особу на місяць
б) за відсутності централізованого постачання гарячої води	4,0 м ³ на одну особу на місяць
7. Централізоване постачання гарячої води	1,6 м ³ на одну особу на місяць
8. Централізоване водовідведення	4,0 м ³ на одну особу на місяць
9. Вивезення побутових відходів:	
а) твердих	0,4167 м ³ на одну особу на місяць
б) рідких	0,76 м ³ на одну особу на місяць
10. Централізоване та індивідуальне опалення (теплопостачання) ^{***} : а) у разі використання теплової енергії для централізованого опалення (теплопостачання) абонентами, житлові будинки яких обладнані будинковими та/або квартирними приладами обліку	0,0431 Гкал на 1 м ² опалюваної площі на місяць в опалювальний період ^{**}
б) у разі використання природного газу для індивідуального опалення	4,5 м ³ природного газу на 1 м ² опалюваної площі на місяць в опалювальний період ^{**}

Закінчення додатка В

Закінчення табл. В.1

1	2
в) у разі використання електричної енергії для індивідуального опалення	30 кВт/год. на 1 м ² опалюваної площі на місяць в опалювальний період**
11. Забезпечення скрапленим газом: а) на 1-2 особи; б) на 3-4 особи; в) на 5 і більше осіб;	2 балони на рік (42 кг)*** 3 балони на рік (63 кг)*** 4 балони на рік (84 кг)***
12. Забезпечення твердим паливом	2 т. на домогосподарство на рік***

379 * Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 06.08.2014 р. № 409 "Про встановлення державних соціальних стандартів у сфері житлово-комунального обслуговування".

** Залежно від особливостей регіонів і типу будівель зазначені нормативи підлягають коригуванню на коригувальні коефіцієнти, встановлені Постановою Кабінету Міністрів України від 06.08.2014 р. № 409 (відрізняються за регіонами України).

*** Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 23.04.2012 р. № 356 "Про встановлення мінімальних норм забезпечення населення твердим паливом і скрапленим газом і граничних показників їх вартості для надання пільг і житлових субсидій за рахунок субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам".

Зміст

Вступ	3
Розділ 1. Сутність і призначення бюджету. Основи бюджетного устрою	5
1. Сутність, призначення і роль бюджету держави	5
1.1. Сутність бюджету та його функції.....	5
1.2. Призначення та роль бюджету	8
1.3. Бюджетна політика: сутність та основні завдання.....	14
1.4. Бюджетний механізм та його складові	19
Практична частина	21
2. Бюджет як основний фінансовий план держави	25
2.1. Правовий характер бюджету як фінансового плану. Склад бюджетного законодавства	25
2.2. Загальна характеристика доходів і видатків бюджету	31
2.3. Поняття бюджетної класифікації	35
Практична частина	36
3. Бюджетний дефіцит і джерела його фінансування	42
3.1. Основні підходи до оцінювання можливих станів бюджету. Бюджетний дефіцит і бюджетний профіцит	42
3.2. Методи обліку та показники бюджетного дефіциту	45
3.3. Види бюджетного дефіциту та причини його виникнення.....	50
3.4. Джерела фінансування бюджетного дефіциту. Особливості затвердження бюджетів з дефіцитом і профіцитом	55
Практична частина	62
4. Бюджетний устрій і побудова бюджетної системи України	67
4.1. Основи бюджетного устрою в Україні	67
4.2. Бюджетна система України та її складові	84
4.3. Бюджетний процес і бюджетні процедури	87
Практична частина	104
5. Міжбюджетні відносини та система бюджетного вирівнювання	109
5.1. Система фінансового вирівнювання та міжбюджетні відносини в Україні.....	109
5.2. Міжбюджетні трансферти та їх види	114

5.3. Порядок та умови призначення та надання окремих видів міжбюджетних трансфертів	123
Практична частина	131
Розділ 2. Система доходів і видатків Державного та місцевих бюджетів	137
6. Система доходів бюджету	137
6.1. Сутність доходів бюджету та їх класифікація	137
6.2. Склад і характеристика доходів Державного бюджету	141
6.3. Склад і характеристика доходів місцевих бюджетів.....	153
Практична частина	161
7. Система видатків бюджету	166
7.1. Економічна змістовність і класифікація видатків бюджету....	166
7.2. Склад і характеристика видатків Державного бюджету	172
7.3. Склад і характеристика видатків місцевих бюджетів	180
7.4. Форми бюджетного фінансування	182
Практична частина	188
8. Видатки бюджету на економічну діяльність держави та науку	193
8.1. Видатки бюджету на економічну діяльність	193
8.2. Видатки бюджету на науку.....	213
Практична частина	219
9. Видатки бюджету на соціальний захист населення і соціальну сферу	224
9.1. Склад видатків на соціальний захист населення і соціальну сферу	225
9.2. Соціальні виплати та гарантії, що фінансуються за рахунок коштів бюджету	227
9.3. Фінансове забезпечення видатків на освіту.....	253
9.4. Фінансове забезпечення видатків на охорону здоров'я.....	256
9.5. Фінансове забезпечення видатків на культуру та мистецтво.....	259
9.6 Фінансове забезпечення видатків на засоби масової інформації, фізичну культуру та спорт	262
Практична частина	266
10. Видатки бюджету на оборону й управління.....	270
10.1. Видатки бюджету на оборону	270
10.2. Видатки бюджету на управління.....	278
Практична частина	286

11. Видатки бюджету на обслуговування державного боргу	290
11.1. Економічна сутність і функції державного (місцевого) боргу. Державні (місцеві) запозичення та гарантії	290
11.2. Стан, структура та динаміка державного та гарантованого державою боргу	294
11.3. Управління боргом та оцінювання рівня боргового навантаження	306
Практична частина	325
Індивідуальні навчально-дослідні завдання	331
Індивідуальне навчально-дослідне завдання 1.	
Дослідження динаміки та структури доходів, видатків, кредитування Державного бюджету та міжбюджетних трансфертів	331
Індивідуальне навчально-дослідне завдання 2.	
Формування та виконання місцевих бюджетів	344
Використана та рекомендована література.....	356
Додатки.....	373

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Юшко Сергій Васильович

БЮДЖЕТНА СИСТЕМА

Підручник

Самостійне електронне текстове мережеве видання

Відповідальний за видання *І. В. Журавльова*

Відповідальний редактор *М. М. Оленич*

Редактор *Н. І. Ганцевич*

Коректор *Н. І. Ганцевич*

План 2018 р. Поз. № 15-ЕП. Обсяг 383 с.

Видавець і виготовлювач – ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 61166, м. Харків, просп. Науки, 9-А

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
ДК № 4853 від 20.02.2015 р.*